

BJS

Bharatiya Jain Sanghatana

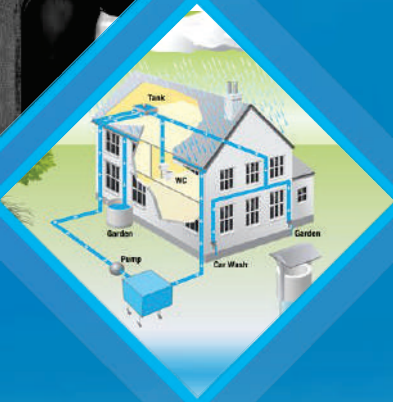
भारतीय जैन संघटनेचे
कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय
वाघोली, पुणे - ४१२२०७

ID No. PU/PN/ASC/113/1995

NAAC Re- Accredited 'B' Grade

शांतिदीप

२०१६-१८

शैक्षणिक व सामाजिक क्षेत्रातील योगदानाबद्दल राष्ट्रपतींच्या हस्ते 'राजीव गांधी मानव सेवा पुरस्कार' स्वीकारताना बीजेएसचे संस्थापक अध्यक्ष मा.श्री. शांतिलालजी मुथ्था

पाणी फाऊंडेशन तर्फे घेण्यात येणारी सत्यमेव जयते वॉटर कप स्पर्धा २०१८ ची घोषणा करताना मुख्यमंत्री मा. देवेंद्र फडणवीस, अभिनेते मा. अमिर खान, प्रसिध्द उद्योगपती मा. रतन टाटा, मा. मुकेश अंबानी, पर्यटन मंत्री जयकुमार रावल मा. सत्यजित भटकळ, मा. किरण राव, व बीजेएसचे संस्थापक अध्यक्ष मा. शांतिलालजी मुथ्था

शैक्षणिक व सामाजिक क्षेत्रातील योगदानाबद्दल
 "लोकोमत महाराष्ट्रीयन ऑफ द इयर २०१८" चे
 मानकरी मा. श्री. शांतिलालजी मुथ्था

वाघोली शैक्षणिक प्रकल्पात आत्महत्याग्रस्त शेतकरी
 कुटुंबांतील मुलांसमवेत मा. श्री. शांतिलालजी मुथ्था
 व सिनेअभिनेता अमिर खान

वार्षिक स्नेहसंमेलन व पारितोषिक वितरण
 समारंभानिमित्त युक्रांदचे अध्यक्ष कुमार सप्तर्षी,
 शिवाजी विद्यापीठाचे माजी कुलगुरु
 डॉ. एन. जे. पवार, प्रबंध समितीचे सदस्य
 प्रकाशचंद सुराणा, मा. श्री. शांतिलालजी बोरा,
 मा. श्री. कोचर सी.आय.,
 प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे,
 उपप्राचार्य डॉ. किशोर देसर्डा, स्नेहसंमेलन प्रमुख
 प्रा. शिवाजी सोनवणे

तृतीय पदवी ग्रहण कार्यक्रमानिमित्त
 सा. फु. पु. वि. चे व्यवस्थापन परिषदेचे सदस्य
 मा. डॉ. राजेश पांडे यांचा सत्कार करताना
 मा. प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे

Bharatiya Jain Sanghatana's Arts, Science and Commerce College Wagholi, Pune - 412 207.

VISION

Exploring Youth Capabilities For Social Service

MISSION

“Persuasions of studies in Arts, Science and Commerce with vocational training based on concept of earn-as-you-learn principles and plethora of extra-curricular activities to ensure all-round growth.”

Permanent Affiliation : CA/3987 dated 23.7.2003

Est. : 1995

Phone : +919325005837

e-mail : bjs_college@yahoo.co.in

Website : www.bjscollege.org.in

आमची प्रेरणा व आधारस्तंभ

मा. श्री. शांतिलालजी मुथ्था

संस्थापक अध्यक्ष , भारतीय जैन संघटना

भारतीय जैन संघटना

विश्वस्त मंडळ

मा. शांतिलालजी मुथ्था
(पुणे)

मा. सुरेशदादा जैन
(जळगाव)

स्व. रसिकलालजी धारिवाल
(मुंबई)

मा. कांतिलालजी जैन
(मुंबई)

मा. प्रकाशजी सुराणा
(पुणे)

मा. प्रफुल्लजी पारख
(नागपूर)

मा. सौ. सोनाली चोरडिया
(पुणे)

मा. सौ. नेहा मुथ्था
(पुणे)

आमचे आधारस्तंभ

मा. श्री. प्रफुल्लजी पारख

राष्ट्रीय अध्यक्ष , भारतीय जैन संघटना

भारतीय जैन संघटना

प्रबंध समिती

मा. शांतिलालजी मुथ्था
(अध्यक्ष)

मा. प्रफुल्लजी पारख
(सदस्य)

मा. प्रकाशचंदजी सुराणा
(सदस्य)

मा. अभयजी मुनोत
(सदस्य)

मा. अरुणजी नहार
(सदस्य)

मा. शांतिलालजी बोरा
(सदस्य)

मा. डॉ. विजयजी सेठिया
(सदस्य)

मा. प्रविणजी भंडारी
(सदस्य)

मा. सौ. दिव्या खिवसरा
(सदस्य)

मा. श्री. लोकेशजी ठक्कर
(सदस्य)

मा. श्री. रौनक मुथियान
(सदस्य)

मा. श्री. विलासजी राठोड
(सदस्य)

आमचे मार्गदर्शक

मा. डॉ. बाबासाहेब सांगळे
प्राचार्य

डॉ. किशोर देसई
उपप्राचार्य

डॉ. सिद्धेश्वर गायकवाड
कला शाखा प्रमुख

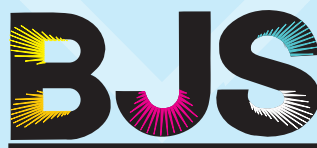
प्रा. दिपक अंजळ
विज्ञान शाखा प्रमुख

डॉ. बळवंत लांडगे
वाणिज्य शाखा प्रमुख

श्री. शशिकांत केसकर
कार्यालय अधीक्षक

Bharatiya Jain Sanghatana

भारतीय जैन संघटनेचे कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय
वाघोली, पुणे - ४१२२०७

महाविद्यालय विकास समिती

मा. शांतिलालजी मुथ्था
(अध्यक्ष)

मा. अरुणजी नहार
(सदस्य)

मा. शांतिलालजी बोरा
(सदस्य)

मा. श्री. लोकेशजी ठक्कर
(सदस्य)

मा. प्रा. डॉ. भूपाल चौगुले
(सदस्य)

मा. श्री. रमेश पानसे
(सदस्य)

मा. श्री.कोचर सी.आय.
(निमंत्रित सदस्य)

मा. श्री.सुरेश साळुंखे
(निमंत्रित सदस्य)

मा.प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे
(सचिव)

डॉ. किशोर देसई
(सदस्य)

डॉ. संजय गायकवाड
(आयक्युएसी समन्वयक)

मा. पल्लवी कोतवाल
(माजी विद्यार्थिनी)

डॉ. रुपाली गुलालकरी
(प्राध्यापक प्रतिनिधी)

डॉ. भूषण फडतरे
(प्राध्यापक प्रतिनिधी)

प्रा. राजाभाऊ जमदाडे
(प्राध्यापक प्रतिनिधी)

श्री. बाजीराव आवटे
(सेवक प्रतिनिधी)

शांतिद्वीप

वर्ष : २३वे
अंक : २३वा

नियतकालिक
२०१७-१८

संपादक मंडळ

संपादक	प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे
कार्यकारी संपादक	प्रा. शिवाजी सोनवणे
सदस्य	डॉ. जगदीश आवटे डॉ. मोनिका जैन प्रा. शोभा कोकाटे प्रा. कस्तुरी मते - ग्रंथपाल कु. नितीन भुजबळ - विद्यापीठ प्रतिनिधी
मुखपृष्ठ	डॉ. सुनील ठाकरे
संकल्पना	पाणी वाचवा, जीवन वाचवा
डिझायनिंग - अक्षर जुळवणी	श्री. राजेंद्र वाव्हळ श्री वाज प्रिंटर्स

प्रकाशन स्थळ

भारतीय जैन संघटनेचे कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय
बकोरी फाटा, पुणे-नगर मार्ग, वाघोली, पुणे ४१२ २०७
(या नियतकालिकात प्रकाशित झालेल्या साहित्यातील
मतांशी संपादक मंडळ सहमत असेलच असे नाही.)

प्रशासकीय अहवाल Faculty of Arts

F.Y.B.A. (2013 -14 Pattern)	S.Y.B.A. (w.e.f. 2014 -2015)	T.Y.B.A.(2015 -2016 Pattern)
<p>The student joining the F.Y.B.A. shall choose six subjects from following Groups.</p> <p>Group A:English (Compulsory group) Group B : Choose minimum one or maximum two of the following subjects :</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Marathi 2. Hindi <p>Group C : Choose minimum three maximum four of the following subjects.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. History 2. Geography 3. Economics 4. Political Science 	<p>1) English (Compulsory) 2) One Special subject (Any one)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Marathi(S1,S2) 2.Hindi (S1, S2,) 3. History (S1,S2) 4.Economics(S1,S2) 5. Geography (S1, S2,) <p>3) General Subjects (G2) (The subject chosen must be from the ones studied at F.Y.B.A. level.)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Marathi OR Hindi 2. History OR Economics 3. Geography OR Political Science <p>* Environmental Awareness is compulsory Note :- Special Subject will be given on the basis of 1) Your choice & 2) Marks obtained in last year. The final decision will be taken by the Principal.</p>	<p>T.Y.B.A. 1. English (Compulsory) 2. One Special subject (Choose any one out of five subjects selected at S.Y.B.A.)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Marathi(S3,S4) 2.Hindi(S3, S4) 3. History(S3,S4) 4.Economics(S3,S4) 5. Geography (S3, S4) <p>3. General Subjects (G3) (The subject chosen must be from the ones studied at F.Y.B.A. level.)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Marathi OR Hindi 2. History OR Economics 3. Geography OR Political Science

Faculty of Science

F.Y.B.Sc. (2013 -14 Pattern)	S.Y.B.Sc. (w.e.f. 2014 -2015)	T.Y.B. Sc. (2015-16 Pattern)
<p>A student shall choose one group of subjects out of the following (each subject has three papers)</p> <ol style="list-style-type: none"> A) Chemistry, Physics, Mathematics, Statistics B) Chemistry, Physics, Botany, Zoology 	<p>A student shall choose the following subjects.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) English 2) Any one Group of subjects (Which must be from amongst the subjects offered at F.Y.B.Sc) (each subject has five papers) <ol style="list-style-type: none"> A) Chemistry, Physics, Mathematics OR B) Chemistry, Botany, Zoology <p>* Environmental Awareness subject is compulsory.</p>	<p>A student shall choose Chemistry as a Special Subject. (Total Fifteen subjects)</p>

Faculty of Commerece

F.Y.B.Com (2013-14 Pattern)	S.Y.B.Com (w.e.f. 2014-15)	T.Y.B.Com (2015-16 Pattern)
<p>Compulsory Group</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Compulsory English (101) 2. Financial Accounting (102) 3. Business Economics (Micro) (103) 4. A) Business Mathematics & Statistics (104 A) <p>OR</p> <ol style="list-style-type: none"> B) Computer Concepts & Application (104 B) <p>5. Optional Group (105) Banking & Finance</p> <p>6. Optional Group (106)</p> <ol style="list-style-type: none"> a) Consumer Protection & Business Ethics OR b) Marketing & Salesmanship <p>7. Modern Indian Language (107) Additional Marathi.</p>	<p>Compulsory Subject</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Business Communication (201) 2. Corporate Accounting (202) 3. business Economics (Macro) (203) 4. business Management (204) 5. Elements of Company Law (205) 6. Special Paper – I (206) (Any One of the following) <ol style="list-style-type: none"> a) Cost & Works Accounting -I b) Business Administration-I . Banking & Finance – I d) Marketing Management-I <p>Note :</p> <ul style="list-style-type: none"> • Environmental Awareness is Compulsory. • Special Paper allotted by Merit 	<p>Compulsory Group</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. BusinessRegulatory Framework (M.Law) (301) 2. Advanced Accounting (302) 3. Indian and Global Economic Development (303) 4. Auditing & Taxation (304) <p>Optional Group Special Subject Paper 5 (305) & Paper – 6 (306) (Any one of the following)</p> <ol style="list-style-type: none"> i) Cost & Works Accounting – II&III ii) Business Administration – II&III iii) Banking & Finance – II & III. iv) Marketing & Salesmanship – II&III

B. C. A. (Under Faculty of Science)

Titles of Pages and Scheme of Study and Evaluation for BCA Program

SEM – I	SEM-II	SEM-III
Fundamentals of Computer	Computer Organization	Data Structure
Basic Programming in C	Advanced Programming in C	Advanced RDBMS
Applied Mathematics-I	Applied Mathematics-II	Software Engineering
Communication Skills	RDBMS	Intr. to Computer Network
Lab I	Lab I	Lab-I
Lab II	Lab II	Lab-II
SEM-IV	SEM-V	SEM-VI
C++	Core Java	Advance Java
Introduction Web Technology	Advanced Web Technology	Dot Net Technology
Adv. Netwo. and Network Security	Software Testing	Recent Trends in IT
OOSE	Operating System	Software Project Management
Lab-I	Lab-I	Lab-I
Lab-II	Lab-II	Lab-II
Grid and Cloud Computing	Grid Computing	Green Computing

B. B. A. (Computer Application)

F.Y.B.B.A. (C.A.) 2015 -16 Pattern	S.Y.B.B.A. (C.A.) 2016-17 Pattern	T.Y.B.B.A. (C.A.) 2015 -16 Pattern
Semester - I 101 Modern Operating Env. & MS Office 102 Financial Accounting 103 Programming Principle and Algorithms 104 Business Communication 105 Principles of Management 106 Laboratory Course – I Paper 101 & 102	Semester - III 301 Relational Database Management System 302 Data Structure using C 303 Operating System Concepts 304 Business Mathematics 305 Software Engineering 306 Laboratory Course-III (Based on Paper 301 & 302)	Semester : V (w.e.f. A. Y. 2015 -16) 501 Java programming 502 Web Technologies 503 Dot Net programming 504 Object Oriented Software Engg. 505 Software Project-I (Based on C++ /VB Technology) 506 Laboratory Course - V (Based On Paper No. 501& 502)
Semester - II 201 Procedure Oriented Programing using C 202 Database Management System 203 Organisational Behavior 204 Computer Application in Statistics 205 E-commerce concept 206 Laboratory Course – II Paper 201 & 202	Semester : IV 401 OOP's using C++ 402 Programming in Visual Basic 403 Computer Networking 404 Enterprise Resource Planning 405 Human Resource Management 406 Laboratory Course-IV (Based on Paper 401 & 402)	Semester :VI (w.e.f. A. Y. 2015 -16) 601 Advanced Web Technologies 602 Advanced Java 603 Recent Trends in IT 604 Software Testing 605 Software Project - II (Java/Dot net Technology) 606 Laboratory Course - VI (Based On Paper No. 601& 602)
F.Y.B.C.A(Science) Semester -I 101 Fundamentals of Computer 102 Basic Programming in C 103 Applied Mathematics- I 104 Communication Skills 105 Lab I 106 Lab II F.Y.B.C.A(Science)Semester -II 201 Computer Organization 202 Advanced Programming in C 203 Applied Mathematics- II 204 RDBMS 205 Lab –I 206 Lab II	S.Y.B.C.A(Science)Semester -III Data Structure Advanced RDB MS Software Engineering Introduction to Computer Network Lab –I Lab -II S.Y.B.C.A(Science)Semester -IV C++ Introduction Web Technology Network Security OOSE Lab –I Lab -II Cloud Computing	

M.Com. Part - I & II
Revised Syllabus (credit system from 20 -)

		Sem – III	
Core Compulsory Subjects		Core Compulsory Subjects	
1.	101 Management Accounting	1.	301 Business Finance/ Financial System
2.	102 Strategic Management	2.	302 Research Methodology for Business
Optional Subject		Optional Subject	
Advanced Accounting & Taxation		Advanced Accounting & Taxation	
3.	103 Advanced Accounting	3.	303 Advanced Auditing
4.	104 Income Tax	4.	304 Specialized Auditing
OR			
Business Administration		Business Administration	
3.	113 Production & Operation Management	3.	Human Resource Management
4.	114 Financial Management	4.	Organizational Behavior
Sem – II		Sem – IV	
Core Compulsory Subjects		Core Compulsory Subjects	
1.	201 Financial Analysis & Control/Principles Of Financial Accounting	1.	401 Capital Market & Financial Services / Portfolio Management
2.	202 A Industrial Economics/ Economic Environment/ Business Statistics/Quantitative Application	2.	402 Industrial Economic Environment Operations Research
Optional Subjects		Optional Subjects	
Advanced Accounting & Taxation		Advanced Accounting & Taxation	
3.	203 Specialized Areas in Accounting		403 Recent Advances in Accounting Taxation, Taxation and Auditing
4.	204 Business Tax Assessment & Planning		404 Project Work/Case Studies
OR			
Business Administration		Business Administration	
3.	213 Business Ethics & Professional Values	3.	413 Recent Advances in Business Administration
4.	214 Elements of Knowledge Management	4.	414 Project Work/ Case Studies

M.Sc. Part – I
Organic Chemistry Revised Syllabus (credit system from 2013 -14)

Sem – I			Sem - II		
1.	CHP - 110	Physical Chemistry	1.	Physical Chemistry
2.	CHI – 130	Inorganic Chemistry	2.	CHI - 230	Inorganic Chemistry
3.	CHO - 150	Organic Chemistry	3.	CHO – 250	Organic Chemistry
4.	CHP – 107	Physical Chemistry Practical	4.	CHA – 290	General Chemistry
5.	CHI - 127	Inorganic Chemistry Practical	5.	CHO - 247	Organic Chemistry Practical

M.Sc. Part – II
(Organic Chemistry) (w.e.f. A Y – 2014 -2015)

1.	CHO - 350	Organic Reaction Mechanism	1.	CHO – 450	Natural Products
2.	CHO – 351	Analytical Methods In Organic Chemistry	2.	CHO -451	Advance Synthetic Organic Chemistry
3.	CHO - 352	Stereo Chemical Principal and asymmetric synthesis	3.	CHO –452	Carbohydrates, Chiron approach, Chiron Drugs & Medical Chemistry
4.	CHO – 353	Per cyclic Reactions, Photo Chemistry and Heterocyclic	4.	CHO – 453 A	Designing Organic Synthesis and Asymmetric Synthesis

Research Centre : Ph.D. in Commerce

Faculty	Designation	Subject
Dr.BabasahebSangale	Director & Guide	Business Practices Banking & Finance Bus. Admin
Dr. KishorDesarda	Co – ordinator& Guide	Business Admin
Dr.S.M.Misal	Guide	Business Admin Marketing, Co - Operation
Dr.JaysingDeshmukh	Guide	Business Admin Marketing
Dr.Sabale R.J.	Guide	Business Admin Marketing

महाविद्यालयातील अभ्यासक्रम प्रवेशित विद्यार्थी संख्या २०१७-१८

Sr. No.	Class	M	F	Total	Grant Student	NG Student
1	F.Y.B.A. (G)	80	51	131		
2	S.Y.B.A (G)	44	50	94		
3	T.Y.B.A. (G)	28	52	80		
		152	153	305	305	
4	F.Y.B.A.	105	24	129		
5	S.Y.B.A.	40	25	65		
6	T.Y.B.A.	15	12	27		
		160	61	221		221
7	F.Y.B.Com (G)	39	93	132		
8	S.Y.B.Com (G)	37	75	112		
9	T.Y.B.Com. (G)	44	77	121		
		120	245	365	365	
10	F.Y.B. Com (B)	63	72	135		
11	F.Y.B.Com (C)	96	40	136		
12	S.Y.B.Com (B)	59	61	120		
13	S.Y.B.Com (C)	47	36	83		
14	T.Y.B.Com.	46	53	99		
		311	262	573		573
15	F.Y.B.Sc. (G)	49	88	137		
16	S.Y.B.Sc (G)	29	80	109		
17	T.Y.B.Sc (G)	19	42	61		
		97	210	307	307	0
18	F.Y.B.B.A.(CA)	42	35	77		
19	S.Y.B.B.A.(CA)	40	32	72		
20	T.Y.B.B.A.(CA)	31	58	89		
		113	125	238		238
21	F.Y.B.C.A.(SCI)	24	35	59		
22	S.Y.B.C.A.(SCI)	17	15	32		
		41	50	91		91
23	Ph.d.	8	4	12		12
24	M.Com-I (A)	31	28	59		
25	M.Com-I(B)	28	25	53		
26	M.Com-II (A)	32	32	64		
27	M.Com-II (B)	9	1	10		
		100	86	186		186
28	M.Sc.-I (A)	13	11	24		
29	M.Sc.-I (B)	16	6	22		
30	M.Sc.-II (A)	23	1	24		
31	M.Sc.-II (B)	11	9	20		
		63	27	90		90
	Total Student	1165	1223	2388	977	1411
	Class	M	F	Total		
	UG Student	994	1106	2100		
	PG Student	163	113	276		
	Ph.D. Student	8	4	12	Grant Student	977
					NG Student	1411
	Total Student	1165	1223	2388	Total	2388

प्राचार्यांचे मनोगत

विद्यार्थी मित्रांनो, आज आपल्या महाविद्यालयाचा २३ वा वार्षिक अंक सादर करत असताना मला विशेष आनंद होत आहे. आपल्या भारतीय जैन संघटनेचे संस्थापक अध्यक्ष मा. श्री. शांतिलालजी मुथ्था, भारतीय जैन संघटनेचे विद्यमान अध्यक्ष मा. प्रफुल्लजी पारख, महाविद्यालय विकास समितीचे अध्यक्ष मा. अरुणजी नहार, शालेय प्रबंध समिती सदस्य मा. शांतिलालजी बोरा, मा. अॅड. प्रकाशचंदजी सुराणा आणि इतर सर्व प्रबंध समिती सदस्य या सर्वांच्या मार्गदर्शनाखाली महाविद्यालयाची यशस्वी वाटचाल चालू आहे. सन १९९५ मध्ये स्थापन झालेल्या आपल्या महाविद्यालयाची विद्यार्थी संख्या फक्त ४५ विद्यार्थी एवढी होती. परंतु आज आपल्या महाविद्यालयाची संख्या झपाट्याने वाढून शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये २३८८ एवढी आहे. याशिवाय यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ अभ्यास केंद्रात ७०० तर कम्युनिटी कॉलेजमध्ये ५० विद्यार्थी शिक्षण घेत आहे.

महाविद्यालयातील वाणिज्य संशोधन केंद्रात १२ विद्यार्थी पीएच.डी करीत आहेत. महाविद्यालयात बी.ए., बी.कॉम., बी.एस्सी., बीबीए (सीए), बीसीए (सायन्स) हे पदवी तर एम.कॉम् आणि एम.एस्सी. ऑरगॅनिक केमिस्ट्री हे पदव्युत्तर अभ्यासक्रम शिकवले जात आहेत. युजीसी मान्यता प्राप्त कम्युनिटी कॉलेज अंतर्गत हॉस्पिटॅलिटी आणि ट्रॅव्हल अँड टुरिझम हा अभ्यासक्रम सुरू आहे. शॉर्ट टर्म कोर्स अंतर्गत स्पोकन इंग्लिश, स्पर्धा परीक्षा, माती व पाणी परीक्षण आणि युजीसी अंतर्गत स्पोकन इंग्लिश कोर्स यासारखे विविध कोर्सेस सुरू आहेत. अर्थशास्त्र आणि गणित या विषयाचे राजस्तरीय तर रसायनशास्त्र विषयाचे राष्ट्रीय स्तरावरील चर्चासत्र संपन्न झाले. ग्रंथालयात २५००० पुस्तके, ५२ नियतकालिके असून पुस्तकांची देवघेव ही पूर्णपणे ऑनलाईन पद्धतीने सुरू आहे. तसेच विद्यार्थ्यांकरिता, इनडोर स्टेडियम, जीम, इंटरनेट सुविधा, वाचनकक्ष व नवीन अद्यावत कॉम्प्युटर लॅब तयार करण्यात आली आहे. महाविद्यालयात वाय-फाय सुविधा आहे. महाविद्यालयात पुणे जिल्हा विभागीय स्तरावरील आविष्कार २०१७ चे आयोजन करण्यात आले.

समाजसेवेसाठी युवकांच्या क्षमतांचे उन्नयन या ब्रीद वाक्यानुसार महाविद्यालयात विविध योजना व कार्यक्रम आणि उपक्रम राबविले जातात. राष्ट्रीय सेवा योजना, नोकरी व व्यवसाय मार्गदर्शन केंद्र, विद्यार्थी विकास मंडळ, कमवा व शिका योजना, वाणिज्य संशोधन केंद्र, स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र, वाणिज्य मंडळ, वाङ्मय मंडळ व विज्ञान मंडळ यांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास घडविण्यासाठी महाविद्यालय प्रयत्न करीत आहे.

विद्यार्थी व विद्यार्थिनी व्यक्तिमत्व विकासाच्या दृष्टीने विविध उपक्रम घेतले जातात. त्यामध्ये विद्यार्थिनी व्यक्तिमत्व कार्यशाळा, निर्भय कन्या अभियान, आय.टी. प्रदर्शन, स्व. पी. सी. नहार मुक्त चिंतन आंतरमहाविद्यालयीन वक्तृत्व स्पर्धा, फन फेअर, आपत्ती व्यवस्थापन कार्यशाळा, युवा सप्ताह, ग्रंथ प्रदर्शन, निसर्ग मंडळ, आरोग्य तपासणी, युवा सप्ताह, शैक्षणिक सहली इत्यादी उपक्रमांचे आयोजन केले जाते. देशातील महान व्यक्तींच्या जयंती, पुण्यतिथी साजरी करून व्याख्यानाचे आयोजन करण्यात येते.

बी.जे.एस. संस्थेचे संस्थापक अध्यक्ष मा. श्री. शांतिलालजी मुथ्था उर्फ भाऊ यांच्या वाढदिवसानिमित्त घेतलेल्या रक्तदान शिबिरात ४५ जणांनी रक्तदान केले आहे. पालक मेळावा आयोजित करून माझी आई कॉलेजच्या दारी हा उपक्रम घेतला. बीजेएस वसतिगृहातील आत्महत्याग्रस्त शेतकऱ्यांची मुले, आदिवासी मुले या विद्यार्थ्यांसाठी आई प्रतिष्ठान वाघोली व महाविद्यालयाच्या राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाच्या वतीने रक्षाबंधनाचा कार्यक्रम साजरा केला.

अखिल भारतीय आंतरविद्यापीठ कबड्डी स्पर्धेसाठी पुणे विद्यापीठाच्या संघात कु. श्रद्धा चव्हाण व मेहरुनिसा पठाण यांची निवड झाली. याचबरोबर श्वेता शेट्टी या खेळाडूची पश्चिम विभागीय आंतर विद्यापीठ फुटबॉल मुलींच्या संघात निवड झाली. किरण दरगुडे यांची अमृतसर येथे झालेल्या अखिल भारतीय आंतरविद्यापीठ तलवारबाजी स्पर्धेत निवड झाली. गौरी शिंदे व अक्षदा चौधरी या दोन खेळाडूंची आंतरराष्ट्रीय, किक बॉक्सिंग स्पर्धेसाठी निवड झाली.

अशीच महाविद्यालयाची प्रगती होत राहो ही अपेक्षा व्यक्त करतो.

डॉ. बाबासाहेब सांगळे

प्राचार्य

संपादकीय मनोगत

प्रिय विद्यार्थी मित्रानो, सप्रेम नमस्कार

महाविद्यालयाचा 'शांतिदीप' नियतकालिकाचा शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ चा २३ वा वार्षिक अंक तुमच्या सर्वांच्या हाती सुपूर्द करताना मला आनंद होत आहे.

शांतिदीप हे आपल्या महाविद्यालयाचे वार्षिक नियतकालिक. शैक्षणिक वर्षातील विविध घडामोडींचा आढावा, विद्यार्थ्यांच्या उत्तुंग कामगिरीचा लेखाजोखा, विद्यार्थ्यांनी विविध उपक्रमातून तसेच परीक्षांमधून मिळवलेल्या घवघवीत यशाचा आलेख आणि या शांतिदीप अंकातून प्रसिद्ध होणारे विद्यार्थ्यांचे लेखन म्हणजे शांतिदीपचा प्राण.

या वर्षीच्या शांतिदीपच्या अंकासाठी आपण 'पाणी' ह्या विषयावरील लेखन घेतले आहे. पाणी म्हणजे जीवन, पाणी म्हणजे सर्वस्व, पाण्याचे महत्व सर्वांनाच माहीत आहे. अशा पाणी या विषयाशी निगडीत पाण्याची समस्या, पाणी मिळवण्यासाठी करावे लागणारे विविध उपाय, पाण्याविषयी साक्षरता, पाण्याअभावी होणारे नुकसान व पाणी टिकवण्यासाठी करावी लागणारी व्यवस्था या विषयावर आधारित विद्यार्थ्यांनी आपले मत प्रामाणिकपणे मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

महाविद्यालयाला या वर्षी २३ वर्ष पूर्ण होत आहेत. या वर्षी शैक्षणिक आणि सामाजिक क्षेत्रातील बहुमूल्य योगदानाबद्दल भारतीय जैन संघटनेचे संस्थापक आदरणीय शांतिलालजी मुथ्था यांना यंदाचा 'राजीव गांधी मानव सेवा पुरस्कार' राष्ट्रपती रामनाथ कोविंद यांच्या हस्ते प्रदान करण्यात आला.

महाविद्यालयाच्या यशस्वी वाटचालीत यंदा सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या अधिकार मंडळावर प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे, डॉ. जोतिराम मोरे, व डॉ. रमेश गायकवाड या प्राध्यापकांची निवड झाली आहे. या शिवाय वाणिज्य संशोधन केंद्र, युजीसीच्या विविध योजना, प्राध्यापक व विद्यार्थी यांची राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावर यशस्वी कामगिरी इ. ठळक बाबी सांगता येतील.

महाविद्यालयात यावर्षी रसायनशास्त्र, भौतिकशास्त्र, गणित व संख्याशास्त्र आणि अर्थशास्त्र विभागातर्फे राष्ट्रीय तसेच राज्यस्तरीय चर्चासत्रे व कार्यशाळांचे आयोजन करण्यात आले.

शांतिदीप अंकाच्या संपादनामध्ये संस्थेचे संस्थापक अध्यक्ष आदरणीय शांतिलालजी मुथ्था यांची प्रेरणा, प्रबंध समिती सदस्य, महाविद्यालय विकास समिती सदस्य, प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे यांचे मार्गदर्शन, प्राध्यापक वृंद, कार्यालयीन व सेवक कर्मचारी, विद्यार्थी लेखक, राज प्रिंटर्स या सर्वांच्या सहकार्यामुळे शांतिदीपचा अंक २३ वा संपादित होत आहे. या अंकाच्या संपादनात सहभागी असलेल्या सर्व घटकांचे मनःपूर्वक आभार.

प्रा. शिवाजी सोनावणे
मुख्य संपादक

अनुक्रमाणिका

मराठी विभाग

१	उद्याचे पाणी महाराष्ट्राचे भारताचे	नवले सौरभ महेंद्र	०१
२	दुष्काळ	श्रद्धा जालिंदर हरगुडे	०२
३	पाणी हेच जीवन	ढगे योगिता संतोष	०३
४	पाण्याचे मूल्य	दळवी परमेश्वर	०४
५	थेंब	संकलित	०६
७	दुष्काळ व शेतकऱ्यांची आत्महत्या	पुजा संजय केसवड	०६
८	जल हेच जीवन	रसाळे पुजा सुरेश	०७
९	कविता	भाळे सोनाली बापू	०८
१०	पाण्याचे नियोजन	मोनिका कैलास चव्हाण	०९
११	पाणी हेच जीवन	पूजा काशिनाथ गोडसे	१०
१२	शेतकऱ्यांचे जीवन आणि सद्यस्थिती	शिवले ऐश्वर्या भाऊसाहेब	११
१३	शेतकऱ्याची आत्महत्या आणि दुष्काळ	सोनाली प्रतापराव राक्षे	१३
१४	जलसंवर्धन काळाची गरज	शिंदे श्रीरंग बाळासाहेब	१५
१५	पाणी हेच जीवन	गव्हाणे हर्षदा दिपक	१६
१६	पाणी	विद्या कुंडलिक बोडके	१७
१७	बदलते हवामान आणि शेतकऱ्याचे जीवन	ताठे ऋतुजा प्रकाश	१८
१८	दुष्काळ : कारणे व उपाययोजना	अर्चना सुभाष वाळके	१९
१९	धरणी माय	माधुरी पाटील	२०
२०	पाऊसधारा	पुजा संजय केसवड	२०
२१	पाणी -जीवन की संघर्ष...	वाळके काजल पांडुरंग	२१
२२	भारतीय मान्सून...	गणेश सूर्यवंशी	२२
२३	जल ही जीवन है जलसाक्षरता आवश्यक	नवले नूतन जयप्रकाश	२३
२४	हरितक्रांती ते जलक्रांती जलयुक्त शिवार योजना	गरूड तनुजा	२५
२५	पाणी प्रश्न आणि त्यावरील उपाय	पिपाडा स्नेहा	२६
२६	कोणी पाणी देता का पाणी ?	तायडे शितल	२८
२७	पावसाचे थेंब	भाळे सोनाली बापू	२९
२८	सोलापूरचे अजनाळे गाव महाराष्ट्राचा कॅलिफोर्निया	दादासाहेब वाघमारे	३०
२९	पाणी हेच जीवन	पुजा संजय केसवड	३१
३०	बळ	माधुरी पाटील	३२
३१	दुष्काळ महाराष्ट्रासमोरील एक भीषण आव्हान !	वडघुले संग्राम सुरेश	३३
३२	पाणी	आकाश सर्जेराव चव्हाण	३४
३३	दुष्काळाशी दोन हात	धनश्री शंकर शिंदे	३५
३४	पाणी : मनुष्य जीवनाचा आधार	वाळके माधुरी आनंदा	३६
३५	जलव्यवस्थापन	डेरे प्रसाद प्रमोद	३८
३६	पानी ही जीवन है	संकलित	३८

३७	माथ्यापासून पायथ्यापर्यंत	निलेश आ. भिंगारदिवे	४०
३८	पाण्याचे महत्व व समस्या	अक्षय लोले	४२
३९	पाणी वाचवा ...जीवन वाचवा ॥	पलांडे शितल	४३
४०	जल हेच जीवन	कापरे माधुरी हरिदास	४४
४१	पाणी हेच जीवन	गव्हाणे शैला मधुकर	४५
४२	पाणी हेच जीवन	मोनिका चव्हाण	४६
४३	शेतकरी आत्महत्या	प्रियंका बाबासो यादव	४६
४४	पाण्यासाठी होऊ शकते तिसरे महायुद्ध	प्रा. शिवाजी सोनवणे	४७
४५	'पाण्याविना शेती व्यर्थ	माणिकराव सातव पाटील	४९
४६	शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या : चिंतन व उपाय	प्रा. सचिन कांबळे	५०
४७	पाण्याचा जागर मनामनातला	प्रा. एस.एन.हांडे	५१
४८	जलसंधारणातून जलसमृद्धी	डॉ. भूषण फडतरे	५४
४९	पाणी आणि अन्नसुरक्षा	डॉ. डी.एन. पाटील	५६
५०	भारतातील नद्याजोड प्रकल्प : काळाची गरज	डॉ. ठाकरे एस.डी	५७
५१	रेन वॉटर हार्वेस्टिंग संकल्पना आणि महत्व	डॉ. मोरे जे.सी.	५९
५२	पाण्याचे महत्व जाणा !	प्रा. संगिता पठारे	६२
५३	जलव्यवस्थापन काळाची गरज	डॉ. घुले पद्माकर	६३
५४	पोरा संग बसून नका काढू फोटू	राजु परुळेकर(संकलित)	६४
५५	पाणी हेच जीवन	लता गुठे (संकलित)	६५
५६	दुष्काळ आणि शेतकऱ्यांची आत्महत्या	गायकवाड अश्विनी अनिल	६६

हिंदी विभाग

५७	जल से जीवन	असलकर वैष्णवी	६८
५८	जल है तो कल है	प्रा. शोभा कोकाटे	६९
५९	पानी की बर्बादी	रवी श्रीवास्तव	७०
	जल ही जीवन है	विमलेश चंद्र	७१
६०	जल काव्य	श्री हुकम चंद्र सोगानी	७२
६२	कल का जल...	वाळके माधुरी आनंदा	७३
	जल की कहानी	योगेश चंद्र जोशी	७३
६३	जल का महत्व	विमलेश चंद्र	७३
६४	'पानी ही जीवन है'	डॉ. सिध्देश्वर गायकवाड	७४
६५	पानी है अनमोल	वाळके काजल	७५
६६	जलधारा	वाळके काजल पा.	७५

ENGLISH

67	Water and Human Health	Mrs. Manisha A.Bora	77
68	Recycling of water in Chemical Industry	Prof. Dinesh D Gaikwad	78
69	Effect of Climatic Change on Water Resources"	Shrutika N. Kale	80
70	Save water, Save life	Taur Shailesh Madhukar	81
71	Water Conservation	Namrata S. Shinde.	82
72	Water : Think Again!	Ruchira Pandurang Deakar	82
73	Water an Essential Resource	Abhishek Ghadage	83
73	Riddles: Answer if you can...	Dr. Monika Jain	84
74	Role of Bharatiya Jain Sanghatana	Dr. Sanjay Gaikwad	85
75	Water Conservation	Alhat Ravindra Robert	87
७६	अहवाल विभाग		८८
७७	प्राध्यापक उपक्रमशीलता अहवाल		१०३
७८	पुरस्कार प्राप्त विद्यार्थ्यांची यादी		११६
७९	प्रथम क्रमांक पारितोषिक प्राप्त विद्यार्थी		११७
८०	वृत्तपत्रातून महाविद्यालय		१२५

**आत्महत्याग्रस्त शेतकरी
कुटुंबातील मुलां-मुलींचे
वाघोली शैक्षणिक प्रकल्पात
मोफत शैक्षणिक पुनर्वसन**

श्री. एस. एन. साळुंखे
प्रकल्प व्यवस्थापक, बीजेएस, वाघोली

भारतीय जैन संघटना ही सामाजिक संघटना असून या संघटनेने विविध क्षेत्रात संपुर्ण भारतभर सामाजिक कार्य केलेले आहे व करीत आहे. ही एक भारतातील सर्वोत्कृष्ट सामाजिक संस्था आहे. या संघटनेने आतापर्यन्त, लातूर, उस्मानाबाद, जबलपुर, गुजरात, जम्मू काश्मीर, नेपाळ येथे भुकंप मदत व पुनर्वसनाचे उत्कृष्ट पणे काम केलेले आहे. पुर परिस्थितीमध्ये अकोला, महाराष्ट्र, बिहार येथे आरोग्य व भोजन सुविधा पुरविलेल्या आहेत. अंदामान निकोबारमधील सुनामीग्रस्तासाठी शालेय व आरोग्य सुविधा पुरविणे या व अशा अनेकविध कामाबरोबर, सामुदायिक विवाह, प्लॅस्टिक सर्जरी, स्मार्ट गर्ल, महिला समक्षीकरण, मुल्यवर्धन या क्षेत्रातही उल्लेखनीय कार्य करीत आहे.

भारतीय जैन संघटनेचे संस्थापक अध्यक्ष मा. श्री. शांतीलालजी मुथ्था हे दुरदर्शी व सामाजिक प्रश्नाची जाण असणारे थोर समाजसेवक असून ते शेतकरी तसेच सर्व सामान्यांच्या प्रश्नांच्या कल्याणासाठी सतत प्रयत्नशिल असतात. त्यांच्या प्रेरणेने व पुढाकारानेच सर्व सामाजिक कार्य होत आहेत. महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांच्या वाढत्या आत्महत्या त्यातून निर्माण होणारे प्रश्न त्यांच्या मुलामुलींचे शिक्षण तसेच महाराष्ट्रातील सिंचनक्षमता वाढावी, महाराष्ट्र दुष्काळमुक्त व्हावा. यासाठी पानलोट क्षेत्र विकासाचे कार्य सन २०१३ पासून करित आहेत, तसेच आत्महत्याग्रस्त शेतकरी कुटुंबातील मुलां मुलींचे पुणे येथील शैक्षणिक पुनर्वसन प्रकल्पात मोफत शैक्षणिक पुनर्वसन कार्य सन २०१५ पासून करण्यात येत आहे.

भारतीय जैन संघटनेने सन १९९३ पासून भुकंपग्रस्त, अनाथ, निराधार, निराश्रीत, अतिदुर्गम व दुर्लक्षित आदिवासी पाडयावरिल आदिवासी विद्यार्थी अशी एकूण ४००० हून अधिक विद्यार्थ्यांचे मोफत शैक्षणिक पुनर्वसन केलेले आहे. सध्या भारतीय जैन संघटनेच्या शैक्षणिक पुनर्वसन प्रकल्पात महाराष्ट्रातील २७ जिल्हयातील आत्महत्याग्रस्त शेतकरी कुटुंबातील ३५० मुलामुलींचे व आदिवासी पाडयावरिल ३०० मुलांचे मोफत

शैक्षणिक पुनर्वसन करण्यात येत आहे.

आत्महत्याग्रस्त शेतकरी कुटुंबातील मुलां मुलींचे शैक्षणिक पुनर्वसनासंदर्भात थोडक्यात तपशिल पुढीलप्रमाणे

प्रकल्पाचा हेतू

आत्महत्याग्रस्त कुटुंबातील मुलां मुलींना योग्य शिक्षण देवून त्यांना आत्मविश्वासपुर्ण, स्वतंत्र, धैर्यवान बनवणे व त्यांचा सर्वांगीण विकास करणे हा मु्य हेतू आहे. योग्य शिक्षण, संस्कार, सुविधा व संधी मिळाल्यामुळे या मुलांना भविष्यात विविध आव्हानांना धैर्याने सामोरे जाण्याचे कला-कौशल्य त्यांच्यात निर्माण करणे.

या प्रकल्पातून भारतीय जैन संघटना या मुलां मुलींना ' सामाजिक बदलाचे प्रवर्तक ' बनविणे, यामुळे ती मुले आपल्या कुटुंबात व समाजात सकारात्मक बदल घडवून आणू शकतील. याचा दूरगामी परिणाम म्हणजे समाजातील इतर लोकही जीवनाकडे सकारात्मक दृष्टीने पाहू लागतील.

प्रकल्पाची उद्दिष्टे

- ❖ आत्महत्या केलेल्या शेतकऱ्यांच्या मुलां मुलींचे इयत्ता ५ वी ते १२ वी पर्यन्त मोफत शैक्षणिक पुनर्वसन करणे.
- ❖ आत्महत्या केलेल्या शेतकऱ्यांच्या मुलांना त्यानंतर उद्वेगान्या अनिष्ट परिस्थितीपासून वाचवणे. म्हणजेच मानसिक अस्वास्थ्य, प्रगतीत बाधा, नैराश्य, गुन्हेगारी, मद्यासक्ती इत्यादी गोष्टीपासून त्यांना परावृत्त करणे.
- ❖ मुलांना त्यांच्या अंगभूत क्षमता ओळखण्याची व त्यांचा पुरेपूर वापर करण्याची संधी उपलब्ध करून देणे.
- ❖ मुलांना जगण्यासाठी आरोग्यदायी व सकारात्मक वातावरण उपलब्ध करून देणे व त्यांच्या सर्वांगीण प्रगतीस सर्वतोपरी मदत करणे.
- ❖ मुलांना त्यांच्या क्षमता व कौशल्ये ओळखण्यास मदत व्हावी अशा रितीने अभ्यासक्रमातील तसेच अभ्यासक्रम बाह्य उपक्रमात गुंतवणे.
- ❖ मुलांना त्यांच्या क्षमतांचा वापर करण्यास समर्थ बनवणे व त्यांची भविष्यात भरभराट व्हावी अशा प्रकारे त्यांचे संगोपन करणे.
- ❖ मुलांना त्यांच्या आवडीचे करिअर निवडण्यास मदत करून त्यांना जीवनाप्रती काही ध्येय बाळगण्यास उद्युक्त करणे.
- ❖ उत्तम शिक्षण देवून मुलांना सामाजिक बदलाचे प्रवर्तन बनण्यास अशा रितीने सक्षम बनवणे की यायोगे ती आपल्या

कुटुंबांचे व समाजाचे आर्थिक व सामाजिक परिवर्तन घडवून आणण्यात सहाय्यक होतील.

मुलां मुलींच्या शैक्षणिक पुनर्वसनाची आवश्यकता

कुटुंबातील प्रिय व्यक्ती गमावणे हा कुठल्याही कुटुंबासाठी मोठा भावनिक आघात असतो, त्यातही ती व्यक्ती जर कुटुंबातील मुख्य कमावती व्यक्ती असेल तर मोठे आर्थिक, सामाजिक व मानसिक संकट ओढवते. समाजातील गरीब आणि मागास वर्गात तर याचे अधिकच वाईट परिणाम होतात. त्यामुळे संपूर्ण कुटुंबामध्ये नैराशाचे वातावरण निर्माण होते. त्यावर उपाय म्हणून अशा मुलांना कुठल्या तरी विधायक गोष्टीत गुंतवणे व त्यांच्या आयुष्याला वेगळे ध्येय दाखवून योग्य दिशा देणे महत्वाचे ठरते. त्या दृष्टीने या मुलांची पूर्ण जबाबदारी घेणे, त्यांच्या शिक्षणाची उत्कृष्ट व्यवस्था करणे व त्यांना उत्तम नागरिक बनवणे हाच एकमेव दीर्घकालीन प्रभावी उपाय ठरू शकतो.

दीर्घकालीन प्रयत्नांची आवश्यकता

दुष्काळाच्या वाढत चाललेल्या तीव्रतेमुळे शेतकरी वर्ग हवालदिल झाला आहे. कमी पडणारा पाऊस, त्यामुळे शेतीसाठी न मिळणारे पाणी, जनावरांसाठी चारा व पाण्याचा अभाव, पेरण्या करूनही पाऊस न आल्याने पिक नाही, या व अशा सर्व प्रश्नांनी शेतकऱ्यांचे जगणे मुश्किल झाले आहे. पेरण्यासाठी व अन्य कामासाठी घेतलेल्या कर्जाची परतफेड होऊ न शकल्यामुळे शेतकऱ्यांच्या घरातील वातावरण तणावपूर्ण असते. कित्येक महिने त्यांच्या घरच्या वातावरणातील नैराश्यामुळे कुटुंबातील सर्वच लोकांवर त्याचे अतिशय विपरीत परिणाम होतात. जसजशी दुष्काळाची तीव्रता वाढते तसे नैराश्याचे रुपांतर आत्महत्येत होण्यास सुरुवात होऊ लागते व शेवटी काही शेतकरी आत्महत्या करतात.

वरील सर्व कारणांमुळे या परिवारांना तात्पुरती आर्थिक मदत करण्यापेक्षा दीर्घकालीन उपाययोजना करून उपरोक्त सर्व परिस्थितीमध्ये बदल घडवून आणणे हे आता क्रमप्राप्त ठरले आहे त्यासाठी भारतीय जैन संघटना प्रयत्न करित आहे.

मुलां मुलींची निवड करण्याचे निकष

- ❖ या शेतकरी कुटुंबातील व्यक्तीने आत्महत्या केली आहे त्या व्यक्तीच्या मुला-मुलींना या प्रकल्पासाठी निवडण्यात आले आहे.
- ❖ ही मुले इयत्ता ५ वी व ६ वी मध्ये शिक्षण घेत असलेली

असावीत.

ज्या कुटुंबातील व परिस्थितीमधील विद्यार्थी आणावयाचे आहेत त्याची सर्व पार्श्वभूमी माहित व्हावी यासाठी मुलां मुलींची निवड करण्यासाठी अवलंबलेली कार्यपध्दती

- ❖ बीजेएस मराठवाड्यातील सर्व जिल्ह्यांच्या जिल्हाधिकार्यांकडून २०१५ मध्ये आत्महत्या केलेल्या शेतकऱ्यांच्या परिवारांची यादी उपलब्ध करून घेतली.

- ❖ बीजेएसच्या वाघोली येथील शाळा व महाविद्यालयाच्या स्वतःहून पुढे आलेल्या महिला शिक्षकांना सर्वेक्षण करण्यासाठी सविस्तर प्रशिक्षण देण्यात आले.

- ❖ सर्व्हे करण्याचे फॉर्म व आवश्यक सुचना अद्यावत पध्दतीने तयार करून जिल्हावार त्यांची पथके बनविण्यात आली व त्यांना संबंधित जिल्ह्यात पाठविण्यात आले.

- ❖ बीजेएस ने या सर्व जिल्ह्यात कार्यरत असणाऱ्या कार्यकर्त्यांची निवड करून पुण्याहून पाठविलेल्या पथकाला जिल्ह्यात संपूर्ण सहकार्य करण्याचे निर्देश देण्यात आले.

- ❖ सर्व्हेक्षणानंतर बीजेएसच्या त्या जिल्ह्यातील प्रतिनिधीनीनी या शेतकऱ्यांच्या इच्छुक मुलां मुलींना पुणे येथे शिक्षणासाठी पाठविण्याचे निश्चित केले. त्याप्रमाणे मराठवाड्यातील सर्व मुलां मुलींचे बीजेएसच्या शैक्षणिक पुनर्वसन प्रकल्पात दिनांक २० व २१ नोव्हेंबर २०१५ रोजी आगमन झाले.

सर्वांगीन प्रगतीसाठी अभ्यासक्रमातील तसेच सहशालेय शिक्षण उपलब्ध करणे.

- ❖ मुले प्रकल्पामध्ये पोहचल्यानंतर लगेचच त्यांना बीजेएस माध्यमिक व उच्च माध्यमिक विद्यालय, वाघोली येथे प्रवेश देण्यात आला.

सुट्टीच्या काळात घरी जाण्याची सुविधा

- ❖ दिवाळी व उन्हाळी सुट्टीच्या काळात मुलांची घरी जाण्याची व्यवस्था केली आहे. त्यामुळे वर्षातील तिन महिने या मुलांना आपल्या कुटुंबाबरोबर व गावच्या परिचित वातावरणात राहता येते.

सहशालेय विकास

- ❖ विद्यार्थ्यांना क्रिडा विषयक व शालेय प्रशिक्षणाच्या सुविधा उपलब्ध, तसेच जिल्हास्तरीय, राज्यस्तरीय व राज्यक्रिडा स्पर्धामध्ये सहभागी होण्याची संधी.

- ❖ विद्यार्थ्यांची विशिष्ट अंगभूत कौशल्ये व कल पाहून विशेष वैयक्तिक प्रशिक्षण

❖ सामाजिक, सांस्कृतिक व साहित्यिक कार्यक्रमांची व उत्सवांचे विद्यार्थ्यांच्या सहभागाने आयोजन.

निवासाची व्यवस्था

❖ निवासासाठी प्रशस्त खोल्यांची व्यवस्था व आवश्यक त्या सर्व सोयी सुविधांची उपलब्धता (बिाने, कपडे, स्वच्छतागृह, फर्नीचर, वीज व पाणी)

व्यवस्थापन

❖ प्रशासकिय व्यवस्थापकाच्या नेतृत्वााली व मुख्य पर्यवेक्षकाच्या देखरेखीत पुर्ण वेळ प्रशिक्षित स्टाफ आहे.

मेसची व्यवस्था

❖ शास्त्रशुध्द पध्दतीने केलेली समतोल व पोषक आहाराची व्यवस्था.

❖ खेळाडू विद्यार्थ्यांसाठी तसेच पोषण विषयक कमतरता असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी विशेष आहाराची व्यवस्था

❖ कुशल व्यक्तिद्वारा संचलित मेस.

आरोग्यविषयक सुविधा

या प्रकल्पामध्ये डॉ. विजयकुमार सेठिया हे गेल्या २२ वर्षांपासून स्वतः समर्पित रितीने आरोग्यसेवा देत आहेत.

❖ प्रकल्पामध्ये हॉस्पिटलची व्यवस्था

❖ प्रकल्पामध्ये पोहचल्यानंतर लगेचच विद्यार्थ्यांची संपुर्ण आरोग्य तपासणी.

❖ प्रकल्पामधील हॉस्पिटलमध्ये पुर्णवेळ निवासी स्त्री डॉक्टर उपस्थिती.

❖ समुपदेशनाची व्यवस्था.

❖ स्वच्छता व निरोगी आरोग्याच्या सवयी विद्यार्थ्यांनी अंगी बाणाव्यात म्हणून विशेष लक्ष.

❖ विद्यार्थ्यांचा २ ला आरोग्य विमा व ५ ला अपघात विमा.

❖ प्रकल्पामध्ये जिमची व्यवस्था.

❖ खेळासाठी प्रशस्त क्रिडांगण.

❖ बॉक्सिंग कोट.

अपेक्षित आव्हान

आत्महत्या केलेल्या व्यक्तींच्या मुलांची मनोसामाजिक परिस्थिती चिंताजनक बनते, असे म्हटले आहे. त्यामुळे या विद्यार्थ्यांमध्ये सुध्दा आत्महत्या करण्याची इच्छा निर्माण होणे, नैराश्यामध्ये वाढ होणे, अंमली पदार्थांच्या आहारी जाणे, हिंसक गुन्हेगारीकडे वळणे या व अशा अनेक प्रकारच्या अनुषंगिक परिणामांमुळे या

विद्यार्थ्यांचे सकारात्मक दृष्टीकोनातून पालन - पोषण यशस्वीरित्या करणे हे एक मोठे आव्हान संस्थेसमोर उभे आहे. हे समजूनच संस्था या विद्यार्थ्यांची जास्तीत जास्त काळजी घेत आहे.

वाघोली प्रकल्पामध्ये मानसिक आरोग्य विभागाची स्थापना

बीजेएसने अंगीकारलेली मोठी जबाबदारी तसेच परिस्थितीचे गांभीर्य लक्षात घेऊन वाघोली प्रकल्पामध्ये मंथन या नावाने मानसिक आरोग्य विभागाची स्थापना करण्यात आली आहे. डॉ. आशुतोष चौहान हे या विभागाचे प्रमुख असून डॉ. किंजल गोयल या मानसिक आरोग्य सल्लागार आहेत. डॉ. चौहान, डॉ. किंजल, आणि श्री. शांतिलाल मुथ्था (संस्थापक, बीजेएस) यांनी वाघोली प्रकल्पाला या संदर्भात अनेक भेटी दिल्या. तसेच संबंधित अधिकारी शिक्षक व विद्यार्थ्यांशी चर्चा केल्या. या चर्चाचा परिणाम म्हणून २९ जानेवारी २०१६ रोजी बीजेएस व मेडोलार्क हेल्थकेअर प्रा. लि. यांच्यात एक सामंजस्य करार करण्यात आला. त्यानुसार ते संयुक्तपणे वाघोली प्रकल्पामधील मुलांच्या मानसिक आरोग्यासाठी निदानविषयक, प्रतिबंधक तसेच उपचारविषयक कृती योजना राबवीत आहेत. डॉ. आशुतोष चौहान त्यांच्या मेडोलार्क हेल्थकेअर मधील तीन सहाय्यकांसह (समुपदेशक मनोविकारतंज्ञ) आपल्या सेवा उपलब्ध करित आहेत आता आत्महत्याग्रस्त शेतकरी कुटुंबातील सर्व मुले स्थिरावलेली आहेत.

आनुषंगिक उपाययोजना

विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्याचा सुदृढ विकास होण्यासाठी मेडोलार्कच्या कृती योजनेव्यतिरिक्त इतरही अशा काही उपाययोजना करणे अतिशय महत्वाचे आहे, यामुळे त्यांचा आत्मविश्वास व धैर्य वाढण्यास मदत होते. त्यांच्या शारीरिक, मानसिक व भावनिक हितासाठी सर्वांगीण दृष्टीकोन आवश्यक ठरेल. मुलांना त्यांच्या भावना व विचार मोकळेपणाने मांडता यावेत तसेच त्यांची ऊर्जा रचनात्मक व सर्जनात्मक कृतींमध्ये वापरता यावी यासाठी त्यांना योग्य संधी देण्यात येत आहेत. त्यांना स्वतःचे गुण व अंतःसामर्थ्य ओळखता यावीत व त्यानुसार नवीन गोष्टींमध्ये रस निर्माण व्हावा इतपत त्यांना समक्ष करण्यात येत आहे. त्या दृष्टीने बीजेएस ने मेडोलार्कच्या प्रयत्नांस पुरक असा कृतीकार्यक्रम आला आहे, त्यातील महत्वाचे मुद्दे पुढीलप्रमाणे :

- ❖ बीजेएस विद्यार्थ्यांसाठी योग, प्राणायाम व ध्यान यावर आधारित एक सुरचित कार्यक्रम राबविण्यात येत आहेत.
- ❖ विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास व्हावा म्हणून बीजेएस इतर संस्थांच्या सहयोगाने कला उपचार, संगीत उपचार व नृत्य उपचार यांसारो उपक्रम राबवित आहे.
- ❖ शाळेच्या व वसतिगृहाच्या दिनक्रमात विविध बैठे व मैदानी खेळ यांचा समावेश करण्यासाठी बीजेएसने आवश्यक त्या सोयी सुविधा उपलब्ध केलेल्या आहेत.
- ❖ विद्यार्थ्यांना शाळा/ वसतिगृहाच्या बाहेरच्या जगाशी संपर्क राहावा व त्यांच्या दृष्टीने उपयुक्त अशा काही घडामोडीत सहभागी होता यावे म्हणून बीजेएस त्यांना आंतरशालेय उपक्रमांत / स्पर्धांमध्ये भाग घेण्यास प्रोत्साहन देत आहे, तसेच त्यांच्यासाठी काही अभ्यास दौरे आयोजित करून त्याबरोबरच विरंगुळा म्हणून त्यांच्यासाठी करमणुकीचे कार्यक्रम व सहली आयोजित केलेल्या आहेत.
- ❖ विद्यार्थ्यांना प्रेरणा मिळून त्यांच्या आयुष्याला काही अर्थपूर्ण दिशा मिळावी म्हणून विविध क्षेत्रांमध्ये भरीव कामगिरी केलेल्या महनीय व्यक्तींची प्रकल्पास भेट, भाषणे व व्याख्याने आयोजित केली नजिकच्या कालावधितील महनीय व्यक्तींनी भेट देवून विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करून संवाद साधला.
- १. मा.राज्यपाल महाराष्ट्र राज्य- मा.श्री.सी विद्यासागरराव
- २. मा. मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य, सौ. अमृता फडणवीस
- ३. मा. उदयोग मंत्री सुभाषजी देसाई
- ४. मा. आरोग्य मंत्री दिपकजी सावंत
- ५. मा. बालकल्याण व महिला विकास मंत्री - पंकजाताई मुंडे
- ६. मा.रामदेवजी बाबा - योगगुरु
- ७. मा. नारायणमुर्ती - इन्फोसीस
- ८. प्रसिध्द अभिनेते - अमिर खान
- ९. मा. डॉ. डी. विरेंद्रजी हेगडे, धर्माधिकारी, धर्मशाळा, कर्नाटक
- १०. फिल्म डारेक्टर - गौतम घोष
- ११. यू. एस . ए. मधील शैक्षणिक क्षेत्रातील २५ सदस्यांचे शिष्टमंडळ
- १२. अंतरराष्ट्रीय किर्तीचे जादूगर - श्री. देशमुख
- १३. मा. डॉ. अंजली छाबरिया, प्रसिध्द मानसोपचार तज्ञ
- १४. जिल्हा न्यायाधिपति दर तिन महिन्यांनी प्रकल्पास भेट.
- १५. फिनोलेक्सचे अध्यक्ष - श्री. छाबरिया

- १६. डॉ. के.एम. नागरगोजे - आयुक्त, बालकल्याण पुणे
- १७. मा.महावीर माने - शिक्षण संचालक, महाराष्ट्र राज्य पुणे.
- १८. मा.नामदेव ननवरे (I.A.S.) - मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जि.प.बीड
- १९. मा.आनंद ई. रायत्रे (I.A.S.) - मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जि.प.उसमानाबाद
- २०. नि.ला. सत्यनारायण - माजी मुख्य निवडणूक आयुक्त महाराष्ट्र राज्य

सन २०१७-१८ मधील या विद्यार्थ्यांच्या संदर्भातील व संस्था अध्यक्षांच्या बाबतीतील महत्वपूर्ण बाबी नम्रपणे विषद करण्यात येत आहेत.

- १. आपत्तीग्रस्त कुटुंबातील विद्यार्थ्यांसाठी केलेल्या विशेष उल्लेखनीय कार्याबद्दल भारतीय जैन संघटनेचे संस्थापक अध्यक्ष मा. शांतिलालजी मुथ्था यांची भारत सरकार मार्फत दिल्या जाणाऱ्या राजीव गांधी मानव सेवा राष्ट्रीय स्तरावरिल पुरस्कारासाठी निवड होवून मा. राष्ट्रपती भारत सरकार यांनी दि. १४/११/२०१७ रोजी मा. श्री. शांतिलालजी मुथ्था यांचा सन्मानपत्र देवून गौरव केला.
- २. भारत सरकार, महिला व बालविकास मंत्रालयाने दिनांक १९ व २० नोव्हेंबर २०१७ रोजी भारतातील सर्व बालकाश्रमातील विद्यार्थ्यांसाठी क्रिडा स्पर्धांचे आयोजन केले होते. त्यासाठी महाराष्ट्रातील विद्यार्थ्यांची नामांकने मा. आयुक्त महिला व बालकल्याण, महाराष्ट्र राज्य पुणे यांनी मागविलेली होती. राज्यभरातून प्राप्त झालेल्या नामांकनामधून भारतीय जैन संघटनेच्या बालकाश्रमात शिक्षण घेत असलेल्या ५ विद्यार्थ्यांची या स्पर्धेसाठी निवड झाली. त्यानुसार या बालकाश्रमातील ५ विद्यार्थ्यांनी दिल्ली येथील स्पर्धेमध्ये भाग घेवून राष्ट्रीय स्तरावर प्रथम क्रमांकावर येवून सुवर्ण पदक मिळविलेले आहे.
- नवी दिल्ली येथे झालेल्या या स्पर्धेमध्ये यश संपादन केलेल्या विद्यार्थ्यांना केंद्रीय राज्यमंत्री महिला व बालविकास विभाग मा. श्री. विरेंद्रकुमार व भारतरत्न मा. श्री. सचिन तेंडुलकर यांच्या हस्ते बक्षिस वितरण करण्यात आलेले आहे.

अ क्र	विद्यार्थ्यांचे नाव	स्पर्धा	मिळविलेले यश
१	सागर विलास शिंगाडे	१०० मिटर धावणे	प्रथम क्रमांक, वैयक्तिकसुवर्णपदक
२	सागर विलास शिंगाडे	रिले	प्रथम क्रमांक, सांघिक सुवर्णपदक
३	रुपेश सुरेश गुहे	रिले	प्रथम क्रमांक, सांघिक सुवर्णपदक
४	अविनाश काकडया जनाडे	रिले	प्रथम क्रमांक, सांघिक सुवर्णपदक
५	विजय गंगाराम सुतार	रिले	प्रथम क्रमांक, सांघिक सुवर्णपदक
६	गणेश शंकर तांडेल	१०० मिटर धावणे	सहभाग

३. दि.२०व २१ जून २०१७ रोजी मुंबई येथे विद्यार्थ्यांची सहल आयोजित करुन त्यांना नेहरु तारांगण, संग्रालय, गेट वे ऑफ इंडिया, मंत्रालय, गिरगाव चौपाटी दाविण्यात आली. दि. २१/६/२०१७ रोजी मुंबई येथील सरदार वल्लभभाई पटेल राष्ट्रीय स्टेडियम मध्ये मा. मुख्यमंत्री, मा. सौ अमृता फडणवीस, सिनेअभिनेता श्री जॉकी श्रॉफ व श्री स्वप्नील जोशी यांच्या समवेत विद्यार्थ्यांनी आंतरराष्ट्रीय योगादिन साजरा केला.

४. ऑब्सटीरेस स्पर्धेत वसतिगृहातील विद्यार्थ्यांनी सन २०१५-१६, २०१६-१७ व २०१७-१८ या सलग ३ वर्ष प्रथम क्रमांकावर येवून जनरल चॅम्पीयनशिप मिळवून हॅस्ट्रीक केली आहे.

५. स्कूल ऑलम्पीक स्पर्धेत सलग २ वर्ष धावणे या स्पर्धेत वसतिगृहातील विद्यार्थ्यांनी प्रथम क्रमांक मिळविलेला आहे.

६. ज्यूदो, रिले, रनिंग, बॉक्सिंग, कबड्डी इत्यादी स्पर्धांमध्ये विद्यार्थ्यांनी तालुका पातळी ते राष्ट्रीय पातळीपर्यन्त यश संपादन केलेले आहे.

७. दिनांक ३०.११.२०१७ रोजी बालकाश्रमातील एन डी ए मधील दिक्षांत समारंभ पाहिला.

संस्थेचे संस्थापक अध्यक्ष मा. शांतिलालजी मुथ्था यांनी प्रकल्पातील सर्व अधिकारी, शिक्षक, प्राध्यापक व कर्मचारी यांना या मुलाचे संगोपन, शिक्षण, विकास यासाठी सर्वतोपरीचे प्रयत्न करण्याबाबत सुचना दिलेल्या आहेत, तसेच हे विद्यार्थी विद्यार्थिनी आम्ही आणलेली आहेत ती आमची लेकर आहेत त्यामुळे या विद्यार्थ्यांना कोणत्याही बाबींची कमतरता पडू देवू नका या विद्यार्थ्यांच्या इच्छा,

भावना व हक्क याचा आदर करा अशा सक्त सुचना दिलेल्या आहेत. या बरोबरच संस्थेचे सर्व पदाधिकारी या मुलांच्या सर्वांगीन प्रगतीसाठी सतत प्रयत्नशिल आहेत.

भारतीय जैन संघटनेच्या या शैक्षणिक पुनर्वसन प्रकल्पातील एकाच तागाली महाराष्ट्रातील २९ जिल्हयामधील शेतकरी कुटुंबातील सर्व जाती धर्मातील व आदिवासी कुटुंबातील १००० विद्यार्थी बंधुभावाने व खेळीमेळीच्या वातावरणात शिक्षण घेत आहेत, त्यांचा दिनक्रम निश्चित केलेला असून सर्व विद्यार्थी दिनक्रमाचे पालन करतात. मुलांच्या प्रगतीत वसतिगृह व मेसमधील सर्व कर्मचारी आहोरात्र मेहनत घेत आहेत व त्यास शाळा व महाविद्यालयातील सर्व शिक्षक, शिक्षकेत्तर कर्मचारी, प्राचार्य यांच्यासह महाविद्यालयातील विद्यार्थी / विद्यार्थिनीचे मोलाचे सहकार्य मिळत आहे, एकअर्थी या विद्यार्थ्यांच्या जडणघडणीस त्यांचाही सहभाग आहे. प्रकल्पातील सर्वजन सेवाभावनेने काम करित असून या विद्यार्थ्यांची सेवा करण्याची संस्थेने संधी दिल्याबद्दल संस्थेचे आभारी आहेत.

उद्याचे पाणी महाराष्ट्राचे

भारताचे

नवले सौरभ महेंद्र

एस. वाय. बी.ए

२१ व्या शतकातील जगाची वाटचाल ही प्रामुख्याने दोन प्रश्नांवर केंद्रीत आहे ते म्हणजे पर्यावरण व पाणी. पाणी हे नैसर्गिक संसाधन आहे. आदिजीवाची निर्मिती ही पाण्यामध्ये झाली. भारतीय वैदिक विचारानुसार 'पाणी हेच जीवन' आहे. या पाण्यावरूनच २१ व्या शतकात युद्धे होतील, असा वर्ल्ड बँकेचा अहवाल आहे.

महाराष्ट्राचा विचार करता महाराष्ट्रात मधील मध्य-महाराष्ट्र मराठवाडा, पश्चिम विदर्भ हा भाग अंशतः दुष्काळी आहे. महाराष्ट्रामधील प्रथम दुष्काळाची नोंद इ.स. १३९६ - १४०७ अशी आहे. तसेच १४२१-२२, १४६० (दामाजीपंत), १४७२-७४, १५२०, १६२९, १६८५-८८, या वर्षात मोठे दुष्काळ पडले. आधुनिक महाराष्ट्रामध्ये १९१७-१९, १९७२ तसेच २०११ पासून जाणवणारे पाण्याचे दुर्भिक्ष हा चिंतेचा विषय आहे. मुळात महाराष्ट्राच्या भौगोलिक रचनेमध्ये ८५% जमीन ही बेसॉल्ट खडकापासून बनलेली आहे, त्यामुळे या जमिनीत पाणी मुरत नाही. म्हणूनच दुर्दैवाने शिरपूर पॅटर्न, जलयुक्त शिवार या योजना संपूर्ण महाराष्ट्रात यशस्वी होऊ शकत नाही.

मुळात धरणे बांधताना आपण ७५% धोरण लक्षात घेतले. या धोरणामुळे कोयना धरणाची मूळ क्षमता १७० टी.एम.सी. असताना ते फक्त ९८.०८ टी.एम.सी. पाणी साठा करू शकले, तर वारणा धरणाची क्षमता ११० टीएमसी असताना ते फक्त ३६ टीएमसी पाणीसाठी करू शकते. या धोरणामुळे धरणाची एकूण पाणी साठवण्याची क्षमताच कमी झाली. जेव्हा गोदावरी बंगालच्या उपसागरास मिळते तेव्हा ५०० टीएमसी पाणी वाया जाते.

महाराष्ट्रातील पाण्यासंबंधी महत्त्वाचा प्रश्न म्हणजे पाण्याचे होणारे बाष्पीभवन होय. राजस्थान मधील अलवार प्रांतात (राजेंद्र सिंह) हे प्रमाण १००० मि.मी. आहे तर मराठवाड्यामध्ये हे प्रमाण २५०० मि. मी. आहे. इ. स. १९३८ मध्ये तत्कालीन पुणे नगरपालिकेने बॉम्बे रिक्वायर कमिशन पुढे दिलेल्या साक्षीत सांगितले की आम्ही आमच्या पाण्याची सोय करू, परंतु आजपर्यंत पुण्याला हे वचन पाळता आले नाही.

पुण्यामधील ४ प्रमुख धरणांची (टेमघर, वरसगाव,

खडकवासला व पानशेत. यांची क्षमता ३० टीएमसी आहे. यातील शेतीसाठी ५ टीएमसी पाणी देणे बंधनकारक आहे.पुण्यासाठी ११ टीएमसी पाणीसाठी मंजूर केला आहे पण शहराची वाढती लोकसंख्येसाठी २०१७ मध्ये एकूण १७ टीएमसी पाण्याचा वापर झाला. इ.स. २०४० पर्यंत पुणे शहर पूर्ण ३० टीएमसी पाणीसाठी वापरू लागेल. हे जेव्हा होईल तेव्हा पुणे-सोलापूर हायवेची सर्व शेती उद्ध्वस्थ होईल. उजनी चा विचार करता एकूण ११७ टीएमसी पाणीसाठीची श्रमता आहे. पण येथील फक्त ५४ टीएमसी पाणीसाठी हा जिवंत आहे यातील दरवर्षी १० ते १२ टीएमसी पाण्याचे बाष्पीभवन होते. धरण बांधकामाच्या चुकीच्या धोरणामुळे पंढरपूरच्या वरती २१ धरणे बांधली गेली आहेत. त्यामुळे सोलापूर हा कायम दुष्काळी प्रदेश राहिला. तसेच पावसाळ्यात होणाऱ्या अतिरिक्त पाणीपुरवठ्यामुळे पंढरपूरला पुराचा धोका असतो.

प. महाराष्ट्रात जशी धरणांची साखळी उभी राहिली तशी साखळी मात्र विदर्भ व मराठवाड्यात उभी झाली नाही. इ. स. १९६५ साली वसंतराव नाईक तत्कालीन मुख्यमंत्री असताना उजनी, जायकवाडी व अप्पर वर्धा या धरणांचे भूमिपूजन झाले त्या वेळेस जांबुवंतराव धोटे यांनी अप्पर वर्धा धरणास केलेला विरोध सर्वज्ञात आहे. विदर्भ व मराठवाडा येथील दुष्काळी परिस्थितीसाठी तेथील राजकीय नेतेच जबाबदार आहे.

जागतिक पातळीचा विचार करता जगाच्या एकूण ४५% लोकसंख्येला पाणीपुरवठा करणाऱ्या नद्यांचा उगम हा तिबेट च्या मानस सरोवराजवळ होतो. हो यांग हो, यांगत्से, मेकाँग, ब्रम्हपुत्रा, रावी, सतलज, चिनाब, बियास या प्रमुख नद्यांचा उगम येथे होतो. जी ब्रह्मपुत्रा ईशान्य भारताला पाणीपुरवठा करते त्या ब्रह्मपुत्रेवर चीनने ३ मोठ्या धरणांचे बांधकाम चालू केले आहे. जी मेकाँग नदी चीनमधून म्यानमार कंबोडिया येथे वाहत जाते. तिचे पाणी चीन सरकार हळू हळू अडवत आहे.

मनुष्याला सन्मानाने जगण्यासाठी प्रतिदिन १५० लिटर पाण्याची आवश्यकता आहे. पण ही क्षमता भारताकडे पण नाही आणि चीनकडेपण नाही. मुळात चीन हे भारताचे शत्रुराष्ट्र आहे. ज्यामुळे १९५० साली पंडित नेहरूचे फसलेल्या तिबेट धोरणाची किंमत भारताला भविष्यात मोजावी लागणार आहे. भविष्यात पाण्यावरून भारत चीन संघर्ष अटळ आहे.

वेदामधील वरुणसूक्तामध्ये पाण्याचे महत्व

सांगताना म्हटले आहे, पाणी हे प्रसंगी शस्त्र होऊ शकते तर तिचे पाणी राष्ट्राचे सामर्थ्य असून राष्ट्राची भरभराट करते. एकूणच पाणी हा विषय २१ व्या शतकात गंभीर रूप धारण करणार.

पाणी वाचवा अन्यथा.....

पाऊस पाहिजे ? तापमान कमी पाहिजे ? स्वच्छ हवा, पाणी पाहिजे ? जमिनीत पाण्याची पातळी वाढली पाहिजे ? इतर बऱ्याच गोष्टी आपल्याला पाहिजे ? कश्या मिळतील ? जर दरडोई झाडांचे प्रमाण भारतामध्ये : २८ झाडे (जगातील सगळ्यात कमी दरडोई झाडांचे प्रमाण) अत्यंत दयनीय परिस्थिती आहे. वॉर फुटिंगवर झाडे वाढवण्याचे प्रयत्न झाले पाहिजेत, अन्यथा आपल्या पुढील पिढ्यांचे जगणे अवघड होईल आणि त्याला जबाबदार आपल्या व मागील पिढ्यांना धरण्यात येईल. वेळीच जागे : जागर पाण्याचा निसर्गाच्या रक्षणाचा आता तरी होणे आवश्यक आहे!!

अन्यथा... मागील प्रत्येक १० वर्षांपूर्वी ३५ ते ४० अंश से असलेले तापमान आज ४५/४६ पार केले आहे. पुढील प्रत्येक ५ वर्षात ५० नंतर ६० अंश से पर्यंत जाईल तेव्हा अशी रडायची वेळ येईल कि आहे ती झाडेही सुकतील. तुमचा ५० हजारांचा एसी तुम्हाला दगा देईल .कोणीचं, गुजरात काय, दिल्ली काय, कुणीच बुलेट ट्रेनने पाणी पाठवणार नाहीत. सगळीकडे वाळवंट व्हायला वेळ लागणार नाही.. कृपया जे करायचे ते स्वतःच करा.

१. येत्या पावसाळ्यात प्रत्येकाने ५ झाडे लावा संगोपन करा.
२. पाणी वाचवण्याचा संदेश प्रसार करा. पाण्याची पातळी वाढवण्याचा प्रयत्न करा
३. पेट्रोल, डिझेलचा वापर कमी करा. नाहीतर अर्थव्यवस्था कोलमडून पडेल. सर्व वाहतुक व्यवस्था थांबलेली पहायला मिळेल. बंद पडलेल्या वाहणांच्या कित्येक मैलांच्या रांगा / खच पहायला मिळतील
४. फ्रीज, एसी याचा वापर कमी करा, कारण याच त्या गोष्टी आहेत ज्याने पृथ्वीचे तापमान वाढते आहे.
५. दर वर्षी नाही १२५ कोटी झाडे, त्याच्या निम्मी संख्या तर आपण नक्की लावून त्याची निगा राखू शकतो. मनापासून विचार करा!!! आपल्या साठी पण आणि आपल्याच येऊ घातलेल्या पिढ्यांसाठी पण... सर्वांनी एकत्र या हायवे, मोकळ्या जागा वाटून घ्या. दर रविवारी घर सोडा, एक दिवस पर्यावरण, संवर्धनासाठी द्या.

दुष्काळ

श्रद्धा जालिंदर हरगुडे
टी. वाय. बी. ए.

दुष्काळ म्हणजे पाण्याची व त्यायोगे अन्नस्रोताची अनुपलब्धता किंवा तीव्र टंचाई असलेला अनेक महिन्यांचा वा वर्षांचा दीर्घ कालखंड होय. दुष्काळ येण्यास वातावरणातील आकस्मिक बदल, वृक्षतोड किंवा ज्वालामुखींचे उद्रेक किंवा वणवे इत्यादी कारकांनी उद्भवलेले पर्यावरणीय जलचक्रातील दोष कारण असू शकतात. दुष्काळ अन्नपाण्याच्या अभावी माणसांसह बहुसंख्या सजीवांना प्राणसंकटास तोंड द्यावे लागते...

जेथे दुष्काळ पडतो त्या ठिकाणची उत्पादकता, पुन्हा सावरणे खूप कठीण असते तेथे जीवन पूर्ववत होण्यास अनेक वर्षे लागू शकतात. २०१६ मध्ये लातूर महानगरपालिका असलेल्या शहरात सुद्धा रेल्वेने पाणी आणावे लागले.

दुष्काळ निवारणासाठी पाणलोट क्षेत्र विकासात छोटी झाडे. गवत आणि झुडूपवर्गीय झाडांची लागवड इत्यादी आवश्यक असते. वनीकरण आणि वृक्ष लागवडीचा कार्यक्रम हाती घ्यावा लागतो सामाजिक वनीकरण योजना विभागाच्यावतीने वनीकरण प्रयत्न सुरु केले आहेत. राष्ट्रीय वनीकरण कार्यक्रम यासाठी अर्थ सहाय्य देते. महाराष्ट्र शासन पाण्याच्या बाबतीत स्वयंपूर्ण होण्यासाठी जलयुक्त शिवार राबवित आहे. त्या अंतर्गत शासकीय विभाग स्वयंसेवी संस्था किंवा व्यक्तींना रोपे पुरवण्याची कामे सुद्धा वन विभाग सामाजिक वनीकरण विभाग करत आहे. या अनुसार इ. स. २०१६ पासून दोन कोटी वृक्ष लागवड केली जात आहे. यासाठी विविध शासकीय विभागांना वृक्षारोपणाचे उद्दिष्ट दिलेले आहे.

पाऊस कमी होत आहे. ज्यामुळे दुष्काळजन्य परिस्थिती दिसते. सर्व जण झाडे लावण्याचे काम करत आहेत. पण लावलेली झाडे जागवण्याची जबाबदारी कोणी घेत नाही. लावलेली झाडे जगवली तरच पावसाचे प्रमाण नक्की वाढेल. त्यामुळे आकडेवारीत न अडकता लावलेली झाडे जगवली पाहिजेत.

पाऊस पडला नाही तर सर्वत्र रखरखाव होईल. उन्हाचा त्रास वाढत राहील. पाऊस नाही म्हणजे पाणी नाही. पाणी नाही म्हणजे जीवन नाही. तहान भागवायला

पाणी पाहिजे. स्नानासाठी वैयक्तिक स्वच्छतेसाठी पाणी पाहिजे. शेतीसाठी पाणी पाहिजे. पाऊस आला नाहीतर शेते कशी फुलणार ? धान्य कसे पिकणार ? पाऊस पडलाच नाही तर भूक भागणार नाही, तहान भागणार नाही सगळीकडे रुक्ष वाळवंट निर्माण होईल. माणसे व जनावर भुकेने व्याकुळ होऊन प्राणत्याग करतील. दुष्काळाचा कटू अनुभव आपण अनेकदा घेतलेला आहे.

आपला देश शेतीप्रधान देश आहे. बरीचशी शेती ही पावसावर अवलंबून असते. मग ही शेती पावसाविना कशी होणार. पाऊस का पडत नाही. पावसाचे प्रमाण कमी का झाले असे प्रश्न साहजिकच उभे राहतात.

माणसाने आपल्या सुखसोयीसाठी टोलेजंग इमारती उभारल्या. त्यासाठी विचार न करता जंगलतोड केली. याचा परिणाम पावसावर झाला पाऊस नाही तर विद्युत - निर्मिती कशी होणार. यंत्रांची चाके कशी फिरणार. अशा अनेक गोष्टी या पावसावर निर्भर आहेत. पाऊस नसेल या पृथ्वीतलावरचे जीवनच नष्ट होईल.

भिकेची तिजोरी, पैशाचा तुटवडा,

जीव घेरे देवा माझा, जीव घेरे माझा...

निसर्गाची साथ नाही

नशिबाचा हात नाही

दुष्काळाची अवकृपा पाठ काही सोडत नाही,

थकलेल्या हातांनी या, करू कसा सामना,

जीव घेरे देवा माझा, जीव घेरे माझा..

उसालाही दर नाही

कापसालाही भाव नाही,

दोन वेळच्या अन्नाची पण, सोय काही होत नाही,

हरलेल्या जीवाचा या, प्राण काही जाईना,

जीव घेरे देवा माझा, जीव घेरे माझा....

प्याकेजच्या नावाखाली केला विकासाचा भास,

मतांचे राजकारणच फक्त यांच्यासाठी खास

जीवघेण्या या राज्यात, कोंडतोय माझा श्वास

नाही राहिली आता मला कशाचीच आस

दारिद्र्याचे चटके आता काही केल्या सोसेना...

पाणी हेच जीवन

ढगे योगिता संतोष

एफ. वाय. बी. कॉम.

स्वच्छ व शुद्ध पाणी आहे तंत्र,
ग्रामीण आरोग्याचा कानमंत्र ।।

हवा , पाणी ही निसर्गाने मानवाला दिलेली मुक्त देणगी आहे. पाणी हे जीवनावश्यक असल्यामुळे पाण्याच्या टंचाईची समस्या सोडवण्याला अग्रक्रम द्यावा लागतो. खेड्यापाड्यांतून ही समस्या अधिकच बिकट आहे. शहरात ठराविक वेळी पाणी येत असल्यामुळे सर्व व्यवहार झटपट उरकून पाणी भरून ठेवता येते. पण खेड्यांतील लोकांना घडाभर पाण्यासाठी मैलोन् मैल चालत जावे लागते, किंवा गावात येणाऱ्या टँकरमधून कष्टपूर्वक पाणी मिळवावे लागते, अर्थातच मिळालेल्या पाण्याचा उपयोग प्रथम पिण्यासाठी व नंतर अन्न शिजवण्यासाठी करणे भाग पडते. स्वच्छतेसाठी पाणीच उपलब्ध नसल्यामुळे अस्वच्छतेतून रोगराईचा प्रादुर्भाव झाल्यास नवल काय ? माणसाच्या दैनंदिन व्यवहारासाठी पाण्याची एवढी चणचण भासते, तर शेतीला आणि वनस्पतीच्या वाढीला पाण्याची गरज किती पराकोटीची असेल याची कल्पना केलेलीच बरी !

वास्तविक, भारत हा नद्यांचा देश आहे. भारताच्या काही भागांत पावसाचे पाणीही भरपूर मिळते. कोकणात व इतर अनेक ठिकाणी प्रचंड पाऊस पडतो. पावसाळ्यात भारतातील काही नद्यांना पूर येतात. ब्रम्हपुत्रा, गंगा, यमुना, गोदावरी इत्यादी नद्यांना येणाऱ्या पुरांमुळे आजूबाजूच्या वारंवार येतात. याचा अर्थ असा की, उपलब्ध होणाऱ्या पाण्यापैकी ८०% पाणी वाहून जाते हे भारताचे दुर्दैव आहे का ?

डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम एका कार्यक्रमात विद्यार्थ्यांना सांगतात की तुम्ही सर्व नद्या, कालवे, धरणे एकमेकांना जोडण्याची मोहीम सुरु केली तर नक्कीच भारत देश सुजलाम, सुफलाम् बनेल. धरण बांधून पाणी अडवणे हा त्यावरचा एक उपाय आहे. तसेच देशभराच्या नद्या एकमेकांना जोडून नद्यांचे जाळे निर्माण झाल्यास दुष्काळी प्रदेशातील लोकांही पाणी पाहता येईल व तेथील प्रदेश शेतीसाठी पूरक असेल असे मला वाटते. मराठवाडा, विदर्भ असे काही जिल्हे, तालुके आहेत की ज्या ठिकाणी लोकांना

उन्हाळ्यात थेंबभर पाणी मिळणे मुश्किल होते. अशा वेळी भारतीय जैन संघटनेचे संस्थापक मा. शांतिलालजी मुथ्था यांनी "पाणी फाऊंडेशनच्या" माध्यमातून दुष्काळी भागात व ज्या ठिकाणी पाण्याची अनुपलब्धता अशा भागात पाणी फाऊंडेशनच्या साहाय्याने तेथील भाग शेतीयुक्त केला.

पाणी आडवा आणि पाणी जिरवा या संकल्पनेच्या माध्यमातून देशात भाक्रानानगल, दामोदर व्हॅली, कोयना, नाथसागर, नागार्जुनसागर अशी धरणे भारतात ठिकठिकाणी बांधली गेली. ही गोष्ट चांगली आहे. पण धरणांमुळे खेड्यापाड्यांत वीज पोहोचली हे चांगले झाले. पण त्यामुळे विजेवर चालणारे पाण्याचे पंप वापरले जाऊ लागल्यामुळे पाण्याचा मोठ्या प्रमाणात उपसा होऊन विहिरी कोरड्या पडल्या. नद्यांचे पाणी धरणांकडे खेचले गेल्यामुळे नद्या कोरड्या पडल्या. विजेमुळे कारखाने सुरु झाले ही गोष्ट चांगली घडली. पण कारखान्यातील दूषित पाणी नदीत सोडले गेल्यामुळे जलप्रदूषण होऊ लागले. सध्या बेसुमार वृक्षतोडीमुळे झाडांची संख्या झपाट्याने कमी होत आहे. म्हणून मोठ्या प्रमाणावर झाडे लावली पाहिजेत. तसेच, 'पाणी आडवा पाणी जिरवा' ही दुसरी योजनाही युद्ध पातळीवर राबवायला हवी. यामुळेही जमिनीखालील पाण्याची पातळी वाढेल. मग झरे, विहिरे, नद्या यांचे पाणी आटणार नाही. पाणी मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध होईल आणि आपले जीवन खऱ्या अर्थाने बहरू लागेल.

पाण्याचे मूल्य

दळवी परमेश्वर

एफ. वाय. बी. कॉम.

निसर्गाचे पाळूया तत्त्व....

लक्षात ठेवूया पाण्याचं सत्व...!

पाणी आपले जीवन. पाण्याशिवाय जीवन नाही हे खरे आहे. पण आपण ह्या जीवनाचा आदर राखतो का? आपण आपल्या हाताने पाण्याचे स्रोत नष्ट करत आहोत का? आपण ह्या प्रदूषित नद्या, दूषित पाण्यामुळे होणारे रोग हा वारसा ठेवून जाणार आहोत का याचा प्रत्येक सुज्ञ माणसाने विचार करायला हवा कारण सर्व सजीवांचे जीवनच पाण्यावरच अवलंबून आहे. मानवाची पाण्याची गरज मानव जातीच्या निर्मितीपासूनची आहे. मानवी शरीरालाच नव्हे तर मानवाच्या उत्क्रांतीसाठी भरभराटीसाठी व प्रगतीसाठी पाणी आवश्यक आहे. पाण्याला मराठीमध्ये रस असेही नाव आहे. कारण ते मानवी शरीराचा एक प्रकारे जीवनरसच आहे मानवी शरीरामध्ये ७०-७५ टक्के पाणी असूनही जर शरीराभोवती जलरोधक त्वचा नसती तर या पाण्याचे बाष्पीभवन होऊन द्राक्षे सुकवून मनुक्यासारखा माणूस दिसला असता. महाराष्ट्रात पश्चिम घाट हा प्रमुख जलविभाजक असून त्यामुळे नद्यांचे पश्चिम वाहिनी असे प्रकार पडतात.

भारतात पाणी ही मोठी समस्या आहे आणि संधीही पाण्याच्या दुर्भिक्षाने अनेक आयुष्याची अक्षरशः वाताहत होते. तर पाण्याच्या मुबलकतेनं प्रत्येक मानवी आयुष्यात अनेक सामाजिक आणि आर्थिक सुसंधी निर्माण होतात. ज्या गावात मुबलक पाणी असेल त्या गावातील लोकांची शैक्षणिक पातळी उच्च असते. त्यासाठी नद्याजोड प्रकल्प करण्यात येतात. मुख्य उपाय आहे. स्थानिक पातळीवर पावसाच वाहून जाणार पाणी अडवणं आणि जिरवणं, त्याद्वारे भूगर्भपातळीत वाढ करणे आणि वाहून गेल्यामुळे बाष्पीभवनाचे नुकसान टाळणे म्हणजे पाणलोट 'व्यवस्थापन'. पाणी फाऊंडेशन काय करणार आहे? तर सुरुवातीला पाणी फाऊंडेशन फक्त महाराष्ट्रातील पाण्याच्या समस्येवर काम करणार आहे. महाराष्ट्र शासनाने गावपातळीवर जलयुक्त शिवार हा उपक्रम राबवला आहे.

त्याचप्रमाणे रेन वॉटर हॉर्वेस्टिंग प्रकल्पदेखिल मोठ्या प्रमाणात राबवला जातो . मे महिना उजाडला की ग्रामीणच नव्हे तर, शहरी भागातून पाण्याची समस्या भेडसावायला सुरुवात होते. त्यामध्ये ग्लोबल वॉर्मिंगमुळे पावसाचं प्रमाणही कमी होते आणि मुंबईसारख्या मोठ्या शहरात लोकांना पुरेसं पाणी मिळणं दिवसेंदिवस कठीण होते. पुनर्विकासाच्या बांधकामांमध्ये महानगरपालिकेने 'रेन वॉटर हॉर्वेस्टिंग करण्याची सोय उपलब्ध करणं बंधनकारक केले आहे. 'रेन वॉटर हॉर्वेस्टिंग म्हणजेच पावसाचं पाणी साठवणं, त्याचा वापर करणं सध्या पावसाचं पाणी जमिनीत साठते व विहिर बोरवेलच्या माध्यमातून ते पाणी वापरलं जातं ही पारंपारिक पद्धत आहे. रेन वॉटर हॉर्वेस्टिंगमध्ये देखील वेगळे प्रकार आहेत. ग्राऊंड लेव्हल वॉटर रिफिलिंग करणं. त्यातूनही पत्र्याच्या किंवा सिमेंटच्या छपरांवर पडणारं पाणी कशा प्रकारे साठवावं असे बरेचसे प्रकार आहेत. एक एक पाण्याच्या थेंबाला शेतकऱ्यांचे प्राण कंठास आलेत. दुष्काळाने आत्महत्या करणाऱ्या शेतकऱ्यांची संख्या वाढतच आहे. पाणी आणण्यासाठी मैल दूर जाऊन एक हंडा पाणी मिळण्यास मुश्कील झाले. या अवस्थेत दुष्काळग्रस्त गावांनी, कुटुंबांनी काय करावं असा मोठा प्रश्न उभा राहतो. सरकार शक्य तेवढी मदत करून असतात. मात्र शहरवासियांकडून मात्र पाण्याची उधळण होत असण्याचे दिसून येते. यास आळा घालण्यासाठी 'पाणी वाचवा आणि जीव वाचवा' मोहिमा राबवल्या पाहिजेत.

शहरवासियांनी तसेच आपण सर्वांनी प्रयत्नशील असायला हवे. जर आपण सर्वांनी पाण्याचा गैरवापर न करण्याचा ठाम निश्चय केला तर, नक्कीच या मोहिमेसाठी आपला हातभार लागते. आपल्यामुळे पाणी नसून, पाण्यामुळे आपण आहोत, हे ओळखायला प्रत्येकाला भाग पाडलं पाहिजे. आपल्यामुळे पाणी नसून पाण्यामुळे आपण आहोत याची जाणीव सर्वांना झाली पाहिजे. याची किंमत कधी करणार अन्न, वस्त्र, निवारा, सोबतचं मोबाईल आणि वायफाय अशी आजच्या काळातील गरज असली तरीसुद्धा बहुमोलाच्या पाण्याला या यादीत स्थान नाही.

सुजाण नागरिक म्हणून वागताना...

वर टिपूस नाही,

अन् खाली विहिर आटली,

तुझ्या आशेने मेघराजा, माय धरणी फाटली

शाळा, कॉलेज मधील विद्यार्थ्यांना त्यांच्या सामाजिक जबाबदारीची जाणीव करून दिली तर ते नक्कीच

एन.एस.एस. सारख्या माध्यमातून पाणी बचतीचे दूत म्हणून काम करू शकतात. तसेच शाळा, कॉलेजमध्ये रेनवॉटर हॉर्वेस्टिंगसारखा उपक्रम राबवणे. मात्र काही ठिकाणी दुष्काळग्रस्त ठिकाणी शेतकऱ्यांचे पाण्यामुळे पाणी टंचाईमुळे आत्महत्येचे प्रमाण वाढलेच आहे. यावर उपाय म्हणजे सरकार तर मदत करतोय आहे. मात्र शहरातील सर्व लोकांनी पाण्याचा वायफळ वापर टाळावा आणि पाणी गरजेपुरते वापरल्यावर पाण्याची साठवणुकीस मदत होईल आणि त्यामुळे आपण हे पाणी दुष्काळग्रस्त असलेल्या गावागावांमध्ये पोहचवू शकतो. हे कर्तव्य सर्वांना समजायला हवे. जर नळातून पाणी वाया जात असेल तर त्वरित बंद करावे.

नका वाया, घालवू पाणी,

इंधन, बचत करू देशाचे धन.

पाणी आहे निसर्गाचे अनमोल रत्न,

त्यास वाचवण्याचा करा प्रयत्न

पाण्याचे संरक्षण धरतीचे रक्षण

जल जागृतीवर नियोजन करण्यात यावे. जनतेमध्ये पाण्याच्या वापराबाबत तसेच संवर्धनाबाबत जागृती निर्माण व्हावी हा या जलजागृती सप्ताहाचा मूळ उद्देश आहे. 'लोकसहभागातून जलसमृद्धीकडे' हेच या जलजागृतीचे बीद्वाक्य आहे.

उद्योजकांनी आता जलदूत व्हावे

अन् पिण्यासाठी पाणी आता प्राधान्याने द्यावे !

आंतरराष्ट्रीय पातळीवर दरवर्षी २२ मार्च हा दिवस जागतिक जलदिन म्हणून साजरा करण्यात यावे अशी घोषणा करण्यात आली. पृथ्वीवर एकूण ६०% भाग हा पाण्याचा तर मोठा साठा असताना देखील पिण्यास योग्य असणारे गोडे पाणी जवळपास ७५ % पाणी ध्रुवीय प्रदेशात गोठलेल्या अवस्थेत जवळपास २२% पाणी पृथ्वीच्या भूगर्भात आहे. यापैकी थोडे पाणी वापरण्याकरिता उपलब्ध आहे. प्रचंड वाढत चाललेल्या लोकसंख्या, उद्योगधंदे त्या अनुषंगाने प्रतिदिन स्वच्छ व सुरक्षित पाण्याची गरज भासते. एका छोट्या कुटुंबात ३० ते ५० लिटर जगामध्ये दरवर्षी जवळपास दीड हजारपेक्षा अधिक क्युबिक किलोलिटर सांडपाणी तयार होते आणि ते पण वाईट म्हणजे गोड्या पाण्याचा अपव्यय होऊन निर्माण झालेले आहेत. म्हणूनच आपल्याला पाणी संवर्धनासाठी सतर्क राहणे आवश्यक असून नदी ओढा, तलाव, विहिर अशा जलस्रोतांना प्रदूषणमुक्त व स्वच्छ, सुरक्षित ठेवणे आपले कर्तव्य बनते.

या बाबी लक्षात घेतल्याने दुष्काळग्रस्तांनादेखील त्याचा फायदा होईल आणि शेतकरी आत्महत्येचे दुष्काळावरील करणाचे प्रमाण देखिल कमी होईल. भरगोस पीक, नफा, मिळेल. त्यामुळे जनजीवन सुरळीतपणे व सुरक्षितपणे व सुरक्षितरित्या होईल.

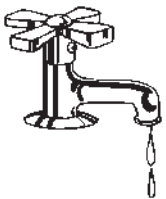

थेंब

संकलित

थेंब जलाचा एक बारका
ज्या वीण कवडीमोल तारका ।
उंच नभी गगनात राहतो,
नसानसांतून प्राण वाहतो ।
थेंब एक तो चाखून तान्हा,
धरतीचा पाझरतो पान्हा
थेंबाचा या महिमा जाणा,
तोच देई आपणांला दाणा ।
बीजातून अंकुर उगवतो,
सर्व जीव जंतूस जगवतो ।
वनराई दिनरात खुलवतो,
कळी-पाकळी तोच फुलवतो ।
नद्या सागरांना तो भरतो,
धरतीचे नंदनवन करतो ।
समृद्धी ही टिकेल जोवर,
थेंब जलाचा असेल भूवर ।
थेंब वाचवा, थेंब साठवा,
हाच जगी संदेश पाठवा ।

दुष्काळ व शेतकऱ्यांची

आत्महत्या

पुजा संजय केसवड

एस. वाय. बी. कॉम. 'अ'

आतातरी यावं त्यानं
वाजवीत ताशे-ढोल
झिरपावी खोल खोल
आणि पावसाची ओल

भुईला न जावे तडे
पाण्याचं न आटो तळं
रान - विचार मनाचं
सारं व्हावं निर्मळ

नको जावा जीव
पीक यावं तरारून
रास नाचावी अंगणी
वाळे पायात घालून

पावसानं यावं...-हावं
घर सुखानं भरावं
सासरी आनंदानं
सुवासिनीनं नांदावं

असा पाऊस पडावा
चिंब चिंब व्हावी धरा
आणि वाहुनिया जावा
सान्या दुःखाचा कचरा

महाराष्ट्रात शेतकऱ्यांचा आत्महत्या सुरुच आहेच. गेल्या काही वर्षांच्या मानाने या वर्षी आत्महत्यांचे प्रमाण वाढले आहे. २०१५ मध्ये जानेवारी ते जून या सहा महिन्यांमध्ये १३०० शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या. महाराष्ट्रातील १४७०८ गावे दुष्काळग्रस्त घोषित करण्यात घोषित करण्यात आली आहेत, आणि पिण्याचा पाण्याचा प्रश्न मोठा बिकट बनला आहे.

देशात दुष्काळ आणि शेतकऱ्यांच्या आत्महत्याचा प्रश्न काही नवीन नाही. गेल्या वीस वर्षांमध्ये दर वर्षी १२००० ते २०००० शेतकरी आत्महत्या करतात. महाराष्ट्रात पैकी जवळपास ४५ % आत्महत्या महाराष्ट्रात होत असतात. महाराष्ट्रातही विदर्भ आणि मराठवाड्यात आत्महत्या जास्त होतात.

दुष्काळ आणि आत्महत्येसाठी वारंवार जे कारण म्हणजे पावसाची कमतरता. म्हणजेच या एकूण समस्येचे

कारण नैसर्गिक असल्याचे सांगितले जाते आहे. सध्या शेतकऱ्यांच्या मदतीसाठी अभियान चालवणारे नाना पाटेकर सुद्धा म्हणतात की या समस्येसाठी सरकारला दोषी ठरवता येणार नाही, कारण पाऊसच कमी झाला आहे. परंतु एवढे सांगितल्यामुळे प्रश्न सुटत नाही. ज्या वर्षामध्ये पावसाचा प्रश्न नव्हता त्या वर्षामध्ये सुद्धा ही समस्या मोठ्या प्रमाणात अस्तित्वात होती. समस्येचे खरे कारण पावसाची कमी हे नाही तर सरकारचे या समस्येकडे लक्ष न देणे हे कारण आहे. एका सर्वेक्षणानुसार, आत्महत्या करणाऱ्या पैकी एक तृतियांश शेतकऱ्यांच्या कुटुंबियांचे म्हणणे आहे की आत्महत्याचे मुख्य कारण सरकारकडून कोणतेही मदतीचे पाऊल न उचलले जाणे आहे. फक्त दहा टक्के कुटुंबियांनीच यासाठी पावसाला जबाबदार धरले आहे.

सरकार कोणाचेही असो, दुष्काळाशी सतत झगडणाऱ्या प्रदेशांमध्ये सिंचनाची एक व्यवस्थित आणि क्रियाशील संरचना उभी करण्याची जबाबदारी सर्वांनी उचलली पाहिजे. ज्या प्रदेशांमध्ये भरपूर पाऊस पडतो, तेथे सुद्धा पाण्याचा प्रश्न निर्माण होणार, 'चेरापुंजी' एक यांचे उत्तम उदाहरण आहे. भारतातील सगळ्यात जास्त पाऊस असणाऱ्या प्रदेशांपैकी चेरापुंजी एक आहे मात्र वर्षातील बराचसा काळ त्याला पाण्याचा समस्येची झगडावे लागते.

आज विज्ञान आणि तंत्रज्ञान इतके पुढारलेले आहे की देशातल्या कमी कमीत पाण्याची तजवीज केली जाऊ शकते. भारतात नद्याचे इतके विशाल जाळे पसरलेले आहे की देशातील कोरड्याहून कोरड्या क्षेत्राला सुद्धा दुष्काळमुक्ती करता येऊ शकते. नद्याचे पाणी व्यवस्थित पद्धतीने वापरले आणि त्यासाठी आवश्यक अशी संरचना उभी केली तर हे निश्चितच शक्य आहे.

आठवते मला तुझी

ती प्रेमाची थाप

तुझ्या दासाच्या आधी

मला चारलेला घास

तुझा आवाज पडता कानी

मान हालवून घंटीचा आवाज

तू येणारे परत

ॐ ॐ ॐ

जल हेच जीवन

रसाळे पुजा सुरेश

एस. वाय. बी. कॉम. 'अ'

पाणी आहे निसर्गाचे अनमोल रत्न,
त्यास वाचवण्याचा करा प्रयत्न

भविष्यात जर तिसरे महायुद्ध झाले तर ते पाण्यासाठी होईल, असे जगभरातील संशोधक आणि विचारवंत याचे म्हणणे आहे आणि ते शंभर टक्के खरे ही आहे. कारण पाणी हे जीवन आहे. पाण्याशिवाय कोणताही सजीव जिवंत राहू शकत नाही, असे असताना मात्र दिवसेंदिवस पाण्याची टंचाई वाढू लागली आहे हळूहळू पाण्याची समस्या भिषण स्वरूप धारण करू लागली आहे यावर वेळीच योग्य ती उपाययोजना केली गेली नाही तर समस्त जीव सृष्टीचे अस्तित्त्व धोक्यात येणार यात शंका नाही पाणीटंचाई दुष्परिणाम या ना त्या कारणाने आता जगभर जाणवू लागले आहेत. एकीकडे जल प्रदूषणाचा अतिरेक, पृथ्वीचे वाळणारे तापमान, निसर्गाचे बदललेले ऋतूचक्र, पर्जन्याचे कमी होत जाणारे प्रमाण, वारंवार बदललेले ऋतूचक्र, वारंवार निर्माण होणारा दुष्काळ तर दुसरीकडे वाढती लोकसंख्या, औद्योगिकीकरण, पाण्याचा मर्यादित साठा, भ्रमसाठ होणारा अपव्यय या आणि अशा अनेक कारणांमुळे केवळ मानवजातच नव्हे तर पृथ्वीवरील एकूण जीवसृष्टीच धोक्याच्या सीमेवर येऊन उभी राहिली आहे. त्यामुळे वेळीच सावध होऊन समस्त मानव जातीने पाण्याबाबत जागृत होऊन स्वच्छ व पिण्याच्या योग्य अशा पाण्याच्या संवर्धनासाठी योग्य त्या उपाययोजना करणे ही काळाची गरज आहे !

बच्चे, बुढे और जवान

पाणी बचाके बे महान

अब तो जाग जाओ इंसान

पाणी मे बसते हे प्राण !

एकूणच पाणीटंचाईच्या समस्याचे भिषण वास्तव लक्षात घेऊनच दि. २२ मार्च रोजी साजरा करण्यात येणाऱ्या जागतिक जल दिनाचे औचित्य साधून शासनाने विविध विभागामार्फत जलजागृती सप्ताहाचे आयोजन केले आहे. त्या अनुषंगाने सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात ठिकठिकाणी

जलजागृती बाबत व्याख्याने चर्चासत्रे, कार्यशाळा, जलजागृती दौंड विविध स्पर्धा असे विविध जलजागृतीवर कार्यक्रमाचे नियोजन करण्यात आले आहे. जनतेमध्ये पाण्याच्या वापराबाबत तसेच संवर्धनाबाबत जागृती सप्ताहाच्या मूळ उद्देश आहे, लोकसहभागातून जलसमृद्धीकडे हेच या जलजागृतीचे ब्रीदवाक्य आहे.

पाणी संवर्धनासाठी वेळीच उपाययोजना केली गेली नाही तर भविष्यात निर्माण होणाऱ्या संकटाची चाहुल ओळखूनच लोकांमध्ये पाण्याबाबत जागृती निर्माण व्हावी म्हणून सन १९९२ साली 'रिओ दी जेनेरो' येथे भरलेल्या संयुक्त राष्ट्रांच्या पर्यावरणावर आणि विकास परिषदेत आंतरराष्ट्रीय पातळीवर दरवर्षी २२ मार्च हा दिवस जागतिक जल दिन म्हणून साजरा करण्याची घोषणा करण्यात आली. खरेतर पृथ्वीवर एकूण ७०% भाग हा जलमय आहे. परंतु एवढा मोठा प्रचंड पाणी साठा या पृथ्वीवर उपलब्ध आहे. त्यातही जवळ पास ७५% गोडे पाणी ध्रुवीय प्रदेशात गोठलेल्या अवस्थेत तर जवळपास २२ % पाणी पृथ्वीच्या भूगर्भात आहे. यापैकी अगदीच थोडे पाणी वापरण्याकरिता उपलब्ध आहे. उरलेले पाणी नदी, तलाव व जलाशय यामध्ये आहे. याउलट पृथ्वीवर लोकसंख्या, उद्योगधंदे यांची संख्या मात्र दिवसेंदिवस प्रचंड वाढत आहे. त्या अनुषंगाने प्रतिदिन एका छोट्या कुटुंबाला सरासरी ३० ते ५० लिटर स्वच्छ व सुरक्षित पाण्याची गरज भासते. एकूण पृथ्वीचा विचार करता जगामध्ये दरवर्षी जवळपास दीड हजारपेक्षा अधिक क्युबिक किलोलिटर सांडपाणी तयार होते आणि त्याही पेक्षा वाईट म्हणजे हे पाणी गोड्या पाण्याचा अपव्यय होऊन निर्माण झालेले असते.

म्हणूनच आपआपल्या पाणी संवर्धनासाठी सतर्क राहणे आवश्यक असून नदी, ओढा, तलाव, विहीर अशा जलस्रोतांना प्रदूषण मुक्त व स्वच्छ, सुरक्षित ठेवणे आपले कर्तव्य आहे. त्याच बरोबर पावसाच्या पाण्याचेही जलसंवर्धन होणे गरजेचे आहे. अगदी छोट्या - छोट्याबाबींची दक्षता जर आपण घेतली तरही गोष्ट अशक्य नाही.

''पाणी'' आणि ''पाणी'' जपून वापरा
वाणीमुळे तुमचा 'वर्तमानकाळ' व
पाण्यामुळे तुमचा 'भविष्यकाळ'
सुरक्षित राहणार आहे.

उदा. पाण्याच्या ठिकाणी गुरेढोरे धुणे तसेच धुणीभांडी करणे टाळायला हवे त्याचबरोबर सांडपाण्याचा योग्य निचरा करणे

व सर्वात महत्वाचे म्हणजे कचरा निर्माल्ये टाकून नद्या प्रदूषित करू नयेत. कारण पाण्याच्या जागृतीबाबत केवळ शासन पातळीवरच प्रयत्न करून चालणार नाही तर सामान्य माणसाचाही यासाठी महत्वाचा सहभाग आवश्यक आहे या लोकसहभागातून जलसमृद्धी साधता आली तरच पाणी वाचेल पर्यायाने जीवन वाचेल !

पाणी वाचवा....जीवन वाचवा !

पाणी जीवन आहे

त्याचा काटकसरीने वापर करू या.

###

कविता

भाळे सोनाली बापू
एस. वाय. बी. कॉम 'अ'

जरी कोपलास राजा
आम्हा कुणब्यावरती
तरी हारणार नाही
पुन्हा फुलवू धरती ।

काळ्या आईशी इमान
असं मोडणार नाही,
देह वाहिला मातीला
वसा सोडणार नाही

नाही सोडणार धीर

पुन्हा करणार पेरा

अन नव्या उमेदीनं

गाडा हाकणार सारा

नको घेऊस माझ्याशी

असा झुंजायचा विडा,

माझ्या मनगटाच्या पुढं

तू का टिकशील थोडा

उद्या तुलाही येईल

माझे बघून ते बळ,

अन् येड्या आभाळाचं

मग गळतील डोळं

###

पाण्याचे नियोजन

मोनिका कैलास चव्हाण
एस. वाय. बी. कॉम.

पाणी अडवा, पाणी जिरवा !

पाणी हे आपले जीवन आहे. पाण्याशिवाय आपण जगू शकत नाही. आपल्याला क्षणाक्षणाला पाण्याचा आवश्यकता भासते. पाणी हे अनेक कामांसाठी वापरले जाते. पाणी हे जीवदान देणारे अमृत आहे. पाण्यापासून वीज निर्माण होते जर या अनेक कामांसाठी पाणी वापरले जाते, तर या पाण्याचा अपव्यय टाळण्याची जबाबदारी कोणाची? या प्रश्नाचा विचार केलाय का ? हा विचार प्रत्येकाने करायला हवा. सुरुवात ही आपल्या घरापासून करायला हवी. प्रत्येक घराने घरातल्या प्रत्येकाने पाण्याचा अपव्यय टाळायचा प्रयत्न करायला हवा. सर्वांनी जर पाण्याचा अपव्यय टाळण्यासाठी प्रयत्न केले तर नक्कीच प्रत्येकाच्या भविष्यामध्ये पाणी-टंचाई ही समस्या उद्भवणारच नाही.

पाणी अडवा, पाणी जिरवा।

भूजल पातळीत करा वृद्धी,

तरच होईल जनजीवन सुखी ॥

पूर्वी निसर्गचक्र सुरळीत चालू होते. परंतु लोकसंख्या वाढीमुळे मानवाने स्वतःच्या स्वार्थासाठी वृक्षतोड केली. वृक्षतोडीमुळे निसर्गचक्र संपूर्ण बिघडले आहे. पावसाचा अभाव दिसून लागला आहे. दुष्काळाची परिस्थिती ओढवत आहे. १९७२ सालच्या दुष्काळात लोकांनी चक्र बरबडा खाऊन पोटीची भूक मिटवली. अशी परिस्थिती परत ओढवू नये म्हणून देवाजवळ प्रार्थना करण्याची गरज नाही. कारण या परिस्थितीला पूर्णतः मानवच जबाबदार आहे. मानवाने वृक्षतोड करून सर्व जीवसृष्टीच धोक्यात आणली आहे. ही परिस्थिती बदलू शकतो. कारण कोणतीही गोष्ट ही अशक्य नसतेच अशक्य ते शक्य करण्याची ताकद ही प्रत्येकाच्या मनात असते. म्हणूनच आपण स्वार्थ बाजूला सारून अधिकाधिक वृक्षांची लागवड करायला हवी. वृक्षांमुळे जमिनीची धूप कमी होईल. वृक्षांमुळे अधिक प्रमाणात पाऊस पडू शकतो. पावसामुळे सर्व धरणे, नद्या यांमध्ये पाणी साठते. पावसाचे पाण अडवण्यासाठी डोंगरावर चाऱ्या खांदून त्यामध्ये पाण्याची साठवणूक करायला हवी तसेच पत्र्यातून येणाऱ्या पावसाच्या पाण्याची साठवणूक आपण करायला हवी. पावसाचे पाणी हे

जमिनीत जिरवण्यासाठी प्रयत्न केला तर भूजल पातळीत वाढ होईल.

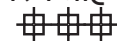
प्रत्येकाने जितकं होईल, तितके रोज आपल्या घरात दैनंदिन कामांसाठी लागणाऱ्या पाण्याचे नियोजन करायला हवे. विनाकारण पाण्याचा नळ चालू ठेवू नये. नळातून एकेक थेंब पाणी टिपकत असेल तर त्याखाली बादली ठेवून ते पाणी साठवावे. अंधोळीच्या मोरीचा पाइप हा परसबागेपाशी नेलेला असावा. त्यामुळे अंधोळीच्या पाण्याचा सदुपयोग होईल. आपण भांडी घासतो तर भांडी घासण्यासाठी नळाखालीच भांडी धुवू नये तर पाणी एका भांड्यात घेऊन त्यामध्ये पाणी जास्त खराब न करता भांडी धुवावी. कारण नळाखाली भांडी धुतल्याने पाणी जास्त प्रमाणात वाया जाते परंतु भांड्यातल्या पाण्याने कमी पाण्यात भांडी धुऊन होतात. पाणी जर जास्त खराब झाले नसेल तर त्या पाण्याने फरशी पुसता येणे शक्य आहे व उरलेले पाणी झाडांना मारता येईल किंवा अंगणात सडादेखील मारता येईल. कपडे धुतलेल्या पाण्याचे काय करावे ? हा प्रश्न देखील सोडवता येतो कपडे धुतलेल्या पाण्याने छोटी छोटी मडकी भरून ती झाडांच्या बुडक्यात ठेवून द्यावीत. हा ठिबक सिंचनाचाच एक भाग आहे. तुषार सिंचनामुळे पाणी जास्त प्रमाणात वापरण्यात येते. त्यामुळे शेतीमध्ये तुषार सिंचनऐवजी ठिबक सिंचनाचा वापर करायला हवा तसेच सांडपाणी शुद्ध करून ते पाणी परसबागेला देऊन आपल्याला सुंदर परसबाग फुलवू शकतो तसेच पाण्याच्या नियोजनाबरोबरच पाणी स्वच्छ ठेवण्याची जबाबदारीही आपलीच आहे. पाण्याच्या साठ्यापाशी कपडे धुणे, भांडी घासणे, गुरे धुणे, अंधोळ करणे, दूषित पाण्याचे नद्यामध्ये विल्हेवाट लावणे या गोष्टी आपण थांबवायला हवेत. कारण स्वच्छ पाणी हेच चांगल्या आरोग्याचे लक्षण आहे. थेंबे थेंबे तळे साचे हे वाक्य सर्वांनी लक्षात ठेवून प्रत्येकाच्या उज्वळ भविष्यासाठी पाण्याचा अपव्यय टाळण्याच्या दिशेने पावले उचलायला हवीत. पाण्याचे नियोजन करणे ही काळाची गरज आहे आणि ती प्रत्येक नागरिकाचे मूलभूत कर्तव्य आहे. त्यामुळेच वृक्षतोड करू नका, निसर्गचक्र फिरवू नका, पाण्याचा अपव्यय करू नका. चांगल्या गोष्टी करण्यासाठी कायम एक पाऊल पुढे रहा.

विल्हेवाट लावू सांडपाण्याची,

सवय लावू पाण्याच्या नियोजनाची,

ही जबाबदारी प्रत्येक नागरिकाची,

आणि हीच गरज आहे काळाची

पाणी हेच जीवन

पूजा काशिनाथ गोडसे
टी. वाय. बी.ए. 'अ'

पृथ्वीतलावर तीन रत्ने आहेत जल, अन्न आणि सुभाषित परंतु मूर्ख माणसे दगडांच्या तुकड्यांनं रत्नांची संज्ञा देतात. असे. रत्नमूल्य किंबहुना त्यापेक्षा मौल्यवान असलेले पाणी हे सजीवांचे प्राण होय.

प्राचीन काळात पाण्याची मुबलकता असतांनाही, सर्जीवांच्या अस्तित्वामागील पाण्याचे महत्व लक्षात घेऊन सुभाषितकारांना रत्नांची उपमा बहाल करून पाण्याला स्थान देणे भाग पडले. आजच्या विज्ञान युगात पाण्याच्या संकटाने विक्राळ रूप धारण केले तरीही मानवप्राणी पाण्याच्या गुणवैशिष्ट्यांकडे दुर्लक्ष करत आहे. जलसंकलने जागतिक स्वरूप धारण केले आहे.

उपलब्ध पाण्याची टक्केवारी

पाण्याचे स्रोत	एकूण पाण्याचे टक्के
समुद्र व इतर बर्फ	९७.३५%
भूगर्भातील पाणी	२.१४%
पाण्याचे तलाव	०.६१%
जमिनीवरील बंदिस्त समुद्र	०.००९%
जमिनीतील ओलावा	०.००८%
वातावरणातील ओलावा व आर्द्रता	०.००१%
नद्यातील पाणी	०.००१%

पिण्याच्या पाण्याची समस्या बिकट झाली आहे. शहरीकरण व औद्योगिकरण यांमुळे प्रदूषण, शेतीला सिंचनासाठी तुटवडा, जलदगतीने भूजलपातळीत होणारी घसरण, वार्षिक सरासरी पर्जन्यात होणारी प्रदूषण या सर्व बाबी लक्षात घेता नजिकच्या भविष्यात जल संकटात युद्धजन्य परिस्थिती निर्माण होण्याची शक्यता आहे.

पृथ्वीच्या पाण्याच्या उपलब्धतेचे प्रमाण:

भूपृष्ठाच्या ७०.८०% भूभाग पाण्याने आणि २९.२० % भाग जमिनीने व्यापलेले व्यापलेला आहे. जमीन आणि पाणी यांच्या प्रमाणात पाण्याचे प्रमाण कमी आहे. पृथ्वीवरील एकूण पाण्याच्या ९७.३० % पाणी सागरात आहे. सागरातील पाण्याच्या क्षारतेची पातळी अधिक असल्याने दैनंदिन उपयोगासाठी व शेतीसाठी वापर करणे अशक्य आहे. सागरातील पाणी मासेमारी मीठ उत्पादन

तसेच जल वाहतूक इ. महत्वपूर्ण उपयोगाचे आहे.

शहरीकरण आणि पाण्याचे वाढते संकट :

विज्ञानाच्या प्रगतीबरोबर लोकसंख्या वाढ आणि चैनीचे जीवन जगण्याची वृत्ती यामुळे शहरीकरण जलदगतीने होत आहे. याच बरोबरच औद्योगिकरणाचाही वेग वाढलेला आहे. लोकांच्या ओढा शहरांकडे वाटत चालेला आहे. त्यामुळे मुंबई, दिल्ली, कलकत्ता, पुणे, सातारा, नागपूर, चैन्नई, बंगलोर, भोपाळ, हैद्राबाद अशा मोठ्या शहरांची पाण्याची मागणी वाढली मुंबईला भूजल साठ्याचे पाणी अपुरे झाल्याने 'तानसा' व 'मोडकसागर' या धारणांमधून पाणी पुरविले जाते. पुण्याला 'कामशेत' आणि 'खडकवासला' धरणामधून पाणी द्यावे लागत आहे. इतरही मोठ्या शहरांची हीच स्थिती आहे. पिण्याच्या पाण्याचे असेल इतर वापराच्या पाण्याचे संकट दिवसेंदिवस वाढत आहे. त्यादृष्टीने 'पाण्याचे सुयोग्य नियोजन' ही बाब लोकचळवळ बनणे गरजेचे आहे.

धारणांचा मुख्य उद्देश शेतीसाठी सिंचन व वीजनिर्मितीला हा असताना गरजेनुसार त्याचा शहर व उद्योगांना पाणीपुरवठ्यासाठी वापर करावा लागतो.

दैनंदिन जीवनात पाण्याचा वापर :

दैनंदिन व्यवहारात स्वयंपाक, अंधोळ, धुणी भांडी यासाठी पाण्याची गरज आहे. परंतु पाणी वापराच्या पद्धतीमधील बदलाने पाणी कमी अधिक लागते. मनुष्यात बादली वापरून अंधोळ करण्यासाठी २० लिटर पाणी लागते परंतु फवारा (शॉवर) वापरल्यास ८० लिटर पाणी लागते.

नळाच्या नोटीतून थंबथंब पाणी जात राहिल्यास दर दिवसाला ५.२ लिटर आणि आठवड्याला ३४.५ लिटर पाणी वाया जाते. नळातून बारीक धार वाहत राहिल्यास आठवड्यात ७५४ लिटर पाणी वाया जाते. नळ सुरु ठेवून तोंड धुतल्यास जवळपास १० लिटर पाणी वाया घालविले जाते. अशा प्रकारे पाणी वाया जाण्याचे प्रमाण आहे.

'वाणी' आणि 'पाणी जपून वापरा
वाणीमुळे तुमचा 'वर्तमानकाळ' व
पाण्यामुळे तुमचा 'भविष्यकाळ'
सुरक्षित राहणार आहे.

मानवाला अन्न ग्रहण करण्याची क्रिया, शरीराला ऊर्जा देण्यासाठी पार पाडावी लागते. जेवणात शाकाहार आणि मांसाहार दोन्ही प्रकारच्या अन्नाचे सेवन केले, तरी दोन्हीतून सारखीच उर्जा (कॅलरीत) प्राप्त होते. परंतु शाकाहारीपेक्षा

मांसाहारी अन्नातून जास्त पाणी वापरले जाते.

'पाण्याविना नाही प्राण,
पाण्याचे तू महत्व जाण' ।

वाढत्या जलसंकटामुळे सामाजिक स्वास्थ्यावर होणारे परिणाम : वैज्ञानिक प्रगतीमुळे मानव जास्तीत जास्त सुखवस्तू साधनांच्या आहारी जात आहे. सुखवस्तू, साधनांच्या उत्पादनामध्ये निसर्गचक्र होत आहे. शहरीकरण, औद्योगिकरण विविध संशोधने यामुळे जास्तीत जास्त पाण्याचे प्रदूषण होत आहे. पाण्याचे संकट 'कमतरता आणि अशुद्धता' अशा दुहेरी बाजूने भेडसावत आहे. जलसंकट वाढत गेल्यामुळे शुद्ध व निर्मळ पाणी मिळणे दुरापास्त होत चालले आहे. आरोग्याचीही मोठ्या प्रमाणात हानी होताना असून येते.

चल उचल हत्यार.. या पाणीबाणीने सगळ्यांच्या काळजाचा ठाव घेतला आहे. आमची पिढी जिने १९७२ चा दुष्काळ पाहिलेला नाही अशा तरुण पिढीला दुष्काळ माहीत पडला. या भीषण दुष्काळाने माणसाला त्याची जागा दाखवून दिली आहे. निसर्गाच्या विरोधात जाणे आणि पाण्याची बचत न करणे या दोन्ही गोष्टींचा जबर फटका या दुष्काळाच्या निमित्तानं बसला आहे. दुष्काळावर एक छान कविता पाण्यावर धारीत आहे.

एकजुटीनं पेटलं रान तुफान आलंया,
काळ्या भुईच्या भेटीला हे आभाळ आलंया
भेगाळ माया मातीच्या या डोळ्यात
आली असं

घेऊन हात हातामंदी घेतला लेकरांनी ध्यास !
हे.. लय दिसांनी भारल्यावानी शिवार झालयं !

एकजुटीनं पेटलं रान तुफान आलंया,

कॉलेजमधल्या फिल्टरचे पाणी एखाद्या दिवशी संपलं की आपण आकांतांडव करतो, परंतु ग्रामीण भागात पण ही समस्या दर रोज गावात राहणाऱ्या शेतकऱ्यांना झेलावी लागते त्यांना तर स्वतःची तहान भागवून आपण शेतीची तहान भागवायची असते. घरोघरी पाण्याचा अतिरिक्त वापर आज बळीराजाला आत्महत्या करण्यास भाग पडताना दिसून येतो.

शेतकऱ्यांचे जीवन आणि

सद्यस्थिती

शिवले ऐश्वर्या भाऊसाहेब

टी. वाय. बी. ए. 'अ'

शेतामधी माझी खोप
तिला बोराटीची झाप
तिथं राबतो कष्टतो
माझा शेतकरी बाप ।

भारत हा कृषीप्रधान देश आहे. शेती हा भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा आहे. भारताचे भूतपूर्व पंतप्रधान लालबहादूर शास्त्री यांनी शेतकऱ्यांचे महत्व जाणून 'जय जवान जय किसान' अशी घोषणा दिली होती. जवान हे देशांच्या सिमेवर शत्रूशी लढतात व देशाचे संरक्षण करतात. जवान रात्रदिवस सिमेवर पहारा देतात म्हणून आपण सुखाने जगतो तर किसान शेतात उन्हापावसात राबतो. घाम गाळतो आणि संपूर्ण देशाला अन्न पुरवतो. म्हणून शेतकऱ्याला अन्नदाता म्हणून संबोधतात.

शेतकऱ्याची परिस्थिती अत्यंत हलाखीची असते. त्याचे सर्व कुटुंब शेतीवर अवलंबून असते. शेतात जर काही उत्पादन घेता आले नाही तर संपूर्ण कुटुंबावर उपासमारीची वेळ येतो तो स्वतः उपाशी राहून शेती पिकवतो पण त्या पिकांवर त्याचा अधिकार राहत नाही तर व्यापारी जो भाव ठरवेल तो त्याला स्विकारावा लागतो. कारण त्याला पैशाची गरज असते. जीवनावश्यक वस्तू खरेदी करण्यासाठी तसेच शेताच्या मशागतीसाठी पैसा आवश्यक असतो व तो मिळवण्यासाठी मिळेल त्या किमतीला माल विकावा लागतो शेतमालाची विक्री करण्यासाठी योग्य अशी बाजारपेठ उपलब्ध नसल्यामुळे माल वाहतूकीची गैरसोय होते.

लेतो अंगावरी चिंध्या खातो मिरची भाकर
काढी ऊसाची पाचट जगा मिळाया साखर
आम्ही कष्टांचे खातो जग करी हापा हाप
कष्ट सारं त्याच्या हाती दुसऱ्याचा हाती माप

भाऊबंदकीमुळे शेतीचे छोट्या छोट्या तुकड्यात रुपांतर होते. त्यामुळे थोड्याशा जमिनीत व्यवस्थितपणे मशागत करणे अशक्य होते. नगदी पिके करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात भांडवल गुंतवावे लागते आणि उत्पन्न मात्र तय प्रमाणात कमी निघते व किंमतही योग्य मिळत नसल्याने त्याच्या गरजा पूर्ण होत नाही. शेती ही हंगामावर आधारित

असते. प्रामुख्याने भारतात खरीप आणि रब्बी हंगामातील पिके घेतली जातात त्यामुळे पिकांचा जेव्हा हंगाम नसतो तेव्हा त्या पिकांना हवामान प्रतिकूल असते. त्यावेळी त्या पिकांना उच्चभाव प्राप्त होतो. परंतु त्या वेळी शेतकरी उत्पादन घेऊ शकत नाही. त्याचा फायदा अत्यंत कमी शेतकऱ्यांना होत असतो. गरीब शेतकऱ्याकडे भांडवल गुंतवून उत्पादन घेण्याची जोखीम स्विकारत नाही. कारण जोखीम स्विकारूनही उत्पादन चांगले येईल की नाही हे सांगता येत नाही आणि आले तर त्या उत्पादनाला योग्य भाव मिळेलच याची खात्री नसते. म्हणून शेतकरी जोखीम स्विकारत नाही.

देशातील मोठमोठे उद्योग हे शेतीतील कच्च्या मालावर आधारित असून देखील शेतकऱ्याला अधिक उत्पन्न मिळत नाही. ऊस, कापूस, द्राक्षे यासारख्या पिकांवर आधारित उद्योग मोठ्या प्रमाणावर आहेत परंतु शेतकऱ्यांना ऊसाला वाढीव दर मिळावा म्हणून आंदोलने करावी लागतात. कारखान्याकडून ऊसाच्या वजन मोजमापात कपात होत असल्याने कोल्हापूर येथील शेतकऱ्यांनी आसपासच्या गावातील शेतकऱ्यांना सोबत घेऊन वर्गणी गोळा करून वजनकाटा उभा केला आहे. जी गोष्ट ऊसाची तिच गोष्ट द्राक्षांच्या विक्रीबाबतची. नाशिकच्या भागात द्राक्षांचे उत्पादन मोठ्या प्रमाणात घेतले जाते. त्या बागांसाठी खूप खर्च येतो. वातावरणात थोडाफार बदल झाला तरी त्याचा परिणाम पिकावर होतो. किड येते किंवा वेलीला छोटी छोटी फळे गळून जातात. फळे किरकोळ व्यापारी महाग किंमतीत विकत असले तरी शेतकऱ्यांकडून ती स्वस्त किंमतीत खरेदी केली जातात. सध्याच्या परिस्थितीत निफाड तालुका हा वाईनच्या द्राक्षांसाठी प्रसिद्ध आहे. परंतु वाईन तयार करणाऱ्या कंपन्या शेतकऱ्यांकडून करार करून ठराविक किंमतीला बागेतील फळे खरेदी करतात.

सध्या काही शेतकरी शेतीत वेगवेगळे प्रयोग करून उत्पादन वाढवताना दिसतात ते इतर शेतकऱ्यांसाठी आदर्श ठरावेत व त्यांचे मार्गदर्शन इतरांना लाभावे म्हणून त्यांच्या मुलाखती टिव्हीवर दाखवल्या जातात. शेतीसाठी पाण्याची मुबलक व्यवस्था नसेलतर ठिबकसिंचन द्वारे कमी पाण्यात पिक घेतले जाते. शेतकऱ्यांना आधुनिक यंत्रसामग्री व तंत्रज्ञान यांचा वापर करता यावा यासाठी शासनाने अनेक योजना राबवल्या आहेत अनेक शेतीपयोगी यंत्रे विकत घेण्यासाठी चाळीस ते पन्नास टक्के अनुदान सरकारमार्फत

दिले जाते. पिक विमा योजना तसेच शून्य टक्के व्याजदराने पिककर्ज बँकाकडून उपलब्ध करून दिले जाते. काही गावांकडे सहकारी तत्वावर आधारित सामूहिक पद्धतीने शेती केली जाते. शेतकऱ्यांनी तुरीला व दुधाला योग्य भाव मिळावा म्हणून रस्त्यावर दुध ओतून शहराला होणारा दूधाचा पुरवठा खंडीत केला होता परंतु सरकारकडून शेतकऱ्यांना फक्त आश्वासने दिली गेली. आताच्या परिस्थितीत ज्या शेतकऱ्यांना शेती अधिक आहे. त्यांना अशा आंदोलनांचा फायदा होतो. कारण त्यांचे उत्पादनही मोठ्या प्रमाणावर होते म्हणून श्रीमंत शेतकरी हे श्रीमंत होत जातात व गरीब शेतकऱ्यांना वाढीव दर मिळून ही त्यांच्या परिस्थितीत सुधारणा घडून येत नाही कारण वाढती महागाई मुलांचे शिक्षण शेतीच्या मशागतीचा वाढता खर्च तसेच इतर आवश्यक खर्च यामुळे गरीब शेतकरी हे गरीबच राहिले.

बाप फोडतो लाकडं

माय पेटवितं चुल्हा

पिठामागल्या घामाची

काय चव सांगू तुला

शेतकऱ्यांच्या राहणीमानाचा दर्जा उंचावण्यासाठी शेतीतील पिकांना निश्चित असा भाव केला पाहिजे. बाजारपेठेतील सुविधांमध्ये योग्य अशा सुधारणा केल्या पाहिजेत. बाजार भावावर व्यापार्यांचे असणारे वर्चस्व कमी केले पाहिजे. म्हणजे शेतकरी खऱ्या मानाने जगाचा पोशिंदा सन्मानाने जगेल. व तो अधिक कष्ट करून आपल्या काळ्या आईची सेवा करीन. शेतीतून मोत्यासारखे धान्य पिकवील. देशातून शेतीतील उत्पादनाची बाहेरच्या देशांना निर्यात केली तर त्याचा फायदा शेतकऱ्यांबरोबरच देशाचा आर्थिक विकास घडून येण्यासा होईल.

शेतकऱ्याला पूर्वी बळीराजा म्हणत असे कारण त्यावेळी गावातल्या गरजा गावातच भागविल्या जात असत. शेतकऱ्याला भरघोस धान्याचे शेतात उत्पादन झाले तर गावातील इतर कारागिर मजूर यांनाही त्याचा फायदा होता परंतु आताच्या परिस्थितीत हा बळीराजा गरीब व हालाखीच्या परिस्थितीत आपले जीवन कंठत आहे. त्याला गौण मानले जाते. आताच्या काळात उद्योगाचे स्थान उच्च, सेवांचे स्थान हे मध्यम तर शेती कनिष्ठ पातळीवर आहे आपल्याला या गरीब शेतकऱ्याला पुन्हा पूर्वीचे स्थान प्राप्त करून द्यायचे आहे त्यासाठी काही ठोस पाऊले उचलली पाहिजेत.

शेतकऱ्यांची आत्महत्या आणि दुष्काळ

सोनाली प्रतापराव राक्षे
एम. कॉम. दुसरे वर्ष

महाराष्ट्रात शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या सुरुच आहेत. गेल्या काही वर्षांच्या मानाने या वर्षी आत्महत्यांचे प्रमाण वाढले आहे. २०१५ मध्ये जानेवारी ते जून या सहा महिन्यांत १३०० शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या. महाराष्ट्रातील १४७०८ गावे दुष्काळग्रस्त घोषित करण्यात आली आहेत आणि पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न मोठा बिकट बनला आहे. महाराष्ट्रातील सरकारबद्दल बोलायचे झाले तर सरकारला शेतकऱ्यांपेक्षा गायीची चिंता जास्त आहे आणि मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणविसांनी शेतकऱ्यांचा प्रश्न नाना पाटेकर आणि मकरंद अनासपुरे यांच्यावर सोडलेला आहे. केंद्र सरकारच्या समस्येवर भूमिका काय आहे हे केंद्रीय मंत्री राधा मोहन सिंह यांच्या विधानावरून कळू शकते त्यांच्या मते प्रेम प्रकरणे, नपुंसकता ही या आत्महत्यांमागची खरी कारणे होत यावर्षी पाऊस कमी झाला हे दुष्काळाचे तात्कालिक कारण आहे. पाऊस कमी झाल्यामुळेच दुष्काळ पडल्याचे सांगून सरकार स्वतःचा बचाव करीत आहे. मात्र समग्रतेत पाहिले तर या समस्येचे अनेक पैलू समोर येतात. त्यांच्यावर विचार होणे गरजेचे आहे.

देशात दुष्काळ आणि शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांचा प्रश्न काही नवीन नाही. गेल्या वीस वर्षांमध्ये दर वर्षी १२००० ते २०,००० शेतकरी आत्महत्या करतात. महाराष्ट्रात ही समस्या सर्वाधिक आहे व एकूण आत्महत्यापैकी जवळपास ४५ % आत्महत्या महाराष्ट्रात होत असतात. महाराष्ट्रातही विदर्भ आणि मराठवाड्यात आत्महत्या जास्त होतात. या वर्षी जूनपर्यंत विदर्भात ६७१ आणि मराठवाड्यात ४३८ शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या आहेत. दुष्काळ आणि आत्महत्येसाठी वारंवार जे कारण दिले जात आहे ते म्हणजे पावसाची कमतरता म्हणजेच या एकूण समस्येचे कारण नैसर्गिक असल्याचे सांगितले जाते आहे. सध्या शेतकऱ्यांच्या मदतीसाठी अभियान चालवणारे नाना पाटेकरसुद्धा म्हणतात की या समस्येसाठी सरकारला दोषी ठरवता येणार नाही. कारण पाऊसच कमी झालेला आहे. परंतु एवढे सांगितल्यामुळे प्रश्न सुटत नाहीत. ज्या वर्षांमध्ये पावसाचा प्रश्न नव्हता त्या वर्षांमध्ये सुद्धा ही समस्या मोठ्या प्रमाणात अस्तित्वात होती. समस्येचे खरे

कारण पावसाची कमी हे नाही तर सरकारचे या समस्येकडे लक्ष न देणे हे खरे कारण आहे. एका सर्वेक्षणानुसार आत्महत्या करणाऱ्यापैकी एक तृतीयांश शेतकऱ्यांच्या कुटुंबियांचे म्हणणे आहे की आत्महत्येचे मुख्य कारण सरकारकडून कोणतेही मदतीचे पाऊल न उचलले जाणे हेच आहे. फक्त दहा टक्के कुटुंबांनीच यासाठी पावसाला जबाबदार धरले आहे. सरकार कोणाचेही असो, दुष्काळाशी सतत झगडणाऱ्या प्रदेशांमध्ये सिंचनाची एक व्यवस्थित आणि क्रियाशील संरचना उभी करण्याची जबाबदारी कोणत्याही सरकारने उचललेली नाही. पाणी साठविण्याचे व्यवस्थापन योग्य प्रकारे झाले नाही तर ज्या प्रदेशांमध्ये भरपूर पाऊस पडतो. तेथे सुद्धा पाण्याचा प्रश्न निर्माण होणार चेरापुंजी याचे उत्तम उदाहरण आहे. भारतातील सगळ्यात जास्त पाऊस असणाऱ्या प्रदेशापैकी चेरापुंजी एक आहे. मात्र वर्षातील बराचसा काळ त्याला पाण्याच्या समस्येशी झगडावे लागते. वास्तविक आजसुद्धा जर आपल्या दुष्काळासारख्या संकटाशी झगडावे लागत असेल तर त्यासाठी नैसर्गिक कारणे पुढे करणे नक्कीच चुकीचे आहे. दुष्काळग्रस्त नसलेल्या देशाच्या इतर भागामध्ये सुद्धा गरीब शेतकऱ्यासमोर असंख्य प्रश्न आहेत. दुष्काळ हे शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांचे एकमेव कारण नाही. ज्या प्रदेशांमध्ये दुष्काळ नाही तेथेसुद्धा शेतकरी दररोज आत्महत्या करीत असतात. अर्थातच तेथे आत्महत्यांचे प्रमाण दुष्काळग्रस्त भागांच्या तुलनेत कमी आहे. आत्महत्या करणाऱ्या शेतकऱ्यांमध्ये सुद्धा मोठी संख्या मध्यम शेतकऱ्यांची असते या एकूण प्रक्रियेबद्दल आपण नंतर बोलू. येथे याचा उल्लेख करण्याचे कारण एवढेच, की शेतकऱ्यांच्या सर्व समस्यांचे कारण दुष्काळ आहे असे मानण्याची चूक होऊ नये. पुन्हा आपल्या विषयाकडे येऊ. आजच्या व्यवस्थेत दुष्काळाच्या समस्येचे निवारण का होऊ शकत नाही या प्रश्नाचे उत्तर काय असू शकते ? या प्रश्नाचे उत्तर आपल्याला सध्याच्या व्यवस्थेच्या चारित्र्यात शोधावे लागेल. सध्याच्या व्यवस्थेचे चारित्र्य हे भांडवलदारी आहे आणि ती समाजातील एका लहानशा हिंशाच्या नफ्यासाठी कार्यरत आहे. आपल्या विषयाशी संबंध काय ? कोणतीही सामाजिक समस्या ही त्या व्यवस्थेच्या चारित्र्याच्या संदर्भातच समजून घेता येऊ शकते.

रोज-रोज खचतो आहे

नशिबालाच दोष देऊन

कुणी मरतो फास घेऊन

कुणी मरतो विष पिऊन
खचला आहेस तरी
मरण स्वस्त करू नको
जगून दाखव हिंमतीनच
आत्महत्येनं मरू नको

आज दुष्काळाचा विषय येतो तेव्हा बहुतेक वेळा दृष्टिभ्रमासारखीच परिस्थिती असते. एक राजकीय पक्ष दुसऱ्या राजकीय पक्षाला नावे ठेवत असतो. सत्तेत असणारा पक्ष सांगत असतो की समस्येचा गांभीर्याने विचार करीत आहोत आणि मग त्यांच्याकडून चार दोन आश्वासने दिली जातात. सरकार काही योजना लागू करते ज्यांची अंमलबजावणी कधी होत नाही. ही अंमलबजावणी होऊ लागली तरी विशाल नोकरशाही त्यांचा पार बोऱ्या वाजवते. नंतर लोकशाही नोकरशाही किंवा सरकारची अकर्मण्यता आणि भ्रष्टाचारापाशी येऊन समस्या थांबवते आणि शेवटी थोडी फार नुकसान भरपाई देऊन सोडविली जाते या एकूण प्रक्रियेत खरी कारणे दडवली जातात आणि या व्यवस्थेचे चारित्र्य लोकांसमोर येऊ शकत नाही. या व्यवस्थेचे स्वरूप व चारित्र्य आपण लहान आणि मध्यम शेतकऱ्यांसमोर व ग्रामीण सर्वहारा वर्गासमोर उघडे पाडले पाहिजे.

आतून आणि बाहेरूनही
नाऱ्यावरती नारे झाले
शेतकऱ्यांची दैना पाहून
कर्जमाफीचे वारे आले
शेतकऱ्यांना कर्जमाफी व्हावी
हा तळमळीचा सूर आहे
तरी मात्र कर्ज माफी पासून
शेतकरी अजून दूर आहे.

शेतकऱ्यांनी आत्महत्या करू नये म्हणून पॅकेज, गायी, बोकड यांसारखे उपाय ही नुसती सरकारी मलमपट्टी आहे. कोणत्याही पॅकेजने शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या थांबलेल्या नाहीत. कारण मुळात हे उपायच नव्हेत. या आत्महत्या थांबवण्यासाठी त्यांचे मूळ शोधून त्यावर घाव घालावा, असे आवाहन शेतकरी संघटनेचे माजी प्रदेश अध्यक्ष राम नेवसे यांनी कृषिमंत्री एकनाथ खडसे यांनी केला.

शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या रोखण्यासाठी कोणी उपाय सुचविले तर त्याचे आम्ही स्वागत करू या खडसे यांच्या वक्तव्याचे स्वागत करतानाच पॅकेज हा कायम उपाय

नव्हे असे नेवसे यांनी म्हटले आहे. देशात ३ लाख शेतकरी आत्महत्या करतात. राज्यात ४५ हजार आणि विदर्भात ३५ हजारांहून अधिक आत्महत्या होतात. आता तर शेतकरी स्वतःचे सरण रचून स्वतःला संपवीत आहेत. आत्महत्येचे मूळ सबसिडीमध्ये नाही, कर्जमाफी वा वीजबिल माफीने त्या थांबणार नाहीत. शेळ्या, बोकड देऊनही उपयोग नाही. कारण शेतकरी आत्महत्येच मूळ शेतीमालाच्या भावात दडलेले आहे. आजवरच्या सर्वच सरकारांनी शेतीमालाला भाव मिळू नये अशी व्यवस्था केली. त्यामुळे शेतकऱ्यांचा व्यवसाय नफ्याचा झालाच नाही. महागाई वाढू नये म्हणून गहू, ज्वारी, तांदूळ, डाळ साखर तेल, भाज्या व इतर मालाचे भाव वाढणार नाही. याची काळजी सरकारने घेतली. कधी शेतमालावर निर्यातबंदी घालून तर कधी मोठी आयात करून भाव पाडले. महाराष्ट्राच्या भाव समितीने व कृषी विद्यापीठाने कापसाचा उत्पादन खर्च २०१४-१५ मध्ये प्रतिक्विंटल ६५०५ रुपये काढला व तेवढ्या आधारभूत किंमतीची शिफारस केंद्राला केली. परंतु केंद्र सरकारची आधारभूत किंमत ४०५० रुपये आहे. खुल्या बाजारात तर कापसाचा भाव ३६०० ते ४००० रुपये आहे.

शेतकऱ्यांच्या समस्यास मदत करण्यासाठी सरकारने अनेक पावले उचलली आहेत तरीही भारतातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांचे प्रकरण संपत नाही. सरकारच्या कर्ज सवलती किंवा सूट यावर लक्ष केंद्रीत करण्याऐवजी सरकारला त्यांच्या समृद्धीची खात्री करण्यासाठी शेतकऱ्यांच्या उत्पादकतेवर लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक आहे.

जलसंवर्धन काळाची गरज

शिंदे श्रीरंग बाळासाहेब
एस.वाय. बी.एस्सी.

रोजच्या व्यवहारात स्वयंपाक, अंधोळ, धुणीभांडी आदीसाठी पाण्याची गरज आहे. परंतु पाणी वापराच्या पद्धतीमधील बदलाने पाणी कमी अधिक लागते. मनुष्याला बादली वापरून अंधोळ करण्यासाठी २० लीटर तरी पाणी लागते परंतु फवारा (शॉवर) वापरल्यास यापेक्षा दुप्पट पाणी लागते.

पाण्याच्या नियोजन योजनांचा विचार करताना त्या फायदेशीर असाव्यात असे धोरण असते. कोणकोणत्या मार्गांनी जास्तीत जास्त पाण्याचे शक्य तितके नियोजन केले जाईल व त्याच्या उपयोगावरून कार्यक्षमतेचे मोजमाप होते. काही प्रकल्प मुख्यतः अवर्षण, महापूर, पाण्यामुळे घातक जंतूप्रसार किंवा इतर धोके शक्य तो टाळण्याकरिता आखले जातात. अशा योजना आर्थिकदृष्ट्या कायदेशीर होतीलच असे नाही. पावसाळ्यात पुराचे जे पाणी नद्यातून वाहत जाऊन समुद्रास मिळते ते पूर्णपणे वाया जाते. हे पुराचे प्रमाण प्रथम जमिनीत मुरवून नंतर ते दुष्काळी प्रदेशांना उपलब्ध करून देणारे प्रकल्प आर्थिकदृष्ट्या खर्चिक असले तरी आवश्यक असतात.

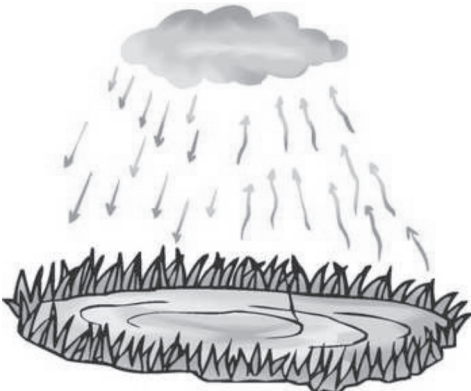
पिण्यासाठी, स्वच्छतेसाठी व मानवी आरोग्यासाठी वनस्पती संवर्धनासाठी, अन्नधान्यसमृद्धीसाठी व खाद्यनिर्मितीसाठी मत्स्योत्पादनासाठी, सिंचनासाठी, उद्योगधंद्याच्या विकासासाठी विद्युत निर्मितीसाठी व इतर कर्मणुकीच्या किंवा मनोरंजनाच्या साधनासाठी पाण्याच्या पुरवठा नियमितपणे करणारे प्रकल्प आयोजित करणे हे जलसंवर्धनाचे मुख्य उद्दीष्ट असावे लागते. भूमिजल, निसर्गनिर्मित तळे, नद्यातील डोह, दलदलीचे प्रदेश, खोलगट भागात साठलेले पाणी हे सर्व जलसंवर्धनाचे नैसर्गिक प्रकार आहेत. बर्फाच्या रूपाने झालेला पाण्याचा संचय विशिष्ट काळात मिळण्यासारखा आहे. जमिनीवरून वाहणाऱ्या पाण्यासारखे त्याचेही नियंत्रण करावे लागते भूमिजल हे जलसंवर्धनाचे एक महत्वपूर्ण साधन आहे. धरणे बांधून करावयाच्या जलसंचयापेक्षा भूमिगत जलसंचय फार कमी खर्चाचा असतो तो संचय करण्याचा फार व्यापही नसतो. झऱ्यांच्या किंवा पाझरांच्या रूपाने हे पाणी बाहेर

पडून नदी व नाले यांचा प्रवाह वर्षाचे बारा महिने टिकवून ठेवते. ह्याच भूमिगत पाण्यामुळे सरोवरांचे व विहीरीचे झरे सर्व ऋतूत जिवंत राहतात. हिमप्रदेशातील बर्फ वितळवून येणाऱ्या पाण्याचा बराचसा भाग जमिनीत मुरतो तसेच भूपृष्ठावरील जलाशयांचे पाणी, नद्याच्या डोहातील पाणी, दलदलीच्या प्रदेशातील पाणीसारखे जमिनीत मुरत राहते आणि यामुळे भूमिजलाच्या साठ्यात भर पडत असते. पावसाचे पाणी नैसर्गिकरित्या जमिनीत मुरते त्यापेक्षा ते अधिक प्रमाणात मुरेल अशा भूजलाचा साठा वाढेल या उद्देशाने अनेक उपाय योजले पाहिजेत हे उपाय कमी खर्चाचे असतात. गटागटाने त्याचा अवलंब करणे शक्य होते वने व झाडी यांचा ही या कामी उपयोग होतो. जमिनीवरून पावसाचे पाणी वाहून जाण्यास झाडांच्या मुळांमुळे व पालापाचोळ्यामुळे प्रतिरोध होतो. त्यामुळे ते जमिनीत मुरणे सुलभ होते. ज्या पाणलोट क्षेत्रात वने व झाडी असते तेथील मृदा मुबलक प्रमाणात पाणी मूरू देईल अशाच स्वरूपाची असते. झाडीमुळे जमिनीची धूप होत नाही. वनसंवर्धनाने भूमिगत पाण्याचे साठे वाढविता येतात ते ह्याच कारणामुळे, माळ जमिनीवरून पावसाचे पाणी शीघ्र गतीने इतरत्र वाहून जाते. तेही जमिनीत जास्त प्रमाणात मुरावे असे उपाय योजणे शक्य आहे.

पाणी वाहून नेणाऱ्या ओहळात बंधारे किंवा इतर अडथळे घालून प्रवाहाचा वेग कमी करता येतो. त्यामुळे पाणी जमिनीत मुरण्यास जास्त वेळ मिळतो तसेच डोंगराच्या पायथ्याशी आणि इतरत्र असलेल्या जास्त उताराच्या माळाच्या व शेतीच्या जमिनीवरून वाहणाऱ्या पाण्याचा वेग कमी केल्यास ते जास्त प्रमाणात जमिनीत मुरू शकते. यासाठी एक उत्तम उपाय म्हणजे जमिनीच्या नैसर्गिक उताराच्या उलट दिशेकडे टप्पाटप्पाने विशिष्ट प्रमाणात उतार देणे, त्यामुळे मूळ उतारावरून खाली आलेले पाणी स्थिरावून जास्त उताराच्या दिशेने सावकाशपणे वाहू लागते.

तसेच विद्युत निर्मिती, सिंचन, नागरी वस्त्या आणि औद्योगिक प्रकल्प यांना थोड्या वेळात प्रचंड प्रमाणात पाण्याचा पुरवठा व्हावा लागतो. केवळ भूमिजलावर अवलंबून राहून त्या घटकांना अल्पावधीत पाणी पुरविता येत नाही. त्याकरिता अनेक मार्गांनी जमिनीवरून वाहून जाणारे पाणी अडवून योग्य ठिकाणी जलाशय निर्माण करून त्यातून आवश्यक तेवढे पाणी उपलब्ध करता येते. आजूबाजूच्या ओढ्याचे व नाल्याचे प्रवाह वळवूनही

जलाशयात अधिक पाणी उपलब्ध करणे शक्य होते. काही दलदलीचे प्रदेश असते. तर त्यातील पाणी चर खणून मुख्य जलाशयात नेवून सोडतात. वर्षभर सतत वाहणाऱ्या नदीच्या प्रवाहात उघडझाप करता येतील असे लोखंडी दरवाजे बसवून काही विशिष्ट प्रसंगी जलप्रवाह थोपवून धरतात व तो प्रवाह व अवश्य दिशेला वळवून किंवा त्यातील पाणी पंपाच्या सहाय्याने विशिष्ट दिशेला आणून नंतर ते उपयोगात आणतात. कधीकधी एकापुढे एक अशी ३ ठराविक अंतरावर धरणे बांधून ठिकठिकाणी पाण्याचे संचय करतात. सागरी किनाऱ्यावर वसलेल्या औद्योगिक क्षेत्रातील विषारी पदार्थ समुद्रात सोडून दिले जातात. ह्या कारणामुळे फार मोठ्या प्रमाणावर मत्स्यसंहार होतो. लोकांचे आरोग्य व जीवित धोक्यात येते, वनस्पती खुटतात. प्राण्याचे अस्तित्व धोक्यात येईल की काय अशी भीती निर्माण झालेली आहे. जगात सर्वत्र जलीय प्रदूषणाची समस्या अधिकच गंभीर झाली आहे. परंतु मलवाहिन्यातून व औद्योगिक प्रकल्पातून बाहेर आलेले पाणी शुद्ध निर्जंतूक, लवणरहित व निर्दोष केले तर ते शेतीसाठी वापरता येते. हेच पूर्णपणे शुद्ध झालेले पाणी पुन्हा नदीच्या पात्रात सोडल्यास त्याचा अन्य कार्यासाठी उपयोग करता येतो. डोंगरी प्रदेशात पुष्कळ लहानलहान पण बारमाही वाहणारे प्रवाह असतात. या पाण्यावर शेती किंवा बागाईत करता येते. पाण्याचा या प्रकारे केलेला उपयोग जलसंवर्धनाचा एक सुलभ मार्ग आहे. याच धोरणाने जलविद्युत निर्मितीकरता मोठ्या प्रमाणावर वापरलेल्या पाण्याचा शेतीकरता किंवा पुन्हा जलविद्युत निर्मिती करता उपयोग करतात. अणुकेंद्रीय उर्जानिर्मितीनंतर बाहेर आलेले पाणी ही योग्य काळजी घेतल्यास पुन्हा वापरण्याजोगे असते. यामुळे जलसंधारण करणे काळाची गरज ठरत आहे.

पाणी हेच जीवन

गव्हाणे हर्षदा दिपक
एफ.वाय बी. ए. 'अ'

वाणी आणि पाणी जपून वापरा
वाणीमुळे तुमचा 'वर्तमानकाळ' व
पाण्यामुळे तुमचा 'भविष्यकाळ'
सुरक्षित राहणार आहे

खरंच, आपला भविष्यकाळ हा पाण्यावर अवलंबून आहे. यापुढे जगात जर महायुद्ध झालं तर ते पाण्यामुळे होईल. असे जगातील अनेक शास्त्रज्ञ, संशोधक आणि विचारवंत याचे मत आहे 'पाणी' या दोन शब्दांतच संपूर्ण सृष्टी सामावली आहे कारण पाण्याशिवाय आपण जगूच शकत नाही अन्नशिवाय आपण अनेक आठवडे राहू शकतो, पण पाण्याशिवाय एक दिवसही राहू शकत नाही. भर दुपारी रणरणत्या उन्हा काम करून थकू भागून आलेल्या माणासाला पाण्याची चव अमृतापेक्षाही गोड लागते म्हणूनच पाण्याला जीवन म्हणतात पाण्याचे आपल्या आयुष्यात अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. म्हणूनच २२ मार्च हा दिवस आपण 'जागतिक जलदिन' म्हणून साजरा करतो. शेतकरी चातकाप्रमाणे पावसाची वाट पाहत असतो कारण पावसाच्या पाण्यावर तो शेती करतो. सुकलेल्या झाडांना पाणी घालताच ती टवटवीत होतात. प्रत्येक दैनंदिन काम करण्यासाठी आपल्याला पाणी लागते. झाडाची मुळे जमिनीतून पाणी शोषतात आणि प्रकाश संश्लेषणाद्वारे अन्न तयार करतात आणि त्या अन्नावरच आपण उदरनिर्वाह करतो.

आज पृथ्वीवर ७१% पाणी व २९% जमीन आहे. पण त्यातील बरेच पाणी बर्फ, महासागर, समुद्र यांच्या स्वरूपात आहे. काही अंशीच पाणी पिण्यायोग्य आहे. जमिनीत पाण्याचे साठे मर्यादीत आहेत. म्हणूनच पाण्याचा अनिर्बंध वापर टाळायला हवा. पैसे खर्च करताना आपण दहा वेळा विचार करतो पण पाणी वापरताना काटकसर करतो का ? हा प्रश्न प्रत्येकाने स्वतःला विचारला पाहिजे. आपण पाणी वापरताना पाणी वाया जाणार नाही याची काळजी घेतली पाहिजे कारण 'जब जल रहेगा तभी तो

हमारा कल रहेगा'. आज मोठ्या प्रमाणात पाणीटंचाई, जलप्रदूषण यासारख्या समस्या मानवाला भेडसावत आहे ज्या पाण्याने आपल्याला जीवन दिलं तेच पाणी आपण दूषित करत आहोत. आपण गणेशोत्सव, नवरात्री यासारख्या उत्सवाला गणपती, दुर्गा देवीच्या मूर्त्या पाण्यात विसर्जित करतो. कृत्रिम रंगामुळे नदीच्या पाण्याला तेलकट तवंग येतो आणि पाणी दूषित होते.

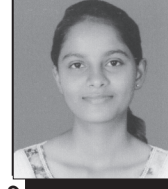
जगाच्या स्पर्धेत टिकण्यासाठी औद्योगिकीकरण खूप महत्वाचे आहे पण त्याचा अर्थ असा होत नाही की आपण निसर्गाचा ऱ्हास करावा. अनेक कारखान्यांचे सांडपाणी नदीत सोडले जाते त्यामुळे पाणी तर दूषित होतेच पण आजूबाजूची जमीनही नापीक होते. निसर्गाचा समतोल राखून विकास करणे हे खऱ्या प्रगतीचे लक्षण आहे. अनेक गावांत नदीवर कपडे धुतले जातात, भांडी घासली जातात, जनावरे धुतात त्यामुळे दिवसेंदिवस पाणी प्रदूषण होत आहे या प्रवृत्तींना वेळीच आळा घालणे गरजेचे आहे. पाणी जीववन, संरक्षण भविष्य हे सूत्र प्रत्येकाच्या मनात बिंबले गेले पाहिजे. पाण्याचा विनाकारण अपव्यय टाळला पाहिजे. पाणी आहे तर आपण आहोत, ही जीवसृष्टी आहे. पाणी वाचवण्यासाठी जनजागृती करणे आवश्यक आहे. प्रत्येकाला पाण्याचे मोल कळाले पाहिजे. प्रत्येक शाळांमध्ये पाणी वाचवा मोहिम राबवली पाहिजे रेनवॉटर हार्वेस्ट सारखे प्रकल्प प्रत्यक्षात आणले पाहिजे.

पाण्याचे रक्षण हेच देशाचे संरक्षण पाणी वाचवणे हे आपल्या प्रत्येकाचे कर्तव्य आहे आपण दक्षता घेतली नाही तर येणाऱ्या पिढीलाही या समस्यांना तोंड द्यावे लागेल. भविष्यकाळात जर मोठ्या प्रमाणात पाणी टंचाई निर्माण झाली तर त्याला आपण जबाबदार असू. प्रत्येकाच्या मनात सामाजिक जाणीव निर्माण झाली तर देश सुधारण्याला वेळ लागणार नाही. म्हणूनच

पाणी आहे निसर्गाचे अनमोल रत्न

त्यास वाचवण्याचा करा प्रयत्न

चला, पाणी वाचवा मोहिम हाती घेऊ आणि ती यशस्वी करून दाखवू.

पाणी

विद्या कुंडलिक बोडके
एस. वाय. बी.एस्सी.

मी थेंब एक जीवनाचा

मी थेंब एक पाण्याचा

मी श्वास आहे मानवाचा

मी पाऊस होऊन बरसतो

मी बागडतो डोंगर दऱ्यांतून

नद्यांनाल्यातून ओढ्यातून

मी थांबवलो की थांबतो

मी शमवतो तुमची तहान..

मी थेंब एक जीवनाचा

माझ्या असण्याने आहे वसुंधरेस शान

माझ्या असण्याने आहे सजीवास येथे मान

माझ्या असण्याने आहे वसुंधरेस तेज

मी नसेन तर होईल सोर जग निस्तेज

मी अमृत सर्व सृष्टीचे....,

मी थेंब एक जीवनाचा

मी खुलवतो ऋतू बहरण्याचा

मी श्वास सृष्टीचा

मी श्वास तरुणाईचा

मी श्वास वनराईचा..,

मी थेंब एक जीवनाचा

माझ्या मुळे फुलतात बागबगीचे अन् वने

विनवून सांगतो पुन्हा

वाचवा या थेंबाला

वाचवा या जीवनाला

शिंपल्यातल्या मोत्यासारखे

जपून वापरा मला...

मी थेंब एक जीवनाचा

मीच आहे जीवन

मोल माझे जाणा

मीच आहे आधार

सर्व सजीव सृष्टीचा

पाणी आडवा, पाणी जिरवा

काही करा पण मला वाचवा

वाचवा मला वाचवा

मी थेंब एक पाण्याचा

मी थेंब एक जीवनाचा

'बदलते हवामान आणि शेतकऱ्यांचे जीवन'
ताठे प्रतिक्षा प्रकाश
एस. वाय. बी.एस्सी.

जोगवा मागाया, आलो तुझ्या दारी
पावसाच्या सरी दे रे घना

पेरल्या जीवांच्या, उगवू दे आशा
पाषाणा पाझर फुटू दे रे

न्हात्या धुत्या पोरी, जीवा लावी घोर
होऊन झडीचा, औंदा ये रे

भिजू दे पालख्या, आषाढाला ये रे
कुणब्याला दे रे, जीवदान

आबादी आबाद दे रे कुणब्याला
मेघवृष्टी ॥

या अनियमित पडणाऱ्या पावसामुळे व्याकुळ होऊन शेतकऱ्याला मेघराजाकडे विनवणी करण्याची वेळ आली आहे. कपाळाला हात लावून दिवस-दिवस आभाळाकडे डोळे पावसाची वाट पाहत आहे. तरीही मेघराजा प्रसन्न होत नाही याला माणूस आणि माणसांची बदलेली जीवनशैली कारणीभूत ठरत आहे.

निसर्ग आणि मानव यांत एक दृढ संबंध आहे. मानवाच्या जीवनामध्ये पर्यावरण हा अत्यंत महत्वाचा घटक आहे, त्यामुळे मानवाद्वारे केल्या जाणाऱ्या कृतींमुळे पर्यावरणास अपाय पोहचणारच. पूर्वी सर्वकाही मर्यादित असल्यामुळे पर्यावरणाचा समतोल राखला जात आहे. त्यामुळे हवामानही अनुकूल असायचे.

पूर्वी आधुनिक तंत्रज्ञान जास्त प्रमणाता विकसित नसल्यामुळे शेतकरी पारंपारिकरित्या चालत आलेल्या पध्दतीने शेती करत असे. भारत हा शेतीप्रधान देश असून आजही ७०% लोक शेतीवर अवलंबून आहेत. १९७२ च्या दुष्काळापूर्वी पाऊस मृगाच्या ७ जूनलाच सुरुवात करायचा. मृगाची सात जूनला सुरुवात म्हणजे शेतकऱ्यांतील चैतन्य, कृषी क्षेत्रातील व्यापार उदीमतेतील उत्साह ग्रामीण स्त्रियांची बी भरण्याची लगबग व साफसफाई करण्याची मुहूर्तमेढ ठरत असे. शेतकरी जमिनीची मशागत करून पेरणीसाठी तयार असायचा निसर्गही त्याची वेळ पाळायचा पाऊस नियमाने वेळेवर पडायचा. जोमाने वाढणाऱ्या कोंबांना पाऊस ओलाचिंब कराचा, जसे की,
येई आभाळ भरून,

पान्हा दाटला उरात
आल्या पावसाचा सरी
दुध पिकाच्या मुखात

१९७२ च्या दुष्काळानंतर मात्र पावसाने मृगाचा ७ जूनला होणारा शिडकावा व पेरणीची न चुकणारी तारीख या ठरलेल्या शेतकऱ्यांच्या आनंदाच्या क्षणाला तडा जाऊ लागला. माणसाने निसर्गाचा विचार न करता आपल्या स्वार्थासाठी, चैनीसाठी आपली जीवनशैली बदलली. जसजशी लोकसंख्या आणि औद्योगिकीकरण वाढले तसतशी जागेचा, तुटवडा निर्माण होऊ लागला. मग माणसाने झाडे, जंगले तोडण्यास सुरुवात केली. त्यामुळे जलप्रदूषण वायू प्रदूषण, ध्वनीप्रदूषण, मृदा प्रदूषण संपूर्ण पर्यावरणाच प्रदूषित केले. त्यामुळे हवामान बदलू लागले.

बदलत्या हवामानाचा आणि जागतिक तापमानात झालेली वाढ याची चाहूल महाराष्ट्राला १९७२ च्या दुष्काळापासून लागली असे म्हटले तरी वावगे ठरणार नाही. माणसाने निसर्गावर अत्याचार केला. यामध्ये सर्वात महत्वाची केंद्रबिंदू ग्लोबल वॉर्मिंग' हा आहे. गेल्या तीन वर्षांमध्ये सतत सलग देशपातळीवर व राज्यपातळीवर तापमानातील वाट, थंडी कमी होणे, मोसमी पावसाची सुरुवात २ महिने उशिरा होऊन त्याची भरपाई निसर्ग जमेल तेव्हा करून नेहमीचे निसर्गचक्र बदलून मान्सूनची परिस्थिती ही कालबाह्य व समयशील न राहता उनाडक्या करणाऱ्या बेछूट लहान मुलासारखी बेदरकार झाली. कधी खूप कमी तर कधी धो धो पाऊस पडतो तर कधी असा की एक चारोळी आठवते,

पण काय असे मेघांच्या
डोळ्यांत साठले होते
आभाळ नसावे, बहुधा
काळीज फाटले होते

त्यामुळे विविध प्रकारच्या धान्य, गळीत पिके, भाजीपाला फळपिके, फळबागा अशा साज्या शेतीमालाच्या पिकांवर परिणाम होऊन अब्जावधी रुपयांचे नुकसान देशभर झाले आणि होत आहे. म्हणजे कोणत्याही हंगामात शेतीमालाची नासाडी झाली नाही असे झाले नाही. त्यामुळे महागाई वाढते तर कधी शेतकऱ्यांच्या मालाला भावच मिळत नाही. मग शेतकरी उदरनिर्वाहासाठी आणि कुटुंबाचे पालनपोषण करण्यासाठी एक नव्या आशेने पुन्हा शेत उभारण्यासाठी सावकराकडून किंवा बँकामधून कर्ज होतो आणि नंतरच्या वर्षातही पा उस वेळेवर पडला नाही तर कर्ज

कसे फेडावे? हा प्रश्न त्याला भेडसावू लागतो. शेवटी कंटाळून शेतकरी आत्महत्येला बळी पडतो.

शेतकरी हा कर्ज काठी
कर्जासाठी जाई सावकाराच्या दारी
निसर्गही कधी कधी कोपे भारी
धान्याची सर्व नासाडी करी
शासनही अशावेळी मदत न करी
मग शेतकरी आत्महत्या करी
कधी तरी मध्येच सरकारला जाग येई
मग एखाद्या पिकाला हमीभाव देई
आश्वासन असे जे कधी पूर्ण न होई
अशा मुळेच रोज शेतकऱ्यांचा जीव जाई !

या सर्व गोष्टी टाळण्यासाठी आपण पूर्वीसारखे अनुकूल वातावरण ठेवण्यासाठी प्रयत्न केले पाहिजे. औद्योगिकीकरण, आम्लीकरण, शेतीसाठी रासायनिक खतांचा वापर, हरितगृहातील वायू, ऋतूचक्रांत बदल, ओझोनचा विरळ शूर, शेती व उदयोगांसाठी जमिनीचा मोठा वापर, वाळवंटीकरण, झाडांची कत्तल इत्यादी घटक हवामान बदलास कारणीभूत ठरतात. ते आपण कसे आणि किती प्रमाणात कमी करू शकतो. याचा विचार करणे अत्यंत आवश्यक आहे. सर्वांनी शाश्वत जीवनशैलीचा स्विकार केला पाहिजे. आपली वसुंधरा प्रदूषणमुक्त करण्यासाठी आपण प्रयत्न केले पाहिजे. नाहीतर असे नको व्हायला की, नुसताच म्हणतोय धरणीमाय पण तिच्यासाठी करतो काय

दुष्काळ : कारणे व

उपाययोजना

अर्चना सुभाष वाळके

एस.वाय. बी.एस्सी.

खरंतर दुष्काळ ही काही नव्याने/प्रथमतः निर्माण झालेली परिस्थिती नाही. गेल्या अनेक वर्षांपासून नेहमीप्रमाणे बऱ्याचशा भागात दुष्काळ पडतो. भविष्याच्या दृष्टीने यावर तातडीच्या व दूरगामी उपाययोजनांची गरज आहे. जागतिक पातळीवर ज्या देशांनी आपला पाण्याचा प्रश्न प्राधान्याने सोडविला आहे तो देश प्रगत झालेला दिसता आपल्या देशात राजा भगीरथने हजारो वर्षांपूर्वी दुष्काळ ग्रस्तांसाठी गंगा नदीचे वळवून पाणी नियोजन केले होते. नद्या जोड प्रकल्पासाठी हा इतिहास फार महत्वाचा आहे.

आपल्याकडे एकूण पृथ्वीच्या भूभागापैकी ७१% भाग पाण्याने व्यापला आहे, पण फार कमी लोकांना जाणीव असेल की जगातील १००% पाण्यापैकी ९८.५% पाणी हे समुद्रातील खारे पाणी आहे उत्तर व दक्षिण ध्रुवावरील बर्फ स्वरूपातील पाणी वजा करता फक्त. २६% पाणी आपल्याला उपलब्ध आहे व लाखो वर्षांत यात काही वाढ नाही दुसरीकडे लोकसंख्या व औद्योगिकीकरण यासाठी पाण्याची मागणी चक्रवादीने होत आहे. यादृष्टीने पाण्याचे काटेकोर नियोजन हे भविष्याच्या दृष्टीने गरजेचे आहे. या दृष्काळ जन्य परिस्थितीसाठी पावसाचे घटते प्रमाण बऱ्याच अंशत जबाबदार आहे. कारण पूर्वीच्या तुलनेत आता निश्चितच पावसाचे प्रमाण कमी झालेले आहे. त्यामुळे उपलब्ध तर काही ठिकाणी अतिवृष्टी अशाप्रकारे निसर्गाचा तोल ढासळत चालला आहे.

ईस्त्राईल सारख्या देशात जेथे १००-१५० मीटर जॉर्डन नदीचे पाणी उचलून वापरावे लागते. त्यामुळे जवळ-जवळ ९०% पाणी प्रक्रिया करून पुनर्वापर करणे आगत्याचे आहे.

नद्या जोड प्रकल्प टप्प्याटप्प्याने संबंधित राज्याच्या सहमतीने व प्रकल्प ग्रस्तांना विश्वासात घेऊन त्वरित कार्यान्वित झाले पाहिजे. सर्व योजनाचा जरी विचार केला तरी ४०-५०% वाया जाणाऱ्या पाण्यापैकी ८-१०% पेक्षा कमीच पाणी या प्रकल्पात विचाराधिन आहे. महाराष्ट्र व गुजरात मधील अगदी छोटे असे दोन प्रकल्प जरी पूर्ण झाले तरी मुंबई /ठाणे शहरांना त्याचा फायदा होऊ शकतो.

संपूर्ण राज्यांना प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष कृष्णा खोऱ्यातील पाणी न्याय पद्धतीने वाढवून मिळण्याची शक्यत आहे.

*कोयनेचे पाणी मुंबईला आणणे :

विद्युत निर्मिती झाल्यावर सुमारे ६७ टीमसी एवढे पाणी 'वशिष्टी' नदीद्वारे समुद्रात वाया जात असे. पॅडसे समितीने हे पाणी मुंबईस आणणे शक्य आहे, असे नमूद केले आहे. त्यांनी कोकण रेल्वेच्या अक्ष छेद नकाशाचा अभ्यास केला असता असे आढळले की, जर कोयनेचे टेलरेस टेनेल पासून कोकण रेल्वेला समांतर पाईपलाईन टाकली तर जास्तीत जास्त ७० ते ८० मीटर उंची एवढेच पंपींग करावे लागेल व त्यानंतर कोयनेचे पाणी मुंबईला आणता येईल. हे पाणी मुंबईस आल्यावर साध्या मुंबईला वैतरणेचे पाणी येते ते नाशिक येथे वळवावे व नाशिकचे पाणी पर्जन्य छायेतील प्रदेशासाठी सोडावे या प्रक्रियेला आरक्षणाची अदलाबदल असे म्हणतात. यावर असा आक्षेप येऊ शकतो की सध्या मुंबईत पाणी गुरुत्वाकर्षाने आणल्या जाते त्यामुळे विद्युत शक्ती वापरून पिण्याचे पाणी मुंबईला आणणे महागात पडेल, मात्र दृष्काळग्रस्त भागात पाणी पुरवायचे असेल तर पैशाचा विचार करू नये.

❖❖❖

धरणी माय

माधुरी पाटील

एस. वाय. बी. कॉम.

नुसतेच म्हणतो, धरणी माय

तिच्यासाठी करतो काय ?

वाढत चालली बेकारी

जनता झाली गरीब सारी

नुसतेच म्हणतो धरणी माय

तिच्यासाठी करतो काय

वाढत चाललेत उद्योगधंदे

वाढती आहे लोकसंख्या

पृथ्वीवरी वाढत आहे प्रदूषण

झाली आता ग्लोबल वॉर्मिंग

नुसतेच म्हणतो धरणी माय

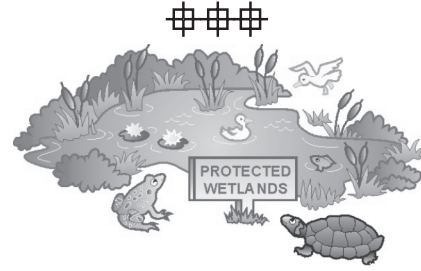
तिच्यासाठी करतो काय

जो तो उठतो करतो पोल्युशन

काढत नाही कोणीच सोल्युशन

नुसतेच म्हणतो धरणीमाय

तिच्यासाठी करतो काय

पारुसधारा

पुजा संजय केसवड

एस. वाय. बी कॉम 'अ'

पावसाच्या धारा पडती अंगावर

मन चिंब भिजून जाती

पशू-पक्षी आनंदाने गाती

कोकीळा करतो कुहूकुहू, मोर फुलवितो पिसारा

तुझ्या येण्याने धरतीमाता जाते फुलून

जणू काही हिरवा शालू घेतलाय पांघरून

तू आहेस सर्वांसाठी खास

म्हणून तर वाट पाहे आतूरतेने फार

तू आहेस शेतकऱ्याची शान

म्हणून तर आहे त्याचे जीवन छान

तू आहेस काळाची गरज

म्हणून तर तू हिन्यासारखा मौल्यवान

तू आहे म्हणून तर आम्ही आहोत

तू नाही तर काहीच नाही

तुला साठवून ठेवावे खूप

मनामधे आठवून ठेवावे खूप

❖❖❖

पाणी -जीवन की संघर्ष...

वाळके काजल पांडुरंग
एफ. वाय. बी.एस्सी.

भारतीय जलसंस्कृतीमध्ये पाण्याला देव मानले आहेच, शिवाय त्याला पंचमहाभूतामध्ये स्थान दिले आहे. त्यामुळे पाण्यालाच जीवन म्हणून भारतीय संस्कृतीमध्ये अनन्य साधारण महत्व दिले आहे. जल हेच जीवन हे एक शास्त्रीय सत्य असल्याचे भारतीयांनी सर्व जगाला सांगितले म्हणूनच आपण जीवन या शब्दाचा अर्थ समजून घेतला पाहिजे. जीवन या शब्दांमध्ये जीव + अयन असे दोन शब्द आहेत जसे की रामायण राम+अयन म्हणजेच अयन म्हणजे अस्तित्वा -कर्तृत्व होय. थोडक्यात अयन म्हणजे ज्याच्या शिवाय सजिवाची (अस्तित्त्व) पैदास होऊ शकत नाही.

जलातून जीवनाकडे पाहण्याचा अत्यंत वास्तवादी दृष्टिकोन जगासमोर ठेवून भारतीय ऋषींनी जीवनातील जलाचे महत्व स्पष्ट केले त्याला आता बराच काळ लोटला या सुजलाम-सुफलाम देशात पाण्याचा प्रश्न दिवसेंदिवस गंभीर होत चालला आहे. देशातील व शेजारच्या देशांशी असलेले पाण्याचे तंटे अधिकाधिक तीव्र होत आहेत. राज्या राज्यांमधील नद्यांच्या पाणी वाटपांचा कोणातच वाद मागील कित्येक वर्षात मिटलेला नाही उलट त्यावरच रक्तपात (युद्ध) होण्याचीच शक्यता निर्माण झाली आहे. त्यामुळेच संभाव्य युद्धाचे पाणी हे एक महत्वाचे कारण असणार आहे. पाण्यावरून भांडणे का व्हावीत ?

पाणी ही नैसर्गिक देगणी आहे. पृथ्वीवर ९७% पाणी साठा असल्यामुळेच पृथ्वीला नील गृह असे संबोधले जाते. असे असूनसुद्धा पाण्यासाठी जगभर संघर्ष का ? याचे समाधानकारक उत्तर सापडत नाही याचा अर्थ पाण्याकडे पाहण्याचा मानवाचा दृष्टिकोनच बदलला आहे. पाणी नैसर्गिक असले तरी समाजाला पाण्यापासून वंचित करून त्याचे व्यापारी मूल्य वाढविणे आणि त्यातून प्रचंड संपत्ती निर्माण करणे या एकाच ध्येयाने मानव पछाडला आहे. त्यामुळे जलाचे सामाजिक व सांस्कृतिक मूल्य नष्ट होऊन त्याचे व्यापारी तथा राजकीय मूल्य हेतू वाढविण्यात आले आहे.

प्राचीन काळात पाण्याची मुबलकता असतानाही

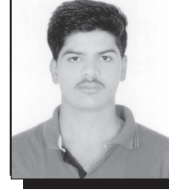
पाण्याचे महत्व लक्षात घेऊन सुभाषिकारांनी रत्नांची उपमा बहाल करून वाङ्मय साहित्यात पाण्याला स्थान देणे भाग पडले. परंतु आजच्या विज्ञानयुगात पाण्याच्या संकटाने विक्राळ रूप धारण केले आहे तसेच सगळीकडेच जलसंकटाने रिंगण घेरले आहे. पाणी ह्या निसर्गदत्त देणगीच्या अभावी सजीवांना आपले अस्तित्वात टिकवणे शक्य नाही. त्यासोबतच पाणी प्रयोग शाळेत निर्माण करता येत असले तरी आवश्यकतेच्या प्रमाणात निर्माण करणे आर्थिकदृष्ट्या परवडणारे नाही. राष्ट्राच्या विकासातील एक महत्वपूर्ण घटक म्हणून पाण्याला अनन्य साधारण महत्व आहे. तरीही आपली मौल्यवान राष्ट्रीय संपत्ती सामाजिक मालकीची आहे. म्हणून तिचा वापर करताना जरा विचार तर करायलाच पाहिजे ना ?

विकास योजना कशी राबवली जाते या संबंदात एक मजेदार कथा सांगितली जाते. असेच एक नवशिक्षित दांपत्य होते. पतिपत्नी उभयता नोकरीसाठी जात होते. कालांतराने त्यांना एक गोंडस कन्या रत्न झाले. त्यांनी तिचे नाव योजना असे ठेवले.

योजनेचे संगोपन जोरात चालू होते. पहिलेच अपत्य असल्यामुळे तिचे फार कौड-कौतुक होत होते. काही वर्षांनी त्यांना आणखी एक पुत्ररत्न प्राप्त झाले. त्याचे नाव 'विकास' ठेवले गेले दरम्यान योजना मोठी झाली आणि विकासाला संभाळण्याची जबाबदारी दांपत्याने योजनेवर सोपवली. दोघांना लागणारे सर्व आवश्यक साहित्य ठेवून ते दांपत्य नोकरीला जात असे. पण योजना फार खादाड झाली होती. तिच्या वाट्याचे तर ती खातच होती शिवाय विकासच्या वाट्यामधील पुष्कळसे ती हडप करत होती. त्यामुळे विकास रोडावतच चालला आणि योजना विस्तारत चालली होती. तसेच वास्तवात आज तर विकास कुठेच दिसत नाही. वाढीचा वेग भलेही दोन अंक झाला आहे असे शासनाने कितीही कंठरवाने सांगत असले तरी दारिद्र्य रेषेखाली असणाऱ्यांची संख्या दिवसागणिक वाढतेच आहे. मग विकास कोणाचा झाला. हा विचार करण्यासारखा प्रश्न आहे. हे मात्र सर्व कागदी सत्य वर उल्लेख केल्याप्रमाणे आपल्याला फक्त योजनाच मोठ्या प्रमाणात राबवताना दिसतात परंतु प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करताना कोणीच पुढाकार घेताना दिसत नाही. त्यामुळे आपला विकास बारीक (छोटा) होताना दिसतो. याचा आपण सर्वांनी गांभीर्याने विचार करायला हवा.

जल मेघचक्र हे भारतीय जल संस्कृतीचे एक

महत्वाचे गृहितक आहे. त्याला वराहमिहिरासारख्या विचारवंतानी समर्थक असे सिध्दांत मांडण्याचा प्रयत्न केला. जलसंस्कृतीचे आणखी एक गृहितक म्हणजे पाणी मर्यादित आहे आणि आपण या मर्यादेचे उल्लंघन करू शकत नाही. पण अलिकडे नियोजन करताना नियोजन करताना आपण पाणी अमर्याद असल्याचे गृहीत धरले आहे. पृथ्वीवरील पाण्याच्या व्यापामध्ये मागील सहस्र वर्षात झीज किंवा भर पडलेली नाही. तसेच पाण्याला क्षेत्र मर्यादाही आहेत. त्यानुसार पर्यावरणाचा जैवविविधतेचा आराखडा साकार झालेला आढळतो. मागील काही दशकापासून जैवविविधतेचा झपाट्याने न्हास होताना दिसत आहे. वसुंधरेच्या या प्रचंड व्यवहारामध्ये मानवाने किती प्रमाणात हस्तक्षेप करून पर्यावरणामध्ये तथा अन्य प्रकारच्या मोडतोडीस हातभार लावला हा वादाचा मुद्दा असला तरी न्हास प्रक्रिया गतिमान झाली आहे. हे वास्तव नाकारता येत नाही. म्हणून जलसंकटाचा प्रश्न नसून उपलब्ध जलाला आपल्या कृतीने आपण संकटात ओढत नाही ना याची खातरजमा करून घेतली पाहिजे. थोडक्यात पाणी जेवढे होते तेवढेच आहे. मात्र त्याच्या क्षेत्रीय आवरणातून आपणास ते अन्यत्र न्यावयाचे आहे. प्रश्न त्याच्या व्यवस्थापनाचा आहे. त्याच्या मर्यादा विचारात घेऊन आपण व्यवस्थापन केल्यास किंवा पाण्याला संकटात न लोटल्यास आपण सर्वच सुखाने राहू शकतो असे वाटते.

भारतीय मान्सून...

गणेश सूर्यवंशी
एस. वाय. बी.एस्सी.

भारतीय हवामानात भारताच्या वैविध्यपूर्ण हवामानाचा समावेश होतो. भारताचे हवामान हे साधारणपणे मौसमी हवामानाच्या प्रदेशात जरी मोडत असले तरी जगात कुठेही न आढळणारी हवामानातील वैविध्यता येथे आढळते. मग त्यात 'अंदामानमध्ये आढळणारे विषुवृत्तीय सदाहरीत जंगल असो वा पश्चिमेकडे आढळणारे 'थार' चे वाळवंट किंवा पूर्वेकडील गंगेचा त्रिभुज प्रदेशव्याप्त वर्षावने असोत.

परंतु या वैविध्यतेत सर्वात महत्वाचा घटक आहेत, ते म्हणजे मौसमी वारे व त्यांनी येणारा पाऊस ज्यावर संपूर्ण भारत खास करून शेती उद्योग व त्यावर अवलंबून असलेले जोडधंदे अवलंबून असतात. याठिकाणी अजून एक महत्वाचा उल्लेख म्हणजे 'हिमालय' होय. हिमालय पर्वतरांग ही उत्तरेकडे वाहणारे मौसमी वारे बऱ्यापैकी अडवून त्यांना परत फिरवत पावसाळ्याचा काळ थोड्या प्रमाणात लांबवतो. त्यामुळे पावसाचे प्रमाणही वाढते अन्यथा हिमालयाच्या अभावामुळे भारतातही ठिकठिकाणी तडे गेलेली जमीन व वाळवंटांची निर्मिती मोठ्या प्रमाणात झाली असती. याच निकषांवरून भारतात ढोबळमानाने चार ऋतू आढळून येतात.

* पावसाचा काळ-जून ते सप्टेंबर

* मौसमी पावसानंतरचा काळ (परतीचा काळ) ऑक्टोबर ते डिसेंबर

* हिवाळा - जानेवारी ते फेब्रुवारी

* उन्हाळा - मार्च ते मे

भारतीय हवामानात वैविध्यता येण्यास मुख्यत्वे येथील भौगोलिक परिस्थिती कारणीभूत आहे (हिमालय पर्वतरांग तसेच थारचे वाळवंट)

वर्षाच्या विशिष्ट काळात पडणाऱ्या पावसाला मौसमी पाऊस किंवा 'मान्सून' असेही म्हणतात. अर्थात भारतीय उपखंडातील मौसमी पावसालाही मान्सून म्हणतात. मान्सून हा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर मोठ्या प्रमाणावर परिणाम करतो. अर्थात मान्सूनवर आधारित

शेतीमध्ये भारताने २५,८४० कोटी (३८० कोटी डॉलर्स) एवढा माल निर्यात केला होत. भारतातील जवळपास ८०% शेती ही मान्सून वर अवलंबून आहे. त्यामुळे मान्सून येण्यास उशीर झाला किंवा पूर्ण प्रमाणात पाऊस झाला नाही तर याचा भारतीय अर्थव्यवस्थेला, ग्रामीण दैनंदिनीला मोठा फटका बसतो व यामुळेच उपासमार, कर्जबाजारीपण, बेरोजगारीत व शेतकरी आत्महत्या यासारख्या समस्या बळावतात पण याकडे दुर्लक्ष करत मानवाच्या काही कृतींमुळे सरळसरळ मान्सूनवर प्रभाव करणारे घटक व समस्या समोर आल्या आहेत.

यामध्ये मग सर्वात महत्वाचा मुद्दा म्हणजे 'जागतिक तापमान' (ग्लोबल वॉर्मिंग) व प्रदूषण इतरही बाबी ह्या मान्सून वर प्रभाव करतात जसे की वृक्षतोड व वायु प्रदूषण, या घटकांमुळे पावसाचे प्रमाण कमी होत आहे. प्रदूषणाचे प्रमाण वाढल्यामुळे अॅसिड रेन (आम्लवर्षा) होण्याच्या घटनाही वाढल्या आहेत. याच आम्ल वर्षांमुळे काही वर्षांपूर्वी ताजमहालावरील असलेली संगमरवरी दगडाची नक्षी ही रासायनिक प्रक्रियेमुळे रंग बदलू लागली होती. एकूणच या कृतींमुळे पावसाची नियमितता बदलली आहे. याचेच ताजे उदाहरण द्यायचे म्हणजे चेन्नई राज्यात मागील वर्षी पूरस्थिती असताना दुसऱ्या बाजूला मराठवाड्यात पिण्याच्या पाण्यासाठी टँकरची व्यवस्था करावी लागत होती. एकंदरीत पावसाची नियमितता टिकवून ठेवण्यासाठी मोठ्या तत्वावर उपाय करण्याची गरज भासत आहे.

मग त्यामधील महत्वाचे उपाय म्हणजे वृक्षारोपण व पावसाचे पाणी अडवून जिरवणे मध्यस्ती अभिनेता अमिर खान यांनी सुरु केलेली वॉटर कप स्पर्धा ही पाण्याची गरज ओळखून नैसर्गिक प्रगतीच्या दिशेने एक पाऊल पुढे टाकण्याचे काम करीत आहे. 'पाणी आडवा पाणी जिरवा' योजनेचे ज्वलंत उदाहरण म्हणजे 'हिवरे बाजार'. या गावाने आपल्यायाच कृतींमुळे 'राष्ट्रीय आदर्श गाव' हा पुरस्कार पटकावला होता.

एकूणच संपूर्ण भारतीय जनतेचे जीवनचक्र हे मान्सूनवर अवलंबून आहे. अशा ह्या भारतीय मान्सून ता जपणे ही काळाची गरज आहे.

जल ही जीवन है
जलसाक्षरता आवश्यक
नवले नूतन जयप्रकाश
एस. वाय. बी.एस्सी

जे पाण्याचा विचार करतात, ते जीवनाचा विचार करतात. कारण पाणी म्हणजे जीवन आणि जीवन म्हणजे पाणी एवढे अनन्यसाधारण महत्व असलेले हे पाणी म्हणजे पंचमहाभूतांपैकी एक, आग विझवणारे पाणी, पण आता पाण्यासाठी माणसाची मने पेटू लागली तर विझवण्यासाठी कशाचा वापर करायचा ? थोडक्यात गरजेपेक्षा पाणी कमी पडणार आणि त्यामुळे तंटे होणार जाणकार मंडळी जसे म्हणतात की, यापुढे होणारे महायुद्ध पाण्यासाठी होणार.

तरीही भविष्यात निर्माण होणाऱ्या या जलसंकटावर मात करण्यासाठी पाण्याबद्दल जेवढे ज्ञान लोकांपर्यंत पोचविता येईल तेवढे पोचविले पाहिजे. ज्ञानामुळे समस्या सुटतात. अज्ञानामुळे काहीही घडू शकते खरेच पाण्याबद्दल लोकांना ज्ञान कमी आहे का ? ज्ञान कमी आहे असे म्हणणेही योग्य वाटत नाही. सामाजिक बांधिलकीचे विस्मरण होत चालले आहे आणि त्यासाठी जलसाक्षरतेची नितांत गरज आहे. पाणी त्याच्या उपलब्धतेच्या सहजतेमुळे आणि त्याच्या अतिपरिचयामुळे 'क'पदार्थ मानण्याची विचारधारा बदलण्यासाठी समाज जलसाक्षर करावा लागेल. विचार - आचारांना, आचार सवर्त्यांना सवयी स्वभावांना, स्वभाव, व्यक्तींना आणि व्यक्ती सर्व समाजाला बदलतील म्हणून विचारधारेवरच संस्काराचे शिंपण करून जलसाक्षर समाज घडविण्याची सुरुवात करावी लागेल. यासाठी सर्वप्रथम सुरुवात ही स्वतःपासून केली पाहिजे. जर आपण जलसाक्षर असेल तर आपण दुसऱ्यांनाही जलसाक्षर करू शकतो.

※ पाण्याची उपलब्धता :

शुद्ध पाणी एक दुर्मिळ नैसर्गिक वस्तू आहे. एकूण उपलब्ध पाण्याच्या ९७% पाणी समुद्राचे खारे पाणी आहे. उरलेल्या तीन टक्क्यांपैकी दोन टक्के हिमनद्या व ध्रुवीय प्रदेशातील बर्फामध्ये आहे. मानवी उपयोगासाठी फक्त एक टक्का पाणी उपलब्ध आहे. त्यापैकी ०.६२ % सहज उपलब्ध आहे. तर ००.३८ % पाणी भूगर्भात ८००

मीटरपेक्षा खोल सामावले आहे.

उपलब्ध पाण्यापैकी चार टक्के पाणी आपल्या देशाच्या वाट्याला आले आहे. एकंदर जगाच्या एकूण पृष्ठभागाच्या दोन टक्के जमीन आणि १७ टक्के लोकसंख्या तसेच १५ टक्के गाई-गुरांची संख्या आपल्या देशातच आहे, त्यामुळे भूमीवर आणि जलस्रोतावर प्रचंड दबाव पडतोय. देशात सरासरी ११७० मि.मी. आणि आपल्या महाराष्ट्रात १२५० मि.मी. पाऊस पडतो तो पुरेसा असल्याचे भासते. आपल्याकडे पडणारा पाऊस तो पुरेसा असल्याचे भासते. आपल्याकडे पडणारा पाऊस अत्यंत बेभरवशाचा आणि लहरी आहे देशात दर वर्षी जवळजवळ ४०० दशलक्ष हेक्टर मीटर पाणी पावसाद्वारे मिळते. यापैकी सुमारे १८७ दशलक्ष हेक्टर मीटरउपलब्ध स्वरूपात आहे. म्हणजे दर वर्षी दर माणशीसुमारे १९०० घनमीटर पाणी वाट्यास येते.

जेथे दरडोई १००० घनमीटरपेक्षा पाणी कमी आहे किंवा शेतीच्या संदर्भात दर हेक्टरी ३००० घनमीटरपेक्षा पाणी कमी आहे, तेथील पाण्याचे व्यवस्थापन समाधानकार स्तरावर आणणे अतिशय अवघड आहे. महाराष्ट्र राज्याचे क्षेत्रफळ ३०७ लाख हेक्टर असून, जलसंपत्ती सुमारे ४३५० टीएमसी आहे. कोकणाचे क्षेत्रफळ ३० लाख हेक्टर म्हणजेच जवळजवळ महाराष्ट्राच्या दहा टक्के, तर कोकणात महाराष्ट्राच्या एकूण जलसंपत्तीपैकी सुमारे ४५ टक्के पाणी पावसाद्वारे मिळते. तेथे पडणाऱ्या पाण्यापैकी पाच टक्के पाण्याचा वापरही होत नाही. पाण्याची समस्या अस्मानी नव्हे, तर सुलतानी आहे. जर जलसंवर्धन आणि जल व्यवस्थापन योग्य प्रकारे केले, जमिनीची झीज टाळली, हरित आच्छादन वाढविले आणि लोकसंख्या नियंत्रण केली तर भारतात पाण्याची कमतरता भासू शकणार नाही संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या पुढाकाराने जी जागतिक जल परिषद जपानमध्ये भरविण्यात आली, त्यात जगाची विभागणी जलदारिद्र्याच्या निकषावर करण्यात आली. भारताचा क्रमांक या यादीमध्ये बराच वरचा आहे.

देशाची पाण्याची भावी गरज लक्षात घेता खालील स्वरूपाचे निर्णय राबविणे आवश्यक आहे. पाणी ही एक राष्ट्रीय तसेच नैसर्गिक संपत्ती आहे. पाण्याची मालकी सर्व समाजाची आणि देशातील सर्व लोकांची आहे, याची जाण प्रत्येकाला हवी. पिण्याच्या पाण्याची टंचाई तसेच दुष्काळावर मात करण्यासाठी पावसाचा थेंब अन् थेंब अडविणे, त्यांना मुरवणे यासाठी शास्त्रोक्त पाणलोट विकास कार्यक्रम राबविणे हा एकमेव मार्ग आहे

पाण्याचा प्रत्यक्ष वापर करणाऱ्याकडून पाणी वापराबाबत योग्य तो अधिभार वसूल करता यावा यासाठी लाभधारकांच्या पाणी वापर संस्था स्थापन करण्यात याव्यात.

- ※ शेती साठी पाणीवापर करताना तुषार अथवा ठिबक प्रणालीचा वापर बंधनकारक असावा.
- ※ भूगर्भातील जलसाठ्याचे पुनर्भरण न करता पाणी उपसणे हा गंभीर गुन्हा समजला जावा.
- ※ पाणी साठ्याला बाष्पीभवनाने होणारी हानी करणे खर्चिक असेल, तरीही आवश्यक आहे.
- ※ पावसाच्या अखेरीस उघडया नाल्यातून वाहणारे पाणी अडविण्यासाठी वनराई अगर तत्सम बंधारे उपयुक्त आणि किफायतशीर ठरतात.
- ※ लोकसंख्या ११५ कोटीवर स्थिर व्हायला तसेच अनुत्पादक गुरांची संख्या नियंत्रित करता यावी यासाठी राष्ट्रीय मतैक्य घडवून आणावयास हवे.
- ※ छपरावर पडणाऱ्या पाण्याचा थेंब अन् थेंब साठवून पिण्यासाठी तसेच इतर कामांसाठी वापरला जावा यासाठी देशव्यपी मोहीम राबविण्यात यावी.
- ※ पाण्यात घरगुती अगर शेतीकामासाठी पुनर्वापर करणे सक्तीचे केले पाहिजे.

जलसाक्षरता :

- ※ जलसाक्षरतेच्या माध्यमातून खालील गोष्टीचे ज्ञान लोकांपर्यंत पोचविले पाहिजे.
- ※ ग्रामीण भागात पिण्याच्या पाण्यासाठी येणाऱ्या अडचणी व उपाय
- ※ शहरी भागात पाण्याचा होणारा अतिरिक्त वापर व उपाय
- ※ शेतीची सध्याची प्रचलित सिंचन पद्धती त्यामुळे होणारे नुकसाय, सुधारित सिंचन पद्धती फायदे आणि उत्पादनात वाढ
- ※ औद्योगिक कारणांमुळे वापर, त्यामुळे होणारे प्रदूषण व त्यावर उपाय.
- ※ बाष्पीभवनामुळे वाया जाणारे पाणी पाणी पुनर्भरण पाणी अडवा आणि पाणी जिरवा पाणी साठवा.

हरितक्रांती ते जलक्रांती जलयुक्त शिवार योजना

गरूड तनुजा
एस. वाय. बी.एस्सी

महाराष्ट्र राज्याचे शिल्पकार यशवंतराव चव्हाण यांचे सुजलाम सुफलाम महाराष्ट्र राज्य आणि वसंतराव नाईक यांचे हरित क्रांतीचे स्वप्न साकार करण्यासाठी ग्रामीण विकास मंत्री ना. पंकजा मुंडे यांच्या समृद्ध कल्पनेतून साकार झालेली जलयुक्त शिवार योजना एकीकडे पुरेसी ठरत आहे तर दुसरीकडे पाणी टंचाई आणि दुष्काळी परिस्थितीवर रामबाण उपाय ठरू लागली असतानाच ना. मुंडे यांच्या जलयुक्त शिवार योजना या महत्वाकाच्या योजनेचा आदर्श राजस्थानच्या मुख्यमंत्री वसुंधरा राजे यांनी घेऊन वाळवंटी प्रदेश म्हणून ओळखला जाणाऱ्या राजस्थानला सुजलाम सुफलाम करण्याचे स्वप्न मुख्यमंत्री वसुंधरा राजे पाहू लागल्या आहेत.

“ तेलावाचून काय किंमत दिव्यामधील वातीला,

पाण्यावाचून काय किंमत जगामधल्या मातीला”

यामुळेच जलक्रांती घडून आणलेली आहे, जलयुक्त शिवार अभियान अंतर्गत मराठवाड्यातील आठ जिल्ह्यात जिल्हानिहाय कामे औरंगाबाद १७५९ जालना १५२३, बीड ५८९, परभणी १६९१, हिंगोली १५६९८, नांदेड २१९२, लातूर १७७० एवढी कामे प्रगती पथावर आहेत.

मराठवाड्यातील वरदान ठरणान्या जलयुक्त शिवार अभियान योजनेसाठी मराठवाड्यातील जलयुक्त शिवार योजनेवार राज्य शासनाने २८० कोटी ५२ लाख रुपये खर्च करण्याचे ठरून पहिल्या टप्प्यात निधी देण्यात आला आहे. आजपर्यंतच्या अभियानावर खर्चासाठी एकूण २९६ कोटी ५२ लाख रुपये निधी प्राप्त झाला.

जलयुक्त शिवार हे महाराष्ट्र सरकारने डिसेंबर २०१४ मध्ये सुरु केलेले अभियान राज्यात दरवर्षी निर्माण होणाऱ्या पाणी टंचाई वर मात करण्याकरिता राबविण्यात येणारी ही योजना या योजने अंतर्गत शाश्वत शेतीसाठी पाणी आणि पिण्याचे पाणी उपलब्ध करून देण्यास प्राधान्य देण्यात प्राधान्य देण्यात आले आहे, या योजनेद्वारे संपूर्ण महाराष्ट्र टंचाईमुक्त करण्यात आला आहे. तसे म्हणावे तर हे सरकारचे ड्रिम प्रोजेक्ट.

या योजनेअंतर्गत कृषी, लघुसिंचन जलसंपदा

गावतलाव दुरुस्ती नालाखोलीकरण, नालारुंदीकरण, सिमेंट क्राँक्रीट बंधारे बंधकाम, जुन्या जलसंचनाचे पुनरुज्जीवन, कोल्हापुरी बंधारे, साठवण तलाव दुरुस्ती, पाझर तलाव जोड प्रकल्प राबविणे, कालवा दुरुस्ती वृक्ष लागवड, तलावातील गाळ काढणे मोठ्या व मध्यम प्रकल्पाची उपयोगिता वाढविणे आणि इतर कामांचा समावेश करण्यात आला आहे.

वरील कामाचा उद्देश काय, म्हणावा तर,

- १) पावसाचे जास्ती जास्त पाणी गावातच अडविणे
- २) भूगर्भातील पाण्याच्या पातळीत वाढ करणे
- ३) राज्याच्या सिंचन क्षेत्रात वाढ करणे
- ४) शेतीसाठी संरक्षित पाणी व पाण्याच्या कार्य क्षमतेत वाढ करणे.
- ५) विकेंद्रीत पाणी साठे निर्माण करणे
- ६) गाळ काढून तलावांची पाणी साठवण वाढविणे
- ७) शेतीसाठी पाण्याचा पुरेपूर वापर करण्यास प्रोत्साहन देणे.
- ८) पाणी अडविणे आणि पाणी जिरविणे याबाबत प्रोत्साहन देणे.
- ९) वृक्ष लागवडीस प्रोत्साहन देऊन वृक्ष लागवडे करणे.
- १०) आणि इतर कामामध्येही लोक सहयोग वाढविणे.

भारतात १०८३ मी.मी. आणि महाराष्ट्रात ९३९ मी मी. पाऊस पडतो पण काही देशात आपल्या पेक्षा कितीतरी पटीने पाऊस कमी पडून सुद्धा आज ते प्रगती पथावर आहे. एक उदाहरण इस्त्रायलचे देता येईल. इस्त्रायल सारखा लहानसा देश जिथे सरासरी ४३२ मी. मी. च पाऊस पडतो तरीपण तो आज भारतापेक्षा कितीतरी पुढे आहे. शेती आणि पिण्याच्या पाण्याच्या बाबतीत पण आत्मनिर्भर आहे.

युनायटेड नेशन्स हे दर वर्षी २२ मार्च या जागतिक जलदिनानिमित्त सन १९९३ पासून वेगवेगळ्या घोष वाक्यांनी पाण्याचे आपल्या जीवनात काय महत्व आहे हे समजावून सांगण्याकरिता हा दिवस जगभर साजरा केला जातो. २०१६ साली आपण जागतिक दिनाचे २२ वर्षे पूर्ण करून २३ साव्या वर्षात पदार्पण करण्यात आले. आता २०१४ मध्ये नवीन योजना आली ती जलयुक्त शिवार.

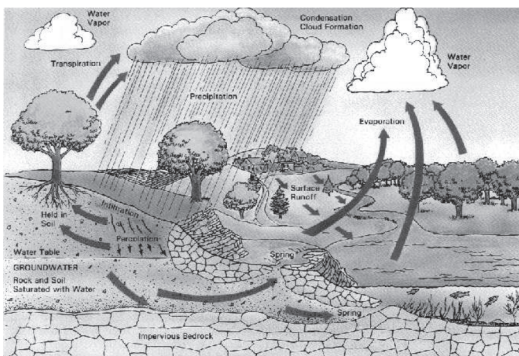
१. म्हणजे १९९३ नंतर पहिली जाग आली ती २००२ मध्ये (शिव कालीन पाणी साठवण योजना)
२. दुसरी जाग आली ती २०१३ मध्ये (भूजल विद्यापीठ)
३. आणि आता तिसरी जाग आली ती २०१४ मध्ये

(जलयुक्त शिवार)

एक गोष्ट अशी सांगावीशी वाटते ती ही की १३ ऑक्टोबर २०१५ च्या एका रिपोर्ट प्रमाणे. जलयुक्त शिवारा अंतर्गत येणाऱ्या कामांपैकी १.२ लाख कामे मागच्याच वर्षी पूर्ण झाली आणि ३५००० ठिकाणी काम सुरु होते. इतक्या कमी वेळात इतकी कामे कशी झाली व त्याचा दर्जा कसा असेल हा विचार करण्याचा मुद्दा आहे. जर १.५५ लाख पूर्ण झालीस असतील तर या वर्षी चांगल्या मान्सूनचा अंदाज वेधशाळेने बांधल्यामुळे पाण्याचा, पाण्याचा शेतीकरिता व पिण्याचा पाण्याचा प्रश्न सुटेल असे मानायला हरकत नाही आणि अशीच कामे होत राहिली तर मुख्यमंत्र्याप्रमाणे सन २०१९ पर्यंत महाराष्ट्रात हरितक्रांती नक्की येईल असे मानायला हरकत नाही. पण त्या करिता आपल्याला २०१९ पर्यंत वाट पाहणे पर्यंत वाट पाहणे गरजेचे आहे. मुख्यमंत्री या कामात जातीने लक्ष पुरवित असल्याने सगळी कामे व्यवस्थित व पद्धतशीर होतील अशी आशा बाळगायला हरकत नाही.

जलयुक्त शिवार हे महाराष्ट्र शासनाचे ड्रिम प्रोजेक्ट हे फक्त ड्रिमच न राहता जर खरेच अस्तित्वात आले तर शेती उद्योगाला एक नवीन रूप येईल. शेतकरी सुखावेळ आणि माणसाचा व जनावरांचा पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न सुटेल अशी आशा बाळगायला हरकत नाही.

या सर्वांवरून एवढेच 'भारत माझा देश आहे' म्हणतो परंतु 'भारत आपला देश आहे' असे नाही म्हणत आपण, कारण भारताबद्दलचे प्रेम वाढावे, त्याच्या रक्षणासाठी जबाबदार बनावे म्हणूनच तसेच 'पर्यावरण आपले आहे' म्हणण्याऐवजी 'पर्यावरण माझे आहे' असेच म्हणा. परंतु ते म्हणणे फक्त घोषणासाठी नव्हे तर कृतीत उतरविण्यासाठी असावे, अगदी बोले तैसा चाले या तत्वावर 'सारे पर्यावरणाचे रक्षण करू या अन् सारे जगू या' इतकेच.

पाणी प्रश्न आणि त्यावरील उपाय
पिपाडा स्नेहा
एस. वाय. बी.एस्सी

“पाणी आहे निसर्गाचे अनमोल रत्न,
त्यास वाचवण्याचा करा प्रयत्न ”

गेल्या वर्षी चांगला पाऊस पडून सुद्धा भूजल पातळीत वाढ झाली नाही अशा बातम्या आपण वर्तमान पत्रात वाचत असतो. असे का घडले याचा मात्र आपण गंभीरपणे विचार केलेला नाही. गेल्या काही वर्षांपासून पावसाचे प्रत्यक्ष दिवस कमी होत चालले आहेत. आज सरासरीने फक्त ३०ते ३५ दिवसच पाऊस पडतो असे म्हणतात. पण पावसाचे दिवस कमी होऊन सुद्धा पावसाचे प्रमाण मात्र कमी झालेले नाही. याचाच अर्थ असा की पावसाचा वेग वाढत चालला आहे. जितक्या वेगाने पाऊस पडतो तितक्या वेगाने पाणी जमिनीत मुरत नाही जमिनीत पाणी मुरण्यासाठी पाण्याच्या वेगावर नियंत्रण मिळविणे गरजेचे आहे यासाठी एक सूत्र नेहमी लक्षात ठेवणे आवश्यक आहे, ते म्हणजे -

धावते पाणी चालते करा
चालते पाणी रांगते करा
रांगते पाणी थांबते करा
थांबते पाणी जिरते करा.

मध्यंतरी मी शिरपूरला भेट दिली त्यावेळी तिथे प्रत्येक गावात नाले रुंद केलेले, नाले खोल केलेले व प्रत्येक नाल्यावर साखळी बंधारे बांधलेले बघितले. पाऊस पडल्यावर पाणी नाल्याकडे धाव होते व तिथेच अडून बसते यामुळे पाणी वाहण्याचा वेग शून्यावर आलेला मी बघितला. त्याचा दृश्य परिणामही बघायला मिळाला. भूजल पातळी वेगाने वाढत असलेली दिसून आली. ही बाब आपल्या राज्याच्या मुख्यमंत्र्यांनीही प्रत्यक्ष डोळ्याने बघितली व ती वाढली आहे याची खात्री करून घेतली. हे कशामुळे झाले ? पाणी वाहण्याचा वेग कमी झाल्यामुळेच ना ? पावसाचा दुसरा नियमही विचारात घेणे आवश्यक आहे. कॅच द रेन व्हेअर इट फॉल्स हा तो नियम आहे. पडलेल्या पाण्याचा थेंब वाहून गेला म्हणजे मग पस्तावण्याशिवाय आपण दुसरे काहीच करू शकत नाही संपूर्ण महाराष्ट्रातील भूजल पातळी

घसरत असताना शिरपूर सारख्या कमी पावसाच्या प्रदेशात ती वाढत आहे यावरून आपण काही बोध होणार आहोत की नाही? दोन वर्षापूर्वी काही मैत्रिणीबरोबर मी गुजरात राज्याचा जवळपास दोन आठवडे दौरा केला. वर्तमानपत्रात गुजरातने पावसावर विजय मिळविला आहे. अशी बातमी मी वाचली मला ती खोटी वाटत होती. कारण आपल्या राज्यात तिथल्यापेक्षा दुप्पट पाऊस पडत असताना सुद्धा आपण जे करू शकलो नाही ते तिथे कसे घडले हा प्रश्न माझ्या समोर होता त्यावेळी एक वाक्य आठवलं. 'पाण्याविना नाही प्राण, पाण्याचे तू महत्व जाण' आम्ही बऱ्याच खेड्यांमध्ये प्रवास केला आणि जे पाहिले ते आश्चर्यचकित करणारे होते सर्व गावकरी एकत्र आले, त्यांनी गावातले नाले हुडकून काढले. नाले रुंद केले. थोडे खोल केले आणि प्रत्येक नाल्यावर साखळी बांधले. त्यामुळे गावातले पाणी गावातच थांबले व भूजल पातळी इतकी वाढली की तिथले शेतकरी वर्षातून तीन पिके काढावयास लागले. पाणी असल्यावर आमचे शेतकरी ऊसच पिकवतात, तुम्ही तसे का करीत नाही असे त्यांना आम्ही विचारल्यावर आम्ही काही त्यांच्यासारखे मूर्ख नाही असे उत्तर आम्हाला मिळाले. आम्ही हा प्रश्न कशासाठी विचारला, असे आम्हाला झाले. काही शेतकरी तर असे म्हणाले की आम्ही जमिनीत इतके पाणी भरले आहे की पुढील वर्षी पाऊस आला नाही तरी आम्ही तीन पिके घेवू शकू. उगीच नाही तिथला ग्रामीण विकासाचा दर १२.५ टक्क्यांवर गेला. आपल्या राज्याने करोडो रुपये खर्च करून सुद्धा जे केले नाही ते तिथे घडून आले आहे.

गुजरातमध्ये सौराष्ट्र जलधारा ट्रस्ट नावाची एक स्वयंसेवी संस्था आहे या संस्थेने मोठ्या प्रमाणावर जेसीपी मशीन्स, पोकलेन्स व डंपर्स विकत घेतले व ते ज्या गावात पाहिजे त्या गावात विनामूल्य वापरायला दिले. गावकऱ्यांना फक्त डिझेलचा व ऑपरेटर्सचा भोजन खर्च करावा लागतो. या सोयीमुळे फक्त काही वर्षात दीड लाखांच्या वर गावकऱ्यांना चेक डॅम्स बांधता आले. या ट्रस्टने सिमेंट कंपनी व लोखंडी सळ्या तयार करणाऱ्या कंपनीच्या मालकांची एक सभा घेतली व त्यांनी विनंती केली चेक डॅम्स बांधण्यासाठी कमीतकमी नफ्यात लोखंड व सिमेंट पुरवावे. त्यांनी ही विनंती मान्य केली व त्यामुळे चेकडॅम्स बांधण्याचा कामाला विलक्षण वेग आला.

असे करण्याच्या ऐवजी आपण मोठ्या धरणांच्या

मागे लागलो. कारण या कामात पैसे सुटत नाहीत. पैसा खर्च झाला पण पाणी मात्र अडले नाही. जे अडले ते धनदांडग्यांच्या घशात गेले. मी तर धरणांची व्याख्याच तयार केली आहे ती म्हणजे गरीबाकडून श्रीमंताकडे पाणी वाहून नेण्याच्या साधनाला धरण म्हणतात. ती धरणे बांधताना आपण एक मोठी चूक करून बसलो. पैसा नसताना अंगाबाहेरची कामे घेवून बसलो. सगळ्या दाढ्या अर्धवट करून बसलो व त्यामुळे खर्च झाला पण अपेक्षित यश मात्र मिळाले नाही. जमलेले पाणी फक्त ऊस या एका पिकासाठी वापरले आणि त्यातून काही साखर सम्राट निर्माण करून बसलो. सर्वसाधारण शेतकरी मात्र पाण्यापासून वंचितच राहिला, आता झाले गेले आपण विसरून जाऊ या. पुढे काय करायचे याचा काटेकोरपणे विचार करू या. यासाठी मी खालील प्रमाणे एकसूत्र तयार केले आहे, ते असे-

जिथे तिथे गाव तळी

शेत तिथे शेततळी

नाला तिथे बांधारे

घर तिथे पुनर्भरण

गाव तिथे गावतळी : प्रत्येक गावात तीन तळी असली पाहिजेत. एक तळे पिण्याच्या पाण्याचे, एक जनावरांसाठी व एक शेतीसाठी. या तळ्यांचा आकार काय असावा हे त्या गावच्या गरजेप्रमाणे ठरविले जावे. या वर्षी पाऊस ३० ते ४० टक्के कमी पडणार आहे असे हवामान खाते सांगत आहे त्यामुळे जास्तीत जास्त पाणी अडविण्याच्या मागे हात धुवून लागले पाहिजे. जितके पाणी प्रत्यक्ष अडेल त्याच्या किमान पाचपट पाणी जमिनीत मुरेल. जमिनीचे पोट आपण रिकामे करून ठेवले आहे. ते आपण भरण्याचा प्रयत्न करू या. हे केले तर गावात पाणी राहिल व जनावरांसाठी व माणसांसाठी छावण्या उभारण्याची, टँकर्सने पाणी पुरवण्याची गरज भासणार नाही. त्याचप्रमाणे माणसांचे लोंढेच्या लोंढे शहराकडे धाव घेताना दिसणार नाहीत. हे काम कृपा करून रोजगार हमीतून करू नका. तसे केले तर त्याचा फायदा आपल्या नातवांना झालेला राहिल.

रान तिथे शेततळी : धरणांची उर्वरित कामे पूर्ण करण्यासाठी आपल्याला एक लाख कोटी रुपये लागणार, असा आपल्या मुख्यमंत्र्यांचा अंदाज होता. मग असा विचार आला की, एक शेततळी खणण्यासाठी जास्तीत जास्त एक लाख रुपये खर्च येतो, असे असेल तर एक लाख कोटीत

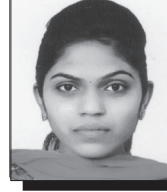
एक कोटी शेततळी तयार होऊ शकतील. यामुळे शेतातले पाणी शेतातच राहिल. धरणे बांधण्यासाठी त्याची नुकसान भरपाई देण्यासाठी यासाठी निर्माण होणारी आंदोलने थांबवण्यासाठी होणारा खर्च करावयाची गरजच उरणार नाही. शिवाय आज शेततळे व उदयापासून फायदे असे गणित तयार होणार. प्रसिद्ध अर्थशास्त्रज्ञ कीन्स म्हणतो, इन द लॉग रन ऑल ऑफ अस आर डेड. जनतेला ताबडतोब लाभ आवश्यक असतो. ती इतका वेळ थांबायला तयार नसते. बरेचदा तर असे वाटते की आपल्याला प्रश्न सोडवायचेच नाहीत. दुष्काळ आवडे सर्वांना असे उगीचच म्हटले जात नाही.

नाला तिथे बंधारा : जे गुजरातमध्ये घडले, जे शिरपूर येथे घडले त्यापासून आपण काही शिकणार आहोत की नाही ? महाराष्ट्र सरकारने जी आर काढल्यानंतर शिरपूर पद्धतीची कामे महाराष्ट्रात सोळा जिल्ह्यात सुरु झाली आहेत ही निश्चितच स्वागतार्ह आहे. फक्त आता या कामाची गती वाढविण्याची गरज आहे. २०१२ चा दुष्काळ महाराष्ट्राला एक मोठी देणगी देऊन गेला. या वर्षी स्वयंसेवी संस्थांचे मार्फत नाल्यांमधला गाळ जितक्या प्रमाणात काढला गेला तसे आजपर्यंत कधीच घडले नाही आपण पुढे आलो तर काम होऊ शकते ही बाब दुष्काळ्याने जनतेच्या मनावर बिंबवली आहे.

घर तिथे पुनर्भरण : यासाठी चेन्नई महानगराचे उदाहरण फारच बोलके आहे या शहराची इतकी दैन्यावस्था होती की महानगरपालिका मोठ्या मुष्कीलीने महिन्यातून फक्त एकदाच पाणी देऊ शकत होती. पण महापालिका खडबडून जागी झाली व अत्यंत कमी वेळात जलपुनर्भरण अनिवार्य करून शहराचा पाणीप्रश्न सोडविण्यात आला.

वाणी आणि पाणी जपून वापरा. वाणीमुळे तुमचा वर्तमानकाळ व पाण्यामुळे तुमचा भविष्यकाळ सुरक्षित राहणार आहे.

वरील चारही तत्वात एक समान धागा आहे तो म्हणजे जलसाठे वाढविणे. नगरपालिका अनियमित पाणी पुरवठा करीत असेल तर घरातील गृहिणी काय करते हो ? एक माठाच्या ऐवजी दोन माठ भरून ठेवते. जे त्या गृहिणीला समजते ते आपल्याला का म्हणून समजू नये हो ? याला एकमात्र उत्तर आहे ते म्हणजे जलसाठे वाढवणे. जलसाठे वाढवा व पाणी प्रश्नापासून कायमची मुक्ती मिळवा हाच खरा व एकमार्ग आहे.

कोणी पाणी देता का पाणी ?

तायडे शितल
एस. वाय. बी.एस्सी

सध्याची गावखेड्यातली पाणी टंचाईची बिकट परिस्थिती पाहता नटसम्राट सिनेमातील 'कोणी घर देता का घर' या संवादाप्रमाणे 'कोणी पाणी देता का पाणी' असं म्हणायची वेळ आली आहे असं दिसतंय.

वर टिपूस नाही, अन् खाली विहिर आटली, पावासाचा अनियमित खेळ गेले कित्येक वर्षे आपण बघतोय. मुंबईसारख्या शहरात जगताना आपल्याला पाण्याची फारशी टंचाई भासत नाही. जीवनाश्यक आणि गरजेपुरते पाणी आपल्याला नियमितपणे मिळत, परंतु त्या अनियमितपणाचे, दुष्काळाचे भीषण चटके बसतात ते मायबाप शेतकऱ्याला. त्याबरोबरीने प्रश्न येतो तो त्याच्या आत्महत्येचा. कृषीप्रधान देशात वारंवार घडणाऱ्या या घटना नक्कीच लज्जास्पद आहेत. परंतु पाणी नसेल तर पिक उगवणार तरी कसं ? आणि अन्नदाता जगणार तरी कसा ? पाण्याची खरी किंमत कळते ती त्या शेतकऱ्यालाच आणि हंडाभर पाण्यासाठी मैलामैल रस्ता तुडवणाऱ्या त्या खेड्यातील स्त्रीला.

पाणी म्हणजे जीवन असं म्हटलं जातं पण सध्या मात्र पाणी म्हणजे नुसतीच वणवण अशी व्याख्या ऐकण्यात येते. खरंच हंडाभर पाण्यासाठी राज्यात अनेक गावात लोक भूक, कामधंदे, शाळा कॉलेज सारं काही सोडून पाण्याच्या शोधात भटकत आहेत. पाऊस नाही. पाण्याचे साठे कोरडे झालेत, असलेलं पाणी दूषित झालय अशी ही पाणीटंचाई गावात, बांध धरणे असूनही काही ठिकाणी पाणी विकत घेत आहेत. पण मग याला कारणीभूत कोण? सृष्टी, पर्जन्य, शासन ? की मग आपणच ?

आता दुष्काळ हा वैरी,
जीणं केलंया हराम
कधी मिळेल हो सांगा
या यातनांना विराम
कित्येकाचं आयुष्यही
पाण्यामुळे हरु लागलं
पाणी जीवन ठरता - ठरता
जीव घेणंही ठरु लागलं

भविष्यातल्या संकटाची, चाहुल, महाराष्ट्राच्या वैभवाला लागलेलं सर्वात मोठ गालबोट कोणत असेल तर तो म्हणजे दुष्काळ, आणि त्या दुष्काळामुळे निर्माण झालेली पाणीबाणी प्रत्येक वर्षी येणाऱ्या दुष्काळाचं खापर निसर्गाच्या माथी फोडून आपण काय साधतो? हेच कळत नाही. सध्याच्या दुष्काळाच्या दृष्टिक्राने किती बळीराजांना गिळंकृत केलं ते आपण पाहिलंच. आपण वैयक्तिक पातळीवर काहीही न करता फक्त सरकारलाच दोष देणं कितपत योग्य आहे याची प्रत्येकाने विचार करण्याची खरेच खूप गरज आहे.

आज महाराष्ट्रातील अनेक खेड्यांमध्ये दुष्काळाचं सावट घर करून राहिलंयं. कोणाकडे दिवसातून अर्धाच तास पाणी येतं तर अनेक ठिकाणी पाण्याची आठ-आठ दिवस वाट पाहावी लागत आहे. यासाठीच आता मुंबई, पुणे, नागपूर या शहरांनी एकत्र येऊन मदतीची पावलं उचलणं अपेक्षित आहे. पाणी २४ तास असणं ही गोष्ट आनंदाचीच आहे परंतु त्याचा गैरवापर होणार नाही. याची मात्र सर्वांनी प्रामुख्याने काळजी घ्यावी असं मला वाटतं. पाणीबचतीचे अनेक मार्ग आपल्याला माहिती असतात. फक्त त्याची योग्य अंमलबाजवणी करणं हे आपलं कर्तव्य आहे. जे पाणी आपण वापरतो त्यातील किती पाण्याची आपल्याला खरंच गरज आहे. अशा सगळ्या प्रश्नांचा वैयक्तिक विचार केला गेला तरच पाण्याविषयीचं महत्व आपल्या लक्षात येईल. कोणालाही पाण्याच्या वापरावरच्या बंधनाची सक्ती केल्यास हा प्रश्न सुटणार नाही. तर ज्याला त्याला या संकटाची जाणीव करून दिल्यास यातून सकारात्मक बदल घडून येतील.

शहरांमध्ये पाश्चात्य पध्दतीच्या शौचालया मध्ये एकाच वेळेला १५-२० लीटर पाण्याचा वापर होतो. दात घासताना, भांडी, कपडे, गाड्या धुताना आपण अक्षरशः धो धो पाण्याचा वापर बेपर्वाईने करत असतो, अशावेळी खरंच आपण पाण्याच्या बाबतीत गंभीर आहोत का ? असा प्रश्न पडतो. पाण्यासाठी तिसरं महायुद्ध होईल असं बोलणं वावगं ठरणार नाही.

अन्न, वस्त्र, निवारा सोबतच मोबाईल आणि वायफाय अशी आजच्या युगातील मूलभूत घटकांची यादी असली तरी बहुमोलाच्या पाण्याला या यादीत स्थान नाही हे नवलच, दिवसभर दमून आल्यावर पाणी न मिळाल्यास घर डोक्यावर घेणारे आपण, पाण्याची किंमत किती करतो ? पाण्याची खरी किंमत काय असेल ? हे जाणून घ्याचं असेल

तर ते शेतकऱ्याशिवाय अजून कोणालाच कळलं नसेल हेच खरं. पाणी कपात जाहीर केली की, आपला जीव कासावीस होतो. मग वर्षभर दुष्काळाचे चटके सोसणाऱ्या त्या कष्टकऱ्याने काय करावं ?

या दुष्काळामुळे काही गोष्टी समजल्या, एक म्हणजे पाणी जर वाचवलं नाही तर मिळणार नाही. पाणी अडवा पाणी जिरवा करावेच लागेल. उदयोगांनी पाणी प्रक्रिया करून सोडावे. जेणेकरून नदी, तलाव इत्यादी प्रदूषित होणार नाहीत आणि एक सोपा उपाय, प्रत्येक व्यक्ती, शहरात असो वा गावात एक वृक्ष तरी लावलाच पाहिजे. वरुणराजाची वरून कृपा व्हायची असेल तर मुळापासून प्रयत्न हवेतच.

आजपर्यंत बळीराजाने कष्ट करून आपले पोट भरले आहे.. आता त्याच्यावर आलेल्या संकटापासून त्याची मुक्ती करणे ही आपली जबाबदारी आहे. सगळ्यांनी थेंब थेंब वाचवला तर शेतकऱ्यावर किंबहुना आपल्यावरच आलेलं हे संकट नक्कीच टळेल.

हे सगळं शक्य आहे गरज आहे ती फक्त समाजाच्या इच्छाशक्तीची !

पावसाचे थेंब

भाळे सोनाली बापू
एस. वाय. बी. कॉम 'अ'

पाऊस म्हणजे तरी काय असतं ?
पावसाचे निसर्गाशी नाते असतं.
पाऊस हा निसर्गाचा ठेवा,
म्हणून आपल्याला वाटतो ठेवा
पाऊस म्हणजे जीवनागाणे
पावसाची सर येई अंगावर
आपल्या जीवनाची होई लहर
पावसाची सर करते ओलेचिंब
आपण होऊन जातो बेधुंद
पाऊस म्हणजे तरी काय असत ?
पावसाचे म्हणजे हिरे माती

सोलापूरचे अजनाळे गाव महाराष्ट्राचा कॅलिफोर्निया

दादासाहेब वाघमारे
टी. वाय. बी ए.

एक ठिकाणा पाऊस येण्याचा प्रातःका तर, दुसऱ्या ठिकाणी आलेला पाऊस कधी थांबतोय, याची वाट पाहणारी माणसे आपल्याच देशात आहे. दुष्काळाने पिडित झालेला मराठवाडा भाग तर पावसासाठी देवाकडे आणि आभाळाकडे हात पसरून असणारे शेतकरी पाणी नसल्यामुळे आत्महत्येचे वाढणारे प्रमाण, चोऱ्या बेरोजगारी हे आजच्या आपल्या पिढीला नवीन नाही. भाव नसल्याने पीक येण्यासाठी गुंतवलेला पैसा एक प्रकारचे व्यसन नसतानाही जुगार खेळल्यासारखेच होत आहे. जर जोडधंदा करायचा झालाच तर जनावरांसाठी पाणी पिण्याची टंचाई निर्माण होते तर भ्रष्टाचाराचं प्रमाण इतकं वाढलं आहे की, जनावरासाठी दिलेल्या चान्यामध्ये ही भ्रष्टाचार आढळून आलेला आहे. चान्याने भरलेला ट्रक गायब झाला, ही हसण्यासारखीच गोष्ट झाली आहे कारण लोक कल्याणासाठी दिलेला निधी गायब होत होता तर आता जनावरांसाठी दिलेला चारासुद्धा गायब होऊ लागला आहे. किरण राव यांनी एक विधान केले होते की भारतात असहिष्णुता आहे त्यामुळे मला इथे असुरक्षित वाटते. तेव्हा मिडियासाठी टीआरपी वाढविण्याच्या उद्देशाने मिळालेला एक मुद्दा घेऊन पूर्ण देशात या गोष्टीचा उद्रेक केलेला होता. पण अमिर खानने पानी फाऊंडेशनद्वारे लोकांच्या हितासाठी हाती घेतलेले नवीन काम हे कोणाच्याही ध्यानात येत नाही. तसे अमिर खानने तुफान आलय ह्या कार्यक्रमातून प्रत्येकाचा मनात जागा निर्माण केलेली आहे. आज भारतीय जैन संघटना ही सद्धा या कामासाठी संलग्न आहे व मी या संघटनेच्या कॉलेजाच्या विद्यार्थी आहे याचा मला खूप आनंद होत आहे.

एके काळी पाणी आडवा आणि पाणी जिरवा असा नारा दिला जात होता. पण आज ह्याला आडवा व त्याची जिरवा असे नवीन घोषवाक्य तयार झालेले आहे. एके ठिकाणी लातूरला पाणी देण्यासाठी पाण्याची ट्रेन पाठविण्यात येत आहे. तरी दुष्काळाचे रूप बदलले नाही. तर दुसऱ्या ठिकाणी सोलापूर जिल्ह्यातील अजनाळे हे गाव ५००० लोकसंख्या असणारे पाऊस नसतानाही अत्यंत श्रीमंत असे गाव. अर्धा कोटी किंमतीची अनेक घरे आहेत

असे आर्थिक दृष्ट्या संपन्न असलेले हे गाव. ह्या श्रीमंतीचं कारण ठरलेली ५०० हून अधिक संख्येने असलेली शेततळी.

अजनाळे गावाचा इतिहास दुष्काळी होता ना अवतीभोवती एकही नदी नाही पाणी पातळी पाचशे ते साडेपाचशे पटापेक्षा अधिक १९७२ पर्यंत हे गाव शेळीमेंढी शेळीपालन करीत होते. आताचे कोट्यधीश एके काळी पालन करत रोजगार हमीवर कामाला जात होते. १९७२ च्या दुष्काळात या भागाचा कृषी पंढरी योजनेत सहभाग झाला. रोजगार हमीतून दहा सिमेंट बंधारे, १५० पाझर तलाव झाले. गावकऱ्यांनी पाणी अडवलं आणि पाणी जिरवलं आणि तेथूनच या बदलावाला सुरुवात झाली. त्यानंतर पावसाचा प्रत्येक थेंब अडविण्याची कल्पना पुढे आली. २०१२ साली एका शेतकऱ्याने शेततळ उभारले. त्यानंतर पाच वर्षात पाचशेहून अधिक शेततळी निर्माण झालेली आहे. प्रत्येक शेततळ्यात तीन कोटीपेक्षा जास्त पाणी उपलब्ध आहे.

अजनाळे गावात दहा हजार एकरमध्ये आठ हजार एकर डाळिंबाच्या बागा आहेत. तर बागेत प्रत्येकाचा स्वतःचा बंगला आहे. कारण अजनाळेतून डाळिंब परदेशात विक्रीस जातात. त्यामुळे गावातल्या तरुणांसाठी व्यवसायाची चालना मिळालेली आहे.

महाराष्ट्राचे कॅलिफोर्निया म्हणून सोलापूरचं अजनाळे गावची ओळख निर्माण झालेली आहे. कारण ह्या गावाने दाखवून दिलेले आहे की तुम्ही पाणी साठवा.. लक्ष्मी तुमच्यामागे येईल। त्यामुळे रोजगार हमीद्वारे पाणी अडवून साठविण्याचे काम दुष्काळी भागातील अनेक गावांनी हातात घेतले पाहिजे. तसेच शासनाने लक्ष दिले पाहिजे. कारण आत्महत्येचे प्रमाण वाढल्यामुळे आई आपल्या मुलाला सांगते की शिकून शिपाई हो. पण शेतकरी होऊ नको. कारण कोणीतरी म्हटले आहे. "कृषीप्रधान देश आपला अन् शेतकरी त्याचा राजा, ह्याची फकस्त पुस्तकातच 'राहिलीय मजा' त्यामुळे नक्षलवादी पाहण्यासाठी फक्त छत्तीसगढ गडचिरोली मध्ये जाण्याची गरज पडणार नाही. जर हे असेच चालू राहिले तर मध्य महाराष्ट्र व मराठवाड्यामध्ये नक्षलवादी निर्माण होण्यास वेळ लागणार नाही.

पाणी हेच जीवन

पुजा संजय केसवड
एस. वाय. बी. कॉम. 'अ'

थेंबे थेंबे तळे साचे ही सध्याची स्थिती आहे. एक एक पाण्याच्या थेंबाला शेतकऱ्याचे प्राण कंठास आले आहेत. दुष्काळाने फार बिकट परिस्थिती झाली आहे. लातूर आणि अनेक शहरे दुष्काळाच्या फेऱ्यात सापडलेत अशा अनेक शहरांमध्ये दुष्काळी परिस्थिती असून आत्महत्या करणाऱ्या शेतकऱ्यांची संख्या वाढतच आहे.

रोज कित्येक मैल दूर जाऊन एक हंडा पाणी मिळण्यास मुश्किल झाले आहे. अशा अवस्थेत दुष्काळग्रस्त गावांनी, कुटुंबांनी काय करायचा असा मोठा प्रश्न ?

पाणी हे जीवन आहे अस आपण नेहमी ऐकतो, शाळेत शिकतो. म्हणजे काय हे आपल्याला कळत नाही. पण आपण शहरात राहत असू, तर दुष्काळ, पाणीटंचाई याचा फार मोठा फटका ही आपल्याला बसू शकत नाही, बहुतेक ठिकाणी नळ उघडाच राहतो. खेडेगावामध्ये पाण्याचा टंचाई असते पण, तरीही प्यायला पाणी नाही इतकी अवघड परिस्थिती कोणावर ओढवत नाही, ती जिथे ओढवते तिथे कळते की पाण्याला जीवन का म्हणतात.

पाणी आडवा पाणी जिरवा

भूगर्भात वाढेल गारवा

जमिनीची भूक लागेल

विहीर खोदा पाणी लागेल

दुष्काळ होईल हद्दपार

शेती फुलेल हिरवीगार

थेंब थेंब पाण्याची बचत करा

अधिक उत्पन्न येईल घरा

सरकारी दरबारी जरूर जावा

विविध योजनांचा लाभ घ्यावा

मूग, तूर, उडीद पेरा

डाळींनी आपलं घर भरा

कांदा, लसूण जरूर लावा

ऊस असले तर आंतरापिक

घ्यावा गाणं गाते मी शिवाराचं....

दुष्काळाच्या झळांमुळे महाराष्ट्राच्या गावा गावांमधल्या लोकांचं जगणं कठीण बनलं आहे. घोटभर पाण्यासाठी लोकांची वणवण सुरू आहे. पण, ज्या

पाण्यामुळे हे अस्मानी संकट उभं राहिलं आहे त्या पाण्याची किंमत मुंबईसारख्या शहरातल्या लोकांना अजूनही कळलेली नाही. पाण्याची उधळपट्टी करणाऱ्यामध्ये नुसती जागृती करून उपयोग नाही हे वरवरचे उपाय पुरे झाले. जलजागृतीसाठी प्रशासनाने थेट कठोर कारवाईच करावी. पाणीबचतीचा संकल्प स्वतःपासूनच केला तर पाणी बाणीशी सामना करता येईल.

भविष्यातल्या संकाटाची चाहूल महाराष्ट्राच्या वैभवाला लागलेले सर्वात मोठे गालबोट कोणत असेल तर तो म्हणजे दुष्काळ आणि त्या दुष्काळाने निर्माण झालेली पाणीबाणी प्रत्येक वर्षी येणाऱ्या दुष्काळाचे खापर निसर्गाच्या माथी फोडून आपण काय साधतो ? हेच कळत नाही सध्याच्या दुष्काळाच्या दुष्टचक्राने किती बळीराजांना गिळंकृत केले ते आपण पाहिले आहे. आपण वैयक्तिक पातळीवर काहीही न करता फक्त सरकारला दोष देणे किती योग्य आहे. याची प्रत्येकाने विचार करण्याची वेळ आली आहे. महाराष्ट्रातील अनेक शहरात आणि उपनगरात केली जाणारी पाणी कपात याचीच नांदी आहे असे म्हटले तरी ती अतिशयोक्ती ठरणार नाही. सरकारतर्फे प्रसारित करण्यात येणाऱ्या जाहिरातीकडे मनोरंजनाच्या दृष्टीने पाहणं सोडून त्यातला संदेश प्रत्येकाने गांभीर्याने घेतला तर त्याचे सकारात्मक परिणाम काही कालावधीतच दिसून येतील.

महाराष्ट्रातील काही प्रदेश असे आहेत. जिथे भरपूर पाऊस पडतो. अशा ठिकाणी प्रत्येक ग्रामपंचायतीने सरकारच्या मदतीची वाट न बघता पाणी अडवा, पाणी जिरवा असे उपक्रम किंवा पाणी संवर्धनासाठी स्वयं प्रयत्न करण्याची गरज आहे. जेणे करून त्या प्रदेशाला तरी भविष्यातील दुष्काळापासून अभय मिळेल आणि दुष्काळी पट्ट्यातील महाराष्ट्राला संकटकाळी मदतही करता येऊ शकेल. तसेच आवश्यक तितकेच पाणी सोडल्यास त्या जोगे धरणातील उर्वरित पाणीसाठा हा दुष्काळी पट्ट्यातील गावाची तहान भागवण्याच्या कामी येऊ शकतो.

पर्यावरण संवर्धन, वृक्ष लागवड यासारखे उपक्रम गावागावात शहराशहरात पोहोचवणाऱ्या संस्था सोबत काम करून जनप्रबोधन केल्यास अप्रत्यक्षपणे का होईना आपणही पाणी बाणी दूर करण्यास हातभारच लावू.

'जल है तो कल है' माझा नंबर आहे आता तुम्ही एका वेळी चार चार हांडे घेऊन आलात तर मग कसा नंबर येईल बाकी लोकांचा ? कोणत्याही चाळीत सकाळी

कानावर पडणारे हे संभाषण हंडाभर पाणी कमी येणार म्हणून त्यासाठी वाद घालणारी माणसं यामध्ये किती तफावत आहे ना ? थोडक्यात काय तर पाणी बचतीची सुरुवात आपण आपल्या घरातून, कामाच्या ठिकाणापासून शैक्षणिक संस्थापासून करू शकतो.

शाळा, कॉलेजमधून विविध उपक्रम घेतले जाऊ शकतात. सरकारसुद्धा विविध जाहिरातींच्या माध्यमातून पाण्याचे महत्व पटवून देण्याचा प्रयत्न करू शकते. सध्या उन्हाळ्याच्या झळा बसायला सुरुवात झाली आहे. त्यामुळे पाणी बचतीची स्वतःला सवय लावणं केव्हाही फायद्याचं ठरेल कारण शेवटी जल हे तो कल है' आणि या वर्षीच्या येणाऱ्या उन्हाळ्यात चिऊताईसाठी तुमच्या गॅलरीत एक वाटी पाणी ठेवायला विसरू नका.

लोक भूक, कामधंदे, शाळा-कॉलेज सारे काही सोडून पाण्याचा शोधात भटकत आहे. पाऊस नाही, पाण्याचे साठे कोरडे झालेत, असलेलं पाणी दूषित अशी ही पाणीटंचाई गावात बांध-धरणे असूनही काही ठिकाणी पाणी विकत घ्यावे लागते. मग याला कारणीभूत कोण? सृष्टी, पर्जन्य, शासन? की आपणचं?

एकीकडे अंधोळ करण्यासाठी देखील पाणी नसणारे लोक तर दुसरीकडे दिवसातून २-३ वेळा अंधोळ करणारे आणि गाडी धुण्याकरिता पाण्याची उधळण करणारे, एकीकडे दूषित पाणी उकळून वापणारे लोक तर दुसरीकडे उपलब्ध पाणी घाण-कचरा टाकून दूषित करणारे लोक, अशी ही पाणी टंचाईची भीषण समस्या तर दुसरीकडे मात्र तोंडी कळवळा. तर मग या सर्वांवर एकच उपाय म्हणजे पाणी टंचाईविषयी समाज जागृती करणे.

रेन वॉटर हार्वेस्टिंग पद्धत पावसाचे पाणी वाया न घालवता ते साठवून त्याचा वापर केला पाहिजे. रस्तोरस्ती पाण्याचा फुटलेल्या टाक्या आढळतात. त्याची योग्य वेळी दुरुस्ती करणे आवश्यक आहे. मोठ्या प्रमाणात धरण उभारून पाणी संचय करणं जरूरीच आहे तलावातील लहान झरे मोकळे करून त्यातील शुद्ध पाण्याचा वापर करणे जरूरी आहे.

एक एक थेंब पाणी वाचवणे गरजेचे आहे. आज महाराष्ट्रात एकूण पाणी साठ्याच्या केवळ ९% एवढेच पाणी उरलेय. तर उरलेलं पाणी पुरलं पाहिजे यासाठी प्रयत्न केले पाहिजे. जसजशी लोकसंख्या वाढत आहे तसतशी पाण्याची गरज देखील वाढत आहे आणि याचा प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षरित्या या जलचक्रावर परिणाम होतोय. जलचक्र

नीट चालत राहण्यासाठी पाण्याची काळजीपूर्वक जपणूक केली पाहिजे.

बळ

माधुरी पाटील

एस. वाय. बी. कॉम.

मंद तो थंड वारा आला
माझ्या मनात कळी फुलवून गेला
मी पण घेऊ का भरारी
पंखांत असेल बळ तर,
कोण मला मागे सारी ...॥

बळ आहे रे नाव त्या शिक्षणाला
मोठे करी तो लहानातल्या लहानाला
जर मनात असेल जिद्द
तर परमेश्वर का थांबवेल खुद्द

मनात असू दे त्याच्यावर भाव
तुच जिंकशिल जीवनाचा डाव
वाटते भविष्यात असेल आपले
मोठ्या लोकांच्यात नाव
पण त्यासाठी मनाने ठेवावा लागेल

दुसऱ्या बद्दल आदरभाव
प्रत्येकाला आहे शिकण्याचा अधिकार
खूप मोठे होऊन आपण मानायला हवे
आपल्या आई-वडिलांचे आभार....

दुष्काळ महाराष्ट्रासमोरील एक भीषण आव्हान !

वडघुले संग्राम सुरेश
एस. वाय. बी.एस्सी

संपूर्ण मराठवाडा, विदर्भातला वाशिम आणि बुलढाणा जिल्ह्याचा पश्चिम भाग, सांगली, सातारा, पुणे, नाशिक आणि अहमदनगर, या जिल्ह्यांचे पूर्व भाग जळगाव, सोलापूर व धुळे हे जिल्हे पूर्णपणे आणि नंदूरबार जिल्ह्याचा पूर्व भाग आज दुष्काळाच्या छायेत आहेत. १७ ते १८ जिल्हे १५० तालुके आणि जवळपास १४ हजार गावे म्हणजे निम्मा महाराष्ट्र दुष्काळाचा सामना करत आहेत. आजपर्यंत कधी दुष्काळ पडला नव्हता अशातला भाग नाही. पण यावेळचा दुष्काळ वेगळा व अभूतपूर्व अशा प्रकारचा आहे. माणसांना आणि जनावरांना पिण्यासाठी पाणी नाही

एकवेळा चारा बाहेरून कोठूनही आणता येईल पण पाणी कोठून आणायचे ? टँकर कुठे भरायचे ? सगळी धरणे, तळी, नद्या नाले ओढे, विहीरी, बोअरवेल, पाझर तलाव जेवढे जेवढे पाण्याचे साठे आहेत ते आटले आहेत किंवा आटू लागले आहेत. नळ पाणीपुरवठा योजना बंद पडल्या आहेत.

माणसांनाच जिथे प्यायला पाणी नाही तिथे जनावरांना कोण व कुठून पाणी पाजणार ? त्यांना बाजार दाखवावा तर गिन्हाईक नाही शेवटी कत्तलखान्याचा रस्ता त्यांच्या नशिबाला. मुलाबाळांच्या परीक्षा होईपर्यंत म्हणजे मार्च संपेपर्यंत कशीबशी माणसे तग धरून गावात राहतील. पण त्यानंतरचे तीन-चार महिने म्हणजे एप्रिल मे आणि जून आणि वेळ पडलीच तर जुलैपर्यंत त्यांनी कसे व कोठे दिवस काढावेत हा प्रश्न उभा राहणारच आहे. जिथे जिथे पिण्यासाठी पाणी असेल तिथे ही दुष्काळी भागातील सर्व माणसे स्थलांतरित होणार आहेत आणि विशेष म्हणजे पुणे, मुंबई, नाशिक सारख्या शहरांकडे या उन्हाळ्यात माणसांचे लोंढेच्या लोंढे धाव घेणार आहेत. त्यामुळे शहरांमध्येही अनेक सामाजिक प्रश्न निर्माण होणार असून खेडी उध्वस्त होण्याचा मोठा धोका निर्माण झालेला आहे.

ईश्वराने प्रत्येकाच्या हृदयात काही ना काही करुणा दिलेली असतेच. दुसऱ्याचे दुःख पाहून मानव दुःखी झाल्याशिवाय राहत नाही. परंतु मनात दुःख झाल्यावर मदती करिता धावण्यासाठी काही पुरुषार्थाची जरूरी

असते. तरी आपण दुःखी माणसाच्या मदतीला धावले पाहिजे, असे त्याला वाटत नाही. त्याकरिता साधारण दया उपयोगी पडत नाही. तिथे करुणेची जरूरी असते. करुणेमध्ये शक्ती आहे ती मनुष्याला गप्प बसू देत नाही करुणाशील माणूस उठून उभा राहतो आणि दुःखितांच्या मदतीकरिता आपले सर्व बळ खर्च करतो ज्याप्रमाणे समुद्रात अपार जल आहे त्याप्रमाणे सत्पुरुषांच्या अंतःकरणात परमेश्वराने अपार करुणा दिलेली आहे. प्रत्येक जण आपापल्या परीने मदतीचा हात पुढे करतो. संकट समयी धावून येतो. राष्ट्रवादी पक्षाचे राष्ट्रीय अध्यक्ष आणि माजी केंद्रीय कृषीमंत्री श्री. शरद पवार यांनी दुष्काळ निवारणासाठी महाराष्ट्राला तातडीने उपलब्ध करून दिलेली ७७८ कोटींची मदत आणि आणखीन जास्तीची रक्कम देण्याची दाखवलेली तयारी हा त्यातलाच एक भाग आहे. करुणेचा विचार प्रत्यक्ष कृतीत उतरवणारी अशीच ही कृती आहे. या भावनेने आपण तिच्याकडे पाहिले पाहिजे.

शंकराचार्यांना करुणेपेक्षाही आणखीन एक मोठा शब्द स्फुरला, दुःखिताचे दुःख पाहून मदतीकरिता जाणे ही 'करुणा' आहे. पण शंकराचार्य म्हणतात, 'अरे, तू आणि मी कोण आहोत ? जगामध्ये केवळ मी आणि मीच आहे. सर्व अद्वैत आहे' म्हणून मनुष्य स्वतःला जशी मदत करतो तशी तो दुसऱ्यालाही करेल, मी परोपकार करीत आहे असे तो समजेल, पायात काटा घुसून दुःख होते. की चटकन हात त्याच्या मदतीला धावतो आणि काटा काढून टाकतो. यात हाताने काय परोपकार केला ? हात ही माझाच आहे आणि पायही माझाच आहे याप्रमाणे सर्व कार्यकर्त्यांनी व जनतेने मिळून एक व्हावे. त्यांनी काय व कसे काम करावे आणि दुष्काळाच्या या संकटातून जनतेला कसे बाहेर काढावे हे विशद करण्यापूर्वी आणखीन एका गोष्टीकडे मी आपले लक्ष वेधू इच्छितो ती म्हणजे आपले प्रयत्न व काम फळाच्या आशेने असू नये. म्हणजे निःस्वार्थ बुध्दीने असावे.

लोक मंदिरात जातात, पूजाअर्चा, करतात. तीर्थयात्रेला जातात. या करिता पुष्कळ पैसा व वेळही खर्चतात. या श्रद्धेचा थोडा अंश आहे हे मला कबूल आहे. पण मी तिला भक्ती म्हणणार नाही. आमच्या कार्यात व जीवनात सेवे शिवाय दुसरा काही उद्देश असता कामा नये हीच खऱ्या कार्यकर्त्याकडून अपेक्षा आहे. दुष्काळाच्या संधीची सेवा लुटून जे लांड्या - लबाड्या, चोऱ्या, फसवेगिरी करून एक धंदा म्हणून या आपत्तीकडे पाहून

आपली घरे भरण्याचा प्रयत्न करत आहेत. त्यांना वेळीच रोखणे ही देखील सच्चा कार्यकर्त्यांची भक्तीच आहे. पोटाला खायला काही दिले नाही तर तो क्षीण होवून जाईल. त्याचप्रमाणे आपले घर हे समाजाचे एक अंग आहे आणि सध्याचे भीषण दुष्काळाचे संकट हा पायात शिरलेला काटा आहे असे समजून त्या दिशेत काम केले पाहिजे.

सध्या बहुतांश छोटे, मोठे व मध्यम प्रकल्प पाण्या अभावी कोरडे असल्याने या प्रकल्पात साचलेला सर्व गाळ काढून तो नव्याने तयार करावयाच्या शेतांच्या जागी व मुरमाड जमिनीवर टाकून पसरविण्याचे काम तातडीने हाती घ्यायला हवे. यातून दोन मुख्य गोष्टी साधता येतील त्या म्हणजे आजच्या सर्व साठवणीची क्षमता प्रचंड वाढेल आणि कमी खर्चात अधिक पाणीसाठा होवू शकेल, शिवाय नवीन चांगल्या शेतात उत्पादन भेटून चांगल्या शेत जमिनी तयार होतील. अर्थात गाळ उपसा व वाहतुकीचे हे काम म्हणजे श्रम एके ठिकाणी आणि लाभ दुसऱ्या ठिकाणी अशी स्थिती असल्याने ही घडी व्यवस्थित बसवायला कार्यकर्ते लागतात. सर्वाना एकत्र आणणे आणि गाळ काढणे हे काम कार्यकर्त्यांशिवाय होवू शकत नाही.

दुसरी गोष्ट म्हणजे नाले रुंद व खोल करणे आणि त्यांची तोंडे बांधणे हे कामही कार्यकर्त्यांच्या पुढाकारातूनच होऊ शकते. पूर्वीच्या काळामध्ये अहिल्यादेवीने तलाव खोदले, ब्रिटिशांच्यामुळे तलाव व धरण बांधणीचा कार्यक्रम हाती घेतला जाऊन भूपृष्ठावर पाण्याचा साठवण मोठ्या प्रमाणावर सुरु झाली. पाण्याविषयी लोकांमध्ये जाऊन प्रबोधन करावे लागणार आहे त्यासाठी कार्यकर्ते हवे आहेत. त्यांनी शाळाशाळांत जाऊन विद्यार्थी व शिक्षकांशी बोलले पाहिजे. पाणी कसे काटकसरीने वापरावे यासंबंधी मुलांच्या चित्रककला वा निबंध स्पर्धा घेता येतील. त्यासाठी पाचशे-हजार रुपयांचे बक्षिस देणारी माणसे गावागावांत आहेत. पण शाळा आणि माणूस यांना एकत्र आणण्याने काम कार्यकर्ताच करू शकतो. आज अनेक ठिकाणी कार्यकर्ते उपस्थित नाही ही उणीव आहे.

दुसरे एक थोडे अवघड काम आहे पण कार्यकर्त्यांनी मनावर घेतले तर सोपे आहे. छतावरचे पाणी हे वेगळे कुंड किंवा टाकी करून साठविणे खूप महाग आहे. २०० ते ५०० रु. घनमीटरला खर्च येतो. त्या तुलनेत टँकरचे पाणी २० ते ५० रु. घनमीटरने मिळते. म्हणून लोक आपले पाणी साठवित नाहीत पण जर चांगला सामाजिक कार्यकर्ता असेल तर पाण्याची टाकी न करता भूजलात छतावरचे

पाणी सोडले तर एकंदरीत भूजल पातळी वाढते. निसर्गालाच पाणी साठवणीचे काम करायला लावायचे. पण हे एकट्याने करून भागत नाही. तथापि याकरिता जागृती करून सर्व लोकांना यासाठी प्रवृत्त करणे हे अवघड काम आहे हे काम कार्यकर्तेच करू शकतात.

卐卐卐

पाणी

आकाश सर्जेराव चव्हाण
टी. वाय. बी.ए. 'ब'

ओल आईच्या मनीची घेऊन
साद घालते माती
बांध घालू कष्टाला मिरवू
अभिमानाची छाती
झाड तोडू नका
जपूया हिरवी झूल
काळी आई धगधगते हा
रुसले माझे मूल
सांग फिरू दे मनामनातून
पाणी जाईल खोल
हिरवा पाचू तणातणातून
प्राणाहून अनमोल
शपथ असा शिवाराची घे
आई भवानी शक्ती हे
महाराष्ट्राच्या रयतेला तू
दुष्काळातून मुक्ती दे
डोळ्यातून नको रे आता
रक्त होऊ दे पाणी
स्फुरण चढू दे शौर्याला
गाऊ दे नवी कहाणी

卐卐卐

दुष्काळाशी दोन हात

धनश्री शंकर शिंदे
एस.वाय. बी.एस्सी

मराठवाड्याच्या नशिबी कायम आर्थिक, सामाजिक आणि नैसर्गिक मागासलेपण पाचवीला पुजल्यासारखे आहे. इतर ठिकाणी उन जरा जास्त लागू लागले की उन्हाळा सुरु झाला याची जाणीव होते पण आमच्या मराठवाड्यात वर्षाच्या सुरुवातीपासूनच टँकर सुरु होतात. मार्च, एप्रिल उजाडायची वाट पाहावी लागत नाही. सतत दुष्काळाच्या सीमारेषेवर वावर असलेला हा विभाग अनेकविध समस्यांनी ग्रासलेला आहे. दर दोन तीन वर्षांनी येणारे दुष्काळाचे संकट व नंतर घडणारे पाण्याचे राजकारण थोपवणे हे फार मोठे आव्हान मराठवाड्यासमोर आहे. परिस्थिती बदलते आहे. सुधारते आहे पण त्याचे श्रेय मात्र जाते, काही आश्वासक हातांना.

पाणलोट क्षेत्र विकासाचे काम अशा दुष्काळी भागात करताना त्यात काही बदल केले पाहिजेत. विशेषतः परिसरातून वाहणाऱ्या ओढे, नाले यांच्यावर अंतरा-अंतरावर खड्डे घेतले पाहिजेत. म्हणजे नाल्यातून पावसाळ्यात वाहून जाणारे पाणी अशा खड्ड्यामध्ये थांबेल आणि जिरेलही. याचा फार चांगला परिणाम त्या परिसरात असण्याच्या विहीरीवर होईल आणि विहीरीचे पाणी वाढेल.

१९७२ च्या दुष्काळाच्या दुष्काळात भयाण परिस्थिती निर्माण झाली होती. सैरभैर झालेले लोक मोठ्या प्रमाणात स्थलांतर करू लागले होते. पश्चिम महाराष्ट्रासारखे पाण्याचे सुख मराठवाड्याच्या नशिबी नसले तरी शेतीसाठी एक हंगाम आणि जनावरांसाठी चारा एवढे तरी उपलब्ध होते. पण ७२ च्या दुष्काळात 'ना हाताला काम ना पोटाला रोटी' अशी अवस्था झाली होती. याच दुष्काळात अंबाजोगाई येथील एक तरुण डॉक्टर अन्न व कामासाठी दाही दिशा भटकणाऱ्या लोकांचे हाल पाहून प्रचंड अस्वस्थ होऊ लागला. तो आपल्या मित्रांना घेऊन गावागावातून फिरू लागला. रोजगार हमीची कामे सुरु करावीत म्हणून शासनाशी भांडू लागला. गावागावातून वाड्यातांड्यातून फिरताना चटका लावणारे भीषण सत्य पाठीला पाठ लावून समोर येऊ लागले. दारिद्र्य, उपासमार, अज्ञान, अनारोग्य, आणि बरेच काही हा तरुण म्हणजेच राष्ट्रसेवादलाच्या मुशीत तयार सैनिक म्हणजेच

डॉ. द्वारकादास लोहिया. या व्यक्तीने मित्रांच्या मदतीने १९८२ साली 'मानवलोक' (मराठवाडा लोकनिर्माण लोकायत) ही संस्था स्थापन केली. गेली ३० वर्षे दुष्काळाशी दोन हात करण्यासाठी पाणी व्यवस्थापन यावर अविरतपणे विविध प्रयोगाच्या माध्यमातून ही संस्था काम करीत आहे.

आधी उन्हाळा की गावातील लोकांच्या अंगावर काटा यायचा कारण दरवर्षीची ही उन्हाळ्यातील परिस्थिती भयानक असते. ना प्यायला पाणी ना शेतीला. परंतु आता ही परिस्थिती आता बदलताना दिसत आहे. यापुढे गावाला पाणी टंचाईला सामोरे जावे जागणार नाही असे वाटते कारण गावाने या वर्षी दुष्काळ ही सुवर्णसंधी समजून एकीच्या बळावर जलसंधारणाच्या वेगवेगळ्या कामाचा डोंगर उभा केला आहे. ज्या गावात शेती व जोडीला दुग्ध व्यवसायवरच चालत त्यांचे अर्थकारण चांगले असते मात्र उन्हाळ्यातील पाणी टंचाईमुळे शेतकऱ्यांचे आर्थिक गणित कोलमडते. यातच भर म्हणून की काय वरुण राजा पण रुसला आणि दुष्काळाशी सामना करावा लागला. मात्र निराश न जाता त्यावर मात करण्यासाठी लघु पाटबंधारे विभाग व छोटे पाटबंधारे विभाग यांच्या माध्यमातून जलसंधारणाची कामे सुरु झाली सिमेंट बांधारे बांधण्यात आले. गावोगावी ओढ्यांचे खोलीकरण करण्यात आले. त्यामुळे नेहमी पेक्षा जास्त पावसाचे पाणी साठवले गेले. त्यामुळे आता उन्हाळ्यात निर्माण होणाऱ्या परिस्थितीला दोन हात करण्यासाठी अनेक गावे सज्ज झाली.

ओढे, नाले, नद्यांमध्ये गाळ साचतो त्यामुळे पावसाच पाणी साचून राहात नाही व जमिनीत मुरत नाही म्हणून उन्हाळ्यात ओढे, नद्यांमध्ये साचलेला गाळ साफ केला जातो त्यामुळे जमिनीत पाणी साठवण्याची क्षमता वाढते तसेच गाळ काढून पडीक व नापिक जमिनीत टाकण्यात आला. त्यामुळे जमिनीचा प्रत सुधारण्यास वाव मिळणार. या योजनेमुळे भविष्यातील पाणी टंचाई संपुष्टात येऊन शेकडो एकर जमीन ओलिताखाली येईल.

या पुढच्या काळात दुष्काळ निवारणाच्या कामाचे असेच स्वरूप राहिले तर पुन्हा पुन्हा दुष्काळ येणारच आणि तात्पुरती मलमपट्टी करून शासनही मोकळे होणार दुष्काळ जाणवू नये म्हणून अन्न आणि पाण्याची नितांत गरज आहे. पाऊस कमी पडला तरी पिण्याच्या पाण्यासाठी ग्रामस्थांना मैलोन मैल जावे लागू नये. त्यांना गावातच पाणी उपलब्ध झाले पाहिजे. दुष्काळ असतानाही जर पिण्याचे पाणी

गावात उपलब्ध झाले तर नक्कीच गावकऱ्यांना दुष्काळ सुसह्य होईल. यासाठी गावातले पाण्याचे स्रोत जिवंत ठेवणे गरजेचे आहे. म्हणून अशा दुष्काळी गावातील प्रत्येक घरावर पडणारा पाऊस पडला नाही तरी ग्रामस्थांना आणि जनावरांना पिण्यापुरते पाणी सहज गावात उपलब्ध होईल आणि जनतेला दुष्काळ सुसह्य होईल.

मानव लोकने जमवलेल्या निधीतून आष्टी तालुक्यातील पाच गावात प्रयोग म्हणून रुफ वॉटर हार्वेस्टिंगचा कार्यक्रम राबवला. गावातील सार्वजनिक इमारतीवर पडणारे पाणी एकत्र करून पाईपाद्वारे विहिरीत आणि बोअरच्या बाजूस सोडले. पहिल्याच पावसात हा प्रयोग यशस्वी झाला. केवळ पाच इमारतीवरच हा प्रयोग केला होता गावातील घराघरावर रुफ वॉटर हार्वेस्टिंग केले तर प्रत्येक गावात पडणाऱ्या पावसाचे पाणी याद्वारे साठवून त्या पाण्याचा उपयोग गावातील जुन्या, विहिरी, पिण्याच्या पाण्यासाठीच्या विहिरी आणि बंद पडलेल्या हातपंपांना होईल आणि बाराही महिने पाणी राहील.

गावकऱ्यांनी काळजी घेतली तर शिवारातील विहिरींना पाणी राहील. याचा उपयोग गावकऱ्यांना आणि जनावरांचा होईल. पाणलोट क्षेत्र विकासाचे काम अशा दुष्काळी भागात करतांना त्यात काही बदल केले पाहिजेत. विशेषतः परिसरातून वाहणाऱ्या ओढे, नाले यांच्यावर अंतरा-अंतरावर खड्डे घेतले पाहिजेत म्हणजे नाल्यातून पावसाळ्यात वाहून जाणारे पाणी अशा खड्ड्यामध्ये थांबेल आणि जिरेलही. याचा फार चांगला परिणाम त्या परिसरातील विहिरीवर होईल आणि पाणी पातळी वाढेल.

अशा प्रकारे उपाययोजना राबवल्या तर नक्कीच दुष्काळाशी दोन हात करायला बळ मिळेल आणि याचा फायदा आपल्याला आणि आपल्या बांधवांला होणार आहे. म्हणून दुष्काळाच्या नावावर जीव देवून जगापासून लांब जाण्यापेक्षा थोडे प्रयत्न केले तर सर्व जग हिरवेगार होईल. समृद्धी नांदेल.

पाणी : मनुष्य जीवनाचा आधार

वाळके माधुरी आनंदा
एफ. वाय. बी.एस्सी

‘वाणी’ आणि ‘पाणी’ जपून वापरा
वाणीमुळे तुमचा ‘वर्तमानकाळ’ व
पाण्यामुळे तुमचा ‘भविष्यकाळ’
सुरक्षित राहणार आहे.

पाणी आपले जीवन. पाण्याशिवाय जीवन नाही. हे खरे पण आपण ह्या जीवनाचा आदर राखतो का ? देशातील जे पाण्याचे स्रोत आहेत ते दुषित होत चालले आहेत. आपण आपल्या हाताने पाण्याचे हे स्रोत नष्ट करत आहोत का ? पुढील पिढ्यांसाठी आपण या प्रदूषित नद्या, दूषित पाण्यामुळे होणारे रोग हा वारसा ठेवून जाणार आहोत का ? याचा प्रत्येक सुज्ञ माणसाने विचार करायला हवा.

अनिर्बंध वाळू उपसा, नद्यांच्या पात्रात अडथळा करणे, ह्याने आपण आपल्या निसर्गाची अवहेलनाच करत आहोत. देशातील जवळ जवळ दोन तृतीयांश नद्या ह्या कोरड्या पडल्या आहेत. तर बाकीच्या प्रदूषित झाल्या आहेत. शेतीसाठी लागणारी जमीन आहे पण प्रदूषित पाण्यामुळे पीकही घेवू शकत नाही अशी आपल्या इथल्या शेतकऱ्यांची अवस्था आहे. पाण्याचे नियोजन न केल्याने दुष्काळ हा देशाच्या पाचवीला पुजलेलाच आहे.

आणि जो पाणीसाठा शिल्लक आहे त्यात कारखान्यामधून होणारे प्रदूषण, नदीकिनारी केली जाणारी धार्मिक कृत्ये, नदीत मोठ्या प्रमाणावर टाकला जाणारा कचरा, वसाहती जून सोडण्यात येणारे सांडपाणी, गंगेत काही ठिकाणी प्रेतसुद्धा सोडले जाते हे करून आपण निसर्गाला नष्ट करण्यात हात भार लावत आहोत. जलचरांच्या दुर्मिळ जाती नष्ट करत आहोत नि निसर्गाचा विध्वंस करत आहोत. नद्यांना आपण वाहते ठेवल्यास देशात हरित क्रांती घडवू शकतो. नद्यांचे मोठ्या प्रमाणात होणारे प्रदूषण रोखून आपण निसर्ग वाचवण्यास खारीचा वाटा उचलू शकतो.

महाराष्ट्रात नाशिकला कुंभमेळा भरतो. करोडो लोक तेथे स्नान करून पावन होतात. परंतु गोदावरी नदी ही अत्यंत प्रदूषित झालेली आहे. मेगासेसे पुरस्कार विजेते

जलतज्ञ राजेंद्र सिंह ह्यांनी 'कुंभ मेळ्यास मुख्यमंत्र्यानीच आधी स्नान करुन आचमन करुन दाखवावे,' असा उपरोधिक टोला लावला आहे ह्या वरुन बोध घेऊन सरकारने नद्या प्रदूषित होऊ नये म्हणून पावले उचलणे गरजेचे वाटते.

※ सांडपाणी वापरीत चला, भाजीपाला पिकवीत चला.

पाण्याचे प्रदूषण :

कारणे, नियंत्रण व शुद्धीकरण :

दिवसेंदिवस कमी होत जाणारी पाण्याची प्रतिमाणशी उपलब्धता, अनियमित पाऊस, अपुरे नियोजन व नियंत्रण या आशा अनेक कारणांमुळे पाणीप्रश्न गंभीर होत चालला आहे. अशा वेळेस आहे ते पाणी जपून वापरावे हा मार्ग सर्वांनी अंगीकारणे जरूरी आहे. पण कधीकधी अशी परिस्थिती उदभवत की, जपून सोडाच आहे ते पाणी जगण्यासाठी वापरणे देखील दुष्कर होते.

वाहत्या पाण्यात जेव्हा वनस्पती वाढते. तेव्हा त्याचा अर्थ ते पाणी दूषित आहे असा होतो. लोणावळा शहराचे सांडपाणी इंद्रायणी नदीला मिळते. या पाण्यातील प्रदूषकांमुळे नदीचे पाणी खूपच खराब होते. त्यातील जैविक प्रदूषकांमुळे हिरव्या वनस्पती अमर्याद वाढत जातात. ही प्रदूषके पाण्यात शिल्लक असतातच आणि हेच पाणी खालच्या बाजूच्या खेड्यांना व शहरांना पिण्यासाठी, शेतीसाठी व अन्य सर्व कामांसाठी वापरावे लागते. त्यात आपली श्रध्दास्थाने देखील आली.

ही गावे तसेच शहरे तितकीशी मोठी आणि आर्थिकदृष्ट्या सबल नाहीत. त्यामुळे त्यांना या पाण्याचे पुरेसे शुद्धीकरण करता येत नाही. पिण्याच्या पाण्याकरिता भारत सरकारने निश्चित केलेले पाण्याचे गुणवत्ता मानक आहे.

पाण्याच्या बाबतीत अशी स्वयंशिस्त बाळगली, तर वाळवंटातील एक छोटेसे राष्ट्रसद्धा जगात ताठ मानेने कसे उभे राहू शकते, हे लक्षात घ्यायला हवे.

※ नका वाया घालू पाणी, इंधन, बचत करू देशाचे धन

पाण्याच्या जुन्या स्रोताचे प्रदूषण :

शहरातले तसेच गावातले जुने पाण्याचे स्रोत म्हणजे विहिर, तलाव, कालवे, सरोवरे, झरे, यांचे आजचे स्वरूप एकदा पडताळून पाहण्याची गरज आहे. धरणा पासून नळामार्फत पाणीपुरवठा योजना राबविल्यानंतर त्यात पहिल्यांदा निर्माल्य आणि नंतर चक्क कचरा टाकला

जातो. हे सर्व जलस्रोतांचा अत्यंत प्रदूषित व निरुपयोगी होतात. वस्तू हे जुने जलस्रोत भूजलाचे निर्देशक आहेत. त्याचे रक्षण आणि जतन होते. शिवाय पाणी टंचाईच्या संकटात हे स्रोत गाव व शहराचे रक्षण करतात. या जलस्रोतांना मानव निर्मित प्रदूषणापासून वाचवायची गरज आहे.

※ पाणी आहे निसर्गाचे अनमोल रत्न,

त्यास वाचवण्याचा करा प्रयत्न.

परंपरेतून निसर्गाचे जतन :

आपल्याकडे विविध वृक्षांची वेगवेगळी वेळ पूजा करायला सांगितली आहे आणि तीही त्या वृक्षाच्या सिमित जाऊन उदा- वड, पिंपळ, औंदुबर इत्यादी.

वस्तुता झाडे हवेतील कार्बन डायऑक्साइड शोषून घेतात व ऑक्सिजन हवेत सोडतात. त्यामुळे हवा शुद्ध व आरोग्यदायी होते. पण पूजा करण्यासाठी या झाडांच्या वेगवेगळ्या उंचीवर फांद्या असतात. आणि त्यांच्या पानांची छत्री असते. पावसाचे थेंब या पानावर, फांद्यावर पडून अडतात आणि सावकाश जमिनीवर पडतात. जमिनीवर पडलेल्या जुन्या फांद्या, डहाळ्या यांच्यामुळे पावसाच्या वाहत्या पाण्याला प्रवाहाला अडथळे निर्माण होतात आणि त्याच्या वाहण्याचा वेग कमी होतो. पर्यायाने मातीची धूप कमी होते. शिवाय सुकलेल्या सच्छिद्र पानाचा जमिनीवर एक थर तयार होतो. ह्युमस हा स्पंजासारखा पाणी शोषून घेतो.

हे सगळं पाणी जमिनीत मुरतं. मुरलेल्या पाण्याचा काही हिस्सा जमिनीखाली वाहत कोठेतरी बाहेर पडतो. त्यालाच आपण झरे म्हणतो. म्हणजे झाडांचे छत्र पाण्याचे जतन करते. पण सरपणासाठी कोळशासाठी आणि चक्क वृक्ष पूजेसाठी देखील झाडे तोडून आपण या छत्रावर घाला घालून पाणी तोडत आहोत. ज्या डोंगरावरील झाडे तोडली गेली आहे. या पाण्याला म्हणजे झाडांच्या छत्राला वाचवायची नितांत गरज आहे तरच गावे आणि गावातील माणसे वाचतील.

※ पाण्याविना नाही प्राण,

पाण्याचे तू महत्व जाण.

जागतिक तज्ञांच्या मते भारताची लोकसंख्या २०१५ सालापर्यंत १५० कोटी होणार आहे. माणसाच्या दैनंदिन गरजेसाठी माणशी १५० लिटरपेक्षा अधिक पाणी वापरलं जातं. नागपूर, पुणे मुंबईसारख्या शहरात तर हेच

वापरायचं प्रमाण २०० प्रति लीटरपर्यंत जातं. पाण्याचा असाचा वापर होत राहिला तर येत्या दहा-पंधरा वर्षात पाणी समस्या उग्र रूप धारण करील असं भाकीत केलं जात आहे.

पाण्याचा वापर आवश्यकतेनुसारच करायला हवा. साठविलेले पाणी वाया जाणार नाही. यासाठी सतत जागरूक राहयला हवे. या सगळ्यातून मी मानवजातीला एकच सूचित करू इच्छिते. पाणी वाचवा, जीवन वाचवा

पाणी ही जीवन है ।

पानी न होता यदि धरा पर
वोलो हम फिर क्या पीते ?
और बिना पानी के गैया
पलभर भी कैसे जीते ?

क्या बिन पानी पौधे उगते
फसलें लगती हरी - भरी ?
खिलते फुल क्या रंग-बिरंगे ?
क्या फलों की लगती झडी ?

कैसे बिजली बादल बनते,
कैसे फिर वर्षा होती ?
कैसे नदिया निझरे बहते
सागर देता क्यों मोती ?

ओस न गिरती धुध न होती
देख न इंद्रधनुष पाते ।
कुंए ताल और बावडिया
बिलकुल सुख सभी जाते ।

बर्फ न होती, दूध न होता
बनती लस्सी फिर कैसे ?
घर के बर्तन, फिल्टर कूलर
लगते खाली सब जैसे

दिन पानी जग सूना लगता
नीरस हो जाता जीवन,
अतःबचाए हम पानी को,
पानी ही है सच्चा धन ।

जलव्यवस्थापन

डॉ. प्रसाद प्रमोद
एस.वाय. बी.एस्सी

पाणी हा प्रत्येक भारतीयाचा हक्क आहे असा निवाडा सर्वोच्च न्यायालयाने राज्य घटनेतील २१ कलमानुसार जगण्याचा हक्काच्या आधारे दिला आहे. पाण्याची समस्या दिवसेंदिवस बिकट होत चालली आहे अशा परिस्थितीत पाण्याचा हक्क प्रत्येकाला सरकारने कसा मिळवून द्यावयाचा यासंबंधी न्यायालयाने काही निर्देश दिले आहेत. पाणीटंचाईच्या परिस्थितीवर मात करावयाची असेल तर तंत्र-विज्ञानाची कास धरावी लागेल म्हणून हा प्रश्न केंद्र सरकारच्या विज्ञान -तंत्रज्ञान आणि जलव्यवस्थापन मंत्रालय आणि जलक्षेत्राशी संबंधित शास्त्रज्ञांच्या साहाय्याने एक समिती करून सोडवावा असा आदेशच सर्वोच्च न्यायालयाने दिला आहे.

सर्वोच्च न्यायालयाने पाण्याचा हक्क मूलभूत असल्याचे स्पष्टपणे म्हटले आहे. समितीने कोणती कामे करावयाची आहेत तीही न्यायालयाने नमूद केली आहेत. खऱ्या पाण्याचे गोड्या पाण्यात रूपांतर करणाऱ्या बिनखर्ची पद्धतीचा वापर, पावसाचे व पुराचे पाणी याचे व्यवस्थापन पाणी साठवणूक, सांडपाणी प्रक्रिया, पाणथळ जमिनीचे संरक्षण या सर्व उपायासह अन्य इतर उपायाबाबत समितीने विचार करावा असे या आदेशात नमूद करण्यात आले आहे.

दैनंदिन गोष्टी सुरळीत चालू ठेवणे म्हणजे व्यवस्थापन असा अनेकांचा समज आहे. पण तो चुकीचा आहे काही वर्षापूर्वी कदाचित ही व्याख्या चालून गेली असती पण आता ती चालणार नाही.

पाणी पुरवठा योजनांचे बाबतीतही सर्वात महत्वाची संख्यात्मक बाब म्हणजे पाण्याची उपलब्धी वास्तविक योजना तयार करताना नियोजन करतांना भावी लोकसंख्येची पाण्याची गरज भागेल ना, याचा अभ्यास केलेला असतो. खात्री करून घेतलेली असते. तरीही अपवाद हे होतातच. अशा प्रसंगी अपरिहार्य म्हणून काही तडजोडी करायचे ठरवावे लागते.

पुरेसे पाणी उपलब्ध असतानाच्या काळात आणि

अवर्षण काळात या दोन्ही परिस्थितीत नैसर्गिकरित्या उपलब्ध होणारे पाणी अनेक पर्यायी मार्गांचा वापर करून उपलब्ध करून घेतले जाणारे पाणी प्राधान्य क्रमानुसार (शेती उद्योग व्यवसाय, विद्युत निर्मिती आणि घरगुती वापर) समन्यायी पद्धतीने पाण्याचे वाटप पाण्याचा काटकसरीने वापर पाण्याचे पुनर्भरण, जलसंचयाच्या पर्यायी मार्गांचा वापर आणि पाण्याची सुरक्षितता याबाबत सर्वकष जलनीती असण्याची गरज ठळकपणे अधोरेखित झाली आहे. थोडक्यात जलनीतिच्या माध्यमातून आपणास जलसंस्कृतीची जोपासना आणि संवर्धन करावे लागेल.

भारतात जसजसे नागरीकरण आणि औद्योगिकरण वाढत जाईल त्यानुसार औद्योगिक पाण्याचा वापर वाढत जाईल आणि त्या प्रमाणात शेतीसाठी वापरल्या जाणाऱ्या पाण्यावर मर्यादा येतील. भारत हा कृषीक्षेत्राची पाण्याची गरज पूर्णपणे भागविली जात नसल्यामुळे शेतीच्या विकासातून आत्मनिर्भर होण्याच्या शेतकऱ्यांच्या हक्कावरगदा येते. अवर्षणकाळात विशेषत : अल्पभूधारक शेतकऱ्यांची दयनीय अवस्था होते.

पाण्याचा हक्क अबाधित राखण्यासाठी जी समिती केंद्र सरकार नेमणार आहे त्या समितीने केवळ वैज्ञानिक तंत्र वैज्ञानिक उपाय सुचवायाचे नसून देशभरात जल व सिंचन क्षेत्रात झालेल्या असंख्य प्रयोगांचे व तंत्राची माहिती एकत्रित करावी. या माहितीचे वैज्ञानिक पायावर मूल्यमापन करावे आणि देशभर पाण्याचे नियोजन करण्यासाठी कोणते धोरणात्मक निर्णय घ्यावे लागतील तेही या समितीने सुचवावाचे आहे. याचबरोबर देशभरातील विज्ञान-तंत्रज्ञान कृषी, जल व भूमी व्यवस्थापन, हवामान वनव पर्यावरण याबाबत संशोधन करणाऱ्या संस्था विद्यापीठे व प्रयोगशाळा यांनाही निश्चित पाणी आणि पर्यावरण व्यवस्थापन संदर्भात कार्यक्रम देता येईल.

समाज विज्ञान अकादमीतील पाणी प्रश्नाचे अभ्यासक दत्ता देसाई यांनी पाण्याचा हक्क मिळणार कसा ? या त्यांच्या लेखात वरील विचार व्यक्त केले आहेत एवढेच नाही तर जागतिक जल परिषदा जल व भूमी व्यवस्थापन संस्था पर्यावरण, संरक्षण परिषदा इंटरगव्हर्नमेंटल पॅनेल ऑन क्लायमेट चेजसंस्था यांच्यापाणी आणि पर्यावरण विषयक धोरणांची संशोधनाची, उपक्रमांची आणि अंमलबजावणी संबंधी त्यांच्या अहवालातील मौलिक माहितीची दखल घेतली जावी. थोडक्यात पाणी आणि

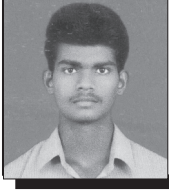
पर्यावरण यासंबंधी काम करणाऱ्या सर्व शासकीय आणि बिगर शासकीय संस्थामध्ये समन्वय, साधला जाऊन सुसूत्रता आणणे आवश्यक आहे.

स्वातंत्र्यानंतरचे आपल्या राज्याचे पाण्याचे नियोजन चुकीच्या मापदंडावरर किंवा चुकीच्या तथ्यावर, गृहितकांवर आणि ठोकताळ्यावर केले गेल्यामुळे स्वातंत्र्यानंतरच्या साठ वर्षांनंतर ही पाण्याच्या प्रश्नाने आपली पाठ सोडली नाही. राज्यातील विविध विभागातील भौगोलिक वैशिष्ट्ये आणि लोकांच्या गरजा आणि त्यांचे प्राधान्यक्रम लक्षात न घेता विकासविषयक नीती आचरणात आणली गेली. भौगोलिक सीमाबद्ध विकासांमुळे आणि काही विभागांच्या गरजांच्या बाबतीत सरकारच्या उदासिनतेमुळे नियोजनात साचेबद्धपणा आला परिणामी मोठ्या प्रमाणात प्रादेशिक असमतोल निर्माण झाला.

नद्या, त्यांचा उगम त्यांची उपखोरी, खोरी, पाणलोट क्षेत्र अशा पातळ्यावर नैसर्गिक भौगोलिक रचना आहे. सिंचन कार्यक्रमाचे काम करीत असताना आपण पाणलोट क्षेत्र खोरे उपखोरे नदी या नैसर्गिक भौगोलिक घटकांना बलजबरीने तालुका, जिल्हा या भौगोलिक मर्यादित अडकून टाकले. याकरिता सिंचन विकासासाठी आपण प्रशासकीय रचना नैसर्गिक घटकांना अनुकूल अशीच बनवली पहिजे. नदी पाणलोट क्षेत्र, उपखोरे आणि खोरे अशा कामकाजाच्या प्रशासकीय पातळ्या निर्माण केल्या तर सर्व कामकाज एकसंघ आणि परिणामकारक होईल आणि काळाची ही हीच गरज असल्याचे त्यांनी स्पष्टपणे म्हटले आहे.

अतिवृष्टीमुळे येणाऱ्या पुराच्या आपलीशी आणि अवर्षण काळात निर्माण होणाऱ्या पाणी टंचाईशी मुकाबला करावा लागतो आणि शासनाची आणि सर्वसामान्यांची शक्ती मात्र व्यर्थ खर्ची पडते. या गोष्टी टाळता येण्यासारख्या आहेत.

माथ्यापासून पायथ्यापर्यंत

निलेश आ. भिंगारदिवे
एस. वाय. बी.एस्सी

महाराष्ट्रात दरवर्षी भरपूर पाऊस पडत असला तरी, अद्यापही राज्यात अनेक ठिकाणी दुष्काळग्रस्त परिस्थिती आढळते. मराठवाड्याचा विचार केल्यास, मराठवाड्यातील बहुतांश शेती कोरडवाहू व निसर्गावर अवलंबून आहे. पाऊस पाणी आणि बाजारभाव अशा विविध कारणांनी शेतकऱ्यांची स्थिती बिकट होत चालली आहे. शेतकरी कर्जबाजारी होत आहे. त्यावर उपाय न योजल्यास भविष्यात या अडचणी वाढतील. स्वातंत्र्योत्तर काळात संस्थेने गोखले यांनी मराठवाड्याच्या कृषी क्षेत्राचा अभ्यास केला होता. १९७१ मध्ये २३ लाख ५५ हजार लोकांना शेतीने रोजगार दिला होता. १९८१ ते १९९९ या दशकात ही संख्या ४१ लाख ६७ हजारापर्यंत वाढली. शेतीवर अवलंबून असणाऱ्याची संख्या वाढतच आहे. या विभागात पाण्याची तुट आहे. दरडोई ७०० घनमीटर आणि हेक्टरी १९०० घनमीटर पाणी उपलब्ध आहे. वापरण्या योग्य २६०० अब्ज घन फूट पाण्यापैकी विभागात ३१९ अब्ज घनफूट पाणी वापरास उपलब्ध आहे. त्यापैकी १५० ते १६० अब्ज घनफूट पाणी वापरास उपलब्ध आहे. मोठ्या प्रकल्पाची उभारणी शेतीला पाणी देण्यासाठी होते, परंतु लोकसंख्या वाढीमुळे हे पाणी नागरी सुविधासाठी होते, परंतु लोकसंख्या वाढीमुळे हे पाणी नागरी सुविधासाठी राखून ठेवले जाते. पिण्याच्या पाण्याला पहिला, त्यानंतर शेतीऐवजी उद्योगाला असा क्रम आहे. त्यामुळे शेतीसाठी पाणी कोणते ? असा प्रश्न निर्माण होतो.

अलीकडच्या काळात शेतीसंदर्भात सरकारने महत्वाचे निर्णय घेतले आहेत. राज्य सरकारने सुरु केलेली जलयुक्त शिवार ही महत्वाकांक्षी योजना आहे. पाण्याचा पडणारा थेंब अन् थेंब अडवयाचा, साठवायचा व त्याच ठिकाणी मुरवाचा. पिण्याच्या व वापरायच्या पाण्यासाठी पाण्याचे विकेंद्रीत साठे त्या त्या गावात निर्माण करायचे आहेत. राज्यात सगळीकडेच या योजनेला चांगला प्रतिसाद मिळत आहे.

महाराष्ट्र राज्याच्या आर्थिक विकासात कृषी क्षेत्राचा सिंहाचा वाटा आहे. कृषी क्षेत्राचा विकास सिंचनाशी

निगडीत आहे. राज्याची निर्मिती झाल्यापासून गेल्या ५६ वर्षांचा लेखाजोखा केला असता सिंचन क्षेत्राची विकास समतोल प्रमाणात आहे. परंतु पाण्याच्या राजकारणाने बऱ्याच राज्यामध्ये पाणीप्रश्न गंभीर बनला आहे. देशात स्वातंत्र्यानंतर राज्याराज्यात सिंचन क्षेत्रात जी गुंतवणूक केली गेली आहे. त्यात महाराष्ट्र अग्रेसर आहे. परंतु महाराष्ट्राचे सिंचनक्षेत्र १७.५ टक्क्यांच्या वर गेले नाही. देश पातळीवरील हे प्रमाण ४३ टक्के एवढे आहे. राज्याच्या निर्मितीनंतर १९६५, १९६६, १९७२, १९७९, २००२, २०१४, २०१५ आणि २०१६ या वर्षात महाराष्ट्राला भीषण अशा दुष्काळाला सामोरे जावे लागले आहे. राज्यात वेळोवेळी पडलेल्या दुष्काळाचा विचार करून आणि त्यावर कायमस्वरूपी शाश्वत उपाय सुचविण्यासाठी दीर्घकालीन शेतकऱ्यांना सुखावणारी योजना म्हणजे अभियानाची आवश्यकता :

सन २०१४-१५ या काळात राज्यात पर्जन्यमानात सरासरी २० टक्के पेक्षा जास्त असलेले १८४ तालुके आहेत. भूजल पातळी ३ मीटरपेक्षा जास्त घट असलेले ७२ तालुके आहेत. २ ते ३ मीटरपेक्षा जास्त घट असलेले ११६ व १ ते २ मीटरपेक्षा जास्त घट झालेले १९० तालुके आहेत, म्हणजेच भूगर्भातील पाणी पातळी २ मीटरपेक्षा जास्त आहे. संबंधित गावात पिण्याच्या पाण्याची तीव्र टंचाई भासण्याची शक्यता शासनाने दि. २५ नोव्हेंबर २०१४ या शासन निर्णयान्वये २२ जिल्ह्यातील १९०५९ गावामध्ये टंचाई सदृश्य परिस्थितीत जाहीर केली तसेच राज्याच्या प्रकल्पातील पाणीसाठा मर्यादीत आहे. मराठवाड्यातील त्याचे प्रमाण १० % पर्यंत होते. पिण्याचा पाण्याचा प्रश्न, शेतकऱ्यांच्या वाढत्या आत्महत्या, कृषी क्षेत्राचे नकारात्मक विकासदर, जनावरांचा चारा प्रश्न, वाढते स्थलांतर उद्योगधंद्याची वाताहात, शेतीवर आधारीत उद्योगधंद्याचा प्रश्न, वाढती बेकारी आदी प्रश्नांवर मात करण्यासाठी जलसिंचन हा उत्कृष्ट पर्याय पुढे येतो. या विचाराची कास धरून शासनाने सर्वासाठी पाणी टंचाईमुक्त महाराष्ट्र २०१९ हा उपक्रम हाती घेतला आहे. पाण्यावर कायमस्वरूपी मात करण्यासाठी एकात्मिक पध्दतीने नियोजन बद्धरीत्या कृती आराखडा तयार करून २०१५ रोजी जलयुक्त शिवार अभियानाची सुरुवात केली हा उपक्रम केंद्र व राज्य सरकारच्या जल संधारण व कृषी विभागाच्या वतीने हाती घेण्यात आला आहे.

अभियानाचा उद्देश :

राज्यात सतत उद्भवणारी टंचाई परिस्थिती विचारात घेवून सर्वांसाठी पाणी-टंचाई मुक्त महाराष्ट्र २०१९ अंतर्गत जलयुक्त शिवार अभियानात हाती घेण्यात आले आहे.

१. पावसाचे जास्तीत जास्त पाणी गावाच्या शिवारातच अडविणे.
२. भूगर्भातील पाण्याच्या पातळीत वाढ करणे.
३. राज्यात सिंचन क्षेत्रात वाढ करणे, शेतीसाठी संरक्षित पाणी व पाण्याच्या वापराच्या कार्यक्षमतेत वाढ करणे.
४. राज्यातील सर्वांना पुरेशा प्रमाणात पाणी उपलब्ध करण्याची शाश्वती व ग्रामीण भागातील बंद पडलेल्या पाणी पुरवठा योजनांचे पुनरुज्जीवीकरण करून पाणी पुरवठ्यात वाढ करणे.
५. भूजल अधिनियम अंमलबजावणी.
६. विकेंद्रीत पाणी साठे निर्माण करणे.
७. पाणी साठवण क्षमता निर्माण करणारी नवीन कामे हाती घेणे.
८. अस्तित्वात असलेल्या व निकामी झालेल्या जलस्रोताची पाणी साठवण क्षमता वाढवणे.
९. अस्तित्वातील जलस्रोतामधील गाळ लोक सहभागातून काढून जलस्रोतांचा पाणी साठा वाढविणे.
१०. वृक्ष लागवडीस प्रोत्साहन देवून वृक्ष लागवड करणे.
११. पाण्याच्या ताळेबंदाबाबत जनतेत जाणीव/जागृती निर्माण करणे.
१२. शेतीसाठी पाण्याचा कार्यक्षम वापर प्रोत्साहन / जलजागृती करणे.
१३. पाणी अडविणे / जिरवणे बाबात लोकांना प्रोत्साहीत करणे / लोकसहभाग वाढविणे.

अभियानांतर्गत घ्यावयाची कामे :

जलयुक्त शिवार अभियानात घ्यावयाची कामे तपशील खालीलप्रमाणे आहे.

१. पाणलोट विकासाची कामे.
२. साखळी सिमेंट कॉक्रीट नाला बांधण्याची कामे, नाला खोलीकरण / रुंदीकरण करणे.
३. जुन्या जल संचरणाचे पुनरुज्जीवन करणे.
४. अस्तित्वातील लघुपाटबंधारे संरचनांची दुरुस्ती करणे.
५. पाझर तलाव, लघुसिंचन तलाव दुरुस्ती नुतनीकरण व क्षमता पुनर्स्थापित करणे.
६. पाझर तलाव / गाव तलाव / साठवण तलाव / शिवकालीन तलाव / ब्रिटिशकालीन तलाव / निजामकालीन तलाव / माती नालाबांधातील गाळ काढणे.

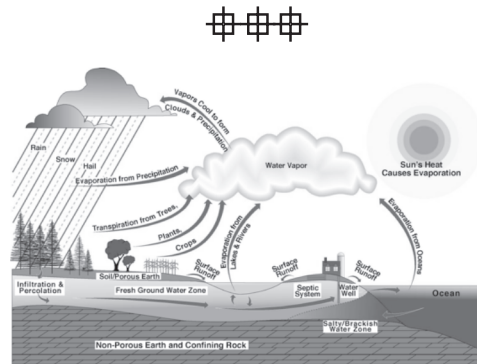
७. मध्यम व मोठ्या प्रकल्पांची सिंचन क्षमतेनुसार प्रत्यक्ष वापर होण्यासाठी उपाय योजना करणे.
८. छोटे ओढे / नाले जोड प्रकल्प राबविणे.
९. विहिर / बोअर वेल पुनर्भरण करणे.
१०. उपलब्ध पाण्याचा कार्यक्षम वापर.
११. पिण्याच्या पाण्याचे स्रोत बळकट करणे.
१२. पाणी वापर संस्था बळकट करणे.
१३. कालवा दुरुस्त करणे इत्यादी कामे महाराष्ट्र शासनाच्या 'जलयुक्त शिवार' या अभियानांतर्गत घेतली जातात.

जलयुक्त शिवार या अभियानाबरोबरच केंद्र सरकारच्या डीपीएपी, एनडब्ल्यूडी, पीआरए या पाणलोट विकास मोहिमांची अंमलबजावणी महाराष्ट्रात सुरु आहे. दर हजार हेक्टर क्षेत्र हित धरल्यास माध्यापासून पायथ्यापर्यंत भूसंवर्धन करणे २० दशलक्ष घनमीटर पाणी साठविण्याची सोय करून, दोन लाख उपयुक्त झाडे लावणे. एका तालुक्यात दरवर्षी किमान १५ गावे पाणलोट्याच्या दृष्टीने परिपूर्ण करणे व कामासाठी मजूर असतील तर प्राधान्य अन्यथा यंत्राच्या मदतीने सात वर्षात कामे पूर्ण करणे. अशा प्रकारची कार्यवाही पाणलोट विकास मोहिमेअंतर्गत होत आहे.

अशाप्रकारे माध्यापासून पायथ्यापर्यंत या संकल्पनेप्रमाणे भूसंवर्धन करून पाण्याचा प्रत्येक थेंब साठवला तर त्याचा परिणाम पर्यावरणावर नक्कीच होईल. माती व मुलद्रव्यांचे संवर्धन होईल. म्हणजेच शिवार जलयुक्त झाल्याशिवाय राहणार नाही. आणि टंचाईमुक्त महाराष्ट्रच काय तर टंचाईमुक्त भारत व्हायला वेळ लागणार नाही.

जलव्यवस्थापनाची धरुनिया कास ।

पाणी टंचाईच्या विळख्यातून सुटू या खास ॥

पाण्याचे महत्त्व व समस्या

अक्षय लोले
टी.वाय. बी. एस्सी

पृथ्वीच्या सुमारे तीन चतुर्थांश भाग हा महासागरांनी व्यापला आहे. पृथ्वीवरील पाण्याचे एकूण प्रमाण १४०० दशलक्ष क्यूबिक किलोमीटर एवढे असल्याचे संयुक्त राष्ट्रसंघ सांगते. हे प्रमाण भूगर्भात ३ हजार मीटर खोलवर जलस्त्रोत निर्माण करण्यासाठी पुरेसे असल्याचे सांगण्यात येते. तरीही स्वच्छ पाणी कमी आहे. पृथ्वीवरील संपूर्ण पाण्यापैकी २.७ टक्के एवढे पाणी स्वच्छ आहे. याचाच अर्थ ते पिण्यायोग्य आहे. यातील ७५.२ टक्के पाण्याचा बर्फ होतो व २२.६ टक्के भूजलाच्या रूपाने उपलब्ध आहे. उर्वरित झरे, नदी, वायुमंडळ, आर्द्रता, माती व वनस्पतीमध्ये अस्तित्वात आहे.

पाण्याचा उपभोग व इतर वापरासाठी असलेले नदीनाले, धबधबे झरे हे स्त्रोत म्हणजे पाण्याचा एक छोटा भाग आहे. पाणी वापरासाठी उपलब्ध होत नसल्यामुळे पाणलोट विकास व व्यवस्थानाची समस्या आ वासून उभी आहे. पाण्याचा शोध कठीण आहे. त्याची वाहतूक महाग आहे आणि त्याला दुसरा पर्याय उपलब्ध नाही, अशी त्याची तीन वैशिष्ट्ये सांगता येतील. अनेक देशातील महिलांना पिण्याच्या पाण्यासाठी मैलोनमैल दूर भटकंती करावी लागते. त्यामुळेच भावी पिढीला पाण्यासाठी तिसऱ्या महायुद्धात लोटायचे नसेल तर आम्हाला पाण्याचा सदुपयोग करायला शिकले पाहिजे. त्याचबरोबर अपव्यय टाळणेही.

समस्येची सुनामी :

जगाची लोकसंख्या १९५५ मध्ये २.०८ अब्ज एवढी होती. ती १९९० मध्ये ५.३ अब्ज एवढी झाली. २०२५ ती ७.९ वरून ९.१ अब्जवर पोहोचेल. दोन हजार वर्षापूर्वी पाणी जेवढे स्वच्छ होते, तेवढे आज नाही. त्याकाळी वर्तमानातील ५.५ अब्ज लोकसंख्येच्या केवळ तीन टक्के एवढेच माणसांची लोकसंख्या होती. आता एवढी वाईट परिस्थिती आहे की, जगातील सहापैकी प्रत्येकी एका व्यक्तीला स्वच्छ पाणी मिळत नाही. जागतिक आरोग्य संघटनेने २००४ मध्ये एक अहवाल जाहीर केला होता. त्यात जगात रोज ३ हजार ९०० लोक पाण्यापासून

होणाऱ्या रोगामुळे मृत्यूच्या खाईत लोटले जात असल्याचे सांगण्यात आले. एका अहवालानुसार दरवर्षी १० लाखांहून अधिक मुलांना डायरिया होतो. सुमारे ४.५ कोटी लोक जल-प्रदूषण, फ्लोराईड, आर्सेनिक, आयर्न इत्यादीमुळे होणाऱ्या रोगांचे बळी होतात.

भूजल पातळी एक फुटाने खाली

भारतातील भूजल पातळी गेल्या दहा वर्षांत कमालीची घटल्याचे आढळून आले आहे. नासाच्या हायड्रोलॉजिस्ट यूसी इर्विन उपग्रहाच्या मदतीने भारताची ही विशेष पाहणी करण्यात आली होती. अन्न सुरक्षा गेल्या ३० वर्षांत खूप मोठ्या प्रमाणात वाढली आहे. कृषीसाठी ६६ टक्के पाण्याचा उपसा केला जात आहे. ३४ टक्के पाणी घरगुती, उदयोज आदी गोष्टीसाठी वापरले जात आहे.

कृषी क्षेत्रात सध्या ९० टक्के पाणी हे थंड जलस्त्रोतामधून वापरले जाते. नद्या पाणी प्रदूषित झाल्याने भूजल पाण्याचाच सिंचनासाठी उपयोग केला जातो. हे प्रमाण ८० टक्के एवढे आहे. देशात ६९० अब्ज क्यूबिक मीटर पाणी दरवर्षी पृष्ठभागावरील जलस्त्रोतांतून वापरले जाते आणि ४३२ अब्ज क्यूबिक भूजल पाण्याचा वापर होतो.

वॉटर स्ट्रेसचे मूळ :

पाण्याच्या उपयोग व त्याची उपलब्धतायात संतुलन राहिले नाही तर वॉटर स्ट्रेस अर्थात पाण्यामुळे तणावाची परिस्थिती निर्माण होते. जलस्त्रोतांच्या बदलावर हा तणाव अवलंबून असतो. भूजलाचा अत्याधिक उपसा, नद्या कोरड्या पडणे यावर अवलंबून आहे. त्याची गुणवत्ताही महत्त्वाची ठरते. जसे जसे पाण्याचे स्त्रोत कमी होतात, तसे तसे देश व परदेशातील लोकांमधील तणावात वाढ होत जाते. त्यामुळेच तिसरे महायुद्ध पाण्यामुळे होणार असल्याचे सांगितले जाते. २६० पेक्षा अधिक नद्यांचे किनारे हे दोनपेक्षा अधिक देशात वाटले गेलेले आहेत. आपसातील सहकार्याशिवाय कोणताही प्रकल्प सुरु करणे वादाचे कारण ठरते.

पाणी वाचवा ...

जीवन वाचवा !!

पलांडे शितल
टी. वाय. बी.एस.सी

भविष्यात जर तिसरे महायुद्ध झाले तर ते पाण्यासाठी होईल. असे विचारवंत यांचे म्हणणे आहे आणि ते शंभर टक्के खरेही आहे. कारण पाणी हे जीवन आहे. पाण्याशिवाय कोणताही सजीव जिवंत राहू शकत नाही, असे असताना मात दिवसेंदिवस पाण्याची टंचाई वाढू लागली आहे. हळूहळू पाण्याची समस्या भीषण स्वरूप धारण करू लागली आहे. यावर वेळीच योग्य ती उपाययोजना केली गेली नाही तर समस्त जीवसृष्टीचे अस्तित्व धोक्यात येणार यात शंका नाही.

पाणीटंचाईचे दुष्परिणाम या ना त्या कारणाने आता जगभर जाणवू लागले आहेत. एकीकडे जल प्रदूषणाचा अतिरेक, पृथ्वीचे वाढणारे तापमान, निसर्गाचे बदललेले ऋतूचक्र पर्जन्याचे कमी होत जाणारे प्रमाण, वारंवार निर्माण होणार दुष्काळ तर दुसरीकडे वाढती लोकसंख्या, औदयोगिकीकरण, पाण्याचा मर्यादित साठा, भरमसाठ होणारा अपव्यय या आणि अशा अनेक कारणांमुळे केवळ मानव जातच नव्हेतर पृथ्वीवरील एकूण धोक्याच्या सीमेवर येऊन उभी राहिली आहे. त्यामुळे वेळीच सावध होऊन समस्त मानव जातीने पाण्याबाबत जागृत होऊन स्वच्छ व पिण्यास योग्य अशा पाण्याच्या संवर्धनासाठी योग्य त्या उपाययोजना करणे ही काळाची गरज आहे.

पाणी संवर्धनासाठी वेळीच उपाययोजना केली गेली नाही तर भविष्यात निर्माण होणाऱ्या संकटाची चाहूल ओळखूनच लोकांमध्ये पाण्याबाबत जागृती निर्माण व्हावी म्हणून सन १९९२ साली रिओदी अॅनरो येथे भरलेल्या संयुक्त राष्ट्रांच्या पर्यांतरण आणि विकास परिषदेत आंतरराष्ट्रीय पातळीवर दरवर्षी २२ मार्च हा दिवस जागतिक जल दिन म्हणून साजरा करण्याची घोषणा करण्यात आली. खरेतर पृथ्वीवर एकूण ७० टक्के भाग हा जलमय आहे. परंतु एवढा मोठा प्रचंड पाणीसाठा या पृथ्वीमय उपलब्ध असतानाही यापैकी अगदी थोड्याच प्रमाणात जीवसृष्टीला पिण्यास योग्य असणारे गोडे पाणी पृथ्वीवर उपलब्ध असतानाही यापैकी अगदी थोड्याच प्रमाणात जीवसृष्टीला पिण्यास योग्य असणारे गोडे पाणी पृथ्वीवर

उपलब्ध आहे. त्यातही जवळपास ७५ टक्के गोडे पाणी ध्रुवीय प्रदेशात गोठलेल्या अवस्थेत तर जवळपास २२ टक्के पाणी पृथ्वीच्या भूगर्भात आहे यापैकी अगदीच थोडे पाणी वापरण्याकरिता उपलब्ध आहे. उरलेले पाणी नदी, तलाव व जलाशय यामध्ये आहे. याउलट पृथ्वीवर लोकसंख्या, उद्योगधंदे यांची संख्या मात्र दिवसेंदिवस प्रचंड वाढत आहे. त्या अनुषंगाने प्रतिदिन एका छोट्या कुटुंबाला सरासरी ३० ते ५० लिटर स्वच्छ आणि सुरक्षित पाण्याची गरज भासते. एकूण पृथ्वीचा विचार करता जगामध्ये दरवर्षी जवळपास दीड हजारपेक्षा अधिक क्युबिक किलोलिटर सांडपाणी तयार होते आणि त्याही पेक्षा वाईट म्हणजे हे पाणी गोड्या पाण्याचा अपव्यय होऊन निर्माण झालेले असते...

म्हणूनच आपल्याला पाणी संवर्धनासाठी सतर्क राहणे आवश्यक असून, नदी ओढा, तलाव, विहीर अशा जलस्रोतांना प्रदूषण मुक्त व स्वच्छ, सुरक्षित ठेवणे आपले कर्तव्य आहे. त्याच बरोबर पावसाच्या पाण्याचेही जलसंवर्धन होणे गरजेचे आहे. अगदी छोट्या छोट्या बाबींची दक्षता जर आपण घेतली तर ही गोष्ट अशक्य नाही. उदा. पाण्याच्या ठिकाणी गुरेढोर धुणे तसेच धुणीभांडी करणे टाळायला हवे, त्याचबरोबर सांडपाण्याचा योग्य निचरा करणे व सर्वात महत्वाचे म्हणजे कचरा निर्माल्ये टाकून नद्या प्रदूषित करू नयेत. कारण पाण्याच्या जागृतीबाबत केवळ शासन पातळीवरच प्रयत्न करून चालणार नाही तर सामान्य माणसाचाही यासाठी महत्वाचा सहभाग आवश्यक आहे. या लोकसहभागातून जलसमृद्धी साधता आली तरच पाणी वाचेल पर्यायाने जीवन वाचेल ।

जल हेच जीवन

कापरे माधुरी हरिदास
एफ.वाय.बी.कॉम 'अ'

पाण्याला 'जीवन' असे नाव आहे. ते एकदम सार्थ आहे. कारण सर्व संजीवांचे जीवनच पाण्यावरच अवलंबून आहे. पाण्याची गरज मानव जातीच्या निर्मितीपासूनची आहे, मानवी शरीराला फक्त नव्हे तर मानवाच्या उत्क्रांतासाठी, भरभराटीसाठी व प्रगतीसाठी पाणी आवश्यक आहे.

पाण्याला मराठीत 'रस' असेही नाव आहे. तेही अगदी सार्थ आहे. कारण पाणी हेच मानवी शरीराचा 'जीवनरस' आहे. मानवी शरीर बऱ्याच अंशी पाण्याचे बनलेले आहे. लहान बालकाच्या शरीराचा ७५ टक्के भाग पाण्याचा असतो. हे प्रमाण हळूहळू बदलत जाऊन प्रौढामध्ये त्याचे प्रमाण साधारणतः ६० ते ६५ टक्के होते. मानवी शरीरामध्ये ६० ते ७५ टक्के पाणी असूनही जर शरीराभोवती जलरोधक त्वचा नसती तर या पाण्याचे बाष्पीभवन होऊन गेले असते. मग द्राक्षे सुकवून बनावलेल्या मनुका/बेदाणे जसे दिसतात तसा माणूस दिसला असता.

मानव जातीला किंवा प्राणीमात्रांना जिवंत राहण्यासाठी शरीरातील पाण्याचे प्रमाण सदासर्वकाळ योग्य ते पुरेसे असावे लागते. आपल्या शरीरातील पाणी १० टक्क्याहून कमी झाले तर कोणताच सजीव जिवंत राहूच शकत नाही. मानवाच्या शरीरासाठी पाणी हे खूप महत्वाचे आहे. मानवी शरीर अन्नशिवाय काही आठवडे राहू शकते पण पाण्यावाचून सात दिवसापेक्षा जास्त तग धरू शकत नाही. इतके पाणी शरीराला लागते तरी कशासाठी? शरीरातील पाण्याचा दोन तृतीयांश भाग पेशीमध्ये असतो. उरलेला एक तृतीयांश भाग रक्त व इतर द्रवांच्या रूपाने वाहत असतो. आपल्या शरीरातील प्रत्येक पेशीला, प्रत्येक अवयवाला, प्रत्येक स्नायूला त्याचे कार्य व्यवस्थित होण्यासाठी पाण्याची खूप आवश्यकता आहे.

तसेच खुप उष्णप्रदेशात किंवा कडक उन्हाळ्यात त्वचेच्या सुक्ष्मछिद्रांवाटे घामाच्या रूपाने पाणी बाहेर टाकले जाते. याच पाण्याचे बाष्पीभवन झाल्यामुळे शरीराला थंडावा जाणवतो. आपल्या शरीरातील पाण्याचे प्रमाण जर योग्य व पुरेसे ठेवायचे असेलतर सर्व प्रकारे शरीराबाहेर टाकलेल्या पाण्याइतके किंवा जास्त पाण्याचा पुरवठा

पाहिले.

पाण्याचे महत्त्व जाणा :

पाण्याचा प्रत्येक थेंब महत्वाचा आहे. हे ओरडून सांगितले जात असले तरी अजूनही पाण्याचे महत्त्व आपल्या लक्षात आलेले नाही म्हणून पाण्याचा कसाही वापर केला जातो. पण एक दिवस नळाचे पाणी गेले तरी तोंडचे पाणी पळते मग महिनोमहिने दुष्काळी परिस्थितीशी झुंजत असलेल्या पाण्यामागे अक्षरशः दाहीदिशा फिरणाऱ्या लोकांना त्याचे किती महत्त्व आहे, म्हणूनच पाणी जपून वापरले पाहिजे. त्याचे योग्य नियोजन केले तर सर्वांना पाणी मिळत शकते हे लक्षात घ्यायला हवे.

बऱ्याचदा कुठेतरी जवळपास नळ सुरू असल्याचा आवाज ऐकू येतो. पाण्याचा आवाज ऐका, कुठे पाणी वाहते आहे. याचा शोध घेऊन नळ बंध करा. विनाकारण कोणी पाणी वाया घालवत असेल तर त्याला समज द्या जनजागृती करा कुंडीमध्ये पाण्याचा ओलावा ठेवू शकता आणि सेंद्रीय कोरड्या तणाचा वापर करा हे तण ओले करून त्याचे आच्छादन दिल्याने कुंडीतील झाडास पाणी कमी लागते. हे तण ओलाव धरून ठेवते.

घोषवाक्य स्वच्छ पाणी, सुंदर परिसर

जीवन होईल, निरोगी निरंतर

पाण्याची राखा शुध्दता जीवनालामिळेल आरोग्यता

पाणी प्रत्येक थेंब महत्त्वाचा :-

जागतिक तज्ज्ञांच्या मते भारताची लोकसंख्या २०५७ सालापर्यंत १०० कोटी होणार आहे. माणसाच्या दैनंदिन गरजेसाठी १५० लिटरांपेक्षा अधिक पाणी वापरलं जातं. नागपूर, पुणे, मुंबईसारख्या शहरात तर हेच वापरायचं प्रमाण २०० प्रति लिटरपर्यंत जातं. पाण्याचा असाच वापर होत राहिला तर येत्या १०-१५ वर्षात पाणी समस्या उग्र रूप धारण करील अंश भाकीत केलं जात आहे.

पाण्याची बचत म्हणजेच पाण्याची निर्मिती :

आपल्या देशात सर्वाधिक पाण्याचा वापर शेतीसाठी केला जातो. मात्र शेतीसाठी आता पारंपारिक पध्दती सोडून टिंबक व तुषार सिंचन पध्दतीचा वापर केल्यास उपलब्ध पाण्यात चारपट पीक घेता येऊ शकतं हे अनेक उदाहरणावरून सिध्द झालचं मात्र अजूनही या नव्या पध्दतीचा स्विकार शेतकऱ्यांनी म्हणावा तितका केला नाही. पण सर्व शेतकऱ्यांनी या सिंचन पध्दतीचा जरूर वापर केला पाहिजे तेव्हाच पाण्याची बचत म्हणजेच पाण्याची निर्मिती होईल.

आपल्या शरीरात न्हायला हवा हे आपण लक्षात ठेवणे

पाणी हेच जीवन

गव्हाणे शैला मधुकर
एम.एस्सी. २

पाणी वाचवा..जीवन वाचवा
'पाणी' आणि 'पाणी' जपून वापरा,
पाणीमुळे तुमच्या वर्तमानकाळ व
पाण्यामुळे तुमचा भविष्यकाळ
सुरक्षित राहणार आहे.

पाणी आपले जीवन पाण्याशिवाय जीवन नाही. हे खरे आहे पण आपण ह्या जीवनाचा आदर राखतो का ? देशातील जे पाण्याचे स्रोत आहेत हे दूषित होत चालले आहेत आपण आपल्या हाताने पाण्याचे हे स्रोत नष्ट करत आहोत का ? पुढील पिढ्यांसाठी आपण ह्या प्रदूषित नद्या, दूषित पाण्यामुळे होणारे होण हा वारसा ठेवून जाणार आहोत का याचा प्रत्येक सुज्ञ माणसाने विचार करायला हवा. आणि जो पाणीसाठा शिल्लक आहे. त्यात कारखान्यामधून होणारे प्रदूषण, नदीकिनारी केली जाणारी धार्मिक कृत्ये, नदीत मोठ्या प्रमाणावर टाकला जाणारा कचरा, वसाहतीतून सोडण्यात येणारे सांडपाणी, गंगेत काही ठिकाणी प्रेत सुद्धा सोडले जाते हे करून आपण निसर्गाला नष्ट करण्यात हातभारच लावत आहोत. जलचरांच्या दुर्मिळ जाती नष्ट करत आहोत निसर्गाचा विध्वंस करत आहोत. नद्यांना वाहत ठेवल्यास देशात आपणा हरित क्रांती घडवू शकतो. नद्याचे मोठ्या प्रमाणात होणारे प्रदूषण रोखून आपण निसर्ग वाचवण्यात आपला खारीचा वाटा उचलू शकतो.

अनिर्बंध वाळू उपसा, नद्यांच्या पात्रात अडथळे करणे ह्याने आपण आपल्या निसर्गाची अवहेलनाच करत आहोत. देशातील जवळ जवळ दोन तृतीयांश नद्या ह्या कोरड्या पडल्या आहेत तर बाकीच्या प्रदूषित झाल्या आहेत. शेतीसाठी लागणारी जमीन आहे पण प्रदूषित पाण्यामुळे पीकही घेऊ शकत नाही अशी आपल्या इथल्या शेतकऱ्यांची अवस्था आहे, पाण्याचे नीट नियोजन न केल्याने दुष्काळ हा देशाच्या पाचवीला पुजलेलाच आहे.

पाणी वाचवणे आता अतिशय जरूरीचे झाले आहे. कारण देशात सगळीकडे पाण्याची टंचाई जाणवू लागली आहे. मुंबईसारख्या शहरातही पाणी टंचाई आहे. तर छोट्या

छोट्या खेड्यातील हाल पाहायलाच नकोत. तिथे तर टँकरने पाणी आणलेलेही पुरत नाही. ही टंचाई दूर करण्याचे काम सरकार जरी करत असेल तरी आपलेही काही कर्तव्य आहे की नाही आपण पाणी कुठे वाया घालवतो. त्याचा अभ्यास करण्याची वेळ आली आहे.

आपली उपनिषदे सांगतात, दुसऱ्याचे काहीही नुकसान होऊ नये, कारण ही सृष्टी परमेश्वराच्या मालकीची आहे आणि आपण आपल्या गरजे इतकाच मात्र घ्यावा. कारण ह्या जगातील सर्व सर्वांसाठी आहे आणि ते देवाने सर्वांसाठी निर्माण केले आहे. निसर्गाची नासाडी थांबवणे आता आपल्या हातात आहे. पाण्यावरच हे सृष्टीचक्र फिरत आहे आपण पाण्याशिवाय पृथ्वीची कल्पनाही करू शकत नाही. जागतिक तापमानवाढीमुळे लोकांच्या तोंडचे पाणी पळले आहे.

आपण आपल्या दैनंदिन जीवनमध्ये योग्य नियोजन करून पाण्याचा दुरुपयोग टाळू शकतो पण त्यासाठी काय केले पाहिजे. पाण्याखाली घागर किंवा कोणतेही भांडे ठेवले तरी ते वाहून जाणार नाही याची काळजी घेतली पाहिजे. खूप जण दात घासताना बेसिनचा नळ उघडाच ठेवतात ? हॉटेलमध्ये ग्लासातील पाणी अर्धवट प्यायल्यानंतर बाकीचे पाणी फेकून देतात. त्यापेक्षा हॉटेलमध्ये छोट्या ग्लासात पाणी दिल्यास वाया जाणार नाही पण काळजी कोण घेतो. खूप ठिकाणी रस्त्यावर पाणी मारतात त्याचा काय फायदा ते एक तो दुकानदारच जाणो काही जणांना शॉवरखाली आंघोळ करण्याची भारी हौस असते, पण त्यांच्या लक्षात येत नाही की आपण किती पाणी वाया घालवतो.

पाणी आहे निसर्गाचे अनमोल रत्न

त्यास वाचवण्याचा करा प्रयत्न

नका वाया घालवू पाणी

इंधन, बचत करून देशाचे धन

पाणी जीवन आहे त्याचा काटकसरीने वापर करू या. पाण्याशिवाय आपण जगू शकत नाही त्यामुळे पाणी वाचविणे व त्याची स्वच्छता राखणे हे आपले प्रत्येकाचे कर्तव्य आहे त्यामुळे पाणी शुद्धीकरण नियमित करू सर्वांचे जीवन आरोग्य संपन्न करू.

डुबता है तो पानी को दोष देता है,
गिरता है तो पत्थर को दोष देता है,
इंसान भी बड़ा अजिल है,

कुछ कर नही पाता है,
तो किस्मत को दोष देता है ।

अशा प्रकारे पाणी वाचवा, जीवन वाचवा हे गरजेचे आहे. अशा लोकसहभागातून जलसमृद्धी साधता आली तरच पाणी वाचेल पर्यायाने जीवन वाचेल.

###

शेतकरी आत्महत्या

मोनिका कैलास चव्हाण
एफ. वाय. बी. कॉम. 'अ'

माझा शेतकरी खांदा
उभ्या जगाचा पोशिंदा
दुष्काळातल्या घरात माझ्या
नाही अन्नपाण्याचा दाना
बरवडा खाऊन भागवले उदर
मात्र देवाला नाही माझीच फिकीर
शेतकरी म्हणून जन्माला आलो,
हाच का माझा गुन्हा ?
माझ्याच नशिबी का ?
ही दरिद्री पुन्हा -पुन्हा
पेरणीला पैसे नाही
मुलांना शिक्षण नाही
ल्यायला कपडे नाही
खायला अन्न नाही
एवढी वाईट परिस्थिती माझी
तरी मदतीचा हात पुढे नाही
केली निसर्गाने करणी,
झाली दुष्काळाची भरणी
नाही नभी एक थेंब पाणी
आले दुःखाचे अब्रू माझ्या नयनी
ओढवली ही वाईट परिस्थिती
वाटू लागली मला जगायची भिती
जगायची मला वाटते खंत
आत्महत्येने मला मिळाला एकांत
तरी परिस्थिती माझी तशीच अजून
प्रत्येक जन्मी पहिले पाढे पंचावन्न
प्रत्येक जन्मी पहिले पाढे पंचावन्न

###

पाणी हेच जीवन

प्रियंका बाबासो यादव
एफ. वाय. बी. कॉम. 'अ'

पाणी आहे निसर्गाचे
अनमोल रत्न
त्यास वाचवण्याचा
करा प्रयत्न

पृथ्वीवर सजीवांच्या उत्पत्तीला आवश्यक असणारा सर्वात महत्वाचा घटक असणाऱ्या पाण्याला सजीवांच्या जीवनाची उपमा अतिशय समर्पक आणि सार्थ आहे.

'पाणी म्हणजे जीवन' या गोष्टीचा विचार करताना सजीवांच्या जगण्यासाठी पाणी ही अत्यंत आवश्यक गोष्ट आहे याची खात्री पटते कोणत्याही सजीवांच्या उत्पत्ती वाढ स्थिती यासाठी पाण्याची नितान्त आवश्यकता आहे त्या पाण्याविषयी समग्र दैनंदिन जीवनाचा भाग म्हणजे पाणी आहे त्या पाण्याविषयी समग्र अभ्यास करताना पुढील मुद्दयाचा ऊहापोह करता येईल.

पाण्याचे स्रोत : पाऊस, नदी, विहीर, कूपनलिका, तलाव इत्यादी

पाण्याचा वापर :

१. पाण्याचा पिण्यासाठी वापर केला जातो.
२. घरगुती वापरासाठी : घरगुती वापरासाठी यामध्ये कपडे धुणे, भांडी घासणे, फरशी पुसणे, झाडांना पाणी घालणे वैयक्तिक काम इत्यादी
३. शेतीसाठी पाण्याचा वापर केला जातो. हिवाळी पिके सोडली तर उन्हाळ्यामध्ये घेतल्या जाणाऱ्या व पावसाळ्यात घेतल्या जाणाऱ्या पिकांना पाण्याची खूप आवश्यकता असते.
४. पाण्याचा वापर वीज निर्माण करण्यासाठी केला जातो.
५. औद्योगिक उत्पादन करताना पाण्याचा खूप मोठ्या प्रमाणात वापर केला जातो.

पाण्याचे प्रदूषण :

पाण्याचा वापर करत असताना त्याचे पुढीलप्रमाणे प्रदूषण होते.

१. घरगुती पाण्याचे प्रदूषण : घरामध्ये आपण फरशी भांडी धुण्यासाठी अशी विविध लिक्वीड वापरतो, त्यामुळे

घरगुती पाण्याचे प्रदूषण मोठ्या प्रमाणात होते.

२. शहरातील सांडपाणी आणि विविध प्रकारचा कचरा नद्यामध्ये मिसळल्यास नदीच्या पाण्याचे मोठ्या प्रमाणात प्रदूषण होते. पाण्यामध्ये गाड्या व जनावरे धुणे शेतीमध्ये वापरली जाणारी खते किडनाशक यांचे अवशिष्ट पावसाच्या पाण्याबरोबर जवळच ओढ्यामध्ये मिसळले जातात.

३. औद्योगिक करणातील, उद्योगांमधील सांडपाणी नदीमध्ये सोडले जाते. त्यामध्ये पाण्याचे मोठ्या प्रमाणात प्रदूषण होते. पाण्यातील जलचर नष्ट होतात. पाण्यात विविध केमिकल्स मिसळले जातात त्यामुळे ते पाणी शेतीसाठी व इतर कामासाठी योग्य राहत नाही त्याचे दुष्परिणाम दिसून येतात. शेतीची सुपीकता नष्ट होते.

४. समुद्रातील वाहतुकीमुळे खनिज तेलाची गळती होते व जलचर नष्ट होतात.

५. कारखान्यातून बाहेर पडणारा धूर व पाऊस याचा संयोग होऊन आम्लपर्जन्याच्या स्वरूपात पाण्याचे प्रदूषण होते.

पाणी प्रदूषणावरील उपाय :

१. औद्योगिक घटकांना मार्गदर्शक सूचना करणे. रासायनिक पदार्थ पाण्यात टाकण्यापासून अटकाव करणे.

२. सेंद्रीय शेतीचा वापर करणे रासायनिक खते, किडनाशक मर्यादित प्रमाणात वापरणे.

३. शाडू मातीच्या मूर्ती आणि नैसर्गिक रंग वापरून सणाचा सात्विक आनंद लुटणे, जलप्रदूषण करणे टाळणे.

४. कारखान्याचे दूषित पाणी प्रक्रिया करून व घरगुती अशुद्ध पाणी योग्य ती प्रक्रिया करूनच नदीमध्ये सोडणे

५. अशुद्ध पाण्याची निर्मिती कमीतकमी प्रमाणात कशी होईल याची काळजी घेणे.

६. वापरलेल्या पाण्याचे शुद्धीकरण करून पाण्याचा पूर्णवापर करावा.

७. गाड्या धुताना पाण्याच्या पाईपचा वापर न करता बकेट मध्ये पाणी घेऊन गाड्या धुणे आवश्यक आहे.

८. पाण्यापासून वीजनिर्मिती न करता इतर मार्गाने वीजनिर्मिती न करता इतर मार्गाने वीजनिर्मिती करावी.

९. उद्योगधंद्यासाठी वस्तूचे उत्पादन करताना पाण्याचा वापर कमी प्रमाणात किंवा पाणी वापरूच नये, अशी उत्पादने करावी.

पाण्यासाठी होऊ शकते

तिसरे महायुद्ध

प्रा. शिवाजी सोनवणे

भौतिकशास्त्र विभाग

तिसरे जागतिक युद्ध पाण्यासाठीच होणार असल्याचे भाकीत अनेक जलतज्ज्ञांनी यापूर्वीच व्यक्त केले आहे. भूगर्भातील पाण्याची खालावत चाललेली पातळी हे त्या अनेक कारणांमागील एक कारण आहे. जलतज्ज्ञांच्या या भाकितावर संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या पाहणी अहवालाने शिककामोर्तब केले आहे. जगभरातील जलस्त्रोतांच्या वापरा संदर्भातील धोरणात आमूलाग्र बदल करण्यात आला नाही, तर पुढील १५ वर्षात जगाच्या एकूण गरजेच्या ६० टक्केच पाणीसाठा शिल्लक राहील. असा इशारा या पाहणी अहवालातून देण्यात आला आहे. जलसंपत्तीच्या एकूणच भवितव्यविषयी काळजी वाटावी अशी परिस्थिती सध्या जगभरात निर्माण झाली आहे. प्रामुख्याने उत्पादन कमी आणि लोकसंख्या अधिक अशी स्थिती असणाऱ्या विकसनशील देशात तर ही परिस्थिती आणखीच गंभीर आहे, या देशांच्या यादीत भारताचा सदधा समावेश होतो हे खेदाने म्हणावे लागत आहे, जगातील सुमारे ७४.८ कोटी जनतेला पिण्यासाठी शुद्ध पाणी मिळत नाही, भारतातील सव्वाशे कोटी जनतेपैकी अधिकांश जनतेला शुद्ध पाण्यासाठी दर दिवशी संघर्ष करावा लागतो. नेमका याचाच फायदा व्यावसायिकांनी घेतला आहे आणि आता शुद्ध पाण्याचा व्यवसाय तेजीत आला आहे. विकत मिळणारे हे शुद्ध पाणी मूठभर धनदांड्यांना परवडणारे असले तरीही ग्रामीण भागात राहणाऱ्या ८० टक्के जनतेचे काय ? ग्रामीण भागातील या जनतेला शुद्धपाणी मिळणे तर दूरचीच गोष्ट, पण साध्या पाण्यासाठी सुद्धा त्यांना मैलोनमैल पायपीट करावी लागते, शुद्ध पाणी पुरवठा हे शासनाचे काम आहे आणि इकडे आरोग्याशी निगडित शुद्ध पाण्याचा व्यवहार शासन डोळे फाडून बघत आहे. भूतलावर आज सात अब्ज लोक राहतात. पुढील तीन दशकांत त्यात आणखी दोन अब्ज लोकांची भर पडणार असून जगाची एकूण लोकसंख्या नऊ अब्ज होईल, असे संकेत अभ्यासकांनी दिले आहेत. २०५० पर्यंत पाण्याच्या जागतिक मागणीत ५५ टक्क्यांनी वाढ होणार आहे. अशा परिस्थितीत जगभरातील जलस्त्रोतांच्या वापरा संदर्भातील धोरणात बदल केला नाही

तर २०३० पर्यंत पाण्याच्या एकूण गरजेच्या केवळ ६० टक्केच पाणी शिल्लक राहिल, असा गंभीर इशारा संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या पाहणी अहवालात देण्यात आला आहे. मागणी आणि पुरवठा यात योग्य समतोल राखण्याची गरज आहे. वार्षिक जागतिक पाणी विकास अहवालानुसार पाण्याची मागणी आणि पुरवठा याबाबत जगाला संघर्ष करावा लागणार आहे. जगातील प्रत्येक देशाने त्यांच्या धोरणात सकारात्मक बदल घडवून आणले तरच भविष्यात पाण्याच्या पुरेशा उपलब्धतेची शाश्वती आहे. अशाश्वत विकासाच्या वाटेवरील मार्गक्रमण आणि विविध देशांतील सरकारचे धोरणात्मक अपयश यामुळे जलस्रोतांची गुणवत्ता व उपलब्धतेवर नकारात्मक परिणाम झाला आहे. आर्थिक प्रगतीच्या मागे आज प्रत्येक देश धावत आहे. या आर्थिक प्रगतीने सर्वकष प्रगती साधता येणार नाही, असा इशारा या अहवालाच्या माध्यमातून देण्यात आला आहे.

जागतिक हवामान बदलामुळे पावसाचा लहरीपणा वाढत असतानाच भूगर्भातील जलसाठ्याचा मोठ्या प्रमाणात उपसा होत असल्याने भूजल पातळी खालावत आहे. जगभरातील जलस्रोत कोरडे पडण्यामागे पर्यावरणाचा होत असलेला न्हास हे एक कारण आहे. दिवसेंदिवस पर्यावरणाचा समतोल ढासळत चालला आहे. परिणामी पावसाचा लहरीपणा वाढला आहे त्यातूनच वेळोवेळी पाऊस आणि वेळी अवेळी वादळ अशा निसर्गाच्या पालटलेल्या रूपाचा मानवी जीवनावर परिणाम होऊ घातला आहे. जागतिक तापमानवाढीमुळे जगभरात पाण्याचे साठी हे कडक उन्हामुळे कोरडे पडल्याने पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न गंभीर होताना दिसून येत आहे. आशिया खंडाबाबत सांगायचे झाले तर भारतात मोठ्या प्रमाणावर पाणीटंचाई आहे. नद्यांचा प्रवाह आणि पाणी वाटपावरून भारत, पाकिस्तान, चीन आणि बांगलादेशात अनेक वर्षांपासून वाद सुरु आहेत.

भारत-पाकिस्तान :

भारत आणि पाकिस्तानमध्ये सिंध, चिनाब, रावी, झेलम आणि सतलज नदीच्या पाणी वाटपावरून वाद सुरु आहे. १९६० मध्ये भारत आणि पाकिस्तानमध्ये सिंधू नदीच्या पाण्याच्या वाटपाबाबत एक करार झाला होता. भारतातून उगम पावणाऱ्या सिंधू नदीच्या प्रवाहात बदल केला तर पाकिस्तानात दुष्काळाची परिस्थिती निर्माण होईल. त्यामुळे या करारानुसार भारत सिंधू नदीच्या

प्रवाहात कोणताही बदल करणार नाही, असे निश्चित करण्यात आले होते. त्यानंतरही जम्मू-काश्मीरमध्ये भारत बेकायदा पाणी अडवत असल्यामुळे त्याचा परिणाम पाकिस्तानच्या अर्थव्यवस्थेवर झाला आहे, असा आरोप पाकिस्तानने भारतावर केला. त्यावर भारताने पाकिस्तानाकडून भारतावर होणारा हा आरोप फेटाळून लावला. कायम तणावाची स्थिती असणाऱ्या या दोन्ही देशांमध्ये पाणी हे एक तणावाचे कारण आहे.

भारत चीन :

आसामच्या वरच्या भागात ब्रह्मपुत्रा नदीवर चीन धरण बांधत आहे. पाणी वाटपावरून दोन्ही देशांत वाद पेटण्याची चिन्हे आहेत. चीनने ब्रह्मपुत्रा नदीवर आतापर्यंत तीन धरणे बांधून पाणी अडवले आहे. ब्रह्मपुत्रा नदीवर धरणे बांधून वीजनिर्मिती करण्याचा चीनचा इरादा आहे. त्यामुळे भारतच नव्हे तर बांगलादेश आणि भूतानमध्ये पूरस्थितीचा धोका वाढणार आहे. चीनने ब्रह्मपुत्रा नदीचा प्रवाह बदलला तर बांगलादेशात भयंकर परिस्थिती निर्माण होईल. सध्या भारत आणि चीनमध्ये अनेक वर्षांपासून ब्रह्मपुत्राच्या पाणी वाटपावरून चर्चा सुरु आहे. पण अजूनही त्यावर तोडगा निघालेला नाही.

भारत बांगलादेश :

पाण्यावरून भारत आणि बांगलादेशात पहिले युद्ध होण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. भारत आणि बांगलादेशात गंगेच्या पाणी वाटपावरून अनेक वर्षांपासून वाद सुरु आहेत. दोन्ही देशांचे अधिकारी दर वर्षी या मुद्द्यावर चर्चा करतात, पण अजूनपर्यंत ठोस निर्णय घेण्यात त्यांना यश आले नाही. भारत बांगलादेशात गंगा नदीच्या पाण्याबाबत १९९६ मध्ये ३१ वर्षांनंतर करार झाला होता. देशाचे माजी पंतप्रधान एच. डी. देवगौडा आणि बांगलादेशाचे पंतप्रधान शेख हसीना यांच्यात पाणी वाटपावरून चर्चा झाली होती. तरीही हा वाद शमलेला नाही.

पाण्याविना शेती व्यर्थ

माणिकराव सातव पाटील
खजिनदार पालकसंघ बीजेएस

पुरोगामी महाराष्ट्राचे प्रणेते म्हणून ओळखणारे महात्मा फुले ह्यांनी शेतकऱ्यांचा असूड हा ग्रंथ लिहला, त्यामध्ये ते नमूद करतात,

‘विद्ये विना मती गेती । मती विना नीती गेली।

नीती विना गती गेली । गतिविना वित्त गेले ।

वित्तविना शूद्रखचले । इतके अनर्थ अविद्येने केले ’

वरील विचारांवरून महात्मा फुले ह्यांना शेतकऱ्यां विषयी काळजी असल्याचे सूचित होते, शेतकरी आणि पाणी ह्यांचा घनिष्ठ संबंध आहे. हा संबंध कमी झाला तर 'कोरडा दुष्काळ पडतो व जास्त झाला तर ओला दुष्काळ पडतो पण ह्या दोन्ही दुष्काळात जास्त नुकसान शेतकऱ्यांचे होत असते.

भारताची संपूर्ण अर्थव्यवस्था शेतीवर अवलंबून आहे. त्यामुळे शेती हा कायम स्वरूपी चालणारा व्यवसाय आहे. ह्या व्यवसायाचा मुख्य आधार जरी कष्ट असले तरी पाणी हे अत्यंत आधारभूत घटक आहे. शेतीसाठी कालवा नदी, विहिर ही महत्वाची साधने आहेत जास्त पाऊस पडला तर ह्या साधनांचा वापर चांगला होतो. पूर्वीच्या काळात पावसाचे प्रमाण अधिक असल्याने नदी ओढे बारमाही वाहत असल्याचे दिसत होते त्याचा वापर पारंपारिक साधनांद्वारे शेतीसाठी केला जात होता ओलीताचे प्रमाण कमी असले तरी शेतकऱ्यांच्या इच्छा अपेक्षाही तेवढ्याच होत्या . त्यामुळे शेतीतून निघणाऱ्या उत्पन्नाचा ताळमेळ बसत होता व तो सुखी समाधानाने जीवन जगत होता. पण आज २१ व्या शतकात आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर जरी अधिक होत असला तरी तो शेतकऱ्यांच्या पाण्यासाठी घातक ठरत आहे, यंत्राच्या माध्यमातून जमिनीतून ५०० ते १००० फूट खोलीतून पाणी वर काढले जाते त्यामुळे विहिरींचे तर अस्तित्व संपुष्टात आलेच पण पाण्याची पातळी ही दिवसेंदिवस खाली खाली जात आहे. त्याचा परिणाम शेतकऱ्यांवर होत आहे पूर्वीच्या काळात विहिर शेतकऱ्यांचे मुख्य साधन होते आज मात्र विहिरीच्याऐवजी बोअर हे साधन झाले आहे. ह्या साधनाचा वापर कायम स्वरूप करता येत नाही.

आधुनिक काळात शेतकऱ्यांचा व्यापारी पिके घेण्याकडे अधिक कल आहे ह्या पीकांसाठी पाण्याचा अधिक वापर करावा लागतो पण बदलत्या काळानुसार ऊस हे व्यापारी पीक घेताना पारंपारिक पाट पद्धतीचा वापर न करता टिंबक सिंचन पद्धतीचा वापर करणे गरजेचे आहे त्यामुळे कमीतकमी पाण्यात अधिक पीक घेता येईल त्यासाठी शेतकऱ्यांना जलसिंचनाबद्दलचे आधुनिक प्रशिक्षण देणे ही काळाची गरज आहे.

साधारणतः भारतातील शेती ही पाण्यावर अवलंबून असल्याने जास्तीत जास्त शेतीमध्येच पाणी कसे साठवता येईल त्याचे शेतकऱ्यांना प्रशिक्षण दिली पाहिजे . पाणी आडवा पाणी जिरवा, जलयुक्त शिवारबंधाऱ्यांची निर्मिती, सलग सम पातळी चर ह्या सारखे प्रयोग राबविले तर पाण्याचा काहीसा प्रश्न सुटण्यास मदत होईल. त्यासाठी शासनाची तर मदत होईलच पण स्वतःचा त्यामध्ये सहभाग असला पाहिजे. पडणाऱ्या पावसाचा प्रत्येक थेंब झेलून तो साठविला पाहिले व त्याला ज्या ज्या वेळी पाण्याची गरज भासेल त्या त्या वेळी तो उचलला गेला पाहिजे. असा हा प्रयोग राबविणे काळाची गरज आहे, प्रथम मी वरील प्रयोग करणार नंतर दुसऱ्याला सांगणार असे केले तर पाणी साठविण्यासाठी एक नव्याने साखळी तयार होईल आणि तीच खरी जलक्रांती ठरल्याशिवाय राहणार नाही सध्याच्या काळात शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या हा विषय सध्या चांगलाच चर्चेला आला आहे. कर्ज फेडता न आल्याने शेतकरी आत्महत्या करतात हा शासकीय अहवाल आहे. पण शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येचे मूळ कारण पाणी हेच आहे. वेळेवर पाऊस न पडल्यामुळे शेतीतून पीक आले नाही पण त्या पीकासाठी झालेला खर्च मात्र गेला अशी स्थिती सर्व सामान्य शेतकऱ्यांची झालेली आहे अनेक वेळा शेतीतील उत्पादनात खूप वाढ होते पण योग्य बाजारभाव मिळत नाही त्यामुळे उत्पादनावर जेवढा खर्च झालेला आहे तेवढा सुद्धा तो मिळत नसल्याने शेतकरी कर्जबाजारी होऊन आत्महत्या करू लागला आहे ह्या सर्वावर ठोस उपाय योजना करण्यासाठी सर्वात प्रथम शेतकरी हा देशाच्या अर्थव्यवस्थेचा मूळ कणा आहे हे सर्वांनी समजून घेतले पाहिजे. दिवसेंदिवस पाण्याचे प्रमाण कमी होत आहे तेव्हा पाणी जपून वापरण्याबद्दल शेतकऱ्यांचे प्रबोधन करणे ही काळाची मोठी गरज आहे.

※ पारंपारिक पाण्याचे स्रोत निर्माण करून ते टिकवून धरण्यासाठी सातत्याने प्रयत्नशील राहिले पाहिले.

* शेतकऱ्यांना शेती शिवाय गांडूळ शेती प्रकल्प, दूध व्यवसाय, मेंढीपालन, शेळीपालन, कुक्कूटपालन असे जोड धंदे करण्याचे मार्गदर्शन मिळाले पाहिजे.

प्रत्येक शेतकऱ्यांचा एक तरी मुलगा शिक्षण घेऊन व्यवसाय किंवा नोकरीमध्ये समाविष्ट झाला पाहिजे. वरील उपाय योजना केल्यातर काही प्रमाणात शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या रोखण्यास मदत होईल. पाण्यामुळे देश सुजलाम सुफलाम होईल.

शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या :

चिंतन व उपाय

प्रा. सचिन कांबळे
इतिहास विभाग

प्राचीन काळापासून शेती हा मुख्य व्यवसाय भारतीय समाज जीवनाचा मानला जातो. भारतीय अर्थव्यवस्थेचा मुख्य कणाच शेतीला मानला जातो. आजच्या परिस्थितीतही भारतीय अर्थव्यवस्था शेतीवरच अवलंबून आहे. स्वातंत्र्यपूर्व काळातील शेतीची परिस्थिती व आजची शेतीव्यवस्था यामध्ये लक्षणीय स्वरूपाचा बदल घडून आलेला दिसतो. सध्या महाराष्ट्रातील शेतकरी वर्गाची स्थिती अत्यंत विदारक स्वरूपाची दिसते. शेतकऱ्यांना बळीराजा ही संज्ञा वापरली जाते परंतु जगाचा पोशिंदा असणारा तोच आज उपाशी आहे. एकीकडे निसर्गाची साथ नाही आणि दुसरीकडे शासनाची योग्य भूमिका नाही. शेतकऱ्यांच्या उत्पादनाला सन्मानाची वागणूक नाही. व्यापारी मंडळ मनाला वाटेल तो भाव देतात अशा अडचणीच्या स्थितीत बळीराजा या शब्दातील राजा हा दुसराच होतो मात्र बळी मात्र शेतकऱ्यांचा जातो हीच खरी महाराष्ट्रात गेली अनेक वर्षांपासून चिंतनाची बाब आहे. पूर्वीचे उत्तम शेती, मध्यम व्यापार आणि कनिष्ठ नोकरी असे व्यवहारिक मानवी चित्र मानले जात होते. परंतु उत्तम शेती करणाऱ्या वर्गावरच आज आत्महत्या करावी लागते ही दुर्दैवाची चिंतनशिल घटना आहे.

शेतकऱ्यांच्या वाढत्या आत्महत्येची चर्चा समाजामध्ये सतत वाढत आहे. भारतामध्ये १९९८ पासून

शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांचा शास्त्रीय अभ्यास सुरु झाला. या अभ्यासाच्या माध्यमातून आंध्र प्रदेश कर्नाटक, पंजाब, महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांनी आत्महत्या का केल्या याची कारणमीमांसा स्पष्ट स्वरूपात मांडली. पीक नष्ट होणे, कर्जबाजारीपणा, राज्याच्या आर्थिक व राजकीय धोरणाचे अपयश, कापूस उत्पादनाशी महत्वाचा संबंध, वाढत्या कर्जबाजारीपणामुळे शेतकऱ्यांवरील ताण वाढून अनेक शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या असे निष्कर्ष या अभ्यासातून काढले. महाराष्ट्रात टाटा समाज विज्ञान संस्था, बी. बी. मोहंली, पी साईनाथ, सुरजित मिश्रा, डॉ. अंजली कुलकर्णी, एस.एस. नाईक इ. महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येचा अभ्यास २००५ च्या दरम्यान केला. त्यातून काढलेले निष्कर्ष म्हणजे-

१. कर्जबाजारीपणा हा मुख्य घटकच जबाबदार आहे.
२. उत्पादन खर्च आणि हमीभाव त्याचप्रमाणे मुक्त बाजारातील दरामध्ये समन्वय राहिला नाही.
३. पिकांचे घटलेले उत्पन्न, खते, कीटकनाशके यांचा वाढता वापर.
४. बँकिंग क्षेत्र कर्जपुरवठा कमी करत असल्यामुळे सावकार हाच कर्जपुरवठा करणारा मुख्य स्रोत.
५. सिंचनाची पुरेशी सोय नसल्यामुळे नगदी पीक घेणाऱ्या शेतकऱ्यांना मोठा कर्जाचा फटका बसला.
६. सरकारी यंत्रणेकडून अपेक्षित कृषीविषयक माहिती मिळाली नाही, शेतकऱ्यांकडे बघण्याचा सरकारचा दृष्टिकोन सकारात्मक नाही.
७. छोट्या आणि मध्यम स्वरूपाच्या शेतकऱ्यांचे संरक्षण करणारी स्वतंत्र यंत्रणा नाही.

या सर्व कारणांमुळेच आर्थिक उदारीकरणात शेतकरी वर्ग भरडत गेला. समाजातील सामाजिक आर्थिक विश्लेषण विसंगत स्वरूपाचे होते. नैसर्गिक आपत्तीचा फटका, दारिद्र्य, सरकारी धोरण, आधुनिक शेती तंत्रज्ञानामुळे भांडवलाची झालेली गुंतवणूक, बाजारपेठेवरील अवलंबून असणारे धोरण, शेतीपूरक, व्यवसायावर आलेली मर्यादा, कौटुंबिक समस्या, पीक कर्ज योजना व पीक विमा योजना यामधील दोष अशा सर्व समस्यांचा सामना सतत या वर्गास करावा लागत असल्याने सहाजिकच सर्व स्तरातील शेतकऱ्यांवर आत्महत्या करण्याची वेळ येते. हीच चिंतनाची एक बाजू आहे. जर शेतकरी वर्गच सुखी नसेल तर राष्ट्र कसे महासत्तेच्या दिशेने वाटचाल करेल ? कारण महासत्तेच्या वाटचालीचा पायाच

शेतकरी या वर्गाला मानले जाते. विज्ञान आणि तंत्रज्ञान याच्या जोरावर आम्ही प्रगतीच्या दिशेने यशस्वीपणे वाटचाल करू लागलो आहे परंतु आजच्या सद्यस्थितीस भारतीय शेतकरी वर्ग चिंतनशील जीवन जगत आहे. आजही नैसर्गिक आपत्ती, दुष्काळ, सरकारी धोरण याचा पहिला फटका हा कृषी व्यवस्थेला बसतो. पर्यायाने शेतकरी वर्गच यामध्ये दुबळा बनत जातो त्याचा परिणाम मानसिक संतुलनावर घेवून आत्महत्येच्या मार्गावर जाण्याची पावले उचलतो हे चिंतनाचे चित्र थांबवायचे असेल तर समाज, राष्ट्राने सकारात्मक पद्धतीने विचार करावा.

आज कृषी क्षेत्राचे पुनरुज्जीवन करणे गरजेचे धोरण बनले पाहिजे. छोट्या शेतांची उत्पादकता वाढवणे, पिकांची पशुधनाशी योग्य सांगड घालून छोट्या शेतकऱ्यांचे उत्पन्न वाढवणे. कृषी प्रक्रिया आणि जैविक कचऱ्याच्या वापरातून उत्पादनाची अतिरिक्त साधने उपलब्ध करून देणे अन्नधान्याचे उत्पन्न वाढवणे गरजेचे आहे. याशिवाय शेतकऱ्यांना मदत करणाऱ्या संस्था विस्तार सेवा, पतसंस्था सामाजिक संस्थांना सकारात्मकता दाखवावी, शेती क्षेत्रातील खर्च, जोखीम उत्पन्न यांचा स्थिती सुधारणे गरजेचे आहे, जमिनीचा पोत सुधारणे गरजेचे आहे. जलसाक्षरता चळवळ निर्माण होऊन सिंचनासाठी पाणीपुरवठा आणि पाण्याचे व्यवस्थापन अवश्यक आहे. सरकारने कृषी जोखीम निधी उभारायला हवा. दुष्काळ, पूर, पिकावरील कीड यामुळे फटका बसलेल्या शेतकऱ्यांच्या कर्जावरील व्याज माप करावे. कृषी उत्पन्न बाजार समित्या आणि राज्य विपणन मंडळाची भूमिका नियमनाऐवजी शेतमालाची प्रतवारी करणे. पॅकेजिंग करणे आणि स्थानिक उत्पादनांसाठी आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठा विकसित करणे गरजेचे आहे. याशिवाय मार्गदर्शन केंद्रे तयार झाली तरच शेतकऱ्यांवर आत्महत्या करण्याची वेळ येणार नाही हे सत्यच असेल.

पाण्याचा जागर मनामनातला

प्रा. एस.एन.हांडे
राज्यशास्त्र विभाग

महाराष्ट्रात १९७२ साली दुष्काळ पडला आणि प्रचंड आर्थिक व जीवितहानी या काळात झालेली आपण पाहिली, वाचली आहे. खरे तर या प्रसंगातून महाराष्ट्राने बरेच काही शिकायला पाहिजे होते पण तसे घडले नाही या घटनेतून धडा घेत एका व्यक्तीने मात्र स्वतःच्या गावचा विकास केला आणि गावाचे नाव आंतरराष्ट्रीय पातळीवर पोहचविले. हिवरेबाजार हे गाव आज आंतरराष्ट्रीय पातळीवरचे आदर्श गावांचे एक प्रतिमान तयार झाले आहे भारतातील टॉप टेन आदर्श गावे तुम्ही गुगलला शोधली तर त्यात प्रथम क्रमांकावर अहमदनगर जिल्हयातील हिवरेबाजार या नावाचे गाव येते.

हिवरेबाजार गावाचा पूर्व इतिहास : १९७२ ला महाराष्ट्रात दुष्काळ पडला त्यानंतर गावाचे अवस्था दयनीय झाली. इतर दुष्काळी पट्ट्यातील गावाप्रमाणेच या गावाची ही स्थिती होती. बेरोजगारी, पावसाचे अत्यल्प प्रमाण गरीबी, पिण्याच्या पाण्याचा अभाव व्यसनाधिनता यामुळे ९०% लोक रोजगारासाठी गाव सोडून बाहेर इतरत्र पुणे, मुंबई या ठिकाणी मोठ्या प्रमाणात स्थलांतरित झाले सरकारी अधिकाऱ्यांसाठी सुध्दा हे गाव म्हणजे पनिशमेंट पोस्टिंग बनले होते दारू, मारामान्या यामुळे गावात सरकारी योजना येणे बंद झाले होते १९८९ पर्यंत गावाची अशी स्थिती कायम होती गुन्हेगारीचे वाढते प्रमाणे दरडोई उत्पन्न कमी, दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबे साक्षरतेचे अत्यल्प प्रमाण ही गावची परिस्थिती १९७३ ते १९९० पर्यंत होती.

पोपटराव पवार यांचे व्यक्तिमत्व :

हिवरेबाजार या गावी श्री पवार यांचे चौथीपर्यंतचे शिक्षण झाले. त्यानंतर गावात शाळा नाही म्हणून मामाच्या गावी केडगाव याठिकाणी १० वी पर्यंतचे शिक्षण त्यांनी पूर्ण केले. तर ११ ते एम. कॉम पर्यंतचे शिक्षण अहमदनगर या जिल्हयाच्या ठिकाणी पूर्ण केले. श्री पवार यांस क्रिकेट या खेळात विशेष नैपुण्य होत ते राष्ट्रीय राज्य स्तरावर, आंतर विद्यापीठीय स्पर्धेत सहभागी झाले होते. या काळात गावाकडे त्यांचे येणे कमी झाले. बालपणी पवारांनी समृद्ध गावे पाहिली होती ती १९७२ नंतर राहिली नाहीत शिक्षण

पूर्ण झाल्यावर ते गावी आले तेव्हा गावातील तरुण व महिला पुढे आल्या आणि त्यांना सरपंच होण्याचा आग्रह केला. कुटुंबाचा या गोष्टीस पूर्ण विरोध होता कारण गावची परिस्थिती त्यांना माहित होती. या वेळेस श्री पवार यांच्या समोर बँकेची नोकरी व इतर अनेक करीअरचे मार्ग होते. करिअर की गाव या मनातील संघर्षातून त्यांनी गावाला पसंती दिली. १९८९ मध्ये ग्रामपंचायतीची निवडणूक झाली व ते बिनविरोध सरपंच म्हणून निवडून आले पदव्युत्तर पदवी घेऊन सरपंच झालेले पवार हे गावातील पहिलेच सरपंच होते त्यामुळे गावातील लोकांच्या त्यांच्याकडूनच्या अपेक्षा वाढल्या.

१९८९ नंतरचे हिवरे बाजार :

निवडून आल्यानंतर ६ महिने पवार गावात आलेच नाहीत. गावची पहिली ग्रामसभा २६ जाने. १९८९ ला झाली तेव्हा झेंडा वंदनाला गावात जावे लागले. तेव्हा लोकांनी आपल्या समस्या ग्रामसभेत मांडल्या. ९० % गाव स्थलांतरित झाला होता. गावात पाणी, रोजगार ह्यांच्या समस्या. होत्या या ग्रामसभेत पवारांनी गावच्या विकासासाठी पंचसूत्री तयार केली. गरजांवर आधारित प्रश्नांचे नियोजन केले व पाण्याच्या गरजेला प्राधान्य देऊन जलसंवर्धनाचे काम हाती घेतले कारण पाणी असेल तर शेती फुलेल, शेतीला जोडधंदा म्हणून दुग्धोत्पादन घेता येईल व जनावरांसाठीही पाण्याची गरज होती. श्री पवार यांनी लोकसहभागतून पाण्याचे नियोजन केले. पावसाचा पडणारा प्रत्येक थेंब जमिनीत मुक्कल त्याचबरोबर गावच्या परिसरात वृक्षारोपण केले पावसाचे पाणी जमिनीत जिरवल्याने भूगर्भजल पातळी वाढली. जनावरांना मोठ्या प्रमाणावर चारा उपलब्ध झाला उन्हाळ्यातही विहिरींना पाणी राहू लागले त्यामुळे सर्व मोसमात शेतकऱ्यांना शेतीत पीक घेणे शक्य झाले आज गावात पाण्याची कोणतीही समस्या नाही. गावातून शहरात गेलेले स्थलांतरित पुन्हा गावात आले.

लोकसहभागतून पाण्याचे नियोजन :

सरकारी अधिकारी व गावकऱ्यांच्या मदतीने जलसंधारणाचे काम श्री. पवार यांनी हाती घेतले. त्यासाठी पंचसूत्री अवलंबिली पाणी साठा वाढविणे, कुन्हाड बंदी, वृक्षारोपण, साक्षरता, कुटुंबाने नियोजन यांचा स्विकार केला गेला. गावकऱ्यांचा उत्स्फूर्त सहभाग श्रमदानाच्या माध्यमातून मिळाला. पाण्याचे नियोजन पिण्याच्या,

शेतीच्या पाण्याचे नियोजन अशी कामे आदर्श गाव योजने अंतर्गत हाती घेतली गेली. याचा परिणाम तीनच वर्षात दिसून आला त्यामुळे लोकांनाही पाण्याचे महत्त्व पटले. पाण्याची टंचाई दूर होऊन आज गावकऱ्यांना शेतीतून पैसा मिळत आहे. ऊसासारख्या जास्त पाणी लागणाऱ्या पिकांना घेण्यास बंदी आहे. पाण्याच्या साठ्यामुळे जनावरांना चारा उपलब्ध झाला. दुग्धोत्पादन वाढले फलोत्पादन वाढले परिणामी दरडोई उत्पन्न ८५० वरून ३२,०००/- पर्यंत वाढले. आपल्याला आश्चर्य वाटे, पण हिवरेबाजार गावात पैशांचे नाही तर पाण्याचे ऑडिट होते. पाणी वाचविण्याची बहुतांश जबाबदारी महिलांवर आहे. आज गावात ३५० विहीरी व १६ बोअरवेल आहेत. पण पाण्याची भूगर्भजल पातळी खालावलेली नाही. या सर्वांमागे एक गोष्ट होती ती म्हणजे १९९५ पासून लोकसहभागतून श्री. पवार यांनी पडणाऱ्या पावसाचा व उपलब्ध पाण्याचा ताळेबंद ठेवून पिकांचे नियोजन केले.

पुरस्कार व जलसंधारणाची कामे:

आज हिवरेबाजार हे गाव म. गांधीच्या स्वप्नातील एक स्वयंपूर्ण खेडे आहे. त्याचे सर्व श्रेय श्री. पवार यांना व ओघानच गावकऱ्यांना जाते. या सर्व कामामुळे पवारांना वैयक्तिक अनेक पुरस्कार मिळाले. त्याच बरोबर भारत सरकार व महाराष्ट्र सरकारचे पुरस्कार गावाला मिळाले. १९९५ साली महाराष्ट्र सरकारचा आदर्श गाव पुरस्कार २००० साली यशवंत ग्राम पुरस्कार २००७ साली निर्मलग्राम पुरस्कार वनग्राम पुरस्कार तर भारत सरकारचा २००७ साली राष्ट्रीय जल पुरस्कार मिळाला. आज हिवरेबाजार हे गाव स्वतःसाठी जगत नसून दुसऱ्यांच्या विकासासाठी काम करत आहे. स्टॉक होम येथील विद्यापीठात हिवरेबाजारच्या ग्रामविकासाचे प्रशिक्षण दिले जाते. ब्रिटिश लायब्ररीत हिवरेबाजारची यशोगाथा दाखविली जाते तसेच 'सत्यमेव जयते' या अमिर खानच्या कार्यक्रमात ही या गावाची निवड झाली होती. या गावाने महाराष्ट्रासाठीच नव्हे तर देशासाठी आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवर पाण्याच्या जागृतिविषयीचा, ग्रामविकासाचा एक संदेश दिला आहे.

***करोडपती शेतकऱ्यांचे गाव :**

गावातील ५० पेक्षा जास्त शेतकरी कोट्यधीश आहेत तर ५० पेक्षा जास्त कुटुंबाची मिळकत १० लाखांपेक्षा जास्त आहे. फक्त ०३ कुटुंबे दारिद्र्यरेषेखाली आहेत. संपूर्ण महाराष्ट्र पाण्याच्या संकटाच्या सामना करत

दुष्काळाच्या चक्रामध्ये अडकलेला असताना या गावात कोणतीही समस्या नाही. कारण गावकऱ्यांनी वर्षानुवर्षे केलेले श्रमदान. गावकऱ्यांची एकता, शून्य राजकारण, सरकारी अनुदानाचा योग्य वापर पाण्याचे योग्य नियोजन यामुळे गावात पाण्याचे संकट नाही किंवा येथील शेतकरी गरीब नाही, नोकरीसाठी कुणी बाहेर जात नाही. या सर्व गोष्टींमुळे हिवरेबाजार गाव महाराष्ट्रासमोर विकासाचे अनन्यसाधारण प्रतिमान आहे.

जागर मनामनातला :

श्री. पवार यांचे हिवरेबाजार गावातील काम पाहून महाराष्ट्र शासनाने त्यांची नियुक्ती आदर्श गाव कृती समितीच्या कार्याध्यक्षपदी केली आणि श्री. पवार केवळ हिवरे बाजाराचा विकास करून थांबले नाही तर म. गांधींच्या स्वप्नातील स्वयंपूर्ण खेड्यांचा 'बलशाली भारत' घडवण्याचे ध्येय त्यांनी समोर ठेवले. जिल्हा राज्य देश व विदेशातील ग्रामस्थ पदाधिकारी व अधिकारी, एनजीओ सनदी सेवक अशा १९ लाख लोकांनी हिवरेबाजार गावाला भेटी दिल्या त्यांना पाण्याच्या साठवणुकीचे, बचतीचे, ग्रामविकासाचे महत्व, जलसंवर्धनाचे महत्व श्री पवार व गावकऱ्यांनी सांगितले व आपला आदर्श घालून दिला. अमरावती विभागात आत्महत्या रोखण्यासाठी ८५०० विद्यार्थ्यांना श्री. पवार यांनी मार्गदर्शन केले. जिल्हा व राष्ट्रीय स्तरावरील अनेक परिसंवादातून त्यांनी लोकांना मार्गदर्शन केले. श्री पवार आज महाराष्ट्र जलसंधारण परिषद समिती राष्ट्रीय जलसंधारण सकाणू समितीचे सदस्य आहेत आणि सर्वात महत्वाचे म्हणजे श्री पवार यांनी जपानमध्ये झालेल्या पाणी परिषदेत दारिद्र्य, रोजगार, आर्थिक नियोजन या विषयावर भारताच्या वतीने प्रतिनिधित्व केले आहे. २०१७ मध्ये झालेल्या पाणी फाऊंडेशनच्या 'वॉटर कप' स्पर्धेत परीक्षण समितीची श्री.पवार अध्यक्ष होते.

पवार यांना २००० साली व त्यानंतरही अनेक राजकीय पक्षांनी उमेदवारी देऊ केली पण त्यांनी ती स्विकारली नाही. कारण कोणत्याही एका पक्षाचा झेंडा हातात आला की, गावात पुन्हा गट, तट पडणार, आणि राजकारण सुरु होणार हे पवारांना नको होते, त्यामुळे आपले ग्रामविकासाचे, जलसंवर्धनाचे ध्येय समोर ठेवून ते वाटचाल करत आहेत.

भविष्याबाबतची दूरदृष्टी :

१० वी नंतर विद्यार्थ्यांनी कोणते क्षेत्र करिअर

म्हणून निवडावे याविषयी श्री पवार यांचे विचार खूप महत्वाचे आहेत. ते चिरंतन विकासाला महत्व देतात. त्यांच्या मते, पाणी, पर्यावरण, ग्रामविकास, कृषी यासारखी क्षेत्रे विद्यार्थ्यांना करिअर म्हणून दहावीनंतर निवडता येतील. मानवी अस्तित्वाच्या दृष्टीने ही क्षेत्रे खूप महत्वाची आहेत कारण गावे स्वयंपूर्ण झाली तर शहरे सुरक्षित राहणार आहेत. म्हणून गावात काम करण्याची गरज आहे आणि गावे स्वयंपूर्ण करायची असतील तर गावाला पाणी पाहिजे म्हणून दुष्काळ आणि पाणी टंचाईच्या दृष्टीने पाणी क्षेत्रात काम करणे ही आता खूप मोठी संधी संपूर्ण जगभर आहे. कारण जगातील २०० राष्ट्रांपैकी १५० राष्ट्रांमध्ये आज पाण्याची समस्या व संघर्ष चालू आहे. भारतातही जवळ जवळ ११ राज्यामध्ये पाण्याची, दुष्काळाची समस्या आहे. महाराष्ट्रात तर पावसावर आधारित शेतीचे प्रमाण जास्त आहे. महाराष्ट्राचा ५२ % भाग अवर्षण प्रवण क्षेत्रात येतो. म्हणून महाराष्ट्रात पाणी क्षेत्रात काम करण्याची खूप मोठी संधी आहे. मात्र पाणी आणि कृषी हे पर्यावरण पूरक असावेत. पर्यावरण संतुलीत ग्रामविकासाची जी संकल्पना आहे त्या दृष्टीने आपला कल असेल व तसे काम केले तर स्वतःच्या विकासाबरोबरच समाज व देशाचा ही विकास साध्य होईल.

कोणतीही व्यक्ती मोठी आहे असे आपण तेव्हाच म्हणतो जेव्हा त्या व्यक्तीच्या विचारात आणि वागण्यात साम्य असते. त्या अर्थाने श्री पोपटराव पवार एक मोठी व्यक्ती आहेत त्यांनी महाराष्ट्रातील जनतेच्या मनामनात पाण्याविषयी जागृती घडवून आणली. गावातील पाण्याची समस्या सुटली तर सर्व प्रश्न सुटू शकतात त्यासाठी लोकसहभाग किती महत्वाचा आहे हे त्यांनी दाखवून दिले. इतकेच करून ते थांबले नाहीत तर आपल्याप्रमाणेच इतरांचाही विकास व्हावा यासाठी ते सतत प्रयत्नशील आहेत. पुढील पिढ्यांनासाठी ते चिरंतन शाश्वत विकासामध्ये करिअर करण्याचे मार्गदर्शन करतात. अशा या सामाजिक कार्यकर्त्याला त्यांच्या समाज सेवेबद्दल सलाम !

जलसंधारणातून जलसमृद्धी

डॉ. भूषण फडतरे
इतिहास विभाग

‘राकट देशा कणखर देशा दगडांच्या देशा, नाजुक देशा कोमल देशा फुलांच्या ही देशा’ असे कवी गोविंदाग्रज यांनी महाराष्ट्राचे वर्णन केले आहे, याच देशातील बहुतांश जनतेला दुष्काळ आणि पाणी टंचाईच्या संकटांशी सतत सामना करावा लागतो. दुष्काळ म्हणजे पाण्याची व त्यायोगे अन्न स्रोतांची तीव्र टंचाई. ही टंचाई दूर करण्यासाठी पाणी हे महत्वाचे आहे. संस्कृती विना जल आणि जलविन संस्कृती याप्रमाणे आपल्या भारतीय संस्कृतीतदेखील पाण्याला महत्वा दिलेले आहे पाणी आणि समाज, नदी आणि समाज, सरोवर आणि समाज, कृषी आणि समाज या सर्वांचे नाते एकमेकांशी घट्ट असते. निसर्गामध्ये मानवाच्या गरजा पूर्ण करण्याची क्षमता आहे

निसर्गातील सर्वात महत्वाचा घटक पाणी आहे. अशा पाण्याचा स्त्रोम फक्त पाऊस आहे. दुष्काळाचे मूळ कारण देखील पाणीच आहे पाऊस कमी पडला म्हणून दुष्काळ पडतो पाऊस जास्त झाला तरी अतिवृष्टी स्वरूपात दुष्काळ पडतो. ही स्थिती देश, राज्यपातळीवर दिसून येते. फक्त महाराष्ट्राचा जरी केला तरी कोकणामध्ये अधिक पावसाचे प्रमाण असते. पण तरीही उन्हाळ्यामध्ये त्याच पाण्याची समस्या निर्माण होते तर मराठवाड्यात मुळात पावसाचे प्रमाण कमी असल्याने पावसाळ्यामध्येही दुष्काळ सदृश्य स्थिती निर्माण झाल्यासारखे दिसते. या परिस्थितीवर मात करण्यासाठी समाजातील व्यक्तीने कार्य केले पाहिजे. संस्था, संघटना, लोकांचा सहभाग या माध्यमाद्वारे जलसंधारणाला बळकटी काही प्रमाणात दिलेली आहे. उदा. अण्णा हजारे, राळेगण सिद्धी पोपटराव पवार - हिवरे बाजार, सुभाष आप्पा जगताप-अष्टापूर या ठिकाणांची प्राथमिक उदाहरणे देता येईल. नुकतेच शासन पातळीवर जलयुक्त शिवार सेवा पाणी फाऊंडेशन भारतीय जैन संघटनेचे जलस्रोत संदर्भातील कार्य, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ पातळीवरील राष्ट्रीय सेवा योजनेकडून राबवलेली जलसंधारण चळवळ या सर्व कार्यातून दुष्काळमुक्त होण्यासाठी व जलसिंचनावर भरीव कार्य सुरु आहे.

महाविद्यालयातील विद्यार्थी हे समाज परिवर्तनाचे

मुख्य घटक आहेत हे ओळखून भारतीय जैन संघटनेचे कॉलेजमधील विद्यार्थी प्राध्यापक, प्राचार्य व संस्था या सर्वांनी जलसंधारणाच्या दृष्टिकोनातून केलेल्या कार्याचा आलेख हा महत्वाचा आहे .

वाघोली परिसरातील पाणी टंचाईवर मात करण्यासाठी भारतीय जैन संघटना महाविद्यालयातील राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या नेतृत्वाखाली राधेश्वरी टेकडी दत्तक घेतली आहे. ह्या टेकडीवर जलसंधारणाचे काम करण्यासाठी भारतीय जैन संघटना वरिष्ठ व कनिष्ठ महाविद्यालय, डॉ. अरविंद तेलंग महाविद्यालय, आबासाहेब गरवारे महाविद्यालय, गरवारे कॉमर्स महाविद्यालय, हरिभाई देसाई महाविद्यालय पुणे इत्यादी महाविद्यालयांतील राष्ट्रीय सेवा योजनेची शिबिरे घेण्यात आली. शिबिराचे मुख्य उद्दिष्ट म्हणजे जल व मृदसंधारणासाठी सलग समपातळी चर घेणे.

सलग समपातळी चर:

पावसाच्या थेंबामुळे किंवा मुसळधार पावसामुळे जमिनीची किंवा डोंगराची धूप होते. सपाट भागापेक्षा डोंगर किंवा टेकडीच्या उतारावरून येणाऱ्या पाण्याच्या प्रवाहाने तेथील धूप होऊन टेकडीची उंची कमी होते. डोंगर किंवा टेकडीच्या माथ्यावर पडणारे पावसाचे पाणी तिथेच जिरविण्यासाठी जी शास्त्रशुद्ध मापन पद्धती आहे ती म्हणजे सलग समपातळी चर होय. सलग समपातळी चरांची पूर्वतयारी करण्यासाठी कंटूर मार्कचा वापर करावा लागतो. कंटूर मार्करच्या दोन्ही स्टाफवर असणाऱ्या रबरी पाइपमध्ये हवेची बुडबुडी न राहता पाणी भरावे लागते. सलग समपातळी चरांची आखणी करताना प्रथम एक बिंदू कायम करून त्यावर एक स्टाफ धरावा लागतो त्यास लीडर म्हणतात.

तर दुसरा स्टाफ पाण्याच्या पातळीप्रमाणे बदलत ठेवावा लागतो. त्यास फ्लोअर म्हणतात. दोन्ही स्टाफवर असणाऱ्या पाइपमधील पाण्याची पातळीसारखी ठेवावी लागते अशा प्रकारे एक संपूर्ण कंटूर आखून घ्यावयाचा असतो. दुसरा कंटूर व पहिला कंटूर यांच्यातील अंतरास सी आय असे म्हणतात. डोंगराचा उतार जर तीव्र असेल तर सी आय कमी असतो. कारण पाणी वाहण्याची क्षमता जास्त असते आणि जर डोंगरावरील भाग सपाट असेल तर सी आय जास्त असतो. कारण जमीन सपाट असल्याने पाणी जमिनीत मुरते आणि प्रवाह मंद होतो. अशा स्वरूपात डोंगराच्या माथ्यापासून ते पायथ्यापर्यंत कंटूर मार्करने मार्किंग करून घेतल्यानंतर कंटूर रेषेच्या खालच्या बाजूस २

फूट रुंद व १/२ फूट खोल असा चर खणावा लागतो. अशाप्रकारे सलग समपातळी चर तयार होतो. अशा प्रकारे सी. आय. म्हणजे खरे तर छोटे धरणच असते आणि पाऊस पडल्यानंतर चरातल्या पाण्याला मुरण्याशिवाय पर्याय राहत नाही. म्हणजेच पावसाचा प्रत्येक थेंब हा तिथेच मुरविला जातो. असे चर राधेश्वरी टेकडीवर चारशे विद्यार्थ्यांनी तीस दिवसांत तीन हजार मीटर एवढ्या लांबीचे खोदले आहे. या चरामधून टेकडीवरील पाणी टेकडीवरच अडविल्यामुळे तेथील भूमिगत पाण्यात वाढ होऊन परिसरातील शेतकरी भा. जै. संघटना शैक्षणिक प्रकल्प, आयुर्वेदिक महाविद्यालय, राधेश्वरी वसाहत परिसरातील औदयोगिक कंपन्या ह्या सर्वांना त्याचा मोठा फायदा होण्यास मदत होईल.

राधेश्वरी टेकडीवर चर खोदताना विद्यार्थ्यांच्या तळहातावरील फोड पाहून वाघोली गावचे तत्कालीन सरपंच श्री पंढरीनाथ कटके म्हणाले की, विद्यार्थ्यांनी हाताची काळजी न घेता कठीण परिश्रम करून चर खोदले, विद्यार्थ्यांनी सुरु केलेली जलसंधारणाची चळवळ ही गावातील शेतकऱ्यांपर्यंत नेऊन तिला अधिक गती देऊन गावाचा पाणलोट क्षेत्राबद्दलचा कायापालट करून दाखविले, शिबिरामध्ये कर्नाटकमधील शांती कॉलेजचे दहा विद्यार्थी सहभागी झाले होते. महाराष्ट्राची संस्कृती ही उत्तम आहे पण त्याचबरोबर श्री. आण्णा हजारे यांनी सुरु केलेली जलसंधारणाची चळवळदेखील श्रेष्ठ आहे. अण्णांना आमच्या परिसरात दुसरे महात्मा गांधी म्हणून ओळखतात. वाघोली येथील जलसंधारणाच्या कामामधून आम्हांला प्रेरणा मिळाली. असून तिचा उपयोग कर्नाटकमधील खेड्यांमध्ये करण्याचे प्रयत्न करणार आहोत. असे शांती कॉलेजच्या विद्यार्थ्यांनी नमूद केले. हे विद्यार्थी पुणे विद्यापीठ व कर्नाटक विद्यापीठ आदान प्रदान कार्यक्रमा अंतर्गत या शिबिरात सहभागी झाले होते.

महाविद्यालयामध्ये पुस्तकी शिक्षण मिळते, पण समाजातील विविध पैलूंचा अभ्यास हा शिबिरामधूनच मिळतो. त्यातील एक पैलू म्हणजे जलसंधारण होय. शिबिरामध्ये सलग समपातळी चर कसे खोदायचे ह्याचे मा. वसंत टाकळकर महाराष्ट्र ज्ञान महामंडळ यांच्याकडून प्रत्यक्ष प्रशिक्षण मिळाल्याने त्याचा फायदा विद्यार्थ्यांना मोठ्या प्रमाणात झाला. म्हणूनच शिबिरातील चारशे विद्यार्थ्यांनी आपापल्या गावात जाऊन सलग समपातळी चरांशी माहिती देऊन काहींनी तर प्रत्यक्ष काम करण्यास

सुरुवात केली आहे. त्यामुळे जलसंधारणाची चळवळ व्यापक प्रमाणात सुरु झाली आहे. ह्यामधूनच कुटुंबाचा गावाचा, परिणामी देशाचा विकास होण्यास मोठी मदत होईल.

सन २००४-०५ मध्ये महाराष्ट्रातील सर्व विद्यापीठांपैकी पुणे विद्यापीठातील राष्ट्रीय सेवा योजनेने समपातळी चर निर्माण करण्याची योजना सर्वात प्रथम मा. कुलगुरु डॉ. अशोक कोळस्कर, मा. डॉ. संजय चाकणे यांच्या मार्गदर्शनाखाली राबविण्यात आलेली होती दोंडज, दिवे, घाट, मोहज, देवढे, मोहटादेवी, डोंगर, वाघोलीमधील राधेश्वरी टेकडी, पाबळ इत्यादी ठिकाणी हजारो मीटरचे चर खोदण्यात आले आहेत. हे चर खोदण्यासाठीचे सर्व श्रेय राष्ट्रीय सेवा योजनेचे विद्यार्थी आणि कार्यक्रम अधिकारी यांचे कार्य कौतुकास्पद आहे असे पुणे विद्यापीठातील राष्ट्रीय सेवा योजनेचे तत्कालीन कार्यक्रम समन्वयक डॉ. संजय चाकणे यांनी सांगितले आहे.

राष्ट्रीय धोरणानुसार व राष्ट्रीय दृष्टीकोनातून एकूण क्षेत्रफळापैकी कमीतकमी ३३ टक्के क्षेत्र तरी वृक्ष लागवडीखाली असावे लागते. वाघोलीमध्ये वृक्षझाडांची संख्या ही कमी प्रमाणात आहे. म्हणूनच राधेश्वरी टेकडीवर जे सलग समपातळी चर खोदलेले आहेत तेथे राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या विद्यार्थ्यांमार्फत जुलै महिन्यात विविध प्रकारच्या बिया आणि झाडे लावण्यात येणार आहेत. ह्या झाडांमुळे पर्जन्यात वाढ जलसंवर्धन, भूजलपातळीत वाढ सम व थंडहवामान टेकडीवरील जमिनीची धूप नियंत्रण वाळवंटीकरणाची प्रक्रिया नियंत्रित आणि पर्यावरण समतोल इत्यादी मोठ्या स्वरूपात फायदा होईल.

याशिवाय बीजेएस कॉलेजच्या परिसरातील गावांमध्ये श्रमदान करून वृक्षलागवड वनराई पद्धतीच्या बंधान्याची कामे केली. भावडी- १५, लोणीकंद - ५०, डोंगरगाव - १०, येथे वनराई पद्धतीने बंधारे बांधले तर केंदूर १०, बकोरी २००, लोणीकंद १००, जातेगाव खुर्द १०००, आयटी २२५ डिंग्रजवाडी ५० तर आष्टापूर ५०० वृक्षांची लागवड करून 'वृक्षसंवर्धनाला मदत केली आहे.

अशा पद्धतीने बीजेएस कॉलेजचे विद्यार्थी प्राचार्य शिक्षक, शिक्षकेत्तर, कर्मचारी वर्ग ह्यांनी वृक्ष लागवड व त्यांचे संवर्धन ही काळाची गरज ओळखून कार्य केले आहे.

पाणी आणि अन्नसुरक्षा

डॉ. डी.एन. पाटील
वनस्पतीशास्त्र विभाग

दरवर्षीच्या पावसाळ्यात पाणी अडवा, पाणी जिरवा, पाण्याचा प्रत्येक थेंब जमिनीत जिरवा, पाण्याचा जपून वापर करा, पाणी हे जीवन आहे, त्याची उधळपट्टी करू नका, अशा मोहिमा राबवल्या जातात. गेल्या चाळीस वर्षात पाण्याचा वापर जपून व्हावा यासाठी केंद्र आणि राज्य सरकारानी व्यापक प्रमाणात जनप्रबोधन करूनही, जनतेवर त्याचा फारसा परिणाम झालेला नाही. पाण्याची ही उधळपट्टी अशीच सुरु ठेवल्यास, वाढती लोकसंख्या वाढते शहरीकरण आणि नद्यांचे वाढते प्रदूषण वाढते. औद्योगिकरण या सर्व बाबींचा विचार करता आणखी काही वर्षांनी पाण्याचे रेशनिंग करण्याशिवाय पर्याय राहणार नाही. दरवर्षी पावसाळ्यात भरपूर पाऊस पडतो. देशाचा अवर्षण भाग वगळता अन्य राज्यात पडणाऱ्या मान्सूनच्या पावसा वरच खरीपाची पिके घेतली जातात. स्वातंत्र्यानंतरच्या साठ वर्षात बारा पंचवार्षिक योजना पूर्ण झाल्यावरही, बारमाही पाण्याखालच्या शेतीच्या क्षेत्रात परिणामकारक वाढ झालेली नाही. अद्यापही पंधरा टक्क्यांच्या आसपासच जमीन सिंचनाखाली आहे. वाढत्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात धान्याचे उत्पादनही वाढवण्याशिवाय पर्याय नाही. पण महापूर, अतिवृष्टी आणि दुष्काळी स्थितीमुळे काही वेळा धान्योत्पादनात प्रचंड घट येते. धान्याच्या उत्पादनाचे चक्र निसर्गाच्या चक्रावरच अवलंबून असल्याने, पाणी आणि शेती यांचे शास्त्रीय नियोजन करण्याशिवाय पर्याय राहिलेला नाही. धान्याच्या सुरक्षिततेसाठी नैसर्गिक आपत्तीवर मात करणारी उपाय योजना अंमलात आणण्याबरोबरच, पारंपरिक शेतीचे आधुनिकीकरण, टिबक सिंचन आणि अन्य पाणी सिंचनाच्या तंत्राचा विस्तारही करावा लागेल. दुष्काळी भागाला शेती आणि अन्य पाणी सिंचनाच्या तंत्राचा विस्तारही करावा लागेल. दुष्काळी भागाला शेती आणि पिण्याचे पाण्याचा पुरवठा करण्यासाठी कालवे, तलावांची बांधकामेही मोठ्या प्रमाणात करावी लागतील. कमीत कमी पाण्यात जास्तीत जास्त उत्पादन करायचे तंत्र इस्त्राईलने आत्मसात केले.

फळ बागायती बरोबरच पारंपरिक पिके त्या देशात टिबक आणि अन्य अत्याधुनिक सिंचन यंत्रणेद्वारेच गेली अनेक वर्षे घेतली जात आहेत. आधुनिक शेतीचा डांगोरा देशात पिटला जातो. कृषी विकासाला आणि संशोधनाला गती देणे आणि भारतीय शेतीच्या समस्यांची सोडवणूक करायसाठी कृषी विद्यापीठांचीही स्थापना झाली. दरवर्षी हजारो कोटी रुपयाचा खर्च व विद्यापीठांच्या संशोधन शैक्षणिक सुविधांवर होतो. केंद्र सरकारनेही सर्व राज्यात कृषी विज्ञान केंद्रेही सुरु केली. पण या विद्यापीठातील संशोधन मात्र ग्रामीण भागातल्या शेवटच्या थरातल्या शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचत नाही, हे वास्तव आहे. ही स्थिती बदलली नाही तर, शेतीच्या संशोधनासाठी हजारो कोटी रुपये खर्च करूनही काही उपयोग नाही, अशी कबुली ख्यातनाम कृषी तज्ञांनाही द्यावी लागली, ही बाब केंद्र आणि राज्य सरकारांनी गंभीरपणे विचारात घ्यायला हवी. वाया जाणारे पाणी या पुढच्या काळात राष्ट्रा-राष्ट्रात यद्धे होतील ती पाण्यासाठीच, असे भाकीत माजी पंतप्रधान अटलबिहारी वाजपेयी यांनी पंचवीस वर्षांपूर्वी केले होते. त्यांची ती भविष्यवाणी सध्या खरी ठरते आहे. तिबेटमध्ये उगम पावणाऱ्या ब्रम्हपुत्रा नदीचा प्रवाह अडविण्यासाठी, चीनने धरणांची बांधकामे सुरु केल्याने, अरुणाचल प्रदेश आणि आसाम राज्यावर पाणी टंचाईचे भीषण संकट कोसळायची भीती निर्माण झाली आहे. बांगलादेश आणि भारत यांच्यात गंगा नदीच्या पाण्यावरून सुरु असलेला वाद संपलेला नाही. कृष्णा, गोदावरी, कावेरी या नद्यांच्या पाण्याच्या वाटपा वरून राज्या-राज्यात तणावाची स्थिती वारंवार निर्माण होत आहे. भारतात पावसाच्या पडणाऱ्या पाण्यातले अवघे दहा टक्के पाणीही अद्याप अडवले जात नाही. अतिवृष्टीच्या वेळी येणाऱ्या महापुराचे पाणी अरबी हिंदी महासागरात वाहून जाते. महापुराने दरवर्षी लाखो हेक्टर क्षेत्रातील पिकेही पाण्याखाली बुडतात, कुजून जातात, लाखो मॅट्रिक टन धान्याचे उत्पादनच होत नाही. हे दुष्टचक्र संपवायसाठी गंगा, कोसी, महानदी या मोठ्या नद्यांवर प्रचंड धरणे बांधली गेली, तरीही महापुराचे वाया जाणारे पाणी अडवता येत नाही. पावसाळ्यात पाणी समुद्राला वाहून जाते आणि धरणातले पाणी फक्त शेतीसाठीच नव्हे तर ते मोठ्या शहरांना पिण्यासाठीही पुरवले जाते. मोठ्या औद्योगिक प्रकल्पानाही धरणातूनच पाण्याचा पुरवठा केला जातो. अवर्षणामुळे पाऊस कमी पडल्यास ही धरणे पाण्याने पूर्णपणे भरत नाहीत. जलविद्युत निर्मितीवरही त्याचा

परिणाम होतो. उपलब्ध पाणी, पाण्याचा साठा आणि त्याचा उपयोग या विषयावर केंद्र सरकारने अनेक समित्या नेमल्या. त्यांचे अहवालही सरकारला मिळाले. पण त्या अहवालातल्या शिफारशींची पूर्णपणे अंमलबजावणी झाली नाही. पावसाळ्यात समुद्राला वाहून जाणारे पाणी साठविण्यासाठी महत्वाकांक्षी नद्या जोड प्रकल्पांची योजना पुढे आली. माजी पंतप्रधान अटलबिहारी वाजपेयी यांच्या सरकारने ती अंमलात आणण्यासाठी तयारीही केली. पण सर्वोच्च न्यायालयातल्या स्थगितीने ती रेंगाळली. आता न्यायालयाने ही योजना देशहितासाठी लवकरात लवकर पूर्ण करावी आणि वाया जाणारे पाणी अडवून त्याचा उपयोग करून घ्यावा, असा आदेश देत, जलतज्ञांची समितीही या कामावर देखरेख करायसाठी नेमली आहे. नद्या जोड प्रकल्प पूर्ण व्हायला वीस वर्षे लागतील. तोपर्यंत "पाणी अडवा, पाणी जिरवा" ही संकल्पना राबवून प्रत्येक गाव पाणीसाठ्यात स्वावलंबी व्हावे, यासाठी हिवरे बाजार, राळेगणसिद्धी यांसह जल स्वावलंबनात यशस्वी झालेल्या गावांचा प्रयोग व्यापक प्रमाणात राबवायला हवा. त्याचप्रमाणे भारतीय जैन संघटनेने यासाठी राज्यसरकार पुरस्कृत वॉटर कपच्या माध्यमातून व त्याआधी संपूर्ण बीड जिल्ह्यातील तलावातील गाळ काढून व त्यासाठी लागणारी मशीनरी मोफत उपलब्ध करून दिलेली आहे. गंगा, यमुना, कृष्णा, गोदावरी, पंचगंगा, कावेरी यांसह देशातल्या शेकडो नद्यांत शहरांचे आणि उद्योगांचे सांडपाणी थेट सोडल्याने त्या प्रदूषित झाल्या आहेत. या नद्यांचे शुद्धीकरण करण्याबरोबरच, सांडपाणी नद्यांत सोडले जाऊ नये, अशी खबरदारीही घेणाऱ्या योजनाही विशिष्ट कालावधीत पूर्ण करायला हव्यात, जलसंधारण आणि साठवणुकीसाठी संपूर्ण देशाने प्रतिसाद द्यायला हवा अन्यथा पुढच्या पिढ्यांना पाणी अन्नटंचाईच्या संकटाला सामोरे जावे लागेल !

भारतातील नद्याजोड प्रकल्प कालाची गरज

डॉ. ठाकरे एस.डी.
भूगोल विभाग

भारतीय उपखंडाला नैऋत्य मोसमी वाऱ्यापासून पाऊस मिळतो. परंतु या पावसाचे वितरण असमान आहे. देशाच्या काही भागात खूप जास्त पाऊस पडतो तर काही भागात खूप कमी पाऊस पडतो मेघालय, आसाम व शेजारील राज्य गंगा नदीचा प्रदेश व पश्चिम घाट (कोकण) या प्रदेशात पावसाचे प्रमाण जास्त आहे तर देशाच्या इतरत्र भागात लोकसंख्येच्या मानाने खूपच कमी प्रमाण आहे. देशाच्या ज्या प्रदेशात पाणी जास्त आहे तेथून ते ज्या प्रदेशात पाणी कमी आहे अशा ठिकाणी नेणे याला नदीजोड म्हणतात. अभियांत्रिकीदृष्ट्या नदीजोड प्रकल्प हा धरण कालवा प्रकल्पासारखाच असतो. यामध्ये फरक एवढाच असतो की कालवा दोन नदी खोऱ्यांच्या मधील सीमा ओलांडून दुसऱ्या खोऱ्यात नेलेला असतो. जगातील बऱ्याच देशात तसेच भारतामध्ये देखील अनेक कालवे मागील काही दशकापासून कार्यान्वित आहेत. उदा. बियास-सतलज, पेरियार-वाईगाई, कोयना प्रकल्प इ.

※ भारतीय नदीजोड संकल्पनेचा प्रवास :

भारतातील नद्या परस्परांना जोडून पाण्याच्या संकटावर मात करण्याची तसेच भारतातील कोट्यावधी एकर जमीन पाण्याखाली आणण्याचा हा महत्वाकांक्षी प्रकल्प माजी पंतप्रधान अटलबिहारी वाजपेयी यांच्या सरकारने घोषित केला होता. या प्रकल्पानुसार उत्तर भारतातील आणि दक्षिण भारतातील नद्यांचे प्रवाह एकमेकांना कालव्याद्वारे जोडून पाण्याची समस्या असलेल्या राज्यांना पाणी पुरवठा करण्याचा आराखडा तयार केला होता. भारतीय नदीजोड संकल्पना सर्वप्रथम १९७२ ला मांडण्यात आला. डॉ. के. एस राव या तज्ञ अभियंत्याने १९७२ मध्ये २६४० कि. मी. लांबीच्या कालव्याने गंगा नदीतील पाणी कावेरी नदीत आणण्यासाठी गंगा कावेरी योजना मांडली पण त्यामध्ये फायद्याच्या तुलनेत खर्च खूप जास्त होता. त्यानंतर कॅप्टन डि.जे. दस्तुर या वैमानिकाने १९७४ मध्ये गारलँड कॅनॉल योजना मांडली. या योजनेमध्ये प्रमुख दोन कालवे होते. पहिला हिमालयीन कॅनॉल व दुसरा गारलँड कॅनॉल होता.

हिमालयीन कॅनॉल ४२०० कि.मी. लांबीचा असून तो सिंधू ते ब्रम्हपुत्रा नद्यांना जोडणारा होता. तर गारलँड कॅनॉल ९३०० कि.मी. लांबीचा असून तो मध्य व दक्षिण भारतातील नद्यांना जोडणारा होता. ही योजना देखील अशक्यप्राय व प्रचंड खर्चिक होती.

त्यानंतर नदीजोड प्रकल्पाचा सखोल अभ्यास करण्यासाठी १९८० मध्ये केंद्र सरकारने राष्ट्रीय जनविकास प्राधिकरण (नॅशनल वॉटर डेव्हलपमेंट अॅथॉरिटी) या संस्थेची स्थापना केली. या संस्थेचे नदीजोड प्रकल्पाचा सविस्तर अभ्यास करून आराखडा बनविला. यामध्ये त्यांनी असे सुचविले की एक किंवा दोन अतिलांब कालवे न करता लहान लहान कालवे खोदून नदीजोड प्रकल्प राबविणे उदा. महानदी ते गोदावरी, गोदावरी ते कृष्णा, कृष्णा ते कावेरी इत्यादी या आराखड्यानुसार गंगा, ब्रम्हपुत्रा नदीखोऱ्यात म्हणजेच हिमालयीन टापूमधील १४ कालवे व मध्य-दक्षिण भारतातील द्विपकल्पावर १६ जोड कालवे अशा एकूण ३० कालव्याचा प्रस्ताव या संस्थेने सांगितला आहे. हे सर्व कालवे अस्तित्वात आल्यास पाण्याची एकूण उपलब्धता २०० घन ने वाढेल तसेच सिंचन क्षमता ३५ दशलक्ष हेक्टर एकरी वाढून विद्युतनिर्मिती ३४ हजार मेगावॉट वाढेल. तर देशाच्या ज्या ज्या प्रदेशात पूर येतात अशा ठिकाणच्या पुराची तीव्रता ३० टक्क्यांनी कमी होईल व दुष्काळग्रस्त भागाला याचा फायदा होईल १९९९ मध्ये राष्ट्रीय एकात्मिक जलसंपदा विकास योजना आयोगाची (नॅशनल कमिशन फॉर इंटिग्रेटेड वॉटर रिसोर्सेस डेव्हलपमेंट प्लॅन) स्थापना झाली. २००२ मध्ये पडलेल्या दुष्काळानंतर अटलबिहारी वाजपेयी यांनी या महत्वाकांक्षी योजनेला चालना दिली व त्यासाठी एक विशेष समिती नेमली. १५ ऑगस्ट २००२ ला तत्कालीन माजी राष्ट्रपती डॉ. ए.पी.जे. अब्दुल कलाम यांनीही या महाकाय नदीजोड प्रकल्पाला पाठिंबा दर्शविला. ऑक्टोबर २००२ मध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने हा प्रकल्प २०१२ पर्यंत पूर्ण करण्यासाठी नियोजन करण्याचे निर्देश दिले. डिसेंबर २००२ मध्ये ३७ नदीजोडसाठी सुरेश प्रभू यांच्या अध्यक्षतेखाली टास्क फोर्सची स्थापना झाली. पण वाजपेयींचे सरकार सत्तेवरून गेल्यानंतर गेल्या नऊ वर्षात हा प्रकल्प रेंगाळलेला आहे, डिसेंबर २०१२ मध्ये पुन्हा याची मुदत डिसेंबर २०१६ पर्यंत वाढवली. सध्या नदी जोडची संख्या ३० असून त्यापैकी फक्त केनबेतवा ही एकच योजना काम सुरु करण्याच्या टप्प्यावर आहे.

*महाकाय प्रकल्प - अतिमहाकाय खर्च :

विस्तृत क्षेत्रफळावरील नदीजोड प्रकल्प अतिशय महाकाय आहे. त्यामुळे त्यांचा खर्च देखील तितकाच प्रचंड आहे. तो २००२ मध्ये या प्रकल्पाची किंमत १५ लाख कोटी आहे. हा अंदाजित खर्च देशाच्या २०१२ मधील एकूण कर उत्पन्नाच्या अडीचपट इतक असून हा खर्च देशाच्या २००२ मधील सकल राष्ट्रीय उत्पन्नाचा चौथा हिस्सा आहे. तर १९५० पासून पाटबंधारे योजनावर झालेल्या एकूण खर्चाच्या दुप्पट रक्कम इतका प्रचंड खर्च या प्रकल्पाचा आहे.

*नदीजोडप्रकल्प योजनेचा उद्देश :

नदीजोड प्रकल्प योजनेचा उद्देश म्हणजे मोठ्या नद्याचे समुद्राला वाहून जाणारे पाणी योग्य त्या ठिकाणी अडवून वळवून त्यावर वीज निर्मितीसह आवश्यक त्या ठिकाणी कालवे काढणे आणि वाया जाणारे पाणी शेती आणि पिण्यासाठी वापरणे हा प्रमुख उद्देश होतो. देशाच्या बहुतांश भागातील शेती ही मान्सुनवर अवलंबून असल्याने पाऊस कमी झाल्यास दुष्काळास तोंड द्यावे लागते. याउलट काही भागात महापूर आल्यास शेतीचे नुकसान होते, या दोन्ही संकटांचा सामना करण्यासाठी नद्या जोड प्रकल्प हा राष्ट्रीय हिताचा असल्याचा दावा सरकारने केला होता. गंगा, यमुना, ब्रम्हपुत्रेचे पाणी गुरुत्वाकर्षणाने दक्षिणेतील राज्यांना पुरवठा करण्याची ही जगातील सर्वात मोठी योजना आहे. या योजनेमुळे हजारो किलोमीटर्स कालव्याचे जाळेही या योजनेद्वारे विणले जाणार होते. परंतु या प्रकल्पाला काही पर्यावरण स्वयंसेवी संघटनांनी जोरदार विरोध केला हे ही तितकेच खरे आहे.

* नदीजोड प्रकल्पाचे फायदे :

१. शेतीच्या ओलितासाठी अधिक स्वस्त पाणी
 २. महापुरापासून सुटका /पूरनियंत्रण
 ३. दुष्काळी टापूंना दिलासा
 ४. पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न सुटण्यास मदत /पेयजलाची उपलब्धता
 ५. कमी खर्चात जलविद्युत
 ६. देशांतर्गत जलवाहतुकीला चालना
 ७. मोठ्या प्रमाणावर रोजगार निर्मिती
 ८. पाण्याच्या आदान प्रदानाद्वारे राष्ट्रीय एकात्मता
- *नदीजोड प्रकल्पाचे तोटे :
१. पर्यावरणाची प्रचंड हानी

२. प्रचंड जंगलतोड ३. वन्यप्राण्यांच्या जीवितहानीची भीती
४. हजारो कि. मी. लांबीच्या कालव्यामुळे प्रचंड प्रमाणात विस्थापन शक्य
५. सजीवसृष्टी व जैवविविधतेचा समतोल बिघडेल.
६. वर्षानुवर्षे प्रकल्प रखडल्याने वाढणाऱ्या किंमती व भ्रष्टाचार
७. पाण्यावरून देशातर्गत भांडणात वाढ

नदीजोड प्रकल्पाचे फायदे तोटे विचारात घेता महापूर व दुष्काळाचा परस्परविरोध रोखण्यासाठी नद्यांची खोरी जोडण कितीही गरजेच असले तरी बिहार, पूर्व उत्तरप्रदेश, पश्चिम बंगाल या भागात पूर येणे शेतीसाठी आवश्यक आहे. कारण पुरामुळे तेथील जमिनीचा कस उत्तम आहे. नदीजोड प्रकल्पामुळे पूर वळवून दुसरीकडे जाणार असतील तर ते त्या शेतीला मारक आहे. दुसरा मुद्दा आहे पेयजलाची उपलब्धता. ह्यासाठी नदीजोड प्रकल्प आवश्यक आहे का? निव्वळ पेयजल पाईपने पोचवलेले चालणार नाही का? नदीजोड प्रकल्पामुळे राजस्थान हिरवागार झाल्यावर मान्सूनच्या पॅटर्नमध्ये फरक पडणार असेल तर अशा प्रकल्पाचा फायदा काय? नदीजोड प्रकल्पामुळे सिंचनात किती वाढ होईल याबद्दल साशंकता आहे. नद्या जोडल्या, कालवे खोदले तरी त्या पाणी किती सोडायचे हे त्या राज्यातील लोकांच्या हातात असणार आहे. यामुळे पाण्यावरून देशातर्गत भांडणे वाढतील तसेच विस्थापितांच्या प्रश्नात वाढ होईल. प्रदेशानुसार त्या त्या प्रदेशात सापडणारे पशुपक्षीजीवन हे इतरत्र समरसून जगणार का, इरावती नदीतील डॉल्फिन जर कावेरीपर्यंत गेले तर ते तिथे राहू शकतील का हा महत्वाचा मुद्दा आहे. काही प्राण्याची भौगोलिक कक्षा नद्यांपुरती असते. ते इतरत्र गेले की त्यांचे भक्ष्यकही स्थलांतर करतील. यामुळे सजीवसृष्टीचा व जैवविविधतेचा समतोल बिघडू शकतो या व वरील सर्व घटकांचा नीट विचार होणे आवश्यक आहे.

नदीजोड प्रकल्पातील सर्व प्रतिकूल घटकांचा विचार केला तरीही अलीकडील हवामान बदलाच्या काळात नद्याजोड प्रकल्प अत्यंत उपयुक्त आहे कारण भारतातील पर्जन्यमानातील विविधता, पडणारे दुष्काळ यामुळे वनस्पती, प्राणी व पिकांमध्ये निर्माण होणाऱ्या समस्या दुष्काळामुळे निर्माण होणाऱ्या समस्या, कोरडवाहू शेतीत संरक्षित पाण्यामुळे वाढणारी उत्पादकता आणि उत्पादनवाढ लक्षात होता भविष्यकाळातील अन्नसुरक्षेची व पिण्याच्या पाण्याची गरज भागविण्यासाठी नद्याजोड प्रकल्प

हा अत्यंत महत्वपूर्ण प्रकल्प आहे. देशातील सर्व नद्या जोडल्यास पावसाचे पाणी एकाच नदीतून वाहून जाणे थांबेल, नद्यामध्ये बारा महिने पाणी राहिल्याने शेतीसाठी मुबलक पाणी मिळेल, ही योजना राबविणे अशक्य खर्चिक व कठीण वाटत असली तरी ती प्रत्यक्षात आल्यास देश निश्चितच सुजलाम-सुफलाम होईल.

###

**रेन वॉटर हार्वेस्टिंग
संकल्पना आणि महत्व**

डॉ. मोरे जे.सी.
भूगोल विभाग

पाऊस आला की असा कोसळतो की बहुतांश पाणी हे वाहून जातं. समुद्राला मिळतं आणि आपण बसतो पाणी टंचाईच्या नावाने शंख करीत. पाऊस पडतो. नदी नाल्यांतून वाहतो, धरणे भरतो, समुद्रात वाहून जातो. हे पावसाळ्याच्या चार महिन्यांत घडते आणि मग उरतात ती कोरडी नद्यांची पात्रे, गाळाने भरलेली धरणे, पाण्यावाचून वणवणणारी गावे ! लोकसंख्या वाढली, राहणीमान सुधारले, उद्योगधंदे वाढले, या सगळ्यात जास्तीचे पाणी हे लागणारचा ! हे सगळे पाणी आजही आहे, पण ते पाणी साठविण्याचे, वाटण्याचे आणि कौशल्याने वापरण्याचे नियोजन मात्र नाही.

दुष्काळ जाहीर झाला की सरकार ने पॅकेज जाहीर करायचे. ते पॅकेज शेतकऱ्यापर्यंत येता येता मधेच विरून जाणार आणि तो पर्यंत पुन्हा पुढचा उन्हाळा येणार आणि पाणी टंचाईचा प्रश्न आ-वासून उभा राहणार, हे चक्र कित्येक वर्षे चालू आहे, सद्यपरिस्थितीत शहराचे काही ठराविक भाग सोडल्यास कॉर्पोरेशनचे (धरणांतून येणारे) पाणी नीट उपलब्धता नाही. त्यामुळे पाण्यासाठी बेसुमार बोअरवेलस खणल्या जात आहेत आणि टॅकर लॉबी फोफावल्या आहेत. कॉर्पोरेशनचा पाणीपुरवठा तर अत्यल्प आहेच पण कमी पावसामुळे बोअरवेलस आटत चालल्या आहेत. पैसे फेकून सुद्धा पाणी मिळणार नाही अशी स्थिती येण्याची चिन्हे आहेत. कारण टॅकरवालेही बोअरवेलचे पाणी उपसतात. पाणी टंचाई आली कि टॅकर ने पाणी पुरवठा करायचा, पाण्याची रेल्वे पाठवायची आधी पॅकेज जाहीर करायचे असे तात्पुरत्या स्वरूपाचे उपाय शोधून पाणी टंचाई

वर आपण अजून शंभर वर्षे मात करू शकणार नाही. त्यामुळे पाणीटंचाई वर उपाययोजना शोधताना त्या तात्पुरत्या स्वरूपाच्या न राबविता दीर्घकालीन, शाश्वत अशा असतील तर अशी परिस्थिती पुन्हा येणार नाही. शाश्वत उपाययोजनांमध्ये अनेक गोष्टींचा समावेश हातो, परंतु, त्यामध्ये समाविष्ट असणारी एक गोष्ट आपण कमीत कमी खर्चात राबविली तर त्याचा नक्की फायदा होईल, ती पध्दत म्हणजे 'रेन वॉटर हार्वेस्टिंग'

'रेन वॉटर हार्वेस्टिंग' याला मराठीत पावसाळी पाण्याचा संचय म्हणतात. रेन वॉटर हार्वेस्टिंग म्हणजे पावसाच्या वाहून जाणाऱ्या पाण्याची साठवण करण्यासाठीची कृत्रिम पध्दत होय. ही अत्यंत सोयीची आणि प्राचीन पध्दत आहे. यात पावसाचे पाणी मानवनिर्मित टाक्यांमध्ये किंवा नैसर्गिक भूजलांमध्ये साठविले जाते. या साठवलेल्या पाण्याचा आवश्यकतेनुसार वापर करणे अभिप्रेत असतो. आपल्याच घराच्या किंवा सोसायटीच्या आवारातील पाणी साठवायचे असल्याने अत्यंत कमी खर्चात हे काम कोणीही करू शकते. खरे तर भारतावर निसर्गाने कृपा केली आहे. दर वर्षी नैऋत्य मोसमी पाऊस वर्षातून चार महिने आपल्याला हमखास गोडे पाणी पुरवतो. हे शुद्ध पाणी गटारे, ओढे, नद्यांतून वाहून जाऊन समुद्राला मिळते आणि धरणे व बंधारे वगळता यातील फार थोडे पाणी अडवले जाते. ते जमिनीत झिरपत नाही. ही पाणी अडवावे आणि साठवावे, एवढाही सोपा उपाय आपल्याला करायचा नाहीये. पण ते करण्याची ना आपल्या राज्यकर्त्यांची उमेद ना जनतेची. सारे काही सरकारने करावे आणि कुटूनही का होईना पण आम्हाला पाणी पुरवावे, हीच सगळ्यांची अपेक्षा. दर वर्षीच्या दुष्काळासाठी सरकारलाच जबाबदार धरून चालणार नाही. शेवटी जे लोक त्या पाण्याचा वापर करणार आहेत त्याच लाकांना यावर विचार करावा लागणार आहे. त्यामुळे 'लोकसहभागातून जलसमृद्धी' याचा प्रकर्षाने विचार करावा लागणार आहे. 'गाव करी ते राव ना करी' या उक्तीनुसार कार्याच्या यशस्वितेसाठी वैयक्तिक प्रयत्नापेक्षा सामूहिक प्रयत्न फायदेशीर ठरतात, आज नाम फौंडेशन व अनेक सेवाभावी संस्थाकडून जलसंधारणाची कामे होताना आपण पाहतो. काही ठिकाणी लोकसहभागातून नाला रुंदीकरण, ओढा खोलीकरण, नदीपात्र रुंदीकरण, गाळ काढणे यासारखी कामे झाली आहेत, नियोजन हे पुढील समस्यांचे, संकटांचे केले जाते,

त्याच पध्दतीने आगामी काळातील पाण्याचे नियोजन करण्यासाठी आता प्रत्येक नागरिकाने पावसाळ्यापूर्वी आपल्या घराच्या छतावर पडलेले पावसाचे पाणी वाहून नदी नाल्यावाटे जाणार नाही, याची काळजी घेणे गरजेचे आहे, 'पाणी राखील तो तळे चाखील' या उक्तीप्रमाणे प्रत्येक नागरिकाने रेन वॉटर हार्वेस्टिंग ' पध्दतीचा अवलंब करणे आवश्यक आहे.

शेतीसाठी बांधण्यात आलेली धरणे आता फक्त शहरांना पाणी पुरवण्याचे काम करत आहेत. दिवसेंदिवस विस्तारत जाणाऱ्या शहरांची तहान भागवायला ही धरणे आता अपूरी पडू लागली.आहेत त्यामुळे शहरांमध्ये रेन वॉटर हार्वेस्टिंगच्या वापरावर भर दिला जाणे गरजेचे आहे. विशेषत सोसायटीच्या याचा वापर करण्याबाबतचे आदेश देण्यात आले आहेत. पण अन्य आदेशांप्रमाणे याकडे ही कानाडोळा केला जात आहे. परंतु काही महानगरपालिका मात्र जल स्वावलंबनाकडे वाटचाल करताना दिसत आहेत. पिंपरी चिंचवड महापालिका ही हार्वेस्टिंग प्रकल्प उभारणारी महाराष्ट्रातील पहिली महापालिका ठरली आहे. ३०० चौरस मीटरपेक्षा जास्त क्षेत्रफळाच्या प्लॉटवरील नवीन इमारतींना रेनवॉटर हार्वेस्टिंग बंधनकारक आहे. मनपाच्या मुख्य इमारतीसह इतर इमारतींमध्ये देखील असा प्रकल्प सुरु करण्यावर भर दिला जात आहे. याचा इतर नगरपालिकांनी देखील अवलंब करायला हवा. चांगली गोष्ट ही की लोकं जागृत होत आहेत. गावांमध्ये ओढ्यांना कच्चे बांध घालणे, शेततळी खणणे, डोंगरात चार खणणे अशा उपायांनी बरेच फायदे झाले आहेत. हिवरे बाजार, राळेगण सिद्धी ह्यासारखी एकेकाळची दुष्काळग्रस्त गावं ह्या उपायांनी पाण्याच्या बाबत स्वयंपूर्ण झाली आहेत ग्रामीण जनतेपेक्षा शहरातील जनता पाणी जास्त वापरते. तेव्हा पाण्याचा जपून वापर करण्याबरोबरच जल संवर्धनाची जबाबदारी पण शहरांनी पेलली पाहिजे. पालिकेने नियम करायची वाट न पाहता प्रत्येक सोसायटीने रेन वॉटर हार्वेस्टिंग करणे नितांत गरजेचे आहे.

रेन वॉटर हार्वेस्टिंग ही काही फार आधुनिक संकल्पना नाही. अगदी शिवकालीन किल्ल्यांमध्ये देखील या तंत्रज्ञानाचा उपयोग केलेला दिसतो. आपल्याकडे पावसाच्या पाण्याचा प्रथम स्रोत म्हणून विचारच केला जात नाही. केवळ खरीप पिकांच्या पेरणीसाठी त्याचा वापर केला जातो,परंतु रेन वॉटर हार्वेस्टिंग मध्ये पावसाच्या पाण्याचा प्रथम स्रोत म्हणून वापर करण्यासाठी हे पाणी वेगवेगळ्या

ठिकाणी, विविध माध्यमांद्वारे साठवून त्याचा वापर करणं, ही मूळ संकल्पना आहे. लोकांना रेन वॉटर हार्वेस्टिंग म्हणजे काय हे बऱ्यापैकी माहिती आहे, पण हे रेन वॉटर हार्वेस्टिंग कसं करावं, त्याचे प्रकार काय हेच कोणाला माहित नाही. रेन वॉटर हार्वेस्टिंग म्हणजे नेमके काय करायचे ? रेन वॉटर हार्वेस्टिंगचे वेगवेगळे प्रकार आहेत. त्यात एक म्हणजे टाकीत पावसाचं पाणी साठवण आणि दुसरा प्रकार म्हणजे ग्राऊंड लेव्हल वॉटर रिफिलिंग करणं.

१. फेरोसिमेंट वापरून बांधलेली जमिनीखालची टाकी : ज्या ठिकाणी पिण्याच्या पाण्याची सोय नाही, अशा जागी छतावर पडणारे पावसाचे पाणी बंद टाकीमध्ये साठवले तर ते पिण्यासाठी उपयोगात येऊ शकते. पाऊस सुरु झाल्यावर पहिल्या दोन पावसाचे पाणी हे सोडून द्यावे. छत स्वच्छ झाल्यानंतरचे पावसाचे पाणी हे पन्हाळीद्वारे टाकीमध्ये साठवले तर ते पिण्यासाठी उपयोगात येऊ शकते. पाऊस सुरु झाल्यावर पहिल्या दोन पावसाचे पाणी हे सोडून द्यावे छत स्वच्छ झाल्यानंतरचे पावसाचे पाणी हे पन्हाळीद्वारे टाकीमध्ये गाळून साठवावे. या प्रकारात प्रथम चौथरा बांधून घ्यावा. सांगाड्याच्या मदतीने व चिकनमेश, वेल्डमेश, सिमेंट आणि रेती यांच्या साहाय्याने टाकीचे बांधकाम करावे याला फेरोसिमेंटची टाकी म्हणतात. पाणी पिण्यास वापरते वेळी शिफारशीत प्रमाणात लिक्विड क्लोरिन किंवा गोळ्यांचा योग्य तो वापर करावा. यासाठी अंदाजे अडीच ते तीन हजार रुपये एवढा खर्च येऊ शकतो.

२. झिरप खड्डा :

पावसाळ्यात घराच्या छतावर साठणारे पावसाचे पाणी छताच्या उताराच्या बाजूने पाईप लावून खाली घ्यायचे. पाईपद्वारेच हे पाणी विहिरीजवळच्या शोषखड्यात किंवा ते वाहून न जाता जमिनीत मुरेल अशा प्रकारे झिरप खड्ड्यात सोडायचे. आपण राहत असलेल्या जागेमध्ये पाच फूट लांब, पाच फूट रुंद आणि साधारण चार-साडेचार फूट खोल खड्डा घ्यावा. हा खड्डा दीड फूट उंचीपर्यंत दगडी गोट्यांनी भरावा. त्यावर दीड फूट उंच विटांच्या तुकड्यांचा थर द्यावा. विटांच्या तुकड्यांवर दीड फूट वाळू टाकून खड्डा भरून घ्यावा. छतावर पडणारे पाणी या खड्ड्यात सोडून द्यावे. या तीन थरांमधून पाणी जाताना ते गाळले जाईल आणि स्वच्छ पाणी जमिनीच्या पोटात साठायला लागेल. पाणी साठविण्याचीही साधी, सरळ आणि सोपी पद्धत आहे. शिवाय या पद्धतीला खर्चही कमी येतो. हीच पद्धत

वापरून प्लॉटमध्ये पडणारे पाणीही आपण साठवू शकतो. प्लॉटवर उतार असेल तर झिरप खड्ड्याऐवजी झिरप चर तयार करायचा आणि त्यामार्फत जमिनीत पाणी मुरवायचे, हे करण्यासाठी थोडाफार खर्च होईल पण एका कुटुंबाला वर्षभर पुरेल एवढ्या पाण्याची सोय नक्कीच होते.

३. कूपनलिका/बोअरवेल पुनर्भरण :

पावसाचे पाणी कूपनलिकेत सोडणे म्हणजेच कूपनलिका पुनर्भरण होय. कूपनलिकेजवळ नाला अथवा ओढ्याचे पाणी वळवावे. कूपनलिकेच्या सभोवताली २x२x२ मीटर आकाराचा खड्डा खोदावा. कूपनलिकेच्या सभोवताली दोन मीटर रुंद व दोन मीटर खोल आकाराचा खड्डा खोदावा. खड्ड्यातील उंचीएवढ्या केसिंग पाइपच्या भागात एक-दोन सें.मी. अंतरावर सर्व बाजूंनी विशिष्ट व्यासाची छिद्रे पाडावीत. या छिद्रांवर नारळदोरी (काथ्या) घट्ट गुंडाळावी. खड्ड्याचे चार भागांत विभाजन करून सर्वांत खालच्या भागात दगडगोटे, त्यावरील भागात खडी, त्यानंतरच्या भागात वाळूची चाळ व सर्वांत वरच्या भागात बारीक वाळू भरावी. आपल्या प्लॉटमध्ये किंवा सोसायटीमध्ये असलेल्या बोअरवेल किंवा विहिरीत पडणारे पावसाचे पाणी गाळून घेऊन त्यात सोडल्यास उन्हाळ्यात सुद्धा पाणी उपलब्धत होऊ शकेल. तुमच्या भागात एखादी मृत झालेली किंवा कोरडी कूपनलिका किंवा विहीर असेल तर त्यात हे पाणी सोडले, तर दोन-तीन वर्षात तो पुन्हा जिवंत करण या पद्धतीने शक्य होते. जलसंधारणाचा हा प्रकार प्रत्येकाने शक्य होईल त्याप्रकारे अंमलात आणणे अतिशय आवश्यक आहे. जागेची कमतरता असल्यास त्याप्रमाणे शक्य तेवढा मोठा खड्डा घ्यावा आणि त्यात पाणी मुरवायला सुरुवात करावी. सगळे नाही, निदान थोडे तरी पाणी आपल्या ताब्यात राहील. यासाठी अंदाजे तीस हजार ते चाळीस हजार रुपये एवढा खर्च येऊ शकतो.

*** रेन वॉटर हार्वेस्टिंग करताना घ्यावयाची काळजी :**

१. छपराच्या उताराचा आणि कुटुंबाच्या गरजेची नीट अभ्यास करून टाकीचे आकारमान ठरवावे.
२. पाऊस पडण्यापूर्वी छप्पर स्वच्छ करावे किंवा सुरुवातीला एखादा तास पाऊस पडून गेल्यानंतर पाणी टाकीत सोडावे.
३. टाकीत पाणी सोडण्यापूर्वी लहानशा फिल्टर टँकमध्ये अनुक्रमे विटांचे लहान तुकडे, कोळसा व वाळू यामधून

जाईल अशी सोय केल्यास पाणी अधिक शुद्ध होते.

४. टाकी सिमेंट किंवा आरसीसीमध्ये बांधावी. टाकी जमिनीखाली बांधल्यास जागेची बचत होते आणि पाणी सुरक्षित राहते तसेच टाकी सर्व बाजूंनी बंदिस्त असावी.

या रेन वॉटर हार्वेस्टिंग किंवा जल पुनर्भरणासाठी केला जाणारा खर्च, हा खर्च नसून ती भविष्यकाळाची गुंतवणूकच आहे. ज्यांच्याकडे नळाला चोवीस तास पाणी येते, ज्यांनी पाण्याचा दुष्काळ कधी अनुभवलेलाच नसतो, त्यांना कदाचित या जलपुनर्भरणाचे फारसे महत्व वाटणार नाही. पण आज पर्यावरणाची परिस्थिती पाहता, भूभागातील पाणी संपायलाही फारसा वेळ लागणार नाही. तेव्हा पावसाचे पाणी हे निसर्गाने दिलेले दान समजून त्याचा जास्तीत जास्त वापर करणे गरजेचे आहे.

पाण्याचे महत्व जाणा !

प्रा. संगिता पठारे
अर्थशास्त्र विभाग

पृथ्वीवर सर्व जिवंत प्राण्यांचे अस्तित्व टिकविण्यासाठी ताजे पाणी आवश्यक आहे पाणी हा मानवांच्या जीवनाचा अति आवश्यक घटक आहे. पाणी हे हायड्रोजन व ऑक्सिजनच्या अणूपासून बनलेला द्रव पदार्थ असून पृथ्वीवर ७१ % भाग पाण्याने व्यापलेला आहे. त्यातिकाही भाग हा बर्फ रूपाने पृथ्वीतलावर आहे.

आजच्या परिस्थितीला पाणी वाचवणे ही काळाची गरज आहे. कारण ७१% भाग जरी पाणी असले तरी ते सर्व पाणी वापरण्यायोग्य नाही. वापरण्या योग्य पाण्याची कमतरता भासू लागली आहे. स्वच्छ चांगल्या पाण्याचा प्रत्येक थेंब सजीवासाठी महत्वाचा आहे पाणी वाचवा हे ओरडून ओरडून सांगितले जात असले तरी अजूनही पाण्याचे महत्व आपल्या लक्षात आलेले दिसत नाही. आहे नळाला पाणी म्हणून भसाभस पाणी वापरले जाते पण एक दिवस नळाला पाणी आले नाही तर तोंडचे पाणी पळते. मग महिनोमहिने दुष्काळी परिस्थितीशी झुंजत असलेल्या

लोकांना त्याचे किती महत्व असेल म्हणून पाणी जूपन वापरले त्याचे नियोजन केले तर ज्यांना पाणी मिळत नाही त्या लोकांचा काही अंशी पाण्याचा प्रश्न सुटू शकतो, त्यासाठी आपण व्यक्तिगत पातळीवर काही प्रयत्न करू शकतो.

आजकाल लग्न समारंभात पाण्याचा फार मोठा अपव्यय होतो जसे की अर्धा पेला पाण्याची आवश्यकता असते पण व्यक्ती पूर्ण पेला पाणी घेताता व अर्धापेला पाणी फेकतात मग अशावेळी आवश्यक आहे तितकेच पाणी घ्यावे जेणे करून पाण्याची बचत होईल. हाच उपक्रम आपण घरात ही राबवू शकतो.

जसे कुठे नळ गळत असल्याचे दिसले तर ते पाणी वाया जाऊ नये म्हणून तो नळ बंद करणे.

आपल्या जवळपास कोणी विनाकारण पाणी वाया घालवत असेलतर त्याला समज देणे.

घरा फिशटॅक असेलतर त्याला वारंवार धुवू नये त्यासाठी नियोजन करणे कुंड्यातील झाडांना ओलावा टिकवून ठेवणाऱ्या तणांचा व खताचा वापर करणे जेवढी आवश्यकता आहे तेवढेच पाणी पिण्यासाठी घ्या. असे आपण वैयक्तिक पातळीवर प्रयत्न केले तर अनावश्यक पणे वाया जाणारे पाण्याचे प्रमाण कमी होईल व पाण्याचा अपव्यय टाळता येईल.

‘मी थेंब एक पाण्याचा ।

मी स्वर जीवनगाण्याचा ।

वाचवा मला वाचवा

हाच माझ्या ओठी जोगवा।

मी थेंब एक पाण्याचा ...।

जलव्यवस्थापन काळाची

गरज

डॉ. घुले पद्माकर तुकाराम
व्यवसायिक अर्थशास्त्र विभाग

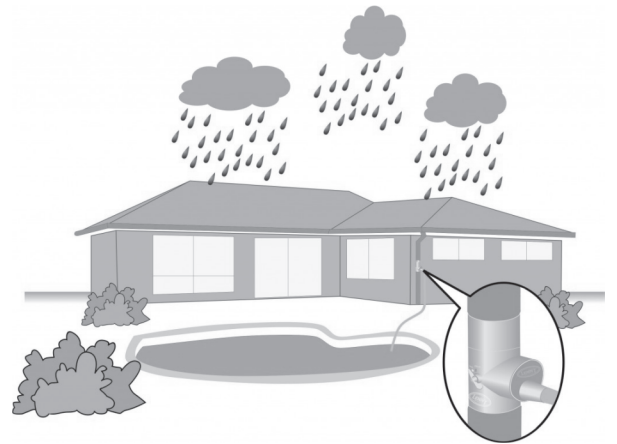
मानवाच्या मूलभूत गरजा पैकी अत्यंत महत्वाची गरज म्हणजे पाणी होय. हवेनंतर जल वरण ही पर्यावरणातील एक महत्वाची नैसर्गिक संपत्ती आहे पाण्याच्या उपलब्धतेनुसार सजीव सृष्टीचा विकास होत गेला. पृथ्वीवरील सर्वच सजीवांने पाण्याची गरज अपरिहार्य आहे. पाण्याची उपलब्धता गरजेच्या तुलनेत दुर्मिळ होत चालली आहे. पाण्याच्या उपलब्धतेचा विचार करता पृथ्वीवरील एकूण १.४१ अब्ज घन किलोमीटर पैकी ९८ % नाही हे क्षारयुक्त आहे. उरलेल्या २ टक्के पाण्यापैकी ८७ टक्के पाणी कायम स्वरूपी बर्फात आहे. व नद्यामधील फक्त २००० घन किलोमीटर पाणी फक्त मानवाला वापरासाठी उपलब्ध आहे भारतात ४००० अब्ज घनमीटर पाणी नैसर्गिक स्रोतापासून मिळते त्यापैकी ११०० अब्ज घनमीटर पाणी वापरासाठी शिलक आहे. भारताचा पाण्याच्या साधनसामग्रीमध्ये ७ वा क्रमांक लागतो. भारतात पाणी उपलब्धतेचे साधन नद्या कॅनॉल तळी, विहीरी इत्यादी आहेत भारतीय लोकसंख्या वाढ ही मोठ्या प्रमाणात होत आहे तर पाण्याचे प्रमाण हे कमी आहे.

महाराष्ट्राचे एकूण भौगोलिक क्षेत्र ३०७.७१ हेक्टर असून गोदावरी, कृष्णा, तापी, नर्मदा व कोकण अशा पाच मुख्य खोऱ्यामध्ये व २५ उपखोऱ्यामध्ये विभागले आहे. राज्यातील लहान मोठ्या नद्याची मिळून संस्था ४०० इतकी आहे. महाराष्ट्रात सुद्धा विविधता किंवा असमानता पाहायला मिळते. राज्याचे सहाही विभागात एकूण १३ टक्के क्षेत्र आहे तर पाण्याची उपलब्धता २५ टक्के पाऊस पडतो. भागात येवढेच क्षेत्र आहे परंतु १९ टक्के पाऊस पडतो परंतु खानदेश कृष्णा गोदावरी खोऱ्यातील क्षेत्र मात्र ३४ टक्के आहे. परंत तेथे सरासरी २० टक्के पाऊस पडतो तर विदर्भ व मराठवाडा या भागाचे क्षेत्र व पडणारा पाऊस सारखाच आहे. ज्या प्रमाणे पडणाऱ्या पावसाची विषमता जशी आहे तशी धरणाच्या संख्या ही विषम आहे. त्यामुळे पाण्याची उपलब्धता कमी अधिक आहे.

जलव्यवस्थापन करणे काळाची गरज बनली आहे त्यामुळे जलव्यवस्थापनाच्या दृष्टीने राज्यात व देशात अनेक कृती व कार्यक्रम आखून त्याची अंमलबजावणी केली

जात आहे. १९९८ मध्ये वर्ल्ड वाईड फंडसाठी युनिसेफने गुजरात महाराष्ट्र, उत्तरप्रदेश, तामिळनाडू व आंध्रप्रदेश या राज्याचे सर्वेक्षण करून अहवाल दिला तेव्हा या अहवालात भविष्यकालीन पाणी टंचाई बाबत तीव्र चिंता व्यक्त केली होती हे खरे ठरत असून दिवसेंदिवस पिण्याच्या पाण्याची टंचाई तीव्रतेने वाढत चालली आहे.

पाण्याचे मानवी जीवनातील महत्त्व विचारात घेता पाण्याचा काटकसरीने व पर्याप्त वापर होणे आवश्यक आहे. इस्त्राईसारख्या देशात महाराष्ट्रापेक्षा पावसाचे प्रमाण कमी असून देखील सरकार व तेथील समाजाने पडलेला पावसाचा प्रत्येक थेंब जमिनीमध्ये साठवला आहे भूगर्भातील पाण्याचा प्रत्येक थेंब काटकसरीने वापर करून शेती क्षेत्रात क्रांती केली आहे. म्हणून इस्त्रायलाचा आदर्श डोब्यासमोर ठेवून महाराष्ट्रात देखील पाण्याचे योग्य व्यवस्थापन घेणे. आवश्यक आहे महाराष्ट्रात पावसाळ्यात मोठ्या प्रमाणात पाऊस पडूनही ते पाणी अडविले नसल्यामुळे वाहन जाते व पाण्याची टंचाई जाणवते. म्हणून पाण्याचे व्यवस्थापन करणे काळाची गरज बनली आहे.

पोरा संग बसून नका काढू फोटू

राजु परूळेकर
(संकलित)

मेला माझा नवरा जरी
मला नका भेटू
माझ्या पोरा संग बसून
नका काढू फोटू...
लालदिव्याच्या गाडीतून
येईल तुमचाताफा...
कॅमेऱ्यात बघून बघून
मारल्या जातील थापा...

पांढरा धोट रुमाल काढून
डोळेसुद्धा पुसाल....
पोरक्या माझ्या पोरांना
खेटून खेटून बसाल...

खोटा खोटा कंठ तुमचा
नका देऊ दाढू...
माझ्या पोरा संग बसून
नका काढू फोटू....

धनी माझं गुणाचं
शेतामधी खपायचं...
अर्ध्या पोटी राहून सुद्धा
इभ्रतीला जपायाचं...

काळ्या माईची
वटी भराया
कर्ज थोडं काढलं...
पीक गेलं जळून पण
कर्ज मात्र वाढलं...

सावकार लागला छळू
लागला सुद्धू...
माझ्या पोरा संग बसून
नका काढू फोटू....

पोरगं जाताय साळात
त्याची फीस नाही
भरायला..
जनावरं दारात उभी
चारा नाही चारायला

विहीर कधीच आढून
गेली बोअरला नाही पाणी...
करपलेल्या पिकाकडं पाहत राहायचं धनी...

सरकार झालय कोडगं अन्
सावकार लागलेत लुटू
माझ्या पोरा संग बसून
नका काढू फोटू....

रातच्याला जवळ घेऊन
लई गोड बोललं...
डोळ्यांत दिसलं पाणी
तवा काळीज माझं हललं...

जाग आली पाहटं तवा
जवळ नाही दिसलं..
पंख्याला फाशी घेऊन
कुंकू माझं पुसलं

खोटे अश्रू डोळ्यात आणून
आता नका चुटपूटू..
माझ्या पोरा संग बसून
नका काढू फोटू....

धनी होतं तवा कुणी
धीर नाही दिला...
आता किती तातडीने
पंचनामा बी केला...

कॅमेरे घेऊन पांढऱ्या गाड्या
आल्या दारामंदी..
आभाळ फाटलंय आमच
यांना प्रसिद्धीची संधी...

पाणी हेच जीवन

लता गुठे
(संकलित)

म्हणे जग लई सुधारलंय
परं माणुसकी लागलीय आटू...

माझ्या पोरा संग बसून
नका काढू फोटू....

होईल घोषणा पॅकेजची
मदतीचा चेक येईल..
माझ्या लेकरांचा बाप
कोण आणून देईल...

धनी जरी गेलं तरी
मी न्हाई हारायची..
पोरांना करुन पोरकं
मी न्हाई मरायची...

तुमचं मात्र थांबवा ढोंग
मला नका भेटू....
माझ्या
माझ्या पोरा संग बसून
नका काढू फोटू....

卐卐卐

डोळे उघड पावसा
ऐक मायेचं सांगणं
पाहा जरा भुईकड
टाहो फोडीते जमीन
गाय, वासरु, बैल
बघ येऊन त्यानला
जीव त्यांचा कासावीस
पाणी मागते प्यायला
तळे पाण्याचे कोरडे
तळमळते रानात
डोळे आभाळी टांगले
काया पेटली उन्हात
जीव शिनला रे माझा
हंडा डोईव घेऊन
भेगा पडल्या पायाला
रोज शिवारी फिरुन
लोकं गेले देशोधडी
घरंदार मोकलून
कुठं गेला मेघराजा ?
ह्यो वनवास देऊन
किती खांदली जमीन
नाही लागतं ठिपूस
जमिनीत नाही पाणी
काय करील माणूस ?
कधी येईल पाऊस ?
नाही त्याचा भरवसा
थेंबथेंब साठा पाणी
उघड डोळे माणसा
पाणी जिरवू ,आडवू
झाडं लावू ठायीठायी
कोप निसर्गाचा टाळू
तुम्ही आम्ही बघू भाई
पाणी हेच रे जीवन
हाक धरणीची ऐका
जीव वाचेल पाण्यानं
कामी येत नाही पैका

卐卐卐

दुष्काळ आणि शेतकऱ्यांची

आत्महत्या

गायकवाड अश्विनी अनिल

टी. वाय. बी. ए.

आपला भारत हा कृषीप्रधान देश मानला जातो. कारण आपल्या देशात ७०-७५ टक्के जनता ही शेती व्यवसायावर अवलंबून असते त्याचबरोबर पशुपालन करून ते आपला उदरनिर्वाह करतात. परंतु शेतीला सिंचन व विजपुरवठा नसल्याने बहुसंख्य शेतकरीवर्ग खरीप व रब्बी हंगाम संपताच व शेतीने वशेतीने साथ सोडून दिल्याने घर, कुटुंब व्यवस्थित चालावे म्हणून मिळेल तेथे रोजगारासाठी जातात. हाती मिळेल ते काम करून शेतकरी वर्ग एक-एक, दोन-दोन महिने आपल्या आई-वडिलापासून, मुलाबाळापासून दूर राहतात. पोट्यासाठी अन्हातान्हात राबराब राबतात. अर्धपोटी उपाशी उघडा कोणाचाही हात पाठीवर नसलेला कसला ही आधार नसलेला ही शेतकरी आपल्या कुटुंबासाठी कष्ट करत असतो. त्यामुळे सव्तःच्या जिवाला कंटझळून मागील २५-३० वर्षात मोठ्याप्रमाणात शेतकऱ्यांची आत्महत्या झालेली दिसून येते.

भारतीय शेतकऱ्याला महिन्याचा पगार मिळत नाही. त्यांना हंगामानुसार कधी पैसा मिळतो तर कधी मिळतही नाही. त्याच आलेल्या दोन पैशातून त्याला आपला उदरनिर्वाह करावा लागतो. याशिवाय त्यांना बाहेरून कर्ज घेऊन घरखर्च, शेतीच्या खर्च, भांडवल करावे लागते. याशिवाय मुलांचे शिक्षण त्यांचे आरोग्य, लग्नाचा खर्च याकडेही लक्ष द्यावे लागते. काहीवेळा शेतमाल विकून, दुध विकून त्यांना हा खर्च भागवावा लागतो.

वर्षभर शेतात राबून कष्टकरून, घाम गाळून एका नोकरवर्गाच्या एका महिन्याच्या पगारा इतकेसुद्धा उत्पन्न मिळत नाही. नोकरवर्ग हा पगार कमी पडला कि पगार वाढवायला सांगतात हे शेतकरी लोक कुठे जाधार? महागाई वाढली कि शेतमालाच्या किंमती सुद्धा वाढत असते. अशावेळेस शेतकऱ्याने कोणाकडे जायचे? शेतकऱ्याच्या किंमती वाढणे हे शेतकऱ्याला परवडणारे नसते त्यामुळे शेतकरी हताश होतो निराश होतो आणि आत्महत्या करतो. शेतकऱ्यांकडे शेती असली तरी पाणी पुरवठा नसतो. वीजपुरवठा नसतो. सिंचनाच्या सोयी नसतात. अवजारे नसतात, यातूनही पेरणी केली तरी पाऊस नसतो आणि आला तरी इतक्याप्रमाणात येतो कि

त्याचा शेतीला उपयोग होत नाही. यामुळे शेतकऱ्यांजवळ असलेले भांडवल तो गमावून बसतो व शेतकरी कर्जे बाजारी होतो. यातूनही बैलाचा मृत्यु, औंजराची मोडतोड या समस्यांना तोंड द्यावे लागते. हे सर्व करून कसेतसे पिक काढले तर गिन्हाईक, व्यापारी त्याला मातीमोल भावात विकत घेतात अशावेळेस कधी त्यांना फायदा होतो तर कधी तोटा. त्यावेळेस ते हताश होतात. निराश होतात सरकारही त्यांना हवी अशी मदत करत नाही. हा शेतकऱ्यावर झालेला अन्याय नव्हे का. अशा वेळेस शेतकऱ्याला कर्जाची आवश्यकता असते. सरकारने त्यांना ती उपलब्ध करून द्यावी. त्यावर शुन्य टक्के व्याज किंवा कमी व्याज लावावे याशिवाय ज्याठिकाणी मोठ्या प्रमाणात दुष्काळ आढळतो. त्याठिकाणी विजपुरवठा पाणीपुरवठा, जलसिंचनाच्या सोयी मोफत बि-बियाणे पुरवणे. ज्याप्रमाणे उद्योगदारांना कारखानदारांना सरकार अशा सोईसुविधा पुरवठा असते त्याचप्रमाणे शेतकऱ्यांना सुद्धा या सुविधा देण्यात याव्यात. जनावरांसाठी मोफत गोठे, वैदयकीय इलाज या योजनासुद्धा राबवण्याची गरज असते काहीवेळा असे होते की योजना निघतात परंतु त्यांच्यापर्यंत पोहचत नाही. त्या योजना त्यांच्यापर्यंत पोहोचल्या पाहिजे. आज एक शेतकरी प्रगतीच्या मार्गावर चालून आरख्खा देश खऱ्या अर्थाने कृषीप्रधान देश होईल. शेतकऱ्यांनाही समजत असते की आत्महत्या हा शेवटचा पर्याय नाही. जीवन हे खुप सुंदर आहे. त्यांना ही कळत असते की आपण आत्महत्या केली आपल्या मुलांचे अनाथ होण्याचे कारण आपण बनू त्यांच्या अश्रूंचू कारण आपण बनू परंतु त्यांना परिस्थिती तसे करण्यास भाग पाडते. यातूनही त्यांना उठावे. कारण आपण येताना एकटे आलो असतो. परंतु जाताना सर्वांचे होऊन जावे लागते 'शेवटी परमेश्वर हा एक डायरेक्टर असतो कठीण रो ल तो फक्त बेस्ट ॲक्टरलाच देत असतो.'"

###

हिंदी विभाग

जल से जीवन

असलकर वैष्णवी
एफ. वाय. बी.एससी

जल से जीवन, जीवन ही जल, समझे जब तभी बचे जल। जन-जन हमें जगाना होगा, जल सब तरह बचाना होगा।

यह एक आश्चर्यजनक सत्य है कि भारत में वर्षा के मौसम में एक क्षेत्र में बाढ़ की स्थिति होती है जबकि दुसरे क्षेत्रों में भयंकर सूखा होता है। पर्याप्त वर्षा न होने के कारण लोग पानी की एक एक बूंद के लिए तरसते हैं तथा कई जगह संघर्ष की स्थिति भी पैदा हो जाती हैं। इसका प्रमुख कारण यह है कि हमने प्रकृति प्रदत्त अनमोल वर्षा जल का संचय नहीं किया और वह व्यर्थ में बहकर दूषित जल बन गया वही दूसरी ओर मनुष्य अपनी लालसा के कारण भूजल का अंधाधुंध दोहन कर रहा है लेकिन उसे वापस भूमि को लोटाना कोई नहीं सोचता। इससे भूजल स्तर गिर रहा है तथा भीषण जलसंकट पैदा होता है। एक अनुमान के अनुसार विश्व के लगभग १.४ अरब लोगों को शुद्धपेय जल उपलब्ध नहीं है।

जलसंकट को लेकर हमें हाथ-पर हाथ धरकर नहीं बैठ जाना चाहिए। इससे निपटना जरूरी है तभी हमारा आज और कल (वर्तमान एवं भविष्य) सुरक्षित रहेगा इसके लिये कई वैज्ञानिक तरीके हैं जिनमें सबसे कारगर तरीका है रेन वाटर हार्वेस्टिंग अर्थात वर्षाजल का संचय एव संग्रह करके इसका समुचित प्रबन्धन एवं आवश्यकतानुसार आपूर्ति इस प्रक्रिया में सम्पूर्ण सृष्टि का हित है क्योंकि जमीन के भीतर जो पानी संचित किया जाएगा उसका इस्तमाल हम भविष्य में कर सकेंगे। दूसरे शब्दों में हमने जो प्रकृति से लिया है वह प्रकृति को ही वापस लौटाना भी है। वर्षाजल बिना किसी भेदभाव सब को मिलता है लेकिन समुचित प्रबन्ध न होने के कारण वे नदी, नालों से होता हुआ समुद्र के खारे पानी में मिल जाता है। हमारे देश में प्राचीन काल से ही जल संचय की परम्परा थी तथा वर्षाजल का संग्रहण करने के लिये लोग प्रयास करते थे। इसलिए कुएँ, बावड़ी, तालाब पानी से भरे रहते थे। मानवीय उपेक्षा, लापरवाही के कारण वे मृत प्रायः हो गए। कई जलस्रोत तो कचरे के गड्डे के रूप में बदल गए हैं।

श्रीलंका स्थित सिजिरिया मेबारिश के पानी को

एकत्र करने के लिये रॉक कैचमेंट सिस्टम बना हुआ था। यह सिस्टम ईसा पूर्व ४२५ में बनाया गया था। भारत में राजस्थान प्रदेश के थार क्षेत्र में ४५०० वर्ष पूर्व बारिश के पानी को एकत्र करने के प्रमाण हडप्पा में की गई खुदाई के दौरान पास गए। भूजल भण्डारी में वर्षाजल के द्वारा भण्डारण बढ़ाया जा सकता है। यदि स्थिति रही तो जल्दी ही धरती भूगर्भीय जल भण्डारी से खाली हो जाएगी।

वर्षाजल संग्रहण क्या है ?

वर्षाजल को सकलित कर एवं उसे शुद्धकर पीने एव प्रयोग में लाने के काम को वर्षाजल संग्रहण कहते हैं।

उपयुक्त स्थान :

सामान्य तथा वर्षाजल संग्रहण कही भी किया जा सकता है। परंतु वर्षाजल संग्रहण निम्नलिखित स्थानों के लिये सर्वथा उपयुक्त है-

कम भूजल वालेस्थान

दूषित भूजल वालेस्थान

पर्वतीय विषम जल वाले व महंगे पानी व विद्युत वाले स्थल

बाढप्रभावित वाले स्थल

कम जनसंख्या घनत्व वाले स्थल

अधिक खनिज व खारा पानी वाले

लाभ :

*भूजल सरकारी जलापूर्ति पर निर्भरता कम

* जहाँ जलस्रोत नहीं है वहाँ पर कृषी कार्य भी सम्भव है। हमारे सभी देश के किसान भाईयों को इसका अधिक लाभ होगा।

उच्च गुणवत्ता एवं रसायनमुक्त शुद्ध जल की प्राप्ति सबको समुचित मात्रा में जल उपलब्धता और अनेक कई लाभ है जो हमें इस रेन वाटर हार्वेस्टिंग से मिल सकते हैं।

वर्षाजल संरक्षण के उपाय :

सीधे जमीन के अन्दर : इस विधि में वर्षाजल को एक गड्डे के माध्यम से सीधे भूजल भण्डार में क्षार दिया जाता है।

*खाई बनाकर रिचार्जिंग: इसमें बड़े संस्थान के परिसरों में बाऊन्ड्री वाल के साथ साथ बड़ी बड़ी नालियाँ (स्पिार्ज ट्रेंच) बनाकर पानी को जमीन के भीतर उतारा जाता है।

*कुओं में पानी उतारना :

वर्षाजल को मकानों कि छतों से पाइप के द्वारा किसी कुएँ में उतारा जाता है

ट्यूबवेल में पानी उतारना : घरों या भवनों की छत पर बरसाती पानी को संचित करके एक पाइप के माध्यम से

सीधे ट्यूबवेल मे उतारा जाता है ।

वर्षाजल संरक्षण ही एकमात्र विकल्प :

एक बरसाती मौसम में छोटी छत से लगभग एक लाख लीटर पानी जमा कर सकते हैं । इसके लिए सबसे पहले जमीन में ३ से ५ फिट चौड़ा और ५ से १० फिट गहरा गड्ढा बनाना होता है। छत से पानी एक पाइप के जरिए इस गड्ढे में उतारा जाता है। खुदाई के बाद इस गड्ढे में सबसे नीचे मोटे पत्थर (कंकड), बीच में मध्यम आकार के पत्थर (रोडी) और सबसे उपर बारीक रेत या बजरी डाल दी जाती है। विश्व बैंक के अनुसार भूजल का सर्वाधिक उपयोग (९२%) तथा सतही जल का (९०%) कृषि कार्यों के लिये किया जाता है। आजादी के समय प्रति व्यक्ति पानी की उपयोगिता ५ हजार क्यू.मी. थी तथा देशकी आबादी ४० करोड थी। वर्ष २००० मे यह २ हजार क्यू.मी रह गई और देश की आबादी १०० करोड को पार कर गई । एक अनुमान के अनुसार वर्ष २०२५ तक यह उपायोगिता १५०० क्यू.मी. रह जाएगी जबकि देश की आबादी १.४० करोड हो जाएगी । १.संयुक्त राष्ट्र के आकलन के मुताबिक पृथ्वी पर जल की कुल मात्रा करीब १४०० मिलियन क्यूबिक मीटर है । इतने पानी में धरती करीब तीन हजार गहराई तक समा सकती है ।

२. पृथ्वीपर उपलब्ध सम्पूर्ण जल का केवल २.७ प्रतिशत भाग स्वच्छ जल है जिसका ७५.२ प्रतिशत ध्रुव प्रदेशों में जमा है । तथा २२.६ प्रतिशत भूजल के रूप में उपस्थित है।

३. आज भी २.१७ लाख ग्रामीण घरों मे शुध्द जल नहीं है ।

४. १५६० मील लम्बी गंगा नदी से देश के ४० करोड लोग जुडे है ।

जल के से बचाएँ:

फलों या सब्जियों को धोने के बाद उस पानी को क्यारियों व पौधों में डाल दे ।

नल लीक करने की स्थिति में मिस्त्री से ठीक कराएँ ।

३. बाल्टी या बोतल में बचा पानी पौधों में डाले दें ।

जल है तो कल है

प्रा. शोभा कोकाटे

हिंदी विभाग

यह सर्वविदित है कि हमारा देश कृषिप्रधान देश है क्योंकि हमारे देश में आज भी दो-तिहाई जनसंख्या के जीवन यापन का मुख्य स्रोत कृषि ही है । आजादी के बाद हमारे देश में कृषि का विकास जिस गति से होना चाहिए था उसी गति से नहीं हुआ हमारे देश में पानी का मुख्य स्रोत मानसून ही है । लेकिन जंगलों के कटने एवं जलवायु परिवर्तन के कारण अब मानसून का सत्र मात्र ९० से १०० घंटे के मध्य ही रह गया है । इसलिए मानसून के दौरान प्राप्त जलवर्षा को अधिक प्रभावी ढंग से एकत्रित कर जब जरूरत हो तब किसान भाई अपनी फसलों को खरीफ में बचाने के लिए जीवनरक्षक सिंचाई के रूपमें उचित रूप में उपयोग कर सकते है । वर्षाजल के संग्रहण के लिए खेत में उचित स्थान पर खेत तलाई(फार्म पॉण्ड) बनाकर वर्षाजल को आसानी से एकत्रित किया जा सकता है। पश्चिमी राजस्थान के रेगिस्तानी इलाके में कहते है कि देशी घी डुल(गिर) जाएगा मुझे कोई अफसोस नहीं होगा लेकिन पानी डूल गया तो मुझे बहुत अफसोस (दुःख) होगा । इस बात से ही जल की महत्ता समझ में आती है ।

हमारे पूर्वजों ने भी कहा है कि जिस इन्सान के खेत में से वर्षा का पहला पानी बहकर निकल जाये उसको डूबकर मर जाना चाहिए उसको खेती ही नहीं करनी चाहिए । उनके कहने में खेतों को मिट्टी पलटनेवाले हलसे गहरी जुताई कर खेत को खुला छोड देना चाहिए । इससे वर्षाजल के संरक्षण के साथ साथ फसल में कीट व्याधियों का प्रकोप भी कम होगा और खरतपवार भी कम उगेंगे । जिन क्षेत्रों में हल्की संरचना अर्थात रेतीली मिट्टी हो वहाँ पर गर्मी में जुताई न करे ।जिन क्षेत्रों में भूमिगत जलस्तर काफी गहरा है वहाँ पर कूप पुनःभरण कार्य कर भूजल स्तर को बढ़ाया जा सकता है । छतों से वर्षाजल संग्रहण भी सीधा भू-गर्भ में पहुँचाया जा सकता है। अकृषि भूमि परकोलेशन टैंक के माध्यम से भूजल को पुनःभू-गर्भ मे आसानी से पहुँचाया जा सकता है । यह सच है कि दुनिया में जमीन की तुलना में पानी अधिक है। लेकिन इनमें से अधिकांश समुद्र के पानी के रूप में है, जो मानव उपभोग के लिए अयोग्य है, क्योंकि

मनुष्य को जीवित रहने के लिए मीठे पानी की आवश्यकता होती है। भारत एक ऐसा देश है जिसमें बड़ी मीठी जल संसाधन है। बढ़ती आबादी और उचित मैनेजमेंट की कमी के कारण, यह पानी बहुत दुर्लभ हो गया है इसलिए देश में लगभग कहीं भी पेयजल की तीव्र कमी है। यह पानी की आपूर्ति में लगातार कटौती, विशेषकर शहरी क्षेत्रों में देखा जा सकता है। पानी की बर्बादी के बारे में कोई भी सोचता नहीं।

जहाँ पानी होता है, वहाँ जीवन होता है। पानी के बिना जीवन संभव नहीं है। हमारी पृथ्वी ही एक ऐसा ग्रह है जिस पर जीवन संभव नहीं है। क्योंकि यहाँ पानी और जीवन को संभव बनानेवाली अन्य सभी जरूरी चीजें उपलब्ध हैं। अन्य ग्रह जैसे मंगल, बुध या शुक पर जीवन संभव नहीं है। वे किसी बंजर रेगिस्तान के सामन हैं क्योंकि वहाँ पानी नहीं पाया जाता है। पानी जीवन के लिए जरूरी है और साथ ही यह वातावरण को भी स्वच्छ बनाता है।

बहुत से लोग बाढ़ एवं भारी वर्षा में डूबकर मर जाते हैं परंतु पानी का जीवन में विशेष महत्व है। पानी एक ऐसा जीवनदायी तरल है जिसके स्पर्श से बीमार से बीमार व्यक्ति भी उठ खड़ा हो जाता है। और उसे नया जीवन मिल जाता है। पानी के बिना किसी भी प्रकार के जीवन की कल्पना ही नहीं की जा सकती है। यह प्रकृति द्वारा दिया गया एक ऐसा उपहार है जिसका हमें सन्मान करना चाहिए। पीने, नहाने धोने सफाई करने व बर्फ जमाने में हमें पानी की आवश्यकता पडती है। हमें फसलों, बगीचों व जानवरों आदि सभी के लिए पानी की आवश्यकता होती है। हमें बिजली व अन्य उत्पाद बनाने, यहाँ तक की भोजन को पकाने के लिए भी पानी की आवश्यकता होती है। पृथ्वी के क्षेत्रफल का अधिकांश भाग द्विपों व नदियों से घिरा हुआ है। समुद्र, झरने, नदियों, तालाबों, कुएँ आदि सभी पानी से संपन्न हैं। पर्यावरण में यह बर्फ, भाप व बादल के रूप में मौजूद है।

पानी की एक एक बूंद कीमती है। जल का इस्तेमाल सिर्फ पीने के पानी और खेती के लिए ही नहीं होता है बल्कि जल के कई उपयोग हैं जैसे बहुत सारे कल कारखानों और इंडस्ट्रीज में जल अत्यंत जरूरी होता है। इंसानो को जितना जल आवश्यक है, जानवरों, कीड़े मकोड़े सभी को जल की उतनी ही आवश्यकता होती है। घर बनाने से लेकर मोटार गाडी चलाने तक सभी चीजों में जल की जरूरत होती है। जल से ही नदियाँ और समुद्र बना है। अगर घर में किसी दिन पानी आना बंद हो जाए तो उस

घर का सारा काम बंद हो जाता है। उस दिन ना तो खाना बन पाता है, ना ही कपडे धोए जा सकते हैं, ना तो स्नान किया जा सकता है और ना ही ठीक से शौचालय का इस्तेमाल किया जा सकता है तो इस तरह से हम देखते हैं कि जल हमारे जीवन के हर एक पल में अहम रोल अदा करता है।

पानी की बर्बादी

रवी श्रीवास्तव

मत करो मुझको, बर्बाद, इतना तो तुम रखो याद,
प्यासे ही तुम रह जाओगे, मेरे बिना न जी पाओगे।

कब तक बर्बादी का मेरे, तुम तमाशा देखोगे
संकट आएगा जब तुम पर, तब मेरे बारे में सोचोगे।

संसार मे रहनेवालों को, मेरी जरूरत पडती है,
मेरी बर्बादी के कारण, मेरी उम्र भी घटती है।

ऐसा न हो एक दिन में, इस दूनिया से चला जाऊ,
खत्म हो जाए खेल मेरा, लौट के फिर न वापस आऊ।

पछताओगे रोओगे तुम, नहीं बनेगी कोई बात,
सोचो - समझो करो फैसला, अब तो ये है तुम्हारे हाथ।
मेरे बिना इस दुनिया में, जीना सबका मुश्किल है, अपना
नहीं भविष्य का सोचो, भविष्य इसमें भी शामिल है।

मुझ को ग्रहण कर सभी जीव, अपनी प्यास बुझाते हैं,
अपनी नहीं भविष्य की सोचो, भविष्य इसमें भी शामिल है।

सतर्क हो जाओ बात मान लो, मेरी यही कहानी है।
करो फैसला मिलकर आज, मत करो मुझको बर्बाद, इतना
तो तुम याद रखो।

जल ही जीवन है

विमलेश चंद्र

जल ही जीवन है ।
जल ही सावन है ।
जल ही पावन है
जल ही जीवन है

जल के बिना जीवन
असंभव है ।
जल के बिना विकास
असंभव है।
जल के बिनाविकास
प्रकृति अधुरी है ।
जल के बिना दुनिया
दुखियारी है ।

जल है तो हम सब है
जल है तो सब है
जल है तो जीव-जंतु है ।
जल है तो सृष्टि है ।
जल है तो जीवन है ।

जल का बचत करें ।
जल को सदुपयोग करें ।
जल की संचित करें ।
जल को संरक्षित करे
जल को प्रदूषित होने से बचाए ।
जल को बर्बाद होने से बचाएं।
जल को गंदा होने से बचाए ।
जल को खतरनाक होने से बचाएं।

जल में कुड़ा कचरा न डालें ।
जल में खतरनाक द्रव न डालें।
जल में हानिकारक रसायन न डालें ।
जल में शहर की गंदगी न डालें।

जल के बिना हम नहीं होंगे

जल के बिना परिवार नहीं होगा ।
जल के बिना देश नहीं होगा
जल के बिना दुनिया नहीं होगी ।

प्यासे को जल चाहिए ।
प्रकृति को जल चाहिए ।
पेड़ पौधों को जल चाहिए।
हम सबको जल चाहिए ।

कृपया जल को बचाइए
और सदैव मुस्कुराइए ।
जल बनाम सच्चा मित्र

दोनों का रंग नहीं होता
दोनों का आकार नहीं होता,
दोनों का स्थान नहीं होता,
दोनों का स्वाद नहीं होता,

लेकिन....

दोनों का जीवन में बहुत ही महत्व है।
और दोनों ही जीवन के लिए
अत्यंत आवश्यक हैं ।

###

जल काव्य

श्री हुकम चंद्र सोगानी

अमृत और दूसरा क्या है
यह जल ही तो अमृत है

जल है तो
सचमुच कल है
आशान्वित अपना
हर पल है ।

जल का जो
समझे न मोल
उसे बताओ
यह कितना अनमोल ।

जल श्रोतों से
प्राप्त जल से
प्राणों का संचार
जल ही से तो
समक्ष हमारे
यह समग्र संसार ।

अपव्यय खुद
जल का रोको
कोई और करे तो
उसे भी टोको नल खुले छोडना
घोर पाप है
यह भी जैसे
एक अपराध है ।
जल से ही जीवन का वजूद है
अपव्यय होता
बावजूद है ।
सब मिलकर
बचाओं बूँद बूँद जल
वर्ना नजर आएँगे
कुओं के तल

खेतों में नहीं
चल पाएँगे हल ।
बिना वजह
मत काटो जंगल
नभ में लहराएँगे बादल
बरसाएँगे जल ।

बिना वजह
मत काटो जंगल
नभ मे लहराएँगे बादल
बरसाएँगे जल ।

अमृत और
दूसरा क्या है,
यह जल ही तो
अमृत है
जल की कमी
न होने पाए
वर्षाजल यदि
व्यर्थ न जाए
अपना कर्तव्य
सभी निभाएँ
संरक्षण जल का
हो जाए ।
नदियाँ में पशुओं को
नहलाना
वाहन, कपडे
इनमें धोना
स्वास्थ्य की दृष्टि से
उचित नहीं है
रोगों को न्यौता देना ।

प्रदूषित न हों
अपने ये जल स्रोत
गन्दगी इनमें
घुलने न पाए
जल से सृष्टि का स्वरूप है
बर्बादी जल की होने न पाए ।

卐卐卐

कल का जल...

वाळके माधुरी आनंदा
एफ. वाय. बीएस्सी

जल ही जीवन जल सा जीवन, जल्दी ही जल जाओगे,
अगर न बची जल की बूंदे, कैसे प्यास बुझाओगे ।
नाती पोते खडे रहेंगे जल, रोशन की कतारों में,
पानी परसे बिछेगी लाशे, लाखों और हजारों में ।
रिश्ते-नाते पीछे, होंगे, जल की होगी मारामारी,
रूपयों में भी जल न मिलेगा, जल की होगी पहरेदारी ।
हनन करेंगे शक्तिशाली नदियों के अधिकारों का, सारे
जल पर कब्जा होगा, बाहुबली मक् कारों का

जल की कहानी

योगेश चंद्र जोशी

जल ही तो जीवन है,
पानी है गुणों की खान,
पानी है तो सब कुछ है,
पानी है धरती की शान ।
पर्यावरण को न बचाया गया,
तो वो दिन जल्द ही आएगा.
जब धरती पर हम इंसान
बस पानी पानी ही चिल्लाएगा
रुपए जैसे धन और दौलत,
कुछ भी काम न आएगा,
यदि इंसान इसी तरह,
पानी को व्यर्थ बहाएगा ।
आनेवाली पुश्तों का,
कुछ तो हम करें खयाल,
पानी के बगैर भविष्य
भला कैसे होगा खुशहाल।
बच्चे -बूढ़े और जवान,
पानी को बचाएं बने महान,
अब तो जाग जाओ इंसान,
जल में बसते है प्राण ।

जल का महत्व

विमलेश चंद्र

जीवन का अनमोल सौगात है जल,
सूखमय जीवन का नवप्रभात है जल,
लोक कल्याण का जीवन संगीत है जल,
ऊर्जा स्रोत का सतरंगी उद्गम का मीत है जल ।
सभ्य संस्कृतिक का सम्मान है जल,
जीवन की सच्ची पहचान है जल,
प्यासे लोगों का अमृत रुपी जान है जल,
प्रकृति का अनूठा वरदान है जल ।

सृष्टि का परिधान है जल,
जीव जन्तुओं का जान है जल,
सद्गुणों का अथाह खान है जल,
समृद्धि का पहचान है जल ।

ममतामयी माँ का जीवनदान है जल,
सभी संसाधनों में सबसे महान है जल,
जैवविविधता में सर्व प्रथम स्थान है जल,
सभी बीमारियों का समाधान है जल ।

उन्नति का सोपान है जल,
प्रगति का पहचान है जल,
हरित-क्रांती का अभियान है जल,
स्वच्छ पर्यावरण का सोपान है जल।

जीव जन्तुओं का पालनहार है जल,
धरती का बेमिसाल उपहार है जल,
खुशहाली का अनमोल भण्डार है जल,
वनस्पतियों का सृजनहार है जल।

विज्ञान का अद्भुत चमत्कार है जल,
नवयुग के नवसृजन का आधार है जल,
बसन्त ऋतु का नवश्रृंगार है जल,
जन जन का अनवरत पुकार है जल ।

‘पानी ही जीवन है’

डॉ. सिध्देश्वर गायकवाड
हिंदी विभाग प्रमुख

जल ही जीवन है, ये हम हमेशा सुनते हैं, लेकिन मानते कितना है? क्या हम जल की रक्षा जीवन की तरह करते हैं? क्या हम उसे उतना महत्व देते हैं, जितना महत्वा किसी इन्सान की जिंदगी को? इन सब सवालों के जवाब सबके पास ना में ही होंगे। हम सब जानते हैं कि पानी के बिना हम अपने जीवन की कल्पना भी नहीं कर सकते, लेकिन फिर भी हम इसे फिजूल में खर्च कर देते हैं। हमारी पृथ्वी के ७०% भाग जल से व्याप्त है लेकिन १-२ % ही इसमें से उपयोग करने लायक है। हमें जल को बहुत सहेज के रखने की जरूरत है, नहीं तो वह दिन दूर नहीं जब हम एक बूँद को तरसेंगी। पानी एक ऐसा धन है जिसे हम सहेज कर रखेंगे तभी हमारी आनेवाली पीढी उसे उपयोग कर पायेगी। ‘जल है तो कल है’। पानी बर्बादी को रोकने के लिए हम अपने घरसे शुरुवात करो। बस थोड़ीसी समझदारी और एक उठाये हुए कदम के साथ हम अपनी आनेवाली पीढी को यहाँ तोहफा दे सकते हैं।

जल जीवन है, जल अमृत है, पानी के बिना हम अपने जीवन की कल्पना भी नहीं कर सकते हैं। जल के बिना धरती पर मानव जीवन की कल्पना भी नहीं की जा सकती। मनुष्य चाँद से लेकर मंगल तक की सतह पर पानी तलाशने की कवायद में लगा है, ताकि वहाँ जीवन की संभावनाएँ तलाशी जा सके। लेकिन, क्या धरती पर रहनेवाले हम पानी के वास्तविक मूल्य को समझते हैं। कहते हैं पानी तो जितना पियो उतना कम है।

पानी एक बहुत ही अनोखी चीज है। हमारे जिंदगी में हम पानी का इतना इस्तेमाल करते हैं कि हम अक्सर उसका महत्व भूल जाते हैं। कहीं नल बन्द नहीं करते हैं तो कहीं और पानी को फेंक देते हैं। परंतु यह साधारण दिखनेवाली चीज असल में सबसे महत्त्वपूर्ण होती है। पानी के महत्त्व को हमारे पूर्वज भी समझते थे। इसीलिए पानी को हमारे संस्कृति में बहुत ही पवित्र माना जाता है।

आजकल पानी के सही उपयोग के बारे में काफी बातचीत चल रही है। बढ़ती जनसंख्या की बढ़ती हुई जरूरतें और अच्छी फसल पाने के लिए पानी का उपयोग

किया जाता है। इस समस्या का हल करने के लिए कई उपाय योजनाएँ बनायी जा रही हैं। संसार की बढ़ती हुई जनसंख्या और बढ़ते औद्योगिकरण की वजह से पानी का इस्तेमाल बढ़ता जा रहा है आज दूनिया भर के बहुत सारे देश जल की समस्या से पीडित हैं जल समस्या का मुख्य कारण जल की बढ़ती हुई माँग और जल का लगातार हो रहा दुरुपयोग है।

यदि पानी का अंधाधुंध प्रयोग इसी तरह चलता रहा और हम ने जल संरक्षण का कोई समाधान नहीं ढूँढा तो वो दिन दूर नहीं जब हम पानी की एक एक बूँद बूँद के लिए तरसेंगे इसीलिए यदि हालात इसी प्रकार चलते रहे तो तीसरा विश्व युद्ध पानी के लिए ही होगा पानी के अभाव से अकाल मृत्यु, जानवरों की सामूहिक मौतें और संस्कृति के अलोप हो जाने की स्थिति पैदा हो जाएगी।

ज्यादातर देखा जाता है जलप्रदूषण एक आम समस्या है जिस कारण ज्यादातर जल प्रदूषित होकर व्यर्थ चला जाता है इसीलिए जल की समस्या को दूर करने के लिए हमें आज भी पानी की एक एक बूँद को बचाना होगा बारिश के जल को संचित कर कसे बचाना आज हमारी प्रथम जरूरत बन गयी है। बारिश के पानी को बचाने के लिए छोटे-छोटे तालाब, कुएँ आदि का जगह-जगह निर्माण किया जाना चाहिए। अधिक से अधिक पेड पौधे लगाने चाहिए तो ज्यादा वर्षा हो सके। प्रदूषित हुए जल का शुद्धिकरण किया जाना चाहिए जो की उसे पूनः उपयोग में लाया जा सके।

हमें फसलों, बगीचों व जानवरों आदि सभी के लिए पानी की आवश्यकता है। हमें बिजली व अन्य उत्पाद बनाने, यहाँ तक की भोजन को पकाने के लिए भी पानी की आवश्यकता है। लोगों को जल संरक्षण के प्रति जागरूक करने के लिए पूरे विश्व में हर साल 'World Water Day' भी मानाया जाता है। हमें पानी की कीमत हो पहचान कर पानी का संरक्षण करना चाहिए और पानी का कम उपयोग करना चाहिए।

लोगों की दीन बुद्धि पर तरस आता है और तो मुर्दा और अस्थियाँ गंगा और नर्मदा जैसी नदियों में विसर्जित करते हैं और दूसरी ओर सफाई अभियान के नाम पर करोडो रुपिया देश का बर्बाद करते हैं। कैसी विडंबना है। ताजुब है कि इसी जल से हमारा जीवन संभव है, जल से ही फसलें लहलहाती हैं, जल से ही सब्जियाँ उगाई जाती हैं। यही अपवित्र जल हम अपने आराध्य देव के ऊपर चढाते हैं।

पहले जितने जल से पूरी मंजिल बन जाती थी, परंतु आज उससे अधिक जल मंजिल की छत की ढलाई में लग जाती है। जल का इतना भयानक दोहन हुआ है कि धरती माता की छाती ही सुख गई है। इससे भी हमारा पेट नहीं भरा तो हमने धरती माँ की छाती में छेद करके सैकड़ों फीट की गहराई से जल निकालने लगे। पता नहीं कुदरत का कहर जब टूटेगा तो हमें क्या - क्या नहीं सहना पड़ेगा। जब हम गहराई में जल कायिक जीवों का घात कर रहे हैं तथा बिगाड रहे हैं प्रकृति का संतुलन तो बताइये क्या हमें भी उतने गहरे नरक यातना में पहुँचकर सजा नहीं भोगनी पड़ेगी? अर्थात् आवश्यक दुर्गति का भाजन बनना होगा। इस पर बहुत ही चिंतन करने की आवश्यकता है।

पानी हैं अनमोल

वाळके काजल पा.
एफ. वा. बीएस्सी

पानी तो अनमोल है
उसको बचा के रखिये
बर्बाद मत कीजिये इसे
जीने का सलीका सीखिए
पानी को तरसते हैं
धरती पे काफी लोग यहाँ
पानी ही तो दौलत है
पानी सा धन भला कहाँ
पानी की है मात्रा सीमित
पीने का पानी और सीमित
तो पानी को बचाइए
इसी में है समृद्धी निहित
शेविंग या कार की धुलाई
या जब करते हो स्नान
पानी की जरूर बचत करे
पानी से है धरती महान
जल ही तो जीवन है
पानी हैं गुणों की खान
पानी ही तो सब कुछ हैं
पानी है धरती की शान

पर्यावरण को न बचाया गया
तो वो दिन जल्दी ही आया
जब धरती पे हर इंसान
बस पानी पानी चिल्लाएगां
रुपये पैसे धन दौलत
कुछ भी काम न आएगा
यदि इंसान इसी तरह
धरती को नोच के खाएगा
आने वाली पुश्तों का
कुछ तो हम करें ख्याल
पानी के बगैर भविष्य
भला कैसे होगा खुशहाल
बच्चे बुढ़े और जवान पानी बचाएँ बने महान अब तो
जाग जाओ इंसान
पानी में बसते है प्राण

जलधारा

तरसे है इक बूँद को, महानगर के प्रांत
सुखी धरती चीखती नदीयाँ पडी है शांत
गगन रहा है ताक, मेघ बिन कैसे बरसे
हरियाला से हीन मनुज पानी को तरसे।

मोटर को देते चला फिर जाते है भूल
व्यर्थ बहे जल धार बन, हो जाता निर्मुल
हम से ही देश हम है सच्चे वोटर
जाया ना हो नीर चलाए ऐसे मोटर।

पानी पाने की होड लढाई की जड होती
बलवानों की जीत यहाँ अपनापन खोती
हो जाता है निर्मिल कही पडता है सुख
बाझ बने है खेत, कृषक रह जाता है भूखा।

रुठे है बादल यहाँ, बरस न पाए नीर
धरती तप्त तवा बनी कहे दरारे पीर
इतना रखना याद, पेट भरते ना जुठे,
बहुतयात हो पेड, रहे ना बादल रुठे।
रहे ना बादल रुठे।

इंग्रजी विभाग

Water and Human Health

Mrs. Manisha A. Bora
Asst. Pro.
Dept of Chemistry

Water is life! But can be fatal also...

H₂O means two parts hydrogen and one part oxygen which exists in three physical states as ice, water and steam. The liquid form of this substance known as water is one of the most essential elements to our health and survival. Water might be every where, but one must never take it for granted, Water makes up more than two thirds of human body weight, and without water, we would die in a few days. A mere 2% drop in our body's water supply can trigger signs of dehydration. Mild dehydration is also one of the most common causes of daytime fatigue. Coercing in a cold environment, the skin maintains proper body temperature by shunting the blood away from the exterior surface thereby conserving heat within the body. The movement of water within our cellular systems also transports vital blood plasma which is 92% made of water. Blood plasma play a critical role in buffering the body's pH, circulating antibodies from the immune system, and regulating osmotic balance which all helps to maintain proper body temperature, Contaminated water could be harmful to anyone, even more so for those with weakened immune systems. In fact, some organisms that could show up in water may be harmless to most, but deadly to others. A weaker immune system means a higher risk of diseases from water borne contaminants, The global impact of water -borne disease is huge. The U. S. Centers for disease Control and Prevention (CDC) estimates that there are over 4 billion episodes of diarrhea due to the consumption of contaminated water, and more than 2 million deaths. Tragically, most of these deaths occur among children in developing and under-developed countries. The WHO estimates that 4,000 children die every day form water borne diseases. According to the CDC and the WHO,

more than 2 billion people living in poverty are especially susceptible to water borne disease, mainly due to contaminated surface water or inadequately treated drinking water. Water-borne diseases are caused by water that is contaminated with microorganisms, typically bacteria, viruses, protozoa, and parasites. These microorganisms are usually found in the intestinal tracts of humans and other creatures. In most cases, the water becomes contaminated by feces that carry the microbes. Over 1 Billion people world wide do not have access to safe drinking water, and 3.4 million people die each year due to water-borne diseases, according to the World Health Organization (WHO). Contaminated water can cause many types of diarrheal diseases, including Cholera, and other serious illnesses such as Typhoid, Dysentery and many more. Water related diseases cause 3.4 million deaths each year. Diarrhea remains the most prevalent water related disease in India. It mostly affects children under the age of 5 and often leads to death. Diarrheal infection is spread through food and drinking water that has been contaminated. A diarrheal attack can last up to 2 weeks and leave the person completely dehydrated, Symptoms of diarrhea. include, severe dizziness, loss of consciousness, dehydration and pale skin, little or no urination and in some case bloody stool. Diarrhea can spread through multiple viruses that are found in contaminated water. The poorer sections of the society come in daily contact with this water and that is the way the rate of diarrhea is highest amongst them. Thousands of people fall prey to cholera every year in India, Cholera is a water related disease, and is diarrheal in nature. It can kill in hours if left unattended. Cholera strikes when one ingests water that is infested with the Vibrio Cholera bacterium. Symptoms of cholera include watery bowels and fever in certain cases. Cholera can happen to both children and adults. In India cholera related deaths are most common in places with shortage of good quality water. Malarial fever is spread by the plasmodium parasite mosquito that breeds in water bodies like lakes and paddy fish. Stagnant water is another favorite breeding ground for

these deadly parasites, Malaria mostly kills children in India, as adults slowly form some sort of immunity against the parasite, over the years. Malarial fever symptoms include fevers, Chills, headaches and vomiting. Sometimes these symptoms are also coupled with anemia, Prevention is always better than cure, Hence there are some tips to be followed in order to keep oneself away from water born diseases and enjoy health. Practice good personal hygiene. Frequent and careful hand washing is important among all age groups. Hand washing of children should be supervised. Wash hands thoroughly with soap and water for at least 20 seconds, rubbing hands together vigorously and scrubbing all surfaces. Wash hands after handling animal, cleaning up animal feces, or gardening. Wash hands before and after preparing food or eating. Take food safety precautions to learn about the fundamentals of food safety so that you can protect yourself, your friends, family and people in your community. Wash hands before handling food and between handling different food items, clean and sanitize all utensils, equipment and surfaces before and after each use. Sanitize food contact surfaces with a sanitizing solution. Drink properly treated water. Water from private water supplies should be routinely tested twice a year. Inorganic analysis on private water supplies should preferably be done every two to three years, Do not swallow water while swimming in swimming pools, hot tubs or interactive fountains, lakes, rivers, springs, ponds, streams or the ocean. Water borne diseases are preventable diseases. Few important preventive steps taken will reduce morbidity and mortality to a great extent. so live healthy life, ahead...

"I am life, essential, hope and living,

I am cool, powerful, shapeless,

colourless, and transparent

Am chemically and physically most

simple and amphoteric

But if taken for granted,

I am fatal, monstrously dangerous,
threatening, hazardous and disastrous!"

Recycling of water in Chemical Industry

Prof. Dinesh D Gaikwad

Many Industries produce a contaminated waste water as part of the process involved in the industry. Industrial waste water treatment describes the mechanisms and processes used to treat this waste water. After treatment the treated industrial waste water (or effluent) may be reused or released to a sanitary sewer or to a surface water in the environment. Although recent trends in the developed world have been to minimize such production or recycle such wastewater within production processes.

Most solids can be removed using simple sedimentation techniques with the solids recovered as slurry or sludge. Very fine solids and solids with densities close to the density of water pose special problems. In such case filtration or ultra filtration may be required. Although, flocculation may be used, using alum salts or the addition of polyelectrolyte.

Recycling water restoring it to its original conditions or to new quality specifications. through a cycle of changes or treatment. It is important to know the temperature limits on the treatment materials and equipment being to recycle water, for example.

The polymeric membrane used in reverse osmosis and anion exchange resins have a maximum temperature rating as low as 110 degrees F, so process temperature can not exceed that.

As started earlier, it is essential to designing a water conservation, reuse and recycling program that the final and intermediary product specifications are known and clearly started. from this information. you can develop and implement a water specification for each step and applications.

One advantage of reusing and the recycling is knowing where the water has been

and process details, may not know or understand the impact impurities may have on particular industry or processes. Example of types of impurities that need to be analyzed are cations and anions, inorganic salts and metals, organic impurities i. e. organic carbon, bacteria and insoluble particles.

Reusing water in industry has the potential to reduce the costs of water supply and waste water treatment by industries and reduces pressure on water resources. Waste water can be reused within a business it-self, or between several businesses through industrial symbiosis. Depending on the type and quality of the waste water, it may either be reused directly or treated before reuse, (i. e .recycled). The different technologies available for direct reuse as well as decentralized waste water treatment for waste water recycling are summarized.

Water, is of utmost importance in our daily lives, hence, the need to improve and preserve its quality is growing continuously. The main water pollution sources are from industrial, domestic and agricultural activities and other environmental and global changes.

By 2020, the global populations is supposed to reach up to 7.9 billion, and because of this world may experience the great scarcity of fresh water. Many pollutant are present in waste water but toxicity is only observed beyond a certain limit called the permissible limit. The harmful microbes like bacteria, fungi algae, plankton, amoeba, viruses & other worms either get solvated or remain in suspended form. Waste water treatment and reuse is an important issue and scientists are looking for inexpensive and suitable technologies. Water treatments are used for three purposes i.e. water source reduction, waste water treatment and recycling.

Biological treatment method uses natural bacteria to breakdown carbon-based organic impurities into simpler compounds. Hence, the organic must have a constant level and characteristics for bacterial species to survive in a sustainable life.

"Saving water can save the world,
Rainwater tank, won't break the bank,
Think outside the sink !

Save water... It's not just a drop in the bucket,
Don't be a fool, cover your pool.
Save water, it will save you later!
put to stop to the drop
Dont waste it, just taste it !

Effect of Climatic Change on Water Resources"

Shrutika N. Kale
F.Y. B.Sc.

Causes of Climate Change:

Climate change can take place due to forcings that may be external to Earth or internal. The external forcings are important. Earth's orbit & tilt of its rotational forces, of other planets & orbit of solar system about the centre of Galaxy. "Milankovitch Cycles" is the collective name for cycles in Earth's movement. Changes in these cycles cause very slow & long term climate change.

Internal forcing mechanism of climate change operate within the climate system. Great volcanic eruption release huge amounts of gases such as carbon dioxide & methane impact climate by reducing earth GHG emissions due to combustion of fossil fuels to generate electricity, heating & transport contribute for 70 per cent as total emissions & t

Effects on water resources due to climatic changes :

1. Greenhouse effect : start wave edition from the sun passes through the earth's atmosphere which contains different gases & part of this radiation & is reflected each into space a part is absorbed by the atmosphere which contains different gases & part of this radiation is reflected each into space a part is absorbed by the atmosphere & the remainder reaches the earth's surface where it is either reflected or absorbed. In particular, the earth's surface units long-wave radiation towards space. some of the gases in the atmosphere absorb a part of the long wave radiation emitted by the earth's surface & re radiate it back to the earth, focusing it to warm these gases help modify the heat balance of the earth by retaining long-wave radiation that would otherwise be dispersed through the earth's atmosphere to space. This effect is known as green house effect & the gases causing these are called green house gases.

*Actions Needs:

Improve hydro meteorological network for better monitoring update basin like water availability in the current situation. Delineating extent of current climatic variability & future effect projections in variability due to climatic change including the impact on rainfall frequency & intensity, generate reliable downscaling of ACM projections to regional & basin level. assess impact of climate change on surface & ground water, availability & their interaction assess impact on redirect loads & management implication.

Conclusion :

Scientific understanding of the causes of climate change has progressed dramatically in the past few years. natural internal variability is an inherent feature of the climate system, but it cannot account for the net gain of energy that has been detected within the climatic system as a whole. Based on physical principles, the modern increase in the heat content of the global ocean demonstrate that paired external forcing of the climate is underway changes in natural external forcing cannot explain the observed global warming of recent decades.

"Preservation of Our environment is not a liberal or conservative challenge, it's a common sense."

Save water, Save life

**Prof. Taur Shailesh M.
Dept of Physics**

Save water, Save life. agriculture is most water intensive sector. Every organism is made up of water. Water is pumped through out our body to support our organs, Plant & animals can not exist with out it.

Water is used in production of food & fibers. Most of the fresh water with- drawn from rivers and ground water is used to produce food & other agriculture uses. Without water farmers are restricted to specific growing seasons and specific crops. This means less Food for their communities and less chance for them to earn living.

In last 30 years extraction of fresh water from glaciers has increased by three folds. Due to advancement in lifestyle more of water is demanded. Even The environment we live in needs water for a sustainable life cycle. Saving water helps in maintaining the balance of life on earth which would come to danger in case of water scarcity.

Saving water also reduces the danger of natural calamities like droughts. We need to reuse water in as many ways possible to save more.

we need to save water because we need to save plants too. Earths oxygen & most of the food comes from plants, plants need water for survival too.

Reducing wastage of water will help us maintain beauty of our earth. We can not prepare water in laboratory as it is very dangerous process.

Simple methods to save water.

*** Save water in home:**

Invest in water efficient goods when you need to replace house hold product you can now get water efficient taps, washing machine, dishwashers & many other water saving product.

*** Take shorter shower :**

Shower can take 20-50 liters of water per minute so take shorter shower or use bucket.

***Fix leaky sinks and running toilets:**

A running toilet can waster most of water each day & use waste water from washing cloths needs to be utilized to water plants.

*** Rain water harvesting :**

Rain water harvesting is basically a method to store rain water & bring it to suitable use in the later time period. The system has different units which include transposing of rain water, filtration & storing of processed water.

we should all install rainwater storing units in our houses to save more water.

*** Ways framers can save water :**

We need to bring chance to save as much water as possible.

Drip Irrigation:

In this method of irrigation water is provided to plant roots drop by drop. reducing waste of water by evaporation.

***Organic Farming :**

Organic farming helps to maintain soil water level also recharges ground level water by 20 to 30 %.

*** water storing in ponds :**

Storing water in ponds helps farmer to continue farming during hot summer season.

*** Save water in industry :**

An awareness program should be setup to teach industry employees about importance of water and use water audit system in industry. So, it helps to show how much water is used & water cool equipments replaced by air cooled equipments. These were few useful methods to saving water. It is not possible to stop water wastage, unless we all do it together,

"Life depends on water but
Water depends on you"

Water Conservation

Namrata S. Shinde.
T.Y. BSc

70% of the Earth is water. Water is among the basic necessities for the existence of life in any place of the world. With increasing population density, increasing demand and decreasing supply, we need to take note of how important it is new for us to save as much water as we can. water is a finite source and we have limited. water reservoir. We have not yet found a substitute for you water and we can't prepare water in lab because it's costly.

Well its never too late. it we began today right from this moment. we might still be good to Earth. The primary way of stopping water wastage is to spread awareness among the general public about the importance of water then only can we save water of some significance.

Secondly, we need to educate our farmers. Agriculture uses 70% of the available water which is huge. Gallons of water are daily wasted due to traditional irrigation method. Campaigns educating farmers can be run in villages to provide them more knowledge of modern agriculture method which save lots of water.

The government should initiate policies and schemes towards saving water and promote it to remote places as well. More water retaining bodies like, dams, canals and ponds should be built to conserve water for future use. We should also not disturb the balance of environment. The ecology set by nature brings rain, any kind of disturbance can be an invitation to natural calamities like drought. Pollution of available fresh water resources should be stopped and necessary steps should be taken in this regard.

We can reduce the water usage in our daily course for e.g, using buckets instead of showers to bath, installing rainwater harvesting system on the rooftop using energy efficient dishwasher and washing machine be so that less

water is consumed preventing in house leakages planting more trees, organic farming not only helps to maintain soil water level but also recharges ground water by 20%. Rotational grazing is an effective method to keep ground water in check, in this way, the pasture land available for grazing is shuffled. A proper drip irrigation arrangement can save up to 80% of water in comparison to the traditional method of irrigation.

Crops that are planted over a barren land to prevent soil erosion is called cover crop. This helps water to in sip the soil very easily. It increases water retention capacity of the soil. a research conducted also shows that fields with cover crops are 12% more productive than the normal field, Industries should prefer the use at non table water. Potable water is not essential for you many industries instead non potable water should be used.

we all need to be in it together because this is a global priority to save as much water as we can in any passable way. if not for us then for the generations to come And it not for the generation then for mother earth. Let's pay it back, let's show some respect for the earth and save water.

Water : Think Again!

Ruchira Pandurang Deakar
F. Y. BSc

When was the first time, we the entire human race living on this plant thought about the importance of water? Maybe we thought it during the Californian and middle eastern drought ? During the famous Australian drought ? 1850 or during the Indian drought of late 19 th and early 20 th century, that, killed nearly 4.5 million people? Before Christ ? When ? Indeed we were very smart, we got it in the very beginning as we developed our fir majors

civilization around big rivers like tigris and Euphratus, Nile, Indus and Yellow.

Water is the most essential element of life. We need it for drinking and Sanitation, we need it to produce our food, we need it to produce power and cool our power plants, we need it for maintaining our ecosystem services. So what is going to happen with growing population? We already have problems with water. Not every one have enough access to water. 15 % of world population have no access to clean water. That number is 50% in sub - Sahara and Africa.

The modern people, the developments are also changing their diet Ironically, the people have started preferring meat over 15,000 liters of water instead of 2000 liters of water per kilogram of food. so to feed 2 billion extra people joining us on this planet, we need to raise 60% more water and in this case we are already bank corrupt. We dont have that much water. To cope up with this we need to increase water with drywall at by 50% in the developing world and 18% in the rest of the world. This planet is getting dry, the water is becoming more scarce. 2 billion people are expected to live in dry. areas of world with extreme water scarcity and in addition to all this, the pressure of climate change is going to result in decreased rain tall and increased evaporation.

We already have exhausted our surface water. Resources like lakes are going dry, rivers are going dry, and now we are tapping the ground water. And is it the end of the story? Actually not ! The situation is more helpless because water has no respect for our political boundaries. We set political boundaries without paying attention to our water boundaries, water basin boundaries, watersheds, river basin. Water drops simply move from one location to another, they don't care of boundaries as we humans do And accordingly what happens is that we have 148 countries sharing 276 international river basins Now what does that mean? 45.3% of earth land area, 40% of world population lives in this area and 60% of water flows at a global level are provided in this area. Imagine, what happens

when we will have more than one country managing water, doesn't matter you are upstream or down stream. How powerful the country is, is probably in its best interests to maximize its use minimize the over. flow or beg for more water because even if you dont need it today you are going to need it tomorrow. So what happens is lot of competition. Even if the countries need to do it superficially, they got to maximize use, built lot of dams, transfer water from one location to another and waste it ! At least they can establish some rights to that water, that creates chaos, competition and as water becomes more scarce there is more chance of water conflicts and that's the scary situation for the world, for the world people and for the world peace.

so water : think again.

Water an Essential Resource

Abhishek Ghadage
F. Y. BSc

Water is the most important source to human kind As we all know that earth is mostly covered with water & most Nearly 70% of earth is covered with water & most of this water is stored in ice-caps & glaciers of Antarctica. Only 30% of land is available to mankind. Our body also consists of 70% water. So water is very important for us to live. After sunlight, water is second largest source that can be recycled by water cycle. But today many villages, towns & cities cannot afford clean water to drink. It is calculated that world War 3 is going to happen because of Lack of water because we can't drink ocean's salt water. Even if water is recycled it is becoming a limited source because of misuse & wastage of too much water. People are taking this free source for granted. In India cost of water bottle is just Rs. 15 but in some regions of

the world cost of 1 bottle is Rs. 1500. Water is a precious resource & we must conserve. Many steps are being taken by government, NGOs to solve & reduce this problem, Today salt is converted to fresh water using reverse osmosis treatment. Many water saving techniques are being used by farmers like rain water harvesting, etc. water treatment plant are setup to recycle & reuse the wasted water. The best example is of Naya Raipur city of India. Nearly 70% of its water is recycled. Let's study in detail. It is the world's first integrated city, with a well developed Water Treatment Plan (WTP). The canal water available from Mahanadi River after treatment. The treatment included screening, sedimentation, filtration & disinfection. This method is also used for recycling & supplying of treated water to city. The government should setup more water treatment plants for reducing wastage of water. From the treatment plant the water is sent to underground reservoir & from there sent to different sections of the city. We all should support this type of project. We should give the Earth in its optimum condition to the future generation because we have inherited this Earth from our ancestors & we should give it our youngster in a good shape. A famous quote:-
"By means of water, we give life to every thing"

Riddles: Answer if you can...

**Dr. Monika Jain, Asst. Prof.,
Dept. of English,**

1. Give me food, and I will live. Give me water, and I will die. What am I?
2. I am the biggest alphabet, as I contain the most water in the world. Who am I?
3. If you drop a yellow hat in the Red Sea, what does it become?
4. If you were swimming in the ocean and a big alligator attacked you, what should you do?
5. Large as a mountain, small as a pea,/Endlessly swimming in a waterless sea.
6. I have holes in my top and bottom, my left and right, and in the middle. But I still hold water. What am I?
7. What runs all day, but never walks/
Often murmurs, never talks/Has a bed, but never sleeps/
Has a mouth, but never eats?
8. What did the ocean say to the sea?
9. You can see me in water, but I never get wet. What am I?
10. I'm the son of water but when I return to water. I die. Who am I?
11. Imagine you're in a room that is filling with water. There are no windows or doors. How do you get out?
12. Two chemistry students walk into a bar. The first says, "I'll order an H₂O." The second then says, "I'll order an H₂O too." Why did the second student die?
13. Where can you find an ocean with no water?
14. What lives in winter, dies in summer, and grows with its root upward?
15. What kind of bank needs no money?

Answers: 1. Fire 2. C 3. Wet 4. Nothing, there are no alligators in the ocean 5. Asteroids 6. Sponge 7. A River 8. Nothing, it just waved 9. A Reflection 10. Ice 11. Stop imagining 12. 'H₂O too' is Hydrogen Peroxide 13. On a Map 14. An Iceberg 15. A Riverbank.

**Role of Bharatiya Jain Sanghatana
(BJS) towards Society**

**Dr. Sanjay Gaikwad
(Source : www.bjsindia.org)**

Bharatiya Jain Sanghatana (BJS) was established in 1985, working in the areas of disaster response, social development and educational initiatives. Having its head office in Pune, BJS is a non-political, non-profit, professionally managed non - Government organization (NGO) with a nationwide footprint working towards the benefit of all. Over the years of its existence, BJS has practiced and perfected its approach and processes in the chosen areas of its work, it has rich and multi dimensional experience of working at the grassroots as well as contributing to policy level thought processes and decision making, BJS has worked with central and many state governments and NGOs to implement many of its projects. BJS Works in progressive steps to achieve optimum and lasting impact. Identifying issues, researching the needs, developing solutions based on practical experiences, implementing them sizable pilot projects to validate scalability, after analyzing the pilot results, and taking the modules countrywide roll out and implementation.

The foundation of Bharatiya Jain Sanghatana (BJS) is the volunteer's network that Shri, Shantilal Muttha envisioned and built very meticulously since day one. BJS has a network of more than 20,000 Office bearers actively carrying out BJS responsibilities with relentless commitment and lakhs of volunteers supporting them.

The main focus of the institute is

Disaster response and its strategy :

BJS has established country wide network of trained volunteers who have committed their availability for disaster response at any location with a very short notice. BJS makes sure to send the first batch of senior most volunteers at disaster site at the earliest to assess the situation. This team proposes and

plans the prioritized actions to involve next batches with the required material for immediate as well as long term needs. coordinates with local government agencies and volunteers for immediate relief support, BJS sets up support camps for providing ready meals on a daily basis to all affected population as well as the entire working task force active at the disaster site.

BJS mobilizes funding efforts by strategically arranging site visits for decision makers and also establishes connection with network of resourceful well wishers. By having a transparent and trustworthy approach with donors contribution, BJS consolidates resources and coordinates with other NGOs and government authorities to contribute for rebuilding of facilities like educational and health centers with palletized and prefabricated material, BJS deploys a very effective strategy of using prefabricated material for semi permanent structure that can be reused at other disasters sites in future once the permanent structures are built, BJS as a long term strategy has established Wagholi Educational Rehabilitation Center, WERC Near Pune to take care of rehabilitation of children for educational purpose and their complete requirements like food, accommodation, school education, holistic development and physical & mental health.

Rescue, relief and rehabilitation - lature earthquake 1993

Food provided 30000 victims per day for 15 days, total 800 volunteers worked immediately, distribution of cloths, blankets and utensil kits, 1200 disaster affected students from 29 villages identified and brought in Pune for educational rehabilitation, for permanent rehabilitation centre (up to graduation) WERC with lodging, boarding, medical facility was established and inaugurated in 1998.

Rescue, relief and rehabilitation- Gujarat Earthquake 2001

BJS set up various places in Gujarat for relief. The major places are Bhachau and Samkhiyali. In these areas BJS and our college

teachers, Non teaching staff and some of the NSS students made arrangement for cooked food, clothes and medicines for an about 30000 people per day. First school built in Samkhiyali on 13 th day after disaster by the hands our team and an about 500 students came back in the class. Then it was decided to construct the many schools after survey. It was recorded we construct 368 schools in a only 90 days and handed over these schools to Gujarat Government by the hands of Prime Minister Mr.Atal Bihari Vajpeyee.

Post tsunamii educaion and health rehabilitation - andaman and nicobar islan - Rescue, relief and rehabilitation- Tsunami, Tamilnadu 2004

BJS constructed 200 temporary shelters in Sikali and other 17 centres. In Andaman and Nicobar, BJS constructed 11 schools, 34 primary helth centres in a year. These are continuously connect by making MOU with Andman and Nicobar.

Rescue, relief and rehabilitation- Kashmir earthquake 2005

in 2005, BJS constructed 870 shelters with 3,34000 sqft area in Tangdhar, Teetwal and Dringla region. The material used for this activity was taken from non used school shelter constructed at Gujarta in 2001 by BJS An about 500 students from Jammu and Kashmir brought in Wagholi for educational rehabilitation for 6 months as a initiatives.

Maharashtra drought relief initiative 2013

BJS took the unique initiative of disilting 115 villages ponds in a month. The removed slit carried out by villagers and gets deposited over agricultural land for enhancement in fertility. This increased the water storage capacity.

Maharashtra drought 2016

In Most of the district had only 5% of water in 2015. In these areas the deficient rainfall was obsered. Due to this loss of crops, results increasing number of farmers suicides. The entire situation was very down stage. BJS has taken up this challenge working in three districts Beed, Osmanbad and Latur distribution of water tankers in remote villages and working

on river bed restoration, deepening and expanding the beds to increase water reservoirs in monsoon. It is observed today in these area that most of the farmers farming in summer time.

Social developement:

- *Empowerment of Girl, smart Girl program
- *Free plastic surgery camps
- *Educational initiatives

Villages completing shramdaan to be supported by BJS intheir mission to become drought free!

Like every year, this year too BJS is doing all that it can, to provide succour to the drought prone regions in the state. Incidentally the 'Water Cup' a contest initiated by in capital Paani Foundation with an aim to make maharashtra drought free had received a very heartening response from the villages last year. The contest centred around the spirit of self-development through collective action on the part of participating villagers who were expected to get trained in water management and make their villages self sufficient through shramdaan. BJS thinks that this initiative has been the first ever, on the principle of Gandhi Ji's 'self sufficiency' since Independence.

This year marks the entry of 2000 villaes into this contest. Looking at the herculean goal ahead, and the fact that the endeavour in water management and restotation involves tremendous amount of back-breaking efforts shramdann alone will not be sufficient to achieve the end goal of making 2000 villages drought free, with this in mind BJS has decided to undertake the project of supporting 2000 villages through. mechanization to make them drought free. Accordingly, working committees have been appointed in all the districts in order to complete the project within a span of 1 month with the help of 400 pock lands or 1200 JCBs.

Water Conservation

Prof. Alhat Ravindra R.
Dept. of English

Water, oxygen and food are the most important things to live. If there is no water, there will be no life. Without water the green and beautiful nature will change into the desert. Man is very selfish animal who has unlimited dreams. To complete these dreams man plays with the lives of animals, birds and aquatic animals. Man is destroying the beauty of nature very rapidly. He is converting the beautiful forests into the cement jungles. But the time has come, if man continues all these things, he will meet his end.

Earth is a watery place which looks blue from the space. Because, about 71% of the earth's surface is covered with water. But, only 2.5% water is fresh water. This fresh water is basically used for domestic, agricultural and industrial purposes. Water scarcity in most cases is caused by over exploitation, excessive use and unequal access to water among different social groups. The large population needs more water not only for drinking but also to produce food. In the post independent period the great industrialization began in India. The ever increasing number of industries has made matters worse by exerting pressure on existing water. Industries, apart from being heavy users of water also require power to run them. Much of this energy comes from hydroelectric power. Hydroelectric power contributes approximately 22% of the total electricity produced.

India's rivers especially the smaller ones have all turned into toxic streams. And even the big ones like Ganga and Yamuna are far from being pure. The assault of India's rivers - from population growth, agricultural modernization, urbanization and industrialization - is enormous and growing by the day.

The government has built dams to solve the problem of water scarcity. But these dams became the main cause of flood situations in rainy season. The Government has also invented

the new technology to irrigate crops, but this technology is so costly and not affordable for the poor farmers. In some regions Government facilitates the water tankers, but water tankers are not a permanent solution for water scarcity.

The groundwater level will not increase within a day. For this, everyone has to contribute through various ways. The following are some of the simple ways which can be implemented in rural areas for the water conservation.

1. The tube wells should be restricted. The incentive should be provided by the Government for the wells.
2. Only one or two tube wells should be allowed for water supply. In these tube wells there should not be an electric pump but a hand pump. Therefore, there won't be the wastage of water and people will fetch water only as per their need.
3. To irrigate the crops farmers should use drip irrigation or sprinkler system.
4. In rainy season the roof water should be let into the tube wells to increase the ground water level.
5. Grazing animals should be restricted in the open fields.
6. Trees should be planted on the bunds of the field.

To implement all these techniques there must be the involvement of all the villagers in this programme. The sarpanch and other leaders in the village should conduct the meetings and should counsel the villagers frequently about water conservation. The sarpanch and the other leaders should make awareness within every villager about the water conservation.

**Conserve
WATER**

अहवाल विभाग

वाङ्मय मंडळ समिती अहवाल : (डॉ. जगदीश आवटे)

१) 'लेखक तुमच्या भेटीला 'उपक्रमांतर्गत 'तीन मुलांचे चार दिवस' या पुस्तकाचे लेखक श्री. विकास वाळके यांच्या व्याख्यानाचे आयोजन.

२) 'मला काही सांगायचंय' या भित्तिपत्रकाच्या आठ अंकाचे सादरीकरण.

३) कु. विशाखा साकोरे (एम.कॉम. भाग-१) या विद्यार्थिनीस पाबळ महाविद्यालयातील वक्तृत्व स्पर्धेत तृतीय क्रमांक.

४) कु. शांभवी फडतरे व कु. विशाखा साकोरे या विद्यार्थिनींना पी.सी. नहार वक्तृत्व स्पर्धेत फिरता चषक

५) वक्तृत्व, वादविवाद, निबंध वगैरे स्पर्धाबाबत मार्गदर्शन.

६) ग्रंथपरीक्षाबाबत मार्गदर्शन

मराठी विभाग (डॉ. जगदीश आवटे)

१) पुस्तकांचे गाव भिलार व मराठी विश्वकोश निर्मिती कार्यालय, वाई येथे अभ्याससहलीचे आयोजन.

२) जात्यावरील ओव्यांचे संकलन (व्हीडीओ क्लिप्स)

३) 'यशोगाथा' स्मरणिकेचे संकलन

४) अभ्यासपूरक प्रकल्पांचे संकलन

५) डी. एस. कुलकर्णी यांच्या व्हीडीओ मुलाखतीचे सादरीकरण.

६) निबंध, शुद्धलेखन, मराठी हस्ताक्षर व इंग्रजी हस्ताक्षर स्पर्धेचे आयोजन.

७) 'शांतिदीप २०१६-१७' या वार्षिक अंकाचे मुद्रित शोधन.

८) 'नटसम्राट' नाटकाचे ध्वनिचित्रफीतीच्या आधारे अध्यापन.

कला शाखा प्रमुख अहवाल (डॉ. सिद्धेश्वर गायकवाड)

१. शाखेचे वर्ग व्यवस्थित होतील व विद्यार्थी वर्गात बसतील याची काळजी घेतली.

२. पात्रता / इबीसी / स्कॉलरशिप इ. माहिती विद्यार्थ्यांना योग्य वेळी मिळेल अशी व्यवस्था केली.

३. पूर्वनियोजित / ऐनवेळी रजेवर गेलेल्या प्राध्यापकांच्या तासांचे नियोजन केले.

४. सर्व विषयांना समान प्रवेश होतील अशी व्यवस्था केली.

५. गुणवत्ता सुधार / सेमिनार / इतर व्याख्याने नियोजित वेळेत पूर्ण केली.

६. शाखेच्या प्राध्यापकांच्या बैठका घेतल्या. इतिवृत्त

तयार केले. त्यांच्या अडचणी व बैठकीतील ठराव यांची मा. प्राचार्यांना वेळोवेळी लेखी / तोंडी कल्पना दिली.

प्रवेश समिती (डॉ. सिद्धेश्वर गायकवाड)

वर्ष २०१७-२०१८ मध्ये प्रवेश समितीने वर्षारंभी दिलेल्या नियोजनानुसार कार्यभार पूर्ण केला आहे. प्रथम, द्वितीय व तृतीय वर्ष कला, विज्ञान, आणि वाणिज्य व बीबीए (सीए) आणि बीसीए (सायन्स) वर्गातील प्रवेश पूर्ण करण्यात आलेले आहेत. सर्व प्रवेश नियमानुसार देण्यात आलेले आहेत. महाविद्यालयात शैक्षणिक वर्ष २०१७-२०१८ करिता एकूण २३८८ विद्यार्थी प्रवेशित आहेत.

वेळापत्रक समिती (डॉ. सिद्धेश्वर गायकवाड)

वर्ष २०१७-२०१८ मध्ये प्रवेश वेळापत्रक समितीने वर्षारंभी दिलेल्या नियोजनानुसार कार्यभार पूर्ण केला आहे. प्रथम, द्वितीय व तृतीय वर्ष कला, विज्ञान, आणि वाणिज्य व बीबीए (सीए) आणि बीसीए (सायन्स) वर्गातील सर्व वेळापत्रक महाविद्यालय आणि विद्यार्थ्यांच्या सोयीप्रमाणे तयार करण्यात आले आहेत. वेळापत्रकाप्रमाणे वर्षभरातील सर्व तासांचे नियोजन करण्यात आले.

विज्ञान मंडळ (डॉ. रूपाली गुलालकरी)

१. आविष्कार Lecture Series च्या निमित्ताने विज्ञान मंडळाचे उद्घाटन करण्यात आले. पेपर प्रेझेंटेशन ची कार्यशाळा या निमित्ताने घेण्यात आली.

२. विज्ञान मंडळाच्या अंतर्गत पालकांची पालक सभा घेण्यात आली. १५० पालक या सभेमध्ये सहभागी झाले.

३. विज्ञान मंडळाच्या वतीने तृतीय वर्ष विज्ञान मधील विद्यार्थ्यांची कोकणामध्ये अभ्यास सहल आयोजित करण्यात आली.

४. विज्ञान मंडळाच्या वतीने १०-०२-२०१८ रोजी Lecture Series Competition चे आयोजन.

५. विज्ञान मंडळाच्या वतीने २८-०२-२०१८ रोजी प्रथम वर्ष विज्ञान मधील विद्यार्थ्यांसाठी कार्यशाळेचे आयोजन.

गुणवत्ता सुधार समिती (डॉ. रूपाली गुलालकरी).

१. गुणवत्ता सुधार समिती अंतर्गत महाविद्यालयात आविष्कार Lecture series चे आयोजन करण्यात आले. यामध्ये डॉ. पासले सर, मा. एस. एम. जोशी महाविद्यालय हडपसर व डॉ. सतिश परदेशी यांचे मार्गदर्शनपर व्याख्यान आयोजित करण्यात आले. यामध्ये पोस्टर डिझाईन कसे करावयाचे याचेही मार्गदर्शन करण्यात आले.

२. दि. २०-१२-२०१७ रोजी महाविद्यालयात आविष्कार २०१७ Regional Poster Competition Conference चे आयोजन करण्यात आले. पुणे ग्रामीण चे समन्वयक म्हणून काम पाहिले. एकूण ११० प्रोजेक्ट व २०६ विद्यार्थी या कॉन्फरन्समध्ये सहभागी झाले. यापैकी एकूण ३० प्रोजेक्ट विद्यापीठ स्तरावर आविष्कार २०१७ मध्ये सहभागी झाले. आपल्या महाविद्यालयातील एकूण २१ प्रोजेक्ट विज्ञान व कला शाखेतून सादर केले गेले. त्यापैकी ३ प्रोजेक्ट विद्यापीठ स्तरावरील आविष्कार २०१७ स्पर्धेकरिता निवड झाली.

३. ARC अंतर्गत बीसीयुडीचे १८ Research Proposals विद्यापीठाला पाठविले.

४. गुणवत्ता सुधार कमिटीच्या अंतर्गत गणित आणि अर्थशास्त्र प्रत्येकी एक राज्यस्तरीय, रसायनशास्त्र विषयावर राष्ट्रीय स्तरावरील चर्चासत्राचे आयोजन.

५. गुणवत्ता सुधार अंतर्गत सोलर सिस्टीम महाविद्यालयात बसविण्यात आली. २,५०,००० रु. अनुदान पुणे विद्यापीठाकडून मिळाले.

६. महाविद्यालयाला ISO Certificate मिळण्याकरिता समितीमध्ये कार्य.

७. महाविद्यालयाचा वार्षिक अहवाल बीसीयुडीला पाठविला.

सांस्कृतिक विभाग (डॉ. सहदेव चव्हाण)

१. दि. १० ऑगस्ट २०१७ रोजी सांस्कृतिक विभागांतर्गत शेतकरी आत्महत्या या विषयावरील पथनाट्य महाविद्यालयाच्या पोर्चमध्ये सादर केले.

२. सांस्कृतिक विभागांतर्गत दि. २१ ऑगस्ट २०१७ रोजी लावणी महोत्सव २०१७ हा नृत्याविष्कार कार्यक्रम घेण्यात आला.

३. पवार पब्लिक चॅरिटेबल ट्रस्ट आयोजित शरद युवा महोत्सव २०१७ स्पर्धेत दि. १५ डिसेंबर २०१७ रोजी वैयक्तिक नृत्य स्पर्धेत कु. मंगल गायकवाड हिचा सहभाग.

४. स्व. पी. सी. नहार स्मरणार्थ मुक्तचिंतन आंतर महाविद्यालयीन वक्तृत्व स्पर्धेचे आयोजन. दि. १७ डिसेंबर २०१७ रोजी केले.

५. लेक्सिकन मॅनेजमेंट इन्स्टिट्यूट पणे आयोजित वैयक्तिक नृत्य स्पर्धेत कु. मंगल गायकवाड हिला द्वितीय क्रमांक मिळाला.

प्लेसमेंट समिती (डॉ. भूषण फडतरे)

१. दि. १०-०७-२०१७ रोजी DSR Investigation,

Pune या कंपनीतर्फे कॅम्पस इंटरव्ह्यू घेण्यात आला.

२. दि. ०९-०९-२०१७ रोजी श्री. राजकुमार बोंब ह्यांचे बिझनेस मार्केटिंग या विषयावर व्याख्यान घेतले.

३. दि. ०५.१२.२०१७ रोजी स्टेट बँक ऑफ इंडिया ह्या बँकेत क्रेडीट सेल्समन पदासाठी कॅम्पस इंटरव्ह्यू घेण्यात आल्या.

४. दि. ०२.०२.२०१८ रोजी श्री. वंदन राम नगरकर ह्यांचे व्यक्तिमत्व विकास ह्या विषयावर व्याख्यान घेतले.

५. दि. ०५.०२.२०१७ रोजी सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ शिष्यवृत्ती विद्यार्थ्यांचे ऑनलाईन फॉर्म भरून घेतले.

प्रसिद्धी विभाग (डॉ. भूषण फडतरे)

१. महाविद्यालयात झालेल्या विविध कार्यक्रमाच्या ३२ बातम्या दैनिक सकाळ, दैनिक लोकमत, दैनिक पुढारी, दैनिक जनप्रवाह ह्या वर्तमानपत्रात प्रसिद्ध झाल्या आहेत.

२. दि. २६-०१-२०१८ रोजी शांतिदूत कॉलेज वार्तापत्राचे प्रकाशन मा. फत्तेचंदजी रांका यांच्या हस्ते झाले.

बहिःशाल समिती अहवाल (प्रा. सुभाष शिंदे)

१. दिनांक २१-१२-२०१७ रोजी जयकर व्याख्यान मालेअंतर्गत मा. दशरथ राजाराम यादव यांचे 'पंढरीची वारी', 'महाराष्ट्राची दौलत' या विषयावर व्याख्यान आयोजित करण्यात आले.

२. दिनांक २२-१२-२०१७ रोजी जयकर व्याख्यान मालेअंतर्गत मा. प्रा. पांढरमिसे प्रकाश बुवाजी यांचे 'छत्रपती शिवराय - आजची तरुणाई' या विषयावर व्याख्यान आयोजित करण्यात आले.

३. दिनांक २३-१२-२०१७ रोजी जयकर व्याख्यान मालेअंतर्गत मा. सुनिताराजे किसन पवार यांचे 'माणसे मोठी कशी होतात?' या विषयावर व्याख्यान आयोजित करण्यात आले.

वाणिज्य मंडळ (डॉ. बळवंत लांडगे)

१. दिनांक २५ जुलै २०१७ रोजी द्वितीय वर्ष वाणिज्यच्या विद्यार्थ्यांकरिता स्पोकन इंग्लिश या विषयावर मा. अशोक जाधव, टाटा मोटर्स यांचे व्याख्यान आयोजित करण्यात आले होते. या कार्यक्रमास १२५ विद्यार्थी उपस्थित होते.

२. दि. १ ऑगस्ट २०१७ रोजी तृतीय वर्षातील विद्यार्थ्यांकरिता व्यावसायिक अभ्यासक्रम या विषयावर मा. सी. ए. निलय मेहता यांनी मार्गदर्शन केले. या कार्यक्रमास

१७० विद्यार्थी उपस्थित होते.

३. दि. २३ ऑगस्ट २०१७ रोजी तृतीय वर्षातील विद्यार्थ्यांकरिता Accounting & Taxation या विषयावर मा. मोहन कांबळे यांनी मार्गदर्शन केले. या कार्यक्रमास १३२ विद्यार्थी उपस्थित होते.

४. दि. १२ डिसेंबर २०१७ रोजी तृतीय वर्ष वाणिज्यच्या विद्यार्थ्यांकरिता रोजगार संधी या विषयावर मा. सचिन जाधव यांचे व्याख्यान आयोजित करण्यात आले होते.

५. दि. १९ डिसेंबर २०१७ रोजी द्वितीय वर्ष वाणिज्यच्या विद्यार्थ्यांकरिता फॅशन डिझायनिंग या विषयावर व्याख्यान आयोजित करण्यात आले होते. सौ. पूनम वाळके, नॅशनल कॉम्प्युटर आणि तांत्रिक संस्था यांनी मार्गदर्शन केले.

ग्रंथालय समिती (प्रा. कस्तुरी मते)

ग्रंथालय समितीची सभा दि. १० ऑगस्ट २०१७ रोजी आयोजित केली. सभेमध्ये ग्रंथखरेदी, जर्नल्स, नियतकालिक खरेदी तपशील, विद्यार्थ्यांचे ओळखपत्र, डिपार्टमेंट लायब्ररी, विद्यार्थ्यांच्या विलंब शुल्क नियमावली इ. विषयावर चर्चा करून निर्णय घेण्यात आले. शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ साठी जून ते जानेवारी २०१८ अखेर एकूण ग्रंथखरेदी रु. २ लाख ९३ हजार एवढ्या रकमेची झालेली असून जर्नल्स, नियतकालिकासाठी ३१ हजार नऊशेसाठ रुपयांची वार्षिक वर्गणी भरण्यात आलेली आहे. ३४ नियतकालिके घेण्यात आलेली आहेत. ग्रंथालयात दररोज नियमितपणे १२ वर्तमानपत्रे घेण्यात येतात. जानेवारी २०१८ रोजी शासनाच्या उपसंचालक, माहिती विभाग, पुणे यांच्यावतीने महाविद्यालयात विद्यार्थी व प्राध्यापकांसाठी शासनाचे मुखपत्र असलेले लोकराज्य मासिक व शासकीय प्रकाशनाच्या पुस्तकांचे प्रदर्शन आयोजित करण्यात आले. त्यास विद्यार्थ्यांनी चांगल्याप्रकारे प्रतिसाद देऊन लोकराज्य मासिकाचे वर्गणीदार झाले.

AISHE विभाग (प्रा. मनिषा बोरा)

या समिती अंतर्गत शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ ची संपूर्ण माहिती जमा करून ती ऑनलाईन भरण्यात आले. तसेच टिचर इन्फॉर्मेशन २०१७-१८ ची माहिती कळविण्यात आली.

IQAC (डॉ. संजय गायकवाड)

In IQAC total 19 members were contributed in the activities.

1. API Forms and collection of Documents. Hard copy of API forms (2016 - 17) are given to

the teachers and collected with required documents and suggested for submission of soft copy of the documents.

2. Uploading of AQAR 2016 – 17

The IQAC members of the college (head of the each criterion) wrote the AQAR format given by NAAC and get approval from Management and send to the NAAC on 30th September 2017 within time.

3. Website updating

IQAC committee gives regularly information about the updating about website.

4. Action plan for Quality improvement in Academic and administrative performance.

In very meeting of the college, we suggest the quality improvement in academic and administration performance. We are doing the academic and administration Audit from external agency in February 2018 for the two years.

5. IQAC Meeting IQAC taken the regular meetings in the college.

6. IQAC News Letter.

IQAC publish the activity done in the college in IQAC News Letter.

7. Knowledge Fun Fair and Food Fun Fair. IQAC organize a Knowledge Fun Fair on 15th January 2018. In the fair 15 projects were participated from different subjects. The students enjoyed much and improve their skill in knowledge and business as well.

8. Teaching and Non – Teaching workshop. We organized the workshop for Teaching and Non – Teaching Staff to understand the new Guideline of the NAAC and were discussed on how to improve academic and administration work of the college, student facilities available in college, utilization of all facilities etc.

हजेरी पत्रक व फीडबॅक समिती (प्रा. शिवाजी सोनवणे)

१. प्रत्येक वर्गशिक्षकाकडून महिन्याचा उपस्थिती अहवाल तयार करून ज्या विद्यार्थ्यांची एकूण उपस्थिती ७५ टक्के पेक्षा कमी असेल त्या विद्यार्थ्यांच्या पालकांना पत्रे पाठविण्यात आली.

२. विद्यार्थी शिक्षक फीडबॅक समिती अंतर्गत तृतीय वर्षातील विद्यार्थ्यांनी शिक्षक, ऑफिस, ग्रंथालय,

प्रयोगशाळा, संगणक, खेळ व इतर सुविधांबाबत फिडबॅक फॉर्म व ऑनलाईन सॉफ्टवेअरच्या माध्यमातून मूल्यमापन करण्यात आले.

एन.सी.सी. (राष्ट्रीय छात्र सेना (प्रा. शिवाजी स्मोनवणे)

१. शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये एकूण २७ विद्यार्थ्यांनी एन.सी.सी. मध्ये सहभाग घेतला. त्यामध्ये १२ मुली व १५ मुलांचा सहभाग आहे.
२. महाविद्यालयातील एकूण ०५ विद्यार्थ्यांना बी प्रमाणपत्र व ३ विद्यार्थ्यांना सी प्रमाणपत्र प्राप्त झाले.
३. कु. पाटील माधुरी दगा हिला आयजीसी कॅम्प दरम्यान म अयर्सिंग मध्ये गोल्ड मेडल प्राप्त.
४. कु. चौधरी अक्षता हिचा स्थसैनिक (आयजीसी) कॅम्प कोल्हापूर तसेच प्री-आरडी कॅम्प औरंगाबाद येथे सहभाग.
५. कु. पाटील माधुरी दगा हिचा आयजीसी कॅम्प हेडक्वॉर्टर पुणे तसेच याचिंग कॅम्प मुंबई मध्ये सहभाग तसेच पुणे रेस कोर्स येथे हॉर्स रायडिंग मध्ये सहभाग.

Academic Calendar Committee (प्रा. दिवक अंजळ)

जून २०१७ मध्ये शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ चे Academic Calendar तयार करण्यात आले व त्यानुसार महाविद्यालयाचे विविध उपक्रम, परीक्षा समित्यांचे कार्यक्रम, खेळांच्या स्पर्धा व इतर उपक्रम वेळोवेळी झाले आहेत.

स्पर्धा परीक्षा विभाग (प्रा. दिवक अंजळ)

१. दि. ०१-०८-२०१७ रोजी प्रा. पांडुरंग पवार यांचे पदवी शिक्षणाबरोबर स्पर्धा परीक्षेची तयारी कशी करावी यांचे उद्घाटनपर व्याख्यान झाले.
२. शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये प्रथम व द्वितीय सत्रात कला व वाणिज्य च्या विद्यार्थ्यांकरिता एमपीएसस्सी पूर्वे परीक्षेकरिता कोचिंग क्लासेसचे आयोजन केले.
३. दि. १३-०९-२०१७ रोजी प्रा. सावळकर व दि. १३-१२-२०१७ रोजी प्रा. स्वागत दरख यांची स्पर्धा परीक्षेसंदर्भात व्याख्याने झाली.
४. दि. १३-१२-२०१७ रोजी स्मार्ट फोन वर विद्यार्थ्यांची सामान्यज्ञान चाचणी परीक्षा घेण्यात आली. यामध्ये गुणानुक्रमाने पहिले आलेले तीन विद्यार्थी १) सौरभ नवले (द्वितीय वर्ष बीबीए), २) अनिकेत कटके (द्वितीय वर्ष

कला), ३) कार्तिक बहिरट (तृतीय वर्ष कला) सदर परीक्षेत ९० विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला.

५. दि. १७-०९-२०१७ रोजी आपल्या महाविद्यालयात महात्मा गांधी विचार संस्कार परीक्षा आयोजित करण्यात आली.
६. शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये विविध प्रकारच्या सूचना, जाहिराती, भितीपत्रके काचफलकात लावण्यात आली.

नेचर क्लब (डॉ. देविदास पाटील)

१. १६ सप्टेंबर २०१८ ओझोन डे निमित्ताने सायकल रॅलीचे आयोजन व 'पर्यावरण जाणीव' या वर प्रश्नमंजुषाचे आयोजन.
२. गणपती विसर्जन या प्रसंगी वाघेश्वर मंदिराजवळील तळ्यात कचरा न टाकण्याचे आवाहन करून निर्माल्य गोळा करण्यात आले.
३. १७ जानेवारी २०१८ रोजी वेस्ट फॉर बेस्ट (प्लॅस्टिक बॉटल) स्पर्धेचे आयोजन.
४. दि. १३-०९-२०१८ रोजी बकोरी टेकडीवर नेचर ट्रेल चे आयोजन.

Parent - Teacher कमिटी (डॉ. देविदास पाटील)

शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये Parent Teacher समिती अंतर्गत महाविद्यालयातील प्रत्येक वर्गातील ज्या विद्यार्थ्यांना कौन्सलिंगची गरज आहे अशा विद्यार्थ्यांची निवड करून सदर सर्व वर्ग शिक्षकांनी त्याचे समन्वयक म्हणून विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. या योजने अंतर्गत ४०० विद्यार्थ्यांना याचा लाभ झाला.

कम्युनिटी कॉलेज (डॉ. माधुरी देशमुख)

In the academic year 2016-17 a total number of 45 students appeared for the examination and they qualified.

The admission process for the year 2017-2018 has been completed. A total number of 47 students have been enrolled in this source. The course is running smoothly for the ongoing year.

सहल विभाग (डॉ. माधुरी देशमुख)

In the academic year 2017-18 different department had organized study tours to various place. They are as follows.

Sr. No.	Department	Place	No. of
1	Zoology & Botany	Mahabaleshwar	50
2	English & Politics	Lonawala	40
3	Chemistry (M.Sc)	Goa	37
4	Chemistry (TYBSc)	Shrivardhan, Harihareshwar	29
5	Botany	Empress Garden, Pune	78
6	Geography	Kas Pathar	34
7	Marathi	Vishwakosh, Wai	
8	Zoology	Kumbhar Gaon Bhigwan	26

सीओपी (डॉ. माधुरी देशमुख)

For the year 2017-2018 a total number of two COP courses were conducted.

1. Bird Monitoring Course 26 students
2. Operational Research Course (OR) 11 students
3. Quilling & flower Arrangement

वाणिज्य विभाग (डॉ. बलवंत लांडगे)

सन २०१७-२०१८ या शैक्षणिक वर्षामध्ये वाणिज्य विभागांतर्गत खालील कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आले.

१. दि. १७ जुलै २०१७ रोजी तृतीय वर्ष वाणिज्य या विद्यार्थ्यांकरिता इंडस्ट्रियल अकाउंटिंग या विषयावर मा. धनंजय खाडिलकर पेस करिअर अँकेडमी यांचे व्याख्यान आयोजित करण्यात आले होते. या कार्यक्रमास १४० विद्यार्थी सहभागी झाले होते.

२. दिनांक १७ जुलै २०१७ रोजी द्वितीय वर्ष वाणिज्यच्या विद्यार्थ्यांकरिता प्रॅक्टिकल डिजीटल मार्केटिंग या विषयावर मा. भावेश शहा यांचे व्याख्यान आयोजित करण्यात आले होते. या कार्यक्रमास १३७ विद्यार्थी उपस्थित होते.

३. दि. ६ डिसेंबर २०१७ रोजी तृतीय वर्ष वाणिज्य च्या विद्यार्थ्यांकरिता शैक्षणिक सहल कॉटन किंग कंपनी बारामती व कृषी विज्ञान केंद्र बारामती येथे आयोजन करण्यात आले होते. यामध्ये एकूण ५१ विद्यार्थी ४ शिक्षक सहभागी झाले होते. यामध्ये सहलीचे आयोजन प्रा. नागनाथ माने, प्रा. दिपा कचरे, प्रा. आदिती कोचर व प्रा. सचिन देवकर यांनी केले होते.

४. दि. १९ डिसेंबर २०१७ रोजी एम.कॉम् च्या विद्यार्थ्यांकरिता रोजगार संधी या विषयावर मा. कल्याणी बोटवे नॅशनल कॉम्प्युटर वाघोली यांचे व्याख्यान आयोजित करण्यात आले होते. या कार्यक्रमास ९७ विद्यार्थी उपस्थित

होते.

५. दि. १ फेब्रुवारी २०१८ रोजी वाणिज्य विभागातील सर्व वर्गातील प्रत्येकी २ विद्यार्थी घेऊन प्रश्नमंजुषा कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आले होते. या कार्यक्रमास एकूण १४७ विद्यार्थी उपस्थित होते. या कार्यक्रमाचे आयोजन प्रा. नागनाथ माने यांनी केले तर कार्यक्रम यशस्वी होण्यासाठी प्रा. कचरे, प्रा. तायडे, प्रा. कोचर, प्रा. शेलार, प्रा. जमदाडे यांनी सहकार्य केले. या स्पर्धेत प्रथम क्रमांक तृतीय वर्ष वाणिज्य अ, द्वितीय क्रमांक द्वितीय वाणिज्य अ आणि तृतीय क्रमांक द्वितीय वाणिज्य ब यांचे क्रमांक आले.

राज्यशास्त्र विभाग (प्रा. समिता एन. हांडे)

०१. दिनांक ३०-०८-२०१७ रोजी राज्यशास्त्र व स्पर्धा परीक्षा या विषयावर डॉ. बाबासाहेब मुंडे यांचे व्याख्यान.

०२. दि. १५-११-२०१७ रोजी महाराष्ट्रातील पंचायतराज संस्था, सद्यःस्थिती या विषयावर डॉ. दत्तात्रय वाबळे यांचे व्याख्यान.

०३. दि. २६-११-२०१७ रोजी संविधान दिनानिमित्त अष्टापूर येथील एन एस एस कॉम्प मध्ये

संविधानाबद्दल जागृती व संविधानाच्या प्रस्तावनेचे वाचन

०४. दि. २७.११.२०१७ संविधान दिनानिमित्त प्रश्नमंजुषा स्पर्धा (संविधानावर आधारित) ठेवण्यात आली व प्रस्तावनेचे वाचन

०५. दि. २८.११.२०१७ संविधान दिनानिमित्त Power point presentzation चे कला शाखेतील विद्यार्थ्यांसाठी आयोजन

०६. दि. २०.१२.२०१७ महाविद्यालयात झोनल लेवल ला झालेल्या अविष्कार स्पर्धेत पोस्टर सादर करण्यात आले.

१. लोकसहभागातून ग्रामविकास

२. विद्यार्थ्यांचा मतदान प्रक्रियेतील सहभाग

०७. दि. १२.०१.२०१८ कला शाखेतील विद्यार्थ्यांची अभ्याससहल कार्ला, लोहगड, पुणे या ठिकाणी आयोजित करण्यात आली.

०८. दि. २५.०१.२०१८ राष्ट्रीय मतदार दिवसानिमित्त विभागाने घोषवाक्य स्पर्धा व भाषण स्पर्धा आयोजित केल्या.

०९. दि. ०५.१२.२०१७ कला शाखेतील विद्यार्थ्यांसाठी एबीपी माझा ने उज्ज्वल निकम यांच्या घेतलेल्या

मुलाखतीचा व्हीडीओ दाखवण्यात आला.

१०. दि. १५.१२.२०१७ प्रथम वर्ष बी. ए. व तृतीय वर्ष बी. ए. च्या विद्यार्थ्यांसाठी यु टुब वरील विश्वास नांगरे पाटील यांच्या व्हीडीओ दाखवला (स्पर्धा परीक्षेचा अभ्यास करण्यास प्रोत्साहन मिळावे.)

हिंदी विभाग (डॉ. गायकवाड एस. व्ही.)

०१. दि. ०१ जून/जुलै २०१७ प्रथम वर्ष कला च्या विद्यार्थ्यांना हिंदी ब्रिज कोर्सचे आयोजन केले. सदर कार्यक्रमात १०० विद्यार्थी सहभागी झाले.

०२. दि. १४ सप्टेंबर २०१७ हिंदी दिवसाचे औचित्य साधून विद्यार्थ्यांचे सेमिनार आयोजित केले. हिंदी पंधरवडा आयोजित करून प्रा. डॉ. मनोहर जमदाडे यांचे व्याख्यान आयोजित केले.

०३. डिसेंबर २०१७ निवडक विद्यार्थ्यांचे सेमिनार चे आयोजन केले जवळपास ३० विद्यार्थी यात सहभागी झाले.

०४. दि. जानेवारी २०१८ पुणे विद्यापीठाचा संशोधक म्हणून ७ विद्यार्थ्यांना पी.एच.डी. साठी मार्गदर्शन करत आहे. ०२.०२.२०१८ रोजी एक विद्यार्थ्यांचा पी.एच.डी. चा प्रि सबमिशन व्हायवा झाला आहे.

परीक्षा विभाग (डॉ. गायकवाड एस. व्ही.)

०१. दि. जून/जुलै २०१७ ऑक्टोबर परीक्षा अर्ज भरून घेतले. निकाल वाटप, टर्म उत्र एंड परीक्षा घेतल्या निकाल तयार केले.

०२. सप्टेंबर २०१७ ऑक्टोबर परीक्षा अर्ज भरून घेतले. निकाल वाटप रिपीटर टर्म एंड परीक्षा घेतल्या निकाल तयार केले.

०३. ऑक्टोबर २०१७ टर्म एंड परीक्षा पार पाडल्या पुणे विद्यापीठाच्या विविध परीक्षांचे आयोजन केले. उदा. बी. ए. , बी. कॉम. आणि बी. एस्सी. एम. कॉम., एम. एस्सी., एम. ए., रायसोनी महाविद्यालयाच्या सर्व विद्यार्थ्यांच्या परीक्षांचे आपल्या केंद्रावर आयोजन केले.

०४. डिसेंबर २०१७ निकाल वाटप , मार्च एप्रिल २०१८ परीक्षांचे अर्ज भरून घेतले निकाल तयार केले व वाटले.

०५. जानेवारी २०१८ टर्म एंड परीक्षा निकालातील त्रुटी दूर केल्या परीक्षा अर्ज मार्च एप्रिल २०१८ भरून घेण्याचे काम चालू आहे.

०६. फेब्रुवारी २०१८ विविध प्रात्यक्षिक परीक्षांचे नियोजन सुरू केले आहे.

०७. मार्च, एप्रिल पुणे विद्यापीठाच्या विविध परीक्षांचे आयोजन करण्यात येईल.

आरोग्य तपासणी अहवाल (डॉ. बळवंत लांडगे)

शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये आरोग्य समिती अंतर्गत प्रथम वर्ष कला, विज्ञान व वाणिज्य आणि बीबीए (सीए), बीसीए (सायन्स) वर्गातील एकूण ९३७ विद्यार्थ्यांची सक्तीची आरोग्य तपासणी दि. १८-०९-२०१७ ते २५-०९-२०१७ या कालावधीत करण्यात आली.

इतिहास विभाग अहवाल (डॉ. भूषण फडतरे)

१. दि. ०९-०८-२०१७ रोजी महाविद्यालयात ७५ वा क्रांतीदिन साजरा करताना प्रा. डॉ. बाबासाहेब दुधभते यांचे 'छोडो भारत चळवळ' या विषयावर व्याख्यान घेण्यात आले.

२. दि. २०-१२-२०१७ रोजी बीजेएस कॉलेजमध्ये झालेल्या आविष्कार २०१७ संशोधन प्रकल्प स्पर्धेत कु. मयुरी सातव व कु. अक्षता चौधरी यांनी वाघोली गावाचा इतिहास या विषयावर संशोधन प्रकल्प सादर केला.

३. जानेवारी २०१८ मध्ये माझ्या गावचा वीरगळ शिलालेख संशोधन प्रकल्प सुरू आहे.

४. दि. १२-०२-२०१८ रोजी इतिहासाचे ज्ञान वृद्धिंगत करण्यासाठी 'इतिहास प्रज्ञाशोध परीक्षा २०१८' ही परीक्षा घेण्यात आली.

इंग्रजी विभाग अहवाल (डॉ. मोनिका जैन)

१. Movie screenings were organized by the Department and student were delighted to see the movie version of the stories and poems they have read. Dr. Monika Jain explained the difference between a written text and a movie adaptation.

२. Conducted a lecture on 'Health, Hygiene and Safety' for girl students under 'Personality Development Program on 12 Sept. 2017.

३. A Guest Lecture was organized for the students of BBA (CA), BSc, and BCA (Science) where Prof. Dr. Arjun Jadhav addressed the students.

४. Organized BHONDLA Function on 29 September 2017 for the girl students of the college

५. Organized Inter disciplinary Poster Making Competition on the topic 'Health, Hygiene and Cleanliness' on 07 December 2017.

६. The Departments of English and Political Science conducted a study tour on Friday, 12th January 2018 to Prati-Pandharpur, Lohgarh, Ek Vira temple and Karla Caves.

१. Women's Day celebration: 8th March 2018, International Women's day was celebrated by the departments of English and Economics.

भौतिकशास्त्र विभाग अहवाल (प्रा. शिवाजी सोनवणे)

१. दि. २६ व २७ सप्टेंबर २०१७ या कालावधीत दोन दिवसीय भौतिकशास्त्र विभाग आणि ओमसाई कॉम्प्युटर यांच्या संयुक्त विद्यमाने कॉम्प्युटर हार्डवेअर आणि नेटवर्किंग या विषयावर कार्यशाळा घेण्यात आली. यासाठी कॅडलाईन इंडिया सोल्युशन प्रा. लि. चे संचालक मा. सुनील कदम उपस्थित होते. या कार्यशाळेत एकूण २५ विद्यार्थी सहभागी झाले होते.

२. दि. ९ ऑक्टोबर २०१७ रोजी भौतिकशास्त्र विभागाने डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम यांच्या जन्मतिथी निमित्त जागतिक विद्यार्थी दिवस निमित्ताने स्वप्नातील कलाम व जीवन प्रवास या विषयावर गुलजार साहेब यांचे व्हिडीओ लेक्चर आयोजित करण्यात आले.

३. दि. २० डिसेंबर २०१७ रोजी बीजेएस कॉलेज मध्ये आयोजित आविष्कार २०१७ करिता ४ विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन.

४. दि. ६ जानेवारी २०१८ रोजी आयएसइआर पुणे आयोजित मिमांसा राष्ट्रीय सायन्स क्विझ कॉम्पिटीशन साठी २० विद्यार्थ्यांना भौतिकशास्त्र विभागाने पाठविले.

५. दि. ०१-०२-२०१८ ते ०३-०२-२०१८ या कालावधीत एच. व्ही. देसाई महाविद्यालय आयोजित आंतरराष्ट्रीय परिषद नॅनो टेक्नॉलॉजी फॉर्म ह्युमन वेलमे अर यासाठी ६ विद्यार्थ्यांना पोस्टर प्रेझेंटेशन साठी पाठवले.

६. दि. १८-०२-२०१८ रोजी व्दितीय वर्ष विज्ञान विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक सहल उर्जा विज्ञान केंद्र पिंपरी चिंचवड येथे आयोजित केली.

७. दि. २७-०२-२०१८ रोजी विज्ञान दिना निमित्त सी.व्ही. रमन सायन्स क्विजचे आयोजन केले त्यामध्ये कु. श्रुतिका काळे ही विद्यार्थी प्रथम क्रमांक मिळाला.

भूगोल विभाग अहवाल (प्रा. डॉ. ज्योतिराम मोरे)

१. दि. ३१-०८-२०१७ रोजी भूगोल विभागामार्फत महाविद्यालयात शिक्षण, पर्यावरण व अमेरिकेतील समाज या विषयावर व्याख्यानाचे आयोजन केले. या व्याख्यानासाठी प्रो. प्रकाश चंद्रास डी अनझा कॉलेज, कॅलिफोर्निया अमेरिका हे प्रमुख पाहुणे उपस्थित होते. तसेच डॉ. प्रो. प्रवीण सप्तर्षी, डॉ. प्रो. विकास कुलकर्णी व माजी प्राचार्य एन. बी. जाधव यांनी देखील उपस्थित विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले.

२. आविष्कार २०१७ करिता ४ विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन

केले. त्यापैकी कोतवाल शुभांगी अमृता व कोतवाल सुमीत बाबुलाल या दोन विद्यार्थ्यांचे पोस्टर विद्यापीठ स्तरीय स्पर्धेसाठी निवडण्यात आले.

३. सहल व क्षेत्र अभ्यास : भूगोल विभागांतर्गत दि. २० सप्टेंबर २०१७ रोजी एक दिवसीय सहलीचे आयोजन केले होते. सातारा जिल्ह्यातील कास पठार या ठिकाणी सहल व क्षेत्र अभ्यासासाठी भेट देऊन तेथील परिसराचे भौगोलिक, आर्थिक, सामाजिक व पर्यावरण दृष्ट्या सर्वेक्षण करून रिपोर्ट तयार केला. या शैक्षणिक सहलीमध्ये एकूण ३६ विद्यार्थी सहभागी झाले होते.

४. भूगोल दिन : दि. १४ जानेवारी २०१८ रोजी भूगोल दिनाचे औचित्य साधून भूगोल विभागांतर्गत विविध उपक्रमाचे आयोजन करण्यात आले.

गणित व संख्याशास्त्र विभाग अहवाल (प्रा. दिपक अंजळ)

१. दि. ८ व ९ फेब्रुवारी २०१८ रोजी गुणवत्ता सुधार योजने अंतर्गत गणित व संख्याशास्त्र विभागातर्फे Recent Trends in Mathematics & Statistics या विषयावर दोन दिवसीय राज्यस्तरीय चर्चासत्र आयोजित करण्यात आले.

२. Carrier Oriented Programmes अंतर्गत Mathematics of Operations Research हा कोर्स घेण्यात आला.

३. विविध विषयावर स्टॅटिस्टिकल प्रोजेक्ट करून घेतले.

४. प्रथम व द्वितीय वर्ष विज्ञान च्या विद्यार्थ्यांचे पॉवर पॉईंट प्रेझेंटेशन घेण्यात आले.

५. मॅथमॅटिक्स डे निमित्त २२ डिसेंबर २०१७ निमित्त मॅथमॅटिक्स क्विझ घेण्यात आली.

६. प्रथम व द्वितीय वर्ष विज्ञान गणित व स्टॅट विषयाच्या विद्यार्थ्यांचे सेमिनार व प्रोजेक्ट घेण्यात आले.

बीबीए (सीए) विभाग अहवाल : (प्रा. शिल्पा दंडे)

Following activities conducted for BBA (CA) students.

* Soft skill course conducted by Peace Academy for TYBBA(CA)

* Workshop on Ethical Hacking & Cyber Crime, Web Designing, Aptitude Skill, Advanced Excel.

* Organized Seminar on Enterprise

Resource Planning, Carrier Guidance Program, Quiz Competition, Coding Competition, Group Discussion, Presentation Competition, Guest Lecture on Web Technology & Software Engineering for BBA(CA) students.

* IT Industry visit for TYBBA (CA) students.

रसायनशास्त्र विभाग अहवाल : (प्रा. डॉ. संजय गायकवाड)

In chemistry Department total 12 teachers, 6 Non – teaching presently working, UG – 300 and PG – 85 student present.

1. Team of 5 student are participated in Kaun Banega Alkemist Competition organized by B.R.Gholap College. Sangvi our team win 3rd prize on 7th Feb 2018.

2. Department organized National Level Seminar on “Use of ICT in Science” held on 6th & 7th Feb 2018, Total 118 student & teacher delegates participated in this Seminar.

3. Department organized Industrial Tour for 32 TY B.Sc. student at “Sudershan Pharma”.

4. Department organized study Tour for M.Sc. II and M.Sc. I student at “University of Goa”.

5. Lecture Series organized by on 10th Feb 2018 for M.Sc. & BCA. Student

6. The 12 students of Chemistry Department are participated knowledge and Food Fun Fair under IQAC.

7. 5 Reserch project of 10 students were participated in Avishkar 2017 Competition by student from which Prof. Manish Bora. (Teacher Category) selected for next level & also two M.Sc student selected for next level of Avishkar.

8. ACT Concept Test conducted in the department total 25 student participated in the competition Akshay Lole were got highest marks.

9. Three teachers in Department qualified SET & NET exam, Prof. Gopal R.D. (SET) and Prof. Amol Tagad (SET & NET) Prof. Hadbe C.H. (SET).

अर्थशास्त्र विभाग (प्रा. सुभाष शिंदे)

१. बँकींग प्रमाणपत्र कोर्स ०१-०८-२०१७ रोजी सुरु करण्यात आला. या कोर्सकरिता ५३ विद्यार्थी प्रवेशित झाले

आहेत.

२. एक दिवसीय राज्यस्तरीय चर्चासत्र दि. ०५-०२-२०१८ रोजी आयोजित केले होते. या चर्चासत्रात विशेष महाविद्यालयाच्या अर्थशास्त्र विभागाच्या कु. सुद्रिक योगिता व कु. सानप प्रतिका या द्वितीय वर्ष कला मधील दोन विद्यार्थ्यांनी शोध निबंध सादर केले. नोटाबंदीचा महाराष्ट्राच्या अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम व आव्हाने या विषयावर शोध निबंध सादर केले.

समाजशास्त्र समिती विभाग (प्रा. सुभाष शिंदे)

१. दि. १ ऑगस्ट २०१७ रोजी मा. जी. पी. मिश्रा यांचे बँकींग क्षेत्र या विषयावर व्याख्यान आयोजित केले.

२. दि. ९ ऑगस्ट २०१७ रोजी क्रांती दिनानिमित्त प्रा. बाबासाहेब दुधभाते यांचे व्याख्यान आयोजित करण्यात आले.

३. दि. ३० ऑगस्ट २०१७ रोजी मा. बाबासाहेब मुंडे राज्यशास्त्र व स्पर्धा परीक्षा या विषयावर व्याख्यान आयोजित करण्यात आले.

वनस्पतीशास्त्र विभाग (डॉ. देविदास पाटील)

१. दि. २३-०९-२०१७ राजी महाबळेश्वर, वाई येथे शैक्षणिक सहलीचे आयोजन.

२. दि. २७-०२-२०१८ रोजी एम्प्रेस गार्डन येथे फ्लोअर एकझीबिशन स्पर्धा पाहण्यासाठी सहलीचे आयोजन.

३. शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये कुलींग आर्ट ऑफ फ्लॉवर अरेंजमेंट या संदर्भात नोव्हेंबर ते जानेवारी २०१८ दरम्यान सीओपी कोर्स घेण्यात आला.

४. दि. १७ जानेवारी २०१८ रोजी सॅलॅड डेकोरेशन स्पर्धेचे आयोजन.

माजी विद्यार्थी संघटना समिती :(डॉ. आर. अ. गायकवाड)

वाघोली येथील बीजेएस कॉलेजमध्ये माजी विद्यार्थी मेळावा संपन्न झाला. कार्यक्रमाच्या प्रसंगी सावित्रीबाई मुले पुणे विद्यापीठाचे विद्या परिषदेचे सदस्य प्राचार्य डॉ. सुधाकर जाधवर म्हणाले, माजी विद्यार्थ्यांमध्ये असणारे परिश्रम, ध्येय, चिकाटी, धाडस, इच्छा शक्ती हे गुण देश वैभव शाली करणारे आहेत. हेच गुण माजी विद्यार्थ्यांनी आजी विद्याथ्यामध्ये रुजविले पाहिजेत. कार्यक्रमाच्या अध्यक्ष स्थानावरून महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे म्हणाले महाविद्यालयाच्या विकासामध्ये आजी

विद्यार्थ्यांचा जेवढा सहभाग आहे तेवढाच माजी विद्यार्थ्यांचाही असतो. त्यामूळे ह्या दोन्ही विद्यार्थ्यांनी एकमेकांना मानवतेच्या भूमिकेतून सहकार्य करून पुढे गेले पाहिजे. या प्रसंगी श्री. पद्माकर देशपांडे यांचे व्याख्यान झाले. मोठ्या संख्येने उपस्थित असणाऱ्या माजी विद्यार्थ्यांनी मनोगत व्यक्त केले.

कार्यक्रमाच्या प्रसंगी विकास अधिकारी श्री.सी.आय.कोचर, उपप्राचार्य डॉ. किशोर देसर्डा, डॉ. बळवंत लांडगे, डॉ. ज्योतिराम मोरे, डॉ.भूषण फडतरे, डॉ. ज्योती थोरात, श्री. वाघोलीचे उपसरपंच रामकृष्ण सातव पाटील, श्री. विक्रम कुटे, वैभव खेडकर, बळीराम जाधव, स्वप्नील जाधव, मयुर भुजबळ व गणेश कामठे उपस्थित होते. कार्यक्रमाचे प्रस्ताविक डॉ. रमेश गायकवाड यांनी केले. कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन डॉ. सहदेव चव्हाण यांनी तर आभार श्री. गिरीष शहा यांनी मानले.

विद्यार्थी विकास मंडळ : (प्रा. गायकवाड डी.डी.)

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ विकास मंडळ व महाविद्यालय यांच्या संयुक्तीकरित्या महाविद्यालयीन स्तरावर विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात आले.

१) कर्मवीर भाऊराव पाटील कमवा व शिका योजना ही गरीब, हुशार व होतकरू विद्यार्थ्यांसाठी राबविण्यात आली यामध्ये एकूण विद्यार्थ्यांनी सहभाग नोंदविला यामध्ये एकूण ३,६०,१३५/- रु. खर्च झाला.

२) विद्यार्थी व्यक्तिमत्व विकास कार्यशाळा राबविण्यात आली.

३) महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांसाठी विशेष मार्गदर्शन योजना राबविण्यात आली.

४) महाविद्यालयातील वर्गप्रतिनिधींमधून विद्यापीठ प्रतिनिधीची निवड करण्यात आली.

५) २६ नोव्हेंबर २०१७ रोजी महाविद्यालयात संविधान दिवस साजरा केला.

६) विद्यार्थ्यांच्या सुरक्षिततेबाबत महाविद्यालयातील उपायायोजनेचा अहवाल विद्यापीठाला पाठविला.

७) आत्महत्याग्रस्त शेतकऱ्यांच्या मुलांसाठी विद्यार्थी विकास मंडळाच्या विद्यार्थ्यांनी त्यांचे शिकवणी वर्ग घेतले.

८) महाविद्यालयातील सर्व विद्यार्थ्यांसाठी मतदान जागृती कार्यक्रम राबविला.

९) महाविद्यालय परिसरात वृक्षलागवड केली.

१०) मा.प्राचार्यांच्या अध्यक्षतेखाली Antivagging समिती स्थापन करून त्याचे Co-Ordinatar म्हणून काम पाहिले.

एन.एस.एस. (प्रा. राजाभाऊ जमदाडे)

दिनांक ११-०७-२०१७ : मा. प्राचार्य अभिभाषण भारतीय जैन संघटनेच्या कला, विज्ञान, वाणिज्य महाविद्यालयामध्ये प्रथम वर्षातील विद्यार्थ्यांचे स्वागत करून गुरुपौर्णिमा साजरी करण्यात आली. महाविद्यालयातील राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाच्या वतीने आयोजित करण्यात आलेल्या या कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे हे होते. आपल्या अध्यक्षीय भाषणात प्राचार्य सांगळे यांनी ज्ञानार्जनाबरोबरच महाविद्यालयातील विविध उपक्रमात सहभागी होण्याचा उपदेश विद्यार्थ्यांना दिला. व्यक्तिमत्वास पूरक अशी कौशल्ये महाविद्यालयीन जीवनात अवगत केल्यास पदवी प्राप्त केल्यानंतर अपेक्षित यश, स्थैर्य मिळवणे सुलभ होते, असेही प्राचार्य डॉ. सांगळे यांनी आपल्या भाषणात विद्यार्थ्यांना सांगितले.

दिनांक ०१-०८-२०१७ : स्वच्छ भारत अभियान (पंधरवाडा)

दिनांक ०१ ऑगस्ट २०१७ रोजी महाविद्यालयात राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाच्या वतीने स्वच्छ व स्वस्थ भारत अभियान पंधरवाडा अंतर्गत स्वच्छतेविषयीची शपथ ग्रहण कार्यक्रम आयोजित करण्यात आला.

दिनांक ०४-०८-२०१७ रोजी महाविद्यालय परिसर, क्रीडा मैदान स्वच्छता उपक्रम राबविण्यात आला. दिनांक ११-०८-२०१७ रोजी ऐतिहासिक स्थळांची स्वच्छता हा उपक्रम राबविण्यात आला. या अंतर्गत विजयस्तंभ पेरणे माटा, ता. हवेली, जि. पुणे या ठिकाणी विजयस्तंभाची रासेयोच्या स्वयंसेवकांकडून परिसर स्वच्छता करण्यात आली.

दिनांक ०७-०८-२०१७ : रक्षाबंधन कार्यक्रम

राष्ट्रीय सेवा योजना, भारतीय जैन संघटनेचे कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, वाघोली आणि आई प्रतिष्ठान वाघोली यांच्या संयुक्त विद्यमाने भारतीय जैन संघटना शैक्षणिक पुनर्वसन प्रकल्पामध्ये आयोजित आत्महत्याग्रस्त शेतकऱ्यांची मुले, अनाथ, आदिवासी मुले यांच्यासाठी रक्षाबंधनाचा कार्यक्रम आयोजित करण्यात आला होता. आई प्रतिष्ठानचे पदाधिकारी व महिला कार्यकर्त्या व प्रमुख पाहुणे मा. सौ. सुनंदा कोचर, मा. सौ. कमलताई कांकरिया हे या कार्यक्रमाला उपस्थित होत्या.

दिनांक १४-०८-२०१७ : रक्तदान शिबीर

भारतीय जैन संघटनेचे कला, विज्ञान व वाणिज्य

महाविद्यालय, वाघोली, राष्ट्रीय सेवा योजना आयोजित दिनांक १४ ऑगस्ट २०१७ रोजी संस्थेचे संस्थापक अध्यक्ष मा. शांतिलालजी मुध्था उर्फ भाऊ यांच्या वाढदिवसानिमित्त महाविद्यालयामध्ये रक्तदान शिबिर आयोजित करण्यात आले होते. यावेळी प्रमुख पाहुणे म्हणून उद्घाटक मा. सुरेश साळुंके हे उपस्थित होते. रक्तदान हे श्रेष्ठ दान आहे असा संदेश सर्व उपस्थितांना दिला. एकूण ४७ जणांनी या दिवशी रक्तदान केले.

दिनांक ०६-०९-२०१७ : वर्धापन दिन व शिक्षक दिन

भारतीय जैन संघटनेचे कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, वाघोली पुणे येथे राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या विद्यमाने महाविद्यालयाचा २२ वा वर्धापन दिन व शिक्षक दिन साजरा करण्यात आला. या प्रसंगी प्रमुख पाहुणे मा. डॉ. अरविंद शाळीग्राम, उपकुलसचिव, सावित्रीबाई मुले पुणे विद्यापीठ, पुणे व मा. प्रमु लल पारख, अध्यक्ष, भारतीय जैन संघटना, पुणे हे उपस्थित होते. महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे हे या कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी होते. त्यांनीही शिक्षकांचे स्थान विद्यार्थ्यांच्या जीवनात महत्त्वाचे आहे असा संदेश दिला. शिक्षक दिनाच्या निमित्ताने महाविद्यालयाचा संपूर्ण कारभार विद्यार्थी शिक्षकांनी पाहिला. त्यासाठी एक दिवसीय प्राचार्य श्री. विकास तळोले व सर्व विद्यार्थी, शिक्षक व शिक्षकेत्तर कर्मचारी यांना मोलाची साथ दिली.

दिनांक २५-०९-२०१७ : राष्ट्रीय सेवा योजना वर्धापन दिन

दिनांक २५-०९-२०१७ रोजी महाविद्यालयात राष्ट्रीय सेवा योजना वर्धापनदिनाचा कार्यक्रम संपन्न झाला. वर्धापन दिनाच्या दिवशी रा.से.यो. स्वयंसेवकांनी हात स्वच्छता मोहिम संदर्भात रॅली काढण्यात आली. १०० स्वयंसेवक या कार्यक्रामांमध्ये सहभागी झाले होते.

दि. ०८-०३-२०१८ रोजी जागतिक महिला दिन कार्यक्रम

या कार्यक्रमात महाविद्यालयातील महिला प्राध्यापक व विद्यार्थीनी यांना स्वसंरक्षण या विषयावर ट्रेनिंग देण्यात आले. या कार्यक्रमात प्रमुख पाहुणे म्हणून सौ.डॉ.आव्हाड जे.व्ही. व सौ. सुनिता सांगळे उपस्थित होत्या. या कार्यक्रमात महाविद्यालयातील २५ महिला प्राध्यापक व ६० विद्यार्थीनी उपस्थित होत्या.

८. विशेष शिबिराचे ठिकाण:-

गुरुवार दिनांक २३-११-२०१७ ते २९-११-२०१७ या कालावधीत राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाचे विशेष श्रमसंस्कार शिबिर मु. पो. अष्टापूर, ता. हवेली, जि. पुणे येथे संपन्न झाले या शिबिरात श्रमदान, वृक्षारोपण, ग्रामस्वच्छता, प्रबोधन, संस्कृतिक कार्यक्रम, अंधश्रद्धा निर्मूलन इ. कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आले. विशेष शिबिराची सहभागी स्वयंसेवक संख्या - ५८.

दिनांक २३-११-२०१७

मा. बाळासाहेब सातव मा. शिक्षणाधिकारी, शिक्षण विभाग, पिंपरी चिंचवड, मनपा यांच्या हस्ते शिबिराचे उद्घाटन झाले. राष्ट्रीय सेवा योजनेची स्थापना, पार्श्वभूमी, महात्मा गांधी यांच्या स्वप्नातील भारत, सद्यःकालीन युवक वर्गाची स्थिती या विषयावर त्यांनी विचार मांडले. याप्रसंगी मा. शैलेशजी गुजर, संपादक, पुणे वृत्तदर्शन, पुणे यांनी महाराष्ट्रातील पारंपारिक वनस्पती व आयुर्वेदशास्त्र यांचा आढावा घेतला. कार्यक्रमाचे अध्यक्ष महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे होते.

दिनांक २४-११-२०१७

पर्यावरण जनजागृती या विषयास अनुसरून वृक्षारोपणाकरिता परिसर स्वच्छता, खड्डे घेऊन श्रमदान स्वयंसेवकांनी पूर्ण केले. द्वितीय सत्रात डॉ. विवेक जावळे यांचे संमोहन या विषयावर व्याख्यान झाले. मनाची एकाग्रता, अभ्यासात गती प्राप्त होण्यासाठी संमोहन शास्त्राचा उपयोग यावर प्रात्यक्षिक दिले तर डॉ. संजय गायकवाड यांनी अंधश्रद्धा निर्मूलन या विषयावर आधारित व्याख्यान दिले.

दिनांक २५-११-२०१७

प्रथम सत्रात स्वयंसेवकांच्या मदतीने श्रमदान पूर्ण केले. या दिवशी श्रीमती पौर्णिमा गादिया यांनी राष्ट्रीय विकास व युवक या विषयावर आधारित राष्ट्र उभारणीकरिता युवकाची भूमिका कशी असावी? सद्यःकालीन युवक व स्थिती याचा आढावा आपल्या व्याख्यानातून घेतला. डॉ. भूषण फडतरे यांनी स्थानिक इतिहास लेखन, गावाचे सर्व्हेक्षण, गावाचा इतिहास कसा लिहावा याचा आढावा व्याख्यानातून घेतला.

दिनांक २६-११-२०१७

पर्यावरण जनजागृती या विषयास अनुसरून रविवार दिनांक २६-११-२०१७ या दिवशी महावृक्षारोपण दिन साजरा करण्यात आला. या प्रसंगी प्रमुख पाहुण्या मा.

सौ. स्वाती शिवले (पाचुंदकर) जि. प. सदस्य होत्या. पर्यावरण जनजागृती व युवक असा विषय त्यांनी आपल्या मनोगतातून व्यक्त केला. कार्यक्रमाचे अध्यक्ष डॉ. बाबासाहेब सांगळे होते. प्रमुख मान्यवर व ग्रामस्थ, माजी विद्यार्थी, महाविद्यालयीन प्राध्यापक वर्ग, शिक्षक व शिक्षकेत्तर कर्मचारी यांच्या मदतीने या दिवशी ५५० वृक्षांचे वृक्षारोपण संपन्न झाले तर शालेय परिसरातील नवीन वृक्ष लागवड, विविध वृक्षांचे पुनर्वसन करण्यात आले.

द्वितीय सत्रात मा. प्रा. प्रवीण आढाव यांनी कर्मवीर भाऊराव पाटील व युवक या विषयावर आधारित व्याख्यान दिले. स्वावलंबन व कमवा शिका यांचा आढावा आपल्या मनोगतातून त्यांनी व्यक्त केले तर डॉ. देविदास पाटील यांनी वृक्षसंगोपन व पद्धती या विषयावर आपले विचार मांडले.

दिनांक २७-११-२०१७

या दिवशी प्रथम सत्रात श्रमदानादरम्यान विद्यार्थ्यांनी संपूर्ण परिसर स्वच्छता, वृक्षारोपण झालेल्या झाडांना माती टाकून श्रमदान पूर्ण केले. या दिवशी प्रा. संपत गर्जे यांनी जलसंवर्धन, अध्यात्म, पर्यावरण संरक्षण या विषयावर मनोगत व्यक्त केले तर डॉ. दत्तात्रय वाबळे यांनी ग्रामीण विकासामध्ये युवकांची भूमिका या विषयावर विचार मांडले.

दिनांक २८-११-२०१७

रासेयो स्वयंसेवकांनी या दिवशी नवीन वृक्षारोपणाकरिता ७५ खड्डे पूर्ण केले. झाडांना माती टाकणे, जि. प. शाळा परिसर स्वच्छता करून श्रमदान पूर्ण केले. या दिवशी मा. प्रदिपदादा कंद, जि. प. अध्यक्ष यांनी वृक्षारोपण परिसराची पाहणी केली. कार्यक्रमादरम्यान महाविद्यालयीन युवक, राष्ट्रीय सेवा योजना शिबिराची भूमिका, ग्रामीण विकास या विषयावर त्यांनी आपले विचार मांडले.

द्वितीय सत्रात प्रा.डॉ. ज्योतिराम मोरे यांनी जलसंधारण काळाची गरज या विषयावर व्याख्यान दिले. जलसंवर्धन सद्यःस्थिती व उपाययोजना असे विषय त्यांनी आपल्या मनोगतातून व्यक्त केले तर या दिवशी हिमांशु पाटील या विद्यार्थ्यांचे पर्यावरण या विषयावर आधारित वैचारिक प्रबोधनासंबंधित कीर्तन झाले.

दिनांक २९-११-२०१७

या दिवशी विशेष श्रमसंस्कार शिबिराचा समारोप समारंभ हा कार्यक्रम संपन्न झाला. या दिवशी प्रमुख पाहुणे म्हणून मा. डॉ. नितीन घोरपडे, प्राचार्य, वाघिरे

महाविद्यालय, सासवड हे उपस्थित होते. राष्ट्रीय सेवा योजना विभाग, युवकांची भूमिका या विषयावर त्यांनी विचार मांडले. या प्रसंगी प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे यांनी श्रमसंस्कार शिबिराचा आढावा घेतला तर अष्टापूर गावचे माजी सरपंच मा. विनायक कोतवाल यांनी आपले मनोगत व्यक्त केले.

दिनांक १२-०१-२०१८ ते १८-०१-२०१८ : युवा सप्ताह

दिनांक १२-०१-२०१८ ते १८-०१-२०१८ या कालावधीत युवा सप्ताहाचे आयोजन करण्यात आले. स्वामी विवेकानंद जन्मदिवस युवा दिन म्हणून साजरा केला जातो. युवा सप्ताहाच्या कालावधीत महाविद्यालयात विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात आले. युवा सप्ताहाचे उद्घाटन प्रमुख पाहुणे मा. पांडुरंग पवार, पर्यवेक्षक, भारतीय जैन संघटना संचालित माध्यमिक व उच्च माध्यमिक विद्यालय, वाघोली पुणे, स्वामी विवेकानंद व युवक या विषयावर मा. पांडुरंग पवार यांनी आपले मनोगत मांडले.

युवा सप्ताहामध्ये घेण्यात आलेल्या स्पर्धेत अनेक विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला.

युवा सप्ताहाच्या समारोप समारंभ प्रसंगी मा. डॉ. अरुण अडसूळ, बारामती यांनी युवा शक्ती व युवा वर्गाची भूमिका स्वरूप व वास्तव या विषयावर विवेचन सरांनी केले.

- रक्तदान शिबिरे (नियमित विशेष) एकूण सहभागी स्वयंसेवक संख्या : ४७
- हिमोग्लोबीन तपासणी एकूण सहभागी व रक्तदान एकूण बॉटल्स : ४७
- वृक्षारोपण एकूण संख्या (नियमित व विशेष) ५५० वृक्षारोपण
- या व्यतिरिक्त विशेष कार्यक्रम : अष्टापूर गाव येथे महावृक्षारोपण कार्यक्रम सहभागी स्वयंसेवक : ५८

स्पर्धा	प्रथम क्रमांक
स्वरचित काव्यवाचन स्पर्धा	धनंजय वाघमारे
घोषवाक्य व रांगोळी स्पर्धा	पाटील माधुरी दगा, निखील जगताप
निबंध स्पर्धा	शांभवी फडतरे
एकपात्री नाटक	अश्विनी दिघे
मेहंदी स्पर्धा व फोटोग्राफी स्पर्धा	स्नेहा पिपाडा, ऋषिकेश जवणे
पाककला स्पर्धा	कल्याण सातव

जिमखाना समिती (डॉ. गायकवाड आर.ए.)

क्रीडा समिती सन २०१७-२०१८ मधील महाविद्यालयाने विविध स्पर्धा आयोजन व स्पर्धा सहभाग खालील प्रमाणे.

आंतरमहाविद्यालयीन व आंतर वर्गीय स्पर्धेतील सहभाग

अ. क्र.	क्रीडा प्रकार	दिनांक	आंतर महाविद्यालयीन स्पर्धा आयोजक महाविद्यालय नांव
१	बुद्धिबळ	३१ ऑगस्ट २०१७	आर.सी.सी.ओ.ई लोणीकंद
२	क्रॉसकंट्री	२२ व २३ ऑगस्ट २०१७	भारती विद्यापीठ इंजि. महाविद्यालय लवळे
३	बेसबॉल मुले	१८ व १९ सप्टें. २०१७	कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, इंदापूर
४	ज्युदो (मुले/मुली)	२७ सप्टें. २०१८	एस. एम. जोशी महाविद्यालय, हडपसर
५	मैदानी स्पर्धा (मुले/मुली)	३ ते ५ ऑक्टों. २०१७	बाबुराव सणस मैदान, सारसबाग
६	कबड्डी मुले	६ ते ८ ऑक्टों. २०१७	बी. जे. महाविद्यालय, आळे
७	कबड्डी मुली	२३ व २४ ऑक्टों. २०१७	बी. जे. महाविद्यालय, आळे
८	बॉक्सिंग (मुले/मुली)	४ व ५ डिसें. २०१७	बी.जे.एस. महाविद्यालय, वाघोली, पुणे
९	कुस्ती मुली	९ डिसें. २०१७	एम.एस.के. महाविद्यालय, सोमेश्वरनगर
१०	कुस्ती मुले	१० डिसें. २०१७	एम.एस.के. महाविद्यालय, सोमेश्वरनगर
११	फुटबॉल मुली	२३ डिसें. २०१७	सी. के. गोयल महाविद्यालय, दापोडी
१२	तलवारबाजी (मुले/मुली)	२८ डिसें. २०१७	एस. एस. ढमढेरे महाविद्यालय, तळेगांव ढमढेरे.

आंतरवर्गीय सांघिक क्रीडा स्पर्धा २०१७-२०१८

अ. क्र.	क्रीडा प्रकार	क्रमांक	वर्ग
१	व्हॉलीबॉल मुले	प्रथम द्वितीय	द्वितीय वर्ष वाणिज्य द्वितीय वर्ष बीबीए प्रथम वर्ष कला
२	कबड्डी मुले	प्रथम द्वितीय	बीए बीबीए
३	कबड्डी मुली	प्रथम द्वितीय	बीए बी.कॉम
४	खो मुले	प्रथम द्वितीय	बी.एस्सी. एम.कॉम
५	खो मुली	प्रथम द्वितीय	बी.कॉम बी.ए.

आंतरमहाविद्यालयीन खालील क्रीडा स्पर्धेत महाविद्यालयास सांघिक विजेतेपद व उपविजेतेपद प्राप्त झालेले आहे.

अ. क्र.	क्रीडा प्रकार नांव	क्रीडा प्रकारातील कामगिरी
१	बॉक्सींग मुली	पुणे जिल्हा क्रीडा विभाग विजेतेपद
२	फुटबॉल मुली	पुणे जिल्हा क्रीडा विभाग उपविजेतेपद
३	कबड्डी मुली	पुणे जिल्हा क्रीडा विभाग उपविजेतेपद
४	तलवारबाजी मुले	पुणे जिल्हा क्रीडा विभाग उपविजेतेपद
५	तलवारबाजी मुली	पुणे जिल्हा क्रीडा विभाग उपविजेतेपद
६	ज्युदो मुली	पुणे जिल्हा क्रीडा विभाग उपविजेतेपद

अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ स्पर्धेसाठी पुणे विद्यापीठाच्या संघात निवड झाली.

खेळाडूचे नांव	वर्ग	क्रीडा प्रकार	विद्यापीठाचे नाव
चव्हाण श्रद्धा पठाण मेहरुनिसा	तृतीय वर्ष कला	कबड्डी मुली	पश्चिम विभागीय आंतर विद्यापीठ मुंबई विद्यापीठ, मुंबई
चव्हाण श्रद्धा पठाण मेहरुनिसा	तृतीय वर्ष कला	कबड्डी मुली	अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ महर्षी दयानंद विद्यापठ, रोहतक
शेट्टी श्वेता	प्रथम वर्ष कला	फुटबॉल मुली	पश्चिम विभागीय आंतर विद्यापीठ लक्ष्मीबाई राष्ट्रीय शा. शिक्षण संस्था ग्वाल्हेर
किरण दरगुडे	एम.कॉम	तलवारबाजी मुले	गुरुनानक देव विद्यापीठ, अमृतसर

आंतर वर्गीय क्रीडा स्पर्धा २०१७-२०१८

अ. क्र.	क्रीडा प्रकार	क्रमांक	नांव	वर्ग
१	१०० मी धावणे (मुले)	प्रथम क्रमांक	नेताजी काळे	प्रथम वर्ष कला
		द्वितीय क्रमांक	किरण दरगुडे	एम.कॉम भाग १
२	१०० मी धावणे (मुली)	प्रथम क्रमांक	श्रद्धा चव्हाण	तृतीय वर्ष कला
		द्वितीय क्रमांक	पुनम हरगुडे	एम.कॉम भाग २
३	गोळा फेक मुले	प्रथम क्रमांक	अमर खराडे	एम.कॉ म भाग २
		द्वितीय क्रमांक	आकाश खराडे	द्वितीय वर्ष कला
४	गोळा फेक मुली	प्रथम क्रमांक	पठाण मेहरुनिसा	तृतीय वर्ष कला
		द्वितीय क्रमांक	श्रद्धा चव्हाण	तृतीय वर्ष कला
५	लांब उडी मुले	प्रथम क्रमांक	रवि कुदळे	तृतीय वर्ष वाणिज्य
		द्वितीय क्रमांक	दिपक झा	तृतीय व र्ष कला
६	लांब उडी मुली	प्रथम क्रमांक	अक्षय चौधरी	तृतीय वर्ष कला
		द्वितीय क्रमांक	पुनम हरगुडे	एम.कॉम भाग २

पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या आंतर विभागीय स्पर्धेसाठी खालील खेळाडूंची निवड पुणे जिल्ह्याच्या संघात झाली.

अ.क्र.	खेळाडू चे नांव	वर्ग	क्रीडा प्रकार	विद्यापीठाचे नाव
१	दिपक सुमडा	तृतीय वर्ष कला	क्रॉसकंट्री	कला व वाणिज्य महा. त्रिंबकेश्वर
२	जाधव राकेश	एम.कॉम भाग १	बेसबॉल मुले	कला व वाणिज्य महा. लासलगाव
३	विटकर राहुल	तृतीय वर्ष वाणिज्य	बेसबॉल मुले	कला व वाणिज्य महा. लासलगाव
४	लांडे सोनाली	प्रथम वर्ष वाणिज्य	बेसबॉल	टी. सी. कॉलेज, बारामती
५	अमर खराडे	एम.कॉम भाग २	ज्युदो	कर्मवीर पुंजाजीराव महा. इगतपुरी
६	वैभव भंडारे	एम.कॉम भाग २	ज्युदो	कर्मवीर पुंजाजीराव महा. इगतपुरी
७	मैदानी स्पर्धा		मैदानी स्पर्धा	कला, विज्ञान व वाणिज्य महा. नारायणगांव
८	दिपक झा	तृतीय वर्ष कला	मैदानी स्पर्धा	कला, विज्ञान व वाणिज्य महा. नारायणगांव
९	तुषार मुळे	प्रथम वर्ष कला	कबड्डी	जिजामाता महा. भेंडा, अहमदनगर
१०	श्रद्धा चव्हाण	तृतीय वर्ष कला	कबड्डी	जिजामाता महा. भेंडा, अहमदनगर
११	मेहरुनिसा पठाण	तृतीय वर्ष कला	कबड्डी	जिजामाता महा. भेंडा, अहमदनगर
१२	सायली कोतवाल	एम.कॉम भाग १	कबड्डी	जिजामाता महा. भेंडा, अहमदनगर
१३	किरण हरगुडे	एम.कॉम भाग १	बॉक्सिंग	बीजेएस महाविद्यालय, वाघोली
१४	कावेरी रिकामे	तृतीय वर्ष वाणिज्य	बॉक्सिंग	बीजेएस महाविद्यालय, वाघोली
१५	वैष्णवी सातव	तृतीय वर्ष बीसी ए	बॉक्सिंग	बीजेएस महाविद्यालय, वाघोली
१६	निकिता शितोळे	प्रथम वर्ष वाणिज्य	बॉक्सिंग	बीजेएस महाविद्यालय, वाघोली
१७	भाग्यश्री शितोळे	प्रथम वर्ष वाणिज्य	बॉक्सिंग	बीजेएस महाविद्यालय, वाघोली
१८	स्नेहल चव्हाण	द्वितीय वर्ष वाणिज्य	बॉक्सिंग	बीजेएस महाविद्यालय, वाघोली
१९	प्रतिक्षा लोखंडे	प्रथम वर्ष वाणिज्य	बॉक्सिंग	बीजेएस महाविद्यालय, वाघोली
२०	महेश हरगुडे	एम.कॉम भाग १	कुस्ती	दादा पाटील महा. कर्जत, नगर
२१	वैभव भंडारे	प्रथम वर्ष कला	कुस्ती	दादा पाटील महा. कर्जत, नगर
२२	भाग्यश्री शितोळे	प्रथम वर्ष वाणिज्य	कुस्ती	दादा पाटील महा. कर्जत, नगर
२३	निकिता शितोळे	प्रथम वर्ष वाणिज्य	कुस्ती	दादा पाटील महा. कर्जत, नगर
२४	प्रियंका कटके	तृतीय वर्ष कला	कुस्ती	दादा पाटील महा. कर्जत, नगर
२५	वृषाली चव्हाण	तृतीय वर्ष कला	फुटबॉल	चंद्रशेखर आगाशे महाविद्यालय पुणे
२६	वैष्णवी सातव	द्वितीय वर्ष बीसीए	फुटबॉल	चंद्रशेखर आगाशे महाविद्यालय पुणे
२७	श्वेता शेटी	प्रथम वर्ष कला	फुटबॉल	चंद्रशेखर आगाशे महाविद्यालय पुणे
२८	कमल गावडे	तृतीय वर्ष कला	फुटबॉल	चंद्रशेखर आगाशे महाविद्यालय पुणे

प्राध्यापक उपक्रमशीलता अहवाल

२०१७-२०१८

१. डॉ. सांगळे बी. आर.

१. सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या सिनेटवरती बिनविरोध निवड.
२. सा. फुले पुणे विद्यापीठ वाणिज्य शाखेअंतर्गत बिझनेस प्रॅक्टिसच्या अभ्यास मंडळावर निवड.
३. अखिल भारतीय वाणिज्य संघटनेच्या कार्यकारी परिषदेचे सदस्य.
४. महाराष्ट्र कॉमर्स रिसर्च असोसिएशनचे सह-सेक्रेटरी.
५. ७ विद्यार्थ्यांना पीएच.डी. व १ विद्यार्थ्याला एम.फिल. पदवी करिता मार्गदर्शन.
६. सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या प्रिंसीपल फोरमचे सदस्य.
७. दिनांक १२ ते १४ ऑक्टोबर २०१७ या कालावधीत जयपूर येथे आयोजित केलेल्या ऑल इंडिया कॉमर्स कॉन्फरन्स मध्ये Impact of GST on Agriculture या विषयावर पेपर वाचन.
८. चंद्ररूप डाकले जैन कॉलेज ऑफ कॉमर्स श्रीरामपूर येथे Goods and Service Tax : Boon or Bane या विषयावर प्रमुख पाहुणे म्हणून व्याख्यान.
९. दि. ३०-११-२०१७ रोजी मॉडर्न महाविद्यालय, पुणे येथे One Day Workshop for IQAC coordinators and principals on New Guidelines of NAAC या एक दिवसीय चर्चासत्रात सहभाग.
१०. नागपूर येथे झालेल्या प्राचार्य यांच्या अधिवेशना सहभाग.

२. डॉ. देसडा के. एस.

१. महाविद्यालयात उपप्राचार्य म्हणून कार्यरत.
२. बीबीए (सीए) विभाग प्रमुख म्हणून कार्यरत.
३. रसायनशास्त्र विभाग आयोजित Use of ICT in Science दोन दिवसीय चर्चासत्रात पेपर वाचन.

३. डॉ. आवटे जे. एस.

१. 'वाचनाचे महत्त्व' या विषयावर बीजेएस ज्यु. कॉलेज वाघोली येथील शिक्षकांना मार्गदर्शन.
२. 'मुद्रित शोधनातील करिअर' या विषयावर सी. टी. बोरा कॉलेज, शिरूर येथील कार्यशाळेत मार्गदर्शन.

३. 'वृत्तपत्रीय जाहिरातींमधील भाषिक प्रदूषण' या विषयावरील लघु संशोधन प्रकल्प प्रस्ताव सा. फुले पुणे विद्यापीठात सादर.
४. 'मराठी जैन संतसाहित्य' ह्या विषयावर श्रीगोंदा येथील शिंदे महाविद्यालयातील राष्ट्रीय चर्चासत्रात शोधनिबंध सादर.
५. 'मुद्रित शोधनातील रोजगारसंधी' ह्या विषयावर सोनई येथील महाविद्यालयातील राज्यस्तरीय चर्चासत्रात शोधनिबंध सादर.
६. गरीब, गरजू विद्यार्थ्यांना दहा हजार रुपयांची आर्थिक मदत.
७. अवयवदान जागृतीविषयक माहितीचे काचफलक द्वारे सादरीकरण.
८. गरजू विद्यार्थ्यांचे समुपदेशन करण्यासाठी स्टुडंट चार्जर उपक्रमाचे आयोजन.
९. दिव्यांग श्री. संभाजी भोर यांना कॅलेंडर विक्रीमध्ये मदत.
१०. आविष्कार पोस्टर स्पर्धेसाठी चार विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन.
११. व्यक्तिगत संग्रहालयातील पुस्तके १४६ विद्यार्थ्यांना वाचण्यासाठी उपलब्ध करून दिली. (मागील २२ वर्षातील लाभाथ्यांची संख्या १३०६)
१२. हस्ताक्षर सुधारणेबाबत मार्गदर्शन.

४. डॉ. गायकवाड एस. व्ही.

संशोधन

१. वर्ष २०१७-२०१८ मध्ये पीएच. डी. प्रबंध सादरीकरण पूर्व मौखिकीमध्ये परीक्षक म्हणून हिंदी विभाग, सा. फुले पुणे विद्यापीठ, हिंदी विभाग सी. टी. बोरा महाविद्यालय, शिरूर येथे ५ वेळा उपस्थित.
२. एम.फिल. शैक्षणिक वर्ष २०१७-२०१८ मध्ये माझ्या मार्गदर्शनाखाली श्री. निलेश भारस्कर व कु. दिपाली तांबे हे दोन विद्यार्थी संशोधन करीत आहेत. याशिवाय हिंदी विभाग सी. टी. बोरा कॉलेज, शिरूर, हिंदी विभाग आबासाहेब गरवारे कॉलेज, पुणे येथे ३ वेळा एम. फिल. चा अंतिम वायवा घेण्यासाठी परीक्षक म्हणून उपस्थित.
३. पीएच.डी. करिता खालील विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करीत आहे.

१. बाबासाहेब भूजाडे	२. राहुल गव्हाणे
३. श्रीराम वैद्य	४. अच्युत शिंदे
५. स्नेहलता खडके	६. अशोक शिंदे

वरील सर्व विद्यार्थी हिंदी विभाग सा. फुले, पुणे विद्यापीठातील आहेत.

४. दि. ०२.०२.२०१८ रोजी श्रीराम वैद्य या विद्यार्थ्यांचा पीएच. डी. प्रि सबमिशन वायवा पार पडला. सदर विद्यार्थी सा. फुले पुणे विद्यापीठ हिंदी विभागात माझ्या मार्गदर्शनाखालील पीएच.डी. चे काम करत होता.

५. दि. ०५.०३.२०१८ रोजी अमर वाघमोडे नावाच्या विद्यार्थ्यांचा अंतिम पी.एच.डी. चा वायवा होणार आहे. पी.एच.डी. चा पहिला विद्यार्थी पास आऊट होईल.

७. दि. १७ व १८.०२.२०१८ दोन दिवस हिंदी विभाग स. फुले पुणे विद्यापीठ येथे एकुण ६ व्याख्याने दिली.

रिसोर्स पर्सन

हिंदी विभाग सा. फुले पुणे विद्यापीठ, हिंदी विभाग सी. टी. बोरा महाविद्यालय शिरूर व हिंदी विभाग आबासाहेब गरवारे महाविद्यालय, पुणे येथे रिसोर्स पर्सन म्हणून, विषयतज्ञ, परीक्षक म्हणून ५ वेळा उपस्थित.

संमेलनाचे वेळापत्रक / विषय प्रवर्तक / सन्नाध्यक्ष

१. दि. ३०.१२.२०१७ रोजी खेड नगर ता. कर्जत जि. अहमदनगर येथे साहित्य और टेलिफिल्म्स नावाच्या राज्यस्तरीय चर्चासत्रात सन्नाध्यक्ष व पेपर वाचक म्हणून उपस्थित. हिंदी साहित्य और टेलिफिल्म या विषयावर शोध निबंधाचे वाचन केले.

२. दि. १३.०१.२०१८ रोजी महात्मा फुले महाविद्यालय, पिंपरी येथे आयोजित राज्यस्तरीय चर्चासत्रामध्ये सांस्कृतिक संदर्भों के अनुवाद या विषयावर पेपर वाचन केले.

३. दि. १९ व २०.०१.२०१८ दरम्यान आयोजित राज्यस्तरीय चर्चासत्रात समाज के निर्माण मे साहित्य की भूमिका नावाचा शोध निबंध वाचन.

४. दि. २ व ३ फेब्रुवारी २०१८ दरम्यान आयोजित एस. एस. ढमढेरे महाविद्यालय येथे दोन दिवसीय राज्यस्तरीय चर्चासत्राद्वारे आलोचना का स्वरूप एवं अवधारणा या विषयावर शोध निबंध वाचन.

प्रशासकीय कामे १. कला शाखा प्रमुख म्हणून कला शाखेचे कामकाज पाहिले. २. प्रवेश समितीचा प्रमुख म्हणून बी. ए. चे प्रवेशाचे काम पूर्ण केले. ३. वेळापत्रक कमिटीचा प्रमुख म्हणून वर्षभर वेळापत्रक नियमित व व्हरांडा सुपरव्हिजनचे काम पार पाडण्यासाठी सर्व शाखा प्रमुखांशी समन्वय साधून काम पार पाडले. ४. ऑक्टोंबर २०१४

पासून महाविद्यालय परीक्षा अधिकारी पदाचा कार्यभार पाहत आहे. यात सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या महाविद्यालयात आयोजित होणाऱ्या सर्व परीक्षांचे कामकाज पाहत आहे.

५. प्रा. लांडगे बी. बी.

१. सा. फुले पुणे विद्यापीठामार्फत घेतल्या गेलेल्या द्वितीय व तृतीय वर्ष वाणिज्य प्रात्यक्षिक परीक्षेचे पुणे जिल्हा समन्वयक म्हणून काम पाहिले.

२. महाविद्यालयातील आरोग्य समिती प्रमुख म्हणून कार्य पूर्ण केले.

३. वाणिज्य शाखा प्रमुख म्हणून वर्षभरातील वाणिज्य शाखेच्या प्रवेश प्रक्रियेचे कामकाज पाहिले.

४. महाविद्यालयातील वाणिज्य मंडळ समिती प्रमुख म्हणून कार्य केले.

५. वाणिज्य शाखा प्रमुख म्हणून काम पाहिले.

६. प्रा. अंजळ डी. आर.

१. बीसीए सायन्स विभाग प्रमुख म्हणून विद्यार्थ्यांचे प्रवेशाचे काम पूर्ण.

२. विज्ञान विभाग प्रमुख म्हणून पालक मिर्टींग व लेक्चर सिरीज स्पर्धा यांचे आयोजन.

३. स्पर्धा परीक्षा विभाग प्रमुख म्हणून एम.पी.एस.सी. क्लासेस व तज्ञ प्राध्यापकांची व्याख्याने आयोजित केली. तसेच १३-१२-२०१७ रोजी स्मार्ट फोन वर सामान्यज्ञान चाचणी परीक्षा आयोजित केली.

४. बीजेएस कॉलेज येथे युज ऑफ आयसीटी इन सायन्स या राष्ट्रीय चर्चासत्रात पेपर सादरीकरण.

५. दि. ८ व ९ फेब्रुवारी २०१८ या कालावधीत Recent Trends in mathematics and Statistics दोन दिवसीय राज्यस्तरीय चर्चासत्राचे आयोजन. या चर्चासत्रात 'Fuzzy Groups, Subgroups, Normal subgroups' या विषयावर Abstract सादर . तसेच या Poster Presentation चर्चासत्रवेळी स्पर्धेचे आयोजन

७. डॉ. मोरे जे. सी.

१. जून २०१७ मध्ये सुनील ठाकरे व निलेश काळे या दोन विद्यार्थ्यांचे पीएच. डी. पूर्ण झाले.

२. या शैक्षणिक वर्षात ६ संशोधन पेपर आंतरराष्ट्रीय जर्नल्स मध्ये प्रकाशित.

३. या शैक्षणिक वर्षात महाराष्ट्र भूगोल शास्त्र परिषदेच्या दोन संशोधन अंकाचे कार्यकारी संपादक म्हणून वेळेत प्रकाशन केले.

४. सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठात दुसऱ्यांदा भूगोल अभ्यास मंडळावर निवड.

५. या वर्षात दोन वेळा स्वतः रक्तदान केले. एकूण रक्तदान ४३ वेळा केले.

State / National / International Conference / Seminar / Workshop

Sr. No.	Dates	Events	Place
1	25-09-2017	Attended National Conference	SPPU
2	27-09-2017	Resource Person - NSS Day	Talegaon College
3	24-10-2017	Resource Person - Research methodology	BJS College
4	28-11-2017	Resource Person - Jalsandharan	BJS College
5	16-12-2017	Resource Person - Palak Melava	RMG College, Khed
6	18-12-2017	Attended National Teacher Workshop	Shirdi
7	19-12-2017	Resource Person - State Level Conference	Niphad College
8	29-12-2017	Resource Person - Cropping Pattern	RMG College, Khed
9	08-01-2018	Resource Person - Opportunities in Geography	Varvand College
10	12/13-01-2018	Organized International Conference of MBP	Nagpur
11	19-01-2018	Resource Person - State Level Conference	Igatpuri College
12	25-01-2018	Academic & Administrative Audit	Pratibha College
13	02-02-2018	Resource Person - Geo Fest	S.P. College
14	03-02-2018	Resource Person - State Level Conference	Talegaon College
15	07-02-2018	Resource Person - State Level Conference	Otur College
16	08-02-2018	Resource Person - State Level Conference	V. N. Naik College

८. डॉ. गायकवाड एम. डी.

१. दि. ६ ते १२ जून २०१७ रोजी इंडोनेशिया (बाली) येथे आंतरराष्ट्रीय परिषदेमध्ये पेपर वाचन केले.

२. औरंगाबाद येथे दि. १४-०७-२०१७ रोजी रिफ्रेशर कोर्समध्ये दैनंदिन जीवनातील रसायनशास्त्र विषयावर दोन व्याख्याने दिली.

३. दि. २२, २३ जुलै २०१७ रोजी सासवड येथील आंतरराष्ट्रीय परिषदेत शोधनिबंधाचे वाचन.

४. दि. २६ जुलै २०१७ रोजी सा. फुले पुणे विद्यापीठामध्ये IQAC आयोजित Academics and Administrative Audit या विषयावरील कार्यशाळेत सहभागी.

५. आंतरराष्ट्रीय जर्नल रॉयल IF=4.42 युजीसी approved Journal मध्ये अँटिबॅक्टेरिअस अँटिव्हिटीज ऑम कॅसिया फिस्तुला लिन या विषयावर शोधनिबंध जुलै २०१७ मध्ये प्रकाशित.

६. आंतरराष्ट्रीय करंट केमिकल सायन्स जर्नल (IF-1.5) मध्ये शोधनिबंध ऑगस्ट २०१७ मध्ये प्रकाशित.

७. दि. २५ सप्टेंबर २०१७ रोजी बाबुरावजी घोलप महाविद्यालय, सांगवी येथे अँकॅडेमिक आणि अँडमिनिस्ट्रीटीव्ह ऑडिट करिता सदस्य म्हणून काम पाहिले व त्यांचे ऑडिट करून दिले.

८. सप्टेंबर २०१७ मध्ये वैकफिल्ड कंपनी तर्फे दिल्या जाणाऱ्या स्कॉलरशिपकरिता १७ विद्यार्थ्यांची तयारी केली व त्यांना तेथे पाठवून यावर्षी ७ विद्यार्थिनींना ही स्कॉलरशिप मिळाली.

९. दि. २ ऑक्टोबर २०१७ रोजी चतुःश्रुंगी मंदिर येथे आयोजित स्वच्छता मोहिमेमध्ये सहभाग.

१०. दि. १० ऑक्टोबर ते १५ ऑक्टोबर २०१७ दरम्यान आयसर पुणे व शेफल्ड विद्यापीठ इंग्लंड आयोजित आंतरराष्ट्रीय कार्यशाळेकरिता कोचीन येथे उपस्थित होतो.

११. ३ नोव्हेंबर २०१७ रोजी वैकफिल्ड कंपनीमध्ये प्रोजेक्ट संदर्भात भेट.

१२. ३० नोव्हेंबर २०१७ रोजी महाराष्ट्र राज्यातील एकूण ५ विद्यापीठातील ४३ महाविद्यालयाचा सामंजस्य करार केला. यामध्ये आपले महाविद्यालय IQAC विभाग Host म्हणून सहभाग व कार्यशाळेचे आयोजन.

१३. दि. ८ डिसेंबर २०१७ रोजी शारदाबाई पवार महिला महाविद्यालय, माळेगाव, बारामती येथे आयोजित स्वयंसिध्दा युवती संमेलनामध्ये माझ्या महाविद्यालयाचा सर्वोत्कृष्ट उपक्रम व मी युथ आयकॉन या दोन्ही स्पर्धेकरिता परीक्षक म्हणून काम पाहिले.

१४. दि. ८ डिसेंबर २०१७ रोजी शारदाबाई पवार महाविद्यालय, माळेगाव बारामती येथे एम.एस्सी. केमिस्ट्री व बी.एस्सी. केमिस्ट्री या वर्गाची नॉलेज लिड करिता कार्यशाळा घेतली व ही योजना सुरू केली.

१५. दि. १५ डिसेंबर २०१७ रोजी आपल्या महाविद्यालयात नॉलेज लीडर या योजनेकरिता ३ कार्यशाळेचे आयोजन.

१६. आपल्या महाविद्यालयाच्या अष्टापूर येथे घेतलेले रासेयो शिबिरात दि. २४ नोव्हेंबर २०१७ रोजी अंधश्रध्दा निर्मूलन या विषयावर व्याख्यान दिले.

१७. दि. १८ डिसेंबर २०१७ रोजी रायसोनी महाविद्यालयाच्या भावडी येथील रासेयो शिबिरात ग्रामविकास व एनएसएस विद्यार्थ्यांचे भविष्यातील कार्य या विषयावर व्याख्यान दिले.

१८. दि. २० डिसेंबर २०१७ रोजी आपल्या महाविद्यालयात सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ आयोजित आविष्कार २०१७ या प्रकल्प स्पर्धेकरिता दोन संशोधन प्रकल्पाच्या विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन.

१९. दि. ११ जानेवारी २०१८ रोजी साहेबराव शंकरराव ढमढेरे महाविद्यालय, तळेगांव ढमढेरे येथे मेमरी डेव्हलपमेंट या विषयावर व्याख्यान दिले.

२०. दि. ११ जानेवारी २०१८ रोजी साहेबराव शंकरराव ढमढेरे महाविद्यालय येथे अॅकेडेमिक व अॅडमिनीस्ट्रेटर ऑडीट या विषयावर प्राध्यापक व शिक्षकेत्तर कर्मचारी यांची कार्यशाळा घेतली.

२१. दि. २० जानेवारी २०१८ रोजी एम.एस्सी. भाग २ च्या विद्यार्थ्यांची स्किल डेव्हलपमेंट कोर्सचे हॅन्स ऑन ट्रेनिंग देण्याकरिता गोवा विद्यापीठामध्ये रसायनशास्त्र विभाग येथे शैक्षणिक सहलीचे आयोजन.

२२. दि. २४ जानेवारी २०१८ रोजी आबासाहेब गरवारे महाविद्यालयात नॅशनल सेमीनार, क्वाॅलिटी इनहान्समेंट इन हाय्यपर एज्युकेशन या विषयावर आयोजित केले होते. ह्यावेळी शोधनिबंध युज ऑम आरएसपीटी इन केमिस्ट्री यांचे वाचन केले.

२३. दि. ६ व ७ फेब्रुवारी २०१७ या दिवशी झालेल्या नॅशनल लेव्हल सेमीनार युज ऑम आयसीटी इन सायन्स मध्ये तीन Abstract प्रसिद्ध व कन्वेनर म्हणून काम पाहीले.

२४. दि. ८ व ९ फेब्रुवारी २०१८ या दिवशी झालेल्या स्टेट लेव्हल सेमीनार रिसॅट ट्रेड्स इन मॅथॅमॅटिक्स मध्ये अॅबस्ट्रॅक्ट प्रसिद्ध झाला.

२५. महाविद्यालयात द्वितीय वर्ष विज्ञान च्या वर्गाकरिता १० जानेवारी रोजी आरबीपीटी ही नवीन अध्ययन व अध्यापन पध्दत वापरली त्याचा मुलांचा चांगला प्रतिसाद मिळाला.

२६. सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ अंतर्गत संशोधन गार्ड म्हणून ५ विद्यार्थी पीएच.डी. व २ विद्यार्थी एम.फील यांना मार्गदर्शन चालू आहे.

९. प्रा. देशमुख एम. व्ही.

१. 09.01.2018 Delivered lecture on personality development at Dr. Bharatratna Ambedkar College.

2. 22.12.2017 Attended National Conference at Ahmednagar.

3. 18.12.2017 Guided students for avishar competition.

4. 08.12.2017 Organized excursion tour at Kumbhar Gaon, Bhigwan.

5. 06.10.2017 Appointed as Senior Supervisor for University Examination.

6. 03.08.2017 Paper setting at YM College.

7. 26.09.2017 Organized excursion tour to Mahabaleshwar.

8. 05.08.2017 Organized Field Visit to Fishery centre, Hadapsar, Pune.

9. 29.09.2017 Organized excursion tour to Kawadi Pat.

10. 22.12.2018 Paper presentation in National Conference organized at Mahila Mahavidhyalaya, Ahmednagar.

(12. Research Paper published in Inaternational Journal in Flora and Fauna.)

13. Abstracts published in National and State level conference at BJS college.

14. Worked as Nodal Officer for Community College Scheme.

15. Worked as Co-ordinator for Bird Monitoring Course.

16. 02 and 03 Feb. 2018 participated in International Conference held at Modern College, Ganeshkhind, Pune.

Zoology Department Report (Dr. Deshmukh M. V.)

1. 5.8.2017 Field visit to Fishery Centre, Hadapsar for SYBSc students.

2. 26.9.2017 One day Excursion Tour to Apiculture & Sericulture Centre at Mahabaleshwar for SYBSc students.

3. 29.9.2017 "Common Bird Monitoring Program" one day workshop under COP was organized. Mr. Nandakishor Dudhe, Research Asst, BNHS, guided the students. Excursion tour to Kawadi Pat for bird counting was organized.

4. 6.12.2017 Bird Counting program at Radheshwari using Line Transect Method.

5. 8.12.2017 One day workshop and field visit to Kumbhar Gaon, Bhigwan for bird watching.

6. 18.12.2017 Guidance, Preparation and Participation for AVISHKAR 2017- 2018 under the topic- "Bird Counting, Bipolar Disorder".

7. 20.1.2018 Guidance and Preparation for the Nowrosjee Wadia College Intercollegiate Competition "ZOOPLANET". One prize won by students in Rangoli competition.

8. 23.2.2018 Guest lecture for FYBSc students by Prof. Swapnil Supekar in "Genetics"

१०. प्रा. शिंदे एम. बी.

१. दि. २२.०९.२०१८ रोजी कला महाविद्यालय भिगवण, ता. इंदापूर येथे एक दिवसीय राज्यस्तरीय आंतर विद्याशाखीय परिषदेमध्ये सहभाग.

२. दि. २९.०९.२०१८ ते ३०.०९.२०१८ या कालावधीत सावित्रीबाई कॉलेज ऑफ आर्ट्स पिंपळगाव पिसा, ता. श्रीगोंदा येथे दोन दिवसीय राज्यस्तरीय सेमीनारला उपस्थित.

३. दि. ०२ ते ०३.०२.२०१८ या कालावधीत एस. एस. ढमढेरे महाविद्यालयत, तळेगाव ढमढेरे येथे आयोजित केलेल्या दोन दिवसीय राज्यस्तरीय सेमीनारला उपस्थित.

४. दि. ०५.०२.२०१८ रोजी बीजेएस कॉलेज वाघोली येथे एक दिवसीय चर्चासत्राचे आयोजनात संयोजक म्हणून काम पाहिले.

५. दि. ०९.०३.२०१८ रोजी नेसवाडिया कॉलेज ऑफ कॉमर्स राष्ट्रीय चर्चासत्रात सहभाग.

११. डॉ. पाटील डी. एन.

१. दिनांक २२ ते २३ डिसेंबर २०१७ दरम्यान राधाबाई काळे महाविद्यालयात राष्ट्रीय कार्यशाळेत संशोधन पेपर वाचन व सहभाग.

२. दि. २३-०७-२०१७ रोजी महाबळेश्वर वाई येथे शैक्षणिक सहलीचे आयोजन.

३. २७ फेब्रुवारी २०१८ ला इंप्रेस बॉटनिकल गार्डन, पुणे येथे शैक्षणिक सहलीचे आयोजन.

४. दि. १६.१२.२०१७ रोजी अविष्कार २०१७ मध्ये सहभाग.

५. २६ नोव्हेंबर २०१७ रोजी एनएसएस श्रमसंस्कार शिबिरात वनस्पती संवर्धन महत्त्व या विषयावर विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले.

६. पर्यावरण जागृती व निसर्ग मंडळ या समितीचा समन्वयक म्हणून काम पाहिले.

१२. डॉ. गायकवाड आर. ए.

१. एम.आय.टी. पुणे विश्वशांती गुरुकूल लोणी या विद्यापीठाच्या सन २०१७ ते २०२० या कालावधीसाठी क्रीडामंडळ सदस्य म्हणून नियुक्ती.

२. आंतर महाविद्यालयीन बॉक्सिंग व आंतर विभागीय बॉक्सिंग स्पर्धेचे आयोजन महाविद्यालयात करण्यात आले.

३. दि. २ व ३ फेब्रुवारी २०१८ रोजी मामासाहेब मोहोळ येथे आयोजित राष्ट्रीय क्रीडा चर्चासत्रात शोध निबंध प्रसिद्ध.

४. पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या ज्युदो, बेसबॉल, बॉक्सिंग इ. क्रीडा प्रकाराच्या निवड समितीमध्ये काम बघितले.

५. न्यू आर्ट्स कॉमर्स व सायन्स महाविद्यालय, पारनेर

येथे आयोजित राष्ट्रीय सेमिनार मध्ये शोध निबंध सादर केला.

६. सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या शा. शिक्षण व क्रीडा मंडळ सदस्य म्हणून नियुक्ती (२०१७ ते २०२२)

१३. प्रा. मते के. एन.

१. दि. ०५.०२.२०१८ रोजी शासन प्रकाशित पुस्तके व लोकराज्य मासिकाचे प्रदर्शन आयोजित.

२. महाविद्यालयातील विज्ञान विभागाने आयोजित केलेल्या राष्ट्रीय परिषदेमध्ये सहभाग.

१४. प्रा. जमदाडे आर. एन.

१. रासेयो प्रमुख कार्यक्रम अधिकारी म्हणून काम पाहिले.

२. विद्यार्थ्यांना वैयक्तिक समुपदेशन केले.

३. आयक्यूएसी अंतर्गत क्रायटेरिया ६ चे काम पाहिले.

१५. डॉ. फडतरे बी. जी.

१. जून २०१७ मध्ये डॉ. नामदेवराव ठाले लिखित पंढरीनाथ पाटील : राजकीय, सामाजिक कार्य या पुस्तकाला प्रस्तावना लेखन कार्य केले.

२. दि. २१.०६.२०१७ रोजी टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ पुणे पीएच. डी. इतिहास विषय तोंडी परीक्षेसाठी विषयतज्ञ म्हणून उपस्थित.

३. दि. २७.०६.२०१७ रोजी मॉडर्न कॉलेज, पुणे येथे इतिहास विषयाच्या मुलाखती घेतेवेळी विषयतज्ञ म्हणून उपस्थित.

४. दि. २९.०६.२०१७ रोजी राष्ट्रपिता महात्मा गांधी महाविद्यालय, खेड येथे इतिहास विषयाच्या मुलाखती घेतेवेळी विषयतज्ञ म्हणून उपस्थित.

५. दि. २४.०७.२०१७ रोजी हेमाडपंतीशैलीचा उत्कृष्ट नमुना असणारे वाघेश्वर मंदिर हा लेख दैनिक प्रभात वर्तमानपत्रात प्रसिद्ध.

६. दि. १४.०९.२०१७ रोजी टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, पुणे येथे पीएच.डी. इतिहास विषय तोंडी परीक्षेसाठी विषयतज्ञ म्हणून उपस्थित.

७. दि. २२ ते २४.०८.२०१७ या कालावधीत इतिहास विभाग, सा. फुले पुणे विद्यापीठ येथे राष्ट्रीय चर्चासत्रात सहभाग.

८. दि. १७ ते १८.११.२०१७ सी. टी. बोरा कॉलेज, शिरूर येथे अखिल महाराष्ट्र इतिहास परिषदेच्या राष्ट्रीय अधिवेशनामध्ये छोडो भारत आंदोलनातील भूमिगत लढा

विशेष संदर्भ पुणे जिल्हा या विषयावर शोधनिबंध वाचन केले.

९. दि. २२ ते २३.१२.२०१७ कला, वाणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालय, सटाणा येथे राष्ट्रीय चर्चासत्रात पुणे जिल्हा आणि विद्यार्थी चळवळ या विषयावर शोधनिबंध वाचन.

१०. दि. २९.१२.२०१७ रोजी राष्ट्रपिता महात्मा गांधी महाविद्यालय, खेड येथे राज्यस्तरीय चर्चासत्रात इतिहास लेखनशास्त्रातील विचार प्रवाह या विषयावर व्याख्यान दिले.

११. दि. १२ ते १३.०१.२०१८ या कालावधीत दादासाहेब बिडकर कला, विज्ञान आणि वाणिज्य महाविद्यालय पेठे येथे राष्ट्रीय चर्चासत्रात वारली चित्रकला आणि सामाजिक जीवन या विषयावर शोधनिबंध वाचन.

१२. दि. १८.०१.२०१८ रोजी सा. फुले महिला महाविद्यालय, तळेगाव दाभाडे येथे राज्यस्तरीय चर्चासत्रात १९ व्या शतकातील महाराष्ट्रातील प्रबोधन या विषयावर व्याख्यान दिले.

१३. दि. २९ व २०.०१.२०१८ रोजी सुभाष बाबुराव कुल महाविद्यालय, केडगाव येथे राज्यस्तरीय चर्चासत्रात शोधनिबंध वाचन व विद्यावार्ता या आंतर विद्याशाखीय बहुभाषिक संशोधन पत्रिका (Impact Factor 4.014) मध्ये खड्याची लढाई : एक अभ्यास हा संशोधन लेख प्रसिध्द झाला.

१६. डॉ. रूपाली गुलालकरी

१. दि. २० डिसेंबर २०१७ रोजी महाविद्यालयात आविष्कार २०१७ संयोजक म्हणून काम केले.

२. आविष्कार २०१७ मध्ये प्युअर सायन्स मधून १२ प्रोजेक्ट, ह्युमॅनिटीज, लॅंग्वेज्ज् अँड फाईन आर्ट्समधून ८ प्रोजेक्ट व वाणिज्य विभागातून १ असे १२ प्रोजेक्ट महाविद्यालयातून सहभागी झाले. त्यापैकी ३ प्रोजेक्ट्सची विद्यापीठ स्तरावर निवड झाली.

३. बीजेएस कॉलेज रसायनशास्त्र विभाग आयोजित Use of ICT in Science या दोन दिवसीय राज्यस्तरीय सेमिनारमध्ये Properties of Lohabhasma Proven by Modern technique या विषयावर शोधनिबंध सादर.

४. बीजेएस कॉलेज गणित विभाग आयोजित State Level seminar on Recent Trends in Mathematics या एक दिवसीय सेमिनारमध्ये New Trade Theory या विषयावर शोधनिबंध सादर.

५. दि. ५ ते ६ जानेवारी २०१८ या कालावधीत मा. बाळासाहेब जाधव कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय,

आळे येथे Advanced method for material characterisation या परिषदेमध्ये Synthesis & Characterisation of Lohabhasma by E-DAX Analysis या विषयावर शोधनिबंध सादर.

६. दि. १५ व १६ डिसेंबर २०१७ रोजी कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालयात Green Approach towards Environment & Chemical Science या विषयावर राज्यस्तरीय परिषद आयोजित केली होती. या परिषदेमध्ये पोस्टर प्रेझेंटेशन केले.

७. International Journal of Scientific Research In Science & Technology (Volume-3, Issue-09, Impact Factor 3.587) या जर्नलमध्ये पेपर पब्लिश. (नोव्हेंबर-डिसेंबर प्रिंट, पेज नं. ३३ जव ४०)

८. International Journal of Scientific Research In Science & Engineering (An international paper received open access refered journal) (SIII), Impact Factor 4.115 page No. 55-57) Ugc approved Journal या जर्नलमध्ये पेपर पब्लिश.

९. महाविद्यालयात २७ ऑक्टोबर २०१७ रोजी आविष्कार ओरिएंटेशन लेक्चर सिरीजचे आयोजन केले.

१०. युवा सप्ताहात रांगोळी स्पर्धेचे परीक्षक म्हणून काम पाहिले.

११. शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८ मध्ये तृतीय वर्ष विज्ञान इंडस्ट्रियल केमिस्ट्री चे क्रमिक पुस्तक सक्सेस पब्लिकेशन मध्ये प्रकाशित.

१२. कु. धनंजय आगलावे व सुरज जाधव यांचे आविष्कार २०१७ मध्ये विद्यापीठ स्तरावर पोस्टरची निवड झाली. त्यांना गाईड केले.

१३. आयक्युअेसी मध्ये क्रायटेरिया १ चे को-ऑर्डिनेटर म्हणून काम पाहत आहे.

१७. प्रा. चोरा एम. ए.

1. Received Dr. Homi Bhaba Best oral presentation award at the international conference-IACR 2017 organized by S.M.Joshi college, Hadapsar.

2. Received first prize at zonal level Avishkar competition under pure science teacher category organized by University Research Cell, S.P. Pune University.

3. Represented BJS College for University level Avishkar Research Project Competition 2017.

4. Received installment of Rs. 3,22,000/- under UGC MRP scheme, brought Equipments of Rs. 20000, Books of Rs. 25000/- and Chemicals of worth 38000/- under the scheme.
5. Invited by EATON (India) PVT.LTD. Ranjangaon on the occasion of Women's Day and presented with Certificate of appreciation for contributing in Save Girl child Movement.
6. Successfully competed 129th Orientation course for NSS program officer from 3-9 November 2017 organized by Empanelled Training Institute, MHRD, A.Nagar college, A.Nagar.
7. Invited as Teacher Expert in the Teacher selection committee of Chemistry, Pratibha College, Chinchwad, Pune.
8. Invited by Mahlotra Weikfield Foundation (MWF) to participate in Scholarship Award Function and appointed as a mentor.
9. Completed Professional Skills Workshop for Teaching organized by COESME at IISER, Pune.
10. Participated and made oral presentation at 8th International Conference AMDP-2017 organized by Physics Department, S.P.Pune University.
11. Participated and presented poster in the National Conference on Advanced Perspectives in Chemistry (APC-2018) organized by Chemistry Department, SPPU, Pune on 24-25 Feb. 2018.
12. Participated One day zonal level workshop organized by Pune University Research cell at Fergusson College, Pune on 22nd Dec. 2107.
13. Received certificate of appreciation from Association of Chemistry Teachers for successful conduction of CONTECH- 2017 examination at BJS college center on 25th January 2018.
14. Worked as organizing committee member for National Conference on Use of ICT in Science, organized by Chemistry Department and State level seminar by Mathematics Dept., BJS College.
15. Guided four MSc II students for their academic research project in Organic Chemistry.
16. Participated as examiner in Salad Decoration Competition, Best out of Waste

Completion organized by Botany Dept. and Nature Club, also examined Mehandi Competition organized by NSS.

17. Worked as a class teacher for TYBSC Class for the academic Yr. 2017-18
18. Parent Teacher Scheme: Worked as a guardian and done Counseling & career guidance of 20 students of T.Y.B.Sc for the yr. 2017-18.
19. Organized Poster Exhibition in Medicinal Chemistry for M.Sc. students on 28/02/2018-Science Day Celebration.
20. Worked as a Nodal Officer for All India Survey in Higher Education (AISHE) and submitted TIF and DCF II formats successfully on 15th Feb. 2018 for the year 2017-18.
21. Worked as a NSS Program officer, member of Alumni association, Staff welfare and Minority committee of the college.
22. Participated in Swatch Bharat Abhiyan organized by BJS Pune at Senspati Bapat road on the occasion of Gandhi Jayanti, 2nd Oct. 2017
23. Published article in college magazine Shanti -deep on 'Water and Human Health'.
24. Organized Blood donation camp, Mega tree plantation day and cooking competition on the occasion of Yuva Saptah (Youth Festival) organized by NSS unit of the college.

१८. प्रा. गायकवाड डी. डी.

१. डॉ. डी. वाय. पाटील आर्ट्स, कॉमर्स अँड सायनस कॉलेज, पिंपरी येथे सा. फुले पुणे विद्यापीठ आयोजित टी. वाय. बी.एस्सी. कॅंप मध्ये परीक्षक म्हणून काम पाहिले.
२. राधिकाबाई काळे महिला महाविद्यालय, अहमदनगर येथे दोन दिवसीय नॅशनल लेव्हल सेमिनार मध्ये सहभाग.
३. सा. फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे येथे आयोजित वॉटर ऑलिम्पियाड स्पर्धेत सहभाग.
४. महाविद्यालयातील रसायनशास्त्र विभागातील एम.एस्सी. च्या विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक सहल गोवा येथे आयोजित केली.
५. महाविद्यालयातील रसायनशास्त्र विभागात आयोजित केलेल्या Use of ICt in Science या विषयावर दोन दिवसीय चर्चासत्रात Co-ordinator म्हणून काम पाहिले.

६. महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांसाठी विद्यार्थी व्यक्तिमत्व विकास ही कार्यशाळा आयोजित केला.

७. महाविद्यालयातील विद्यार्थी विकास मंडळ, कर्मवीर भाऊराव पाटील कमवा व शिका योजना, अँटी रँगींग समितीचे काम पाहिले.

८. जेएसपीएम चरक कॉलेज ऑफ फार्मसी येथे सिनिअर सुपरव्हायझर म्हणून काम पाहिले.

९. दि. १४ ते १५ या कालावधीत एम.एस्सी. च्या विद्यार्थ्यांकरिता दोन दिवसीय नेट सेट मार्गदर्शन कार्यशाळेचे आयोजन.

१९. द्रा. सोनवणे एस्. एम्.

1. Oral presentation in 22nd “International conference and Expo on Nano science and Molecular Nanotechnology” held during November 6-8, 2017 in Geothe University Frankfurt, Germany

2. Poster presentation in 8th International conference on “Advanced Materials Development and performance (AMDP 2017) held from July 11-15,2017 at Department of Physics, SPPU.

3. Oral presentation in “International conference on Nano technology for Human Welfare (ICNHW 2018)” held during Feb 1-3,2018 at HVDC and COEP,Pune.

4. Oral presentation in “Advanced Methods for Material Characterization (SCAMMC 2018)” held during Jan 5-6,2018 at Department of physics, BJS College.A/C

5. Feliciated by Vice Chancellor Dr.Nitin Karmalkar, SPPU, Pune for outstanding contributions in National Cadet Corps (NCC) as Associate NCC officer.

6. Collaborative research work during Nov 9-12,2017 at Pierre and Marie Curie University (UPMC) Paris, France.

7. Participated in Facility development program (FDP) for IQAC on 19 -03-2018 to 25-03-2018 conducted by UGC-HRDC Savitribai Phule Pune University.

२०. द्रा. डॉ. चव्हाण एस्. एम्.

१. सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ आयोजित १६४ वा Orientation Programme दि. ०१ सप्टेंबर २०१७ ते २८ सप्टेंबर २०१७ या कालावधीत पूर्ण केला.

२. विद्यार्थी विकास समिती अंतर्गत Gender

Champion Programme च्या Nodal Teacher पदी नियुक्ती.

३. सा. फुले पुणे विद्यापीठाच्या बी.सी.यु.डी. अंतर्गत मराठी भाषेतील गौतम बुद्धांच्या चरित्रांचा अभ्यास या विषयावरील संशोधन प्रकल्प प्रस्ताव दि. ०८.१२.२०१७ रोजी सादर केला.

२१. डॉ. श्रीमती जैन मोनिका

1. Conducted lectures for COP in Banking
2. Conducted lectures for the community College

3. Participated and presented a paper in the international seminar on ‘Language, Literature and Culture’ in January 2018 organised by IASE, Pune.

4. Participated and presented a paper in State Level Seminar on ‘Rethinking Culture : Estern and Western’ organized by Dhamdhere College, Talegaon Dhamdhere on 2-3 February 2018.

5. Attended the two day Masters training program of BJS for ‘Smart Girl’ training at Satara on 13-14 Sept. 2018.

6. Worked as a member of various committees of the college.

7. Guided SYBA students for the ‘Avishkar’ Poster.

8. Designed a COP Course in ‘Writing Skills’ for M.Sc students.

२२. द्रा. श्रीमती यठारे एस्. एम्.

१. दि. २७-०७-२०१७ रोजी महाविद्यालयातील विद्यार्थिनींचे नागपंचमी सणानिमित्त विविध खेळ घेतले.

२. गुणवत्ता सुधारण्यासाठी दि. ०१-०८-२०१७ रोजी बँकींग प्रमाणपत्र कोर्सचे उद्घाटन करून कोर्स सुरू केला व कोर्सचे आयोजन केले.

३. नवरात्र उत्सवानिमित्त महाविद्यालयातील विद्यार्थिनींसाठी दि. २९-०९-२०१७ रोजी भोंडला कार्यक्रम आयोजित केला.

४. बँकींग प्रमाणपत्र कोर्सच्या विद्यार्थ्यांना दि. १५-१२-२०१८ रोजी नॅशनल स्कूल ऑफ बँकींग ला भेट देण्यासाठी नेले व त्यांचे व्याख्यान आयोजित केले.

५. दि. २१ ते २३ डिसेंबर २०१७ या तीन दिवसीय डॉ. बाबासाहेब जयकर व्याख्यान मालेचे संयोजन.

६. दि. ०५.०२.२०१८ रोजी अर्थशास्त्र विभाग आयोजित एक दिवसीय चर्चासत्र संयोजनात सहभाग.

२३. प्रा. डॉ. ठाकरे एस. डी.

१. दि. २ जून २०१७ रोजी शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर तर्फे भूगोल विषयात Impact of Irrigation of Lahd in Niphad Tahsil of Nashik District या प्रबंधासाठी पीएच.डी. पदवी प्राप्त.
२. दि. २३ ते २९ नोव्हेंबर २०१७ या कालावधीत अष्टापूर येथे रासेयो शिबीर नियोजनात सहभाग.
३. महाविद्यालय स्पर्धा परीक्षा विभागांतर्गत भूगोल या विषयाचे मार्गदर्शन केले.
४. दि. १२ ते १३ जानेवारी २०१८ रोजी धनवटे नॅशनल कॉलेज, नागपूर व महाराष्ट्र भूगोलशास्त्र परिषद आयोजित आंतरराष्ट्रीय परिषदेमध्ये सहभाग.
५. दि. २ ते ३ जानेवारी २०१८ रोजी एस. एस. ढमढेरे महाविद्यालय, तळेगाव ढमढेरे महाविद्यालय आयोजित राज्यस्तरीय चर्चासत्रामध्ये सहभाग.

२४. प्रा. आल्हाट आर. ए.

१. An admission is taken for 'Post Graduate Certificate in the Teaching of English' in EFL University, Hyderabad.
२. Presented a Research Paper in the State level workshop on 'Technical Writing as a Career' at Arts, Commerce and Science College, Narayangaon, Tal- Junner, Pune.
३. Presented a Research Paper in the State level conference on 'Career opportunities in Technical writing' at Arts, Commerce and Science college, Sonai, Tal- Newasa, Ahemadnagar.
४. Prose and poetry collected from the students and prepared wallpapers throughout the year total eight wallpapers have been displayed.

२५. प्रा. डॉ. श्रीमती थोरात जे. डी.

१. अविष्कार २०१८ च्या आयोजनात सहभाग.
२. नोटाबंदीचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम आणि प्रभाव या अर्थशास्त्र विभागांतर्गत झालेल्या राज्यस्तरीय चर्चासत्रात सहभाग.
३. युवा सप्ताह निमित्त १२-०१-२०१८ रोजी स्वरचित काव्यरचना या स्पर्धेचे आयोजन व दि. १३-०१-२०१८ रोजी रांगोळी स्पर्धेचे आयोजन.
४. वाणिज्य विभागांतर्गत आयोजित केलेल्या प्रश्नमंजुषा उपक्रमात सहभाग.

२६. प्रा. डॉ. घुले पी. टी.

१. सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ पुणे अर्थशास्त्र

विभागांतर्गत दिली जाणारी पीएच.डी. पदवी प्राप्त.

२. अर्थशास्त्र विभागांतर्गत ५ फेब्रुवारी २०१८ रोजी झालेल्या राज्यस्तरीय चर्चासत्राचे संयोजक म्हणून काम पाहिले.
३. वाघोली, केसनंद फाटा येथे दि. ९ ते १३ फेब्रुवारी २०१८ रोजी झालेल्या शेतीरत्न कृषी प्रदर्शनाला अर्थशास्त्र व व्यावसायिक अर्थशास्त्र विषयाच्या विद्यार्थ्यांसह कृषी अर्थशास्त्र अभ्यास भेटीचे आयोजन केले.
४. एस. एस. ढमढेरे महाविद्यालयत, तळेगांव ढमढेरे येथे २ आणि ३ फेब्रुवारी २०१८ रोजी झालेल्या राज्यस्तरीय चर्चासत्रामध्ये सहभाग घेतला.
५. दि. २२ ते २४ फेब्रुवारी २०१८ या कालावधीत प्रथम वर्ष वाणिज्यच्या विद्यार्थ्यांच्या विकासासाठी विद्यार्थी चर्चासत्राचे आयोजन केले. त्यात ४० विद्यार्थ्यांनी सादरीकरण केले व ८६ विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला.
६. आबासाहेब गरवारे महाविद्यालय, कर्वेरोड, पुणे येथे १४ व १५ मार्च २०१८ रोजी झालेल्या आंतर राष्ट्रीय परिषदेत पेपर वाचन केले व युजीसी मान्य जर्नल्समध्ये पेपर प्रसिध्द झाला.
७. महाविद्यालयात झालेल्या सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या आविष्कार स्पर्धेत सहभागी झालेल्या तृतीय वर्ष कला मधील विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले.
८. दि. ६ मार्च २०१८ रोजी महाविद्यालयात आयोजित केलेल्या उद्योजकता विकास या एक दिवसीय कार्यशाळेत सहभाग.

२७. प्रा. टाकळीकर व्ही. एस.

१. अविष्कार २०१८ च्या आयोजनात सहभाग.
२. वार्षिक स्नेहसंमेलन व पारितोषिक वितरण सोहळा २०१८ आयोजनात सहभाग.
३. स्पोर्ट कमिटी अंतर्गत खेळ आयोजनात सहभाग.
४. नोटाबंदीचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम आणि प्रभाव या अर्थशास्त्र विभागांतर्गत झालेल्या राज्यस्तरीय चर्चासत्रात सहभाग.
५. वाणिज्य विभागांतर्गत आयोजित केलेल्या प्रश्नमंजुषा उपक्रमात सहभाग.

२८. प्रा. कांबळे एस. जी.

१. दि. २२-२४ ऑगस्ट २०१७ रोजी सा. फुले पुणे विद्यापीठ इतिहास विभाग आयोजित Archives and Archiving A critical Stock taking या विषयावरील राष्ट्रीय चर्चासत्रात सहभाग.

२. दि. ०९.११.२०१७ रोजी बीजेएस माध्य. व उच्च माध्य. विद्यालय वाघोली रासेयो शिबिरामध्ये एनएसएस चे कार्य या विषयावर मु. पो. पिंपरी सांडस या ठिकाणी व्याख्यान दिले.

३. दि. १८-१२-२०१७ रोजी स्व. पी. सी. नहार आंतर महाविद्यालयीन वक्तृत्व स्पर्धेचे स्पर्धा समन्वयक म्हणून काम पाहिले.

४. दि. २३.११.२०१७ ते २९.११.२०१७ या कालावधीत रासेयो विशेष श्रमसंस्कार शिबिर अष्टापूर, ता. हवेली येथे शिबिराचे नियोजन.

५. दि. २३.१२.२०१७ रोजी साहेबराव शंकरराव ढमढेरे महाविद्यालय, तळेगांव ढमढेरे रासेयो शिबिरामध्ये एन.एस.एस. व युवक या विषयावर व्याख्यान दिले.

६. दि. ०५.०९.२०१८ रोजी न्यू आर्ट्स, कॉमर्स अँड सायन्स कॉलेज पारनेर या ठिकाणी इतिहास लेखनातील नवविचार प्रवाहांचे चिकित्सक मूल्यमापन या विषयावर राष्ट्रीय चर्चासत्रात शोधनिबंधाचे वाचन केले.

७. सा. फुले पुणे विद्यापीठ, रोटरी क्लब आयोजित वॉटर ऑलिम्पियाड कॉम्पिटिशन या प्रशिक्षण कार्यशाळेत सहभाग.

८. सा. फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे इतिहास विषय अंतर्गत एम. फिल. (विद्यापती) पदवी संपादन केली.

९. महाविद्यालयामध्ये स्पर्धा परीक्षा विभागांतर्गत इतिहास या विषयाचे मार्गदर्शन केले.

२९. **प्रा. श्रीमती उदावंत डी. एस.**

1. 09-02-2018 Comparing for Valedictory function of 'Recent Trends in Mathematics & Statistics'.

2. 03-02-2018 Lecture for Bird Monitoring Course (COP) students.

3. 18-02-2017 Guided students for Avishkar Projects.

4. 08-12-2017 One Day visit to Kumbhar Gaon, Bhigwan for Bird Watching.

5. 06-12-2017 Bird Counting at Radheshwari with COP Students.

6. 29-09-2017 Organized 'Common Bird Monitoring Workshop' for COP students.

7. 26-09-2017 Excursion to Mahabaleshwar.

8. 06-08-2017 Field visit to Fishery Centre, Hadapsar.

9. 29-09-2017 Excursion to Kawadi Pat.

10. 16-09-2017 Organization of Our

Competition on world ozone day.

11. Research Paper published in International Journal in Flora and Fauna.

12. Abstracts published in National and State level conference at BJS college.

३०. **प्रा. श्रीमती आखाडे ज्योती**

१. दि. ८ व ९ फेब्रुवारी २०१७ रोजी महाविद्यालयात गणित व संख्याशास्त्र विभागातर्मे आयोजित करण्यात आलेल्या New Trends in Mathematics & Statistics या चर्चासत्रात समन्वयक म्हणून यशस्वीरित्या आयोजन केले.

२. New Trends in Mathematics & Statistics या विषयावरील चर्चासत्रासाठी Quicing Theory हा शोधनिबंध सादर केला.

३. सीओपी अंतर्गत Mathematics of Operation Research हा कोर्स आयोजित केला.

४. लेक्चर सिरीज स्पर्धेमध्ये बीसीए सायन्स च्या विद्यार्थ्यांच्या लेक्चर्सचे परीक्षण केले.

५. प्रथम वर्ष विज्ञान मधील विद्यार्थ्यांचे Statistics Project Presentation घेतले.

३१. **प्रा. कु. शेळके अ. अ.**

१. रासेयो शिबिर अष्टापूर येथे २४ व २५ नोव्हेंबर २०१७ या कालावधीत सहभाग.

२. बीजेएस महाविद्यालयात दि. २० डिसेंबर २०१७ रोजी आयोजित केलेल्या अविष्कार २०१७ मध्ये दोन विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन.

३. सन २०१७ मध्ये मध्ये एम.एस्सी. भाग २ मधील कु. येलमर रंजित अशोक या विद्यार्थ्यांला रिसर्च प्रोजेक्टचे मार्गदर्शन.

४. जानेवारी २०१५ मध्ये नॉलज फन फेअर मध्ये द्वितीय वर्ष विज्ञान मधील विद्यार्थ्यांना गेम्ससाठी मार्गदर्शन.

५. दि. १२ ते १८ डिसेंबर २०१७ रोजी आपल्या महाविद्यालयात आयोजित केलेल्या रांगोळी स्पर्धेत मुलांचा सहभाग वाढविण्यासाठी मार्गदर्शन.

६. दि. ६ व ७ फेब्रुवारी २०१८ रोजी झालेल्या Use of ICT in Science या विषयावर राष्ट्रीय स्तरावरील सेमीनारमध्ये दोन Abstract प्रसिद्ध.

३२. **प्रा. हाडबे सी. एन.**

१. सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठामार्फत एप्रिल २०१७ मध्ये घेतल्या गेलेल्या सहाय्यक प्राध्यापक पात्रता परीक्षेत उत्तीर्ण.

२. Synthesis of drug Nitrazepam ह्या प्रोजेक्टवरती एम.एस्सी. भाग १ व भाग २ च्या विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन.
३. विज्ञान मंडळ आयोजित लेक्चर सिरीज करिता कु. जाधव वैभव पांडुरंग या विद्यार्थ्यांस मार्गदर्शन.
४. दि. ६ व ७ फेब्रुवारी २०१७ रोजी Use of ICT या विषयावर झालेल्या राष्ट्रीय पातळीवरील चर्चासत्रात Abstract सादर केला.
५. दि. २६ जानेवारी रोजी एम.एस्सी भाग २ Impartus Lecture चे घेतले.

३३. प्रा. श्रीमती हांडे एस्. एन.

१. दि. ११ जानेवारी २०१८ रोजी बी. जे. महाविद्यालय, आळे येथे झालेल्या राष्ट्रीय चर्चासत्रात e – Governance Plan in India या विषयावर शोधनिबंधाचे वाचन केले. हा शोधनिबंध विद्यावार्ता या युजीसी मान्यता प्राप्त जर्नल्स मध्ये प्रकाशित. Impact Factor 4.014
२. Research Journey या आंतरराष्ट्रीय जर्नल मध्ये जागतिक राजकारणातील भारताची भूमिका या विषयावर शोधनिबंध प्रसिध्द Impace Factor 3.453.
३. 'विद्यावार्ता' या युजीसी मान्यताप्राप्त रिसर्च जर्नलमध्ये 'भारतातील आदिवासी चळवळी' या विषयावर शोधनिबंध सादर Impact Factor 3.453.
४. क्रोनिकल या युजीसी मान्यता प्राप्त आंतरराष्ट्रीय जर्नलमध्ये Medias Role in India's General Election २०१४ या विषयावर शोधनिबंध सादर.
५. दि. २४ फेब्रुवारी २०१८ रोजी सिन्नर येथील कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालयात झालेल्या राज्यस्तरीय चर्चासात शोधनिबंध वाचन. तसेच 'Dam and Tribal people in Maharashtra' या विषयावर युजीसी मान्यताप्राप्त आंतरराष्ट्रीय जर्नलमध्ये शोधनिबंध प्रकाशित.
६. दि. ६ व ७ फेब्रुवारी २०१८ रोजी महाविद्यालयात विज्ञान शाखेने आयोजित केलेल्या राष्ट्रीय चर्चासत्रात Use of ICT in Political Science या विषयावर Abstract प्रकाशित.

३४. प्रा. वांदरे ओ. एस्.

1. Participated in Net – Set orientation one day seminar organized by S. M. Joshi College, Hadapsar.
2. Co- guiding M.Sc. II year students in research project under the guidance of Prof.

Manisha A Bora.

3. Worked as an examiner in a 'Lecture series' for a students arranged by Science Association on 10th Feb 2018.
4. Abstract regarding research project under the guidance of Prof. Manisha A. Bora. Was published in an abstract book in a National level seminar organized by Department of Chemistry on 'Use of ICT in Science' held on 6th & 7th Feb 2018.
5. Abstract was published in an abstract book in a State level seminar on 'Recent trends in Mathematics & Statistics' organized by Department of Mathematics and Statistics held on 8th & 9th Feb 2018.
6. Participated in a National level seminar on 'Use of ICT in Science' organized by Department of Chemistry, BJS's ASC College. Held on 6th & 7th Feb 2018.
7. Participated in a 'State Level Seminar on 'Recent trends in Mathematics and Statistics' organized by Department Mathematics and Statistics, BJS's ASC College held on 8th & 9th Feb 2018.
8. Took lectures of M.Sc. students with the use of ICT in an imp lecture capture systems arranged by BJS's ASC College Wagholi, Pune.

३५. प्रा. तौर एस्. एम.

१. दि. ०१ ते ०३-०२-२०१८ दरम्यान एच. व्ही. देसाई महाविद्यालय आयोजित आंतरराष्ट्रीय परिषदेसाठी पोस्टर प्रेझेंटेशनसाठी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन.
२. दि. २०.०१.२०१८ रोजी बीजेएस महाविद्यालय आयोजित अविष्कार २०१७ मध्ये पोस्टर प्रेझेंटेशन करण्यासाठी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन.
३. दि. २२ ते २३ मे ब्रुवारी २०१७ रोजी मॉडर्न कॉलेज आयोजित स्किल अँड ओपन एन्डेड एक्सपिरिमेंटेशन इन ऑप्टिक्स या दोन दिवसीय राज्यस्तरीय कार्यशाळेमध्ये सहभाग.
४. दि. ०५ ते ०६-०२-२११८ दरम्यान बी. जे. महाविद्यालय, आळे आयोजित दोन दिवसीय राज्यस्तरीय परिषदेमध्ये शोधनिबंध सादर.
५. इंटरनॅशनल रिसर्च जर्नल ऑफ सायन्स अँड इंजिनिअरिंग या Impact factor 4.115 असलेल्या जर्नलमध्ये शोधनिबंध प्रकाशित.

३६. प्रा. तामड अ. व्ही.

१. सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठांतर्गत १६ एप्रिल २०१७ मध्ये घेतल्या गेलेल्या सहाय्यक प्राध्यापक पात्रता परीक्षा (सेट) उत्तीर्ण.

२. दि. १ डिसेंबर २०१७ रोजी Council for Scientific and Industrial Research च्या अंतर्गत राष्ट्रीय पात्रता परीक्षेत (नेट) Junior Research Fellowship All India Rank - 93 ने उत्तीर्ण.

३. दि. १०.०२.२०१८ रोजी विज्ञान मंडळ आयोजित लेक्चर सिरीज करिता श्री. नवले श्रीराम बाळासाो या विद्यार्थ्याला मार्गदर्शन.

४. दि. ६ व ७ फेब्रुवारी झालेल्या Use of ICT in Science या विषयावर राष्ट्रीय स्तरावरील सेमीनारमध्ये दोन Abstract प्रसिद्ध.

५. दि. ३० जानेवारी २०१८ रोजी तृतीय वर्ष विज्ञान च्या विद्यार्थ्यांकरिता Impartus lecture घेतले.

३७. द्रा. श्रीमती नागवडे आर. ए.

१. न्यू आर्ट्स, सायन्स आणि कॉमर्स कॉलेज, अहमदनगर येथे "TYBCA (Science) Curricula" या एक दिवसीय कार्यशाळेत सहभाग.

२. प्रथम व द्वितीय वर्ष बीसीए (सायन्स) च्या विद्यार्थ्यांसाठी सेमीनारचे आयोजन.

३. दि. ८ व ९ फेब्रुवारी २०१८ रोजी बीजेएस महाविद्यालयात आयोजित केलेल्या New Trends in mathematics and Statistics या सेमीनारमध्ये शोधनिबंध सादर.

४. गरवारे महाविद्यालय पुणे येथे Workshop on IOT, Mat lab and simulinic application या उपक्रमात सहभाग.

५. बीसीए सायन्स मधील विद्यार्थ्यांकरिता Scope of BCA (Science) and Cloud Competition या विषयावर तज्ञ व्यक्तींच्या व्याख्यानाचे आयोजन.

६. दोन दिवसीय राज्यस्तरीय उपक्रम Innovative teaching, learning practices for quality education या विषयावर ATSS या कॉलेजमध्ये सहभाग घेतला.

३८. द्रा. श्रीमती सरोदे अ. बी.

१. दि. १६ सप्टेंबर २०१७ रोजी नो व्हेईकल डे, ओझोन डे निमित्ताने सायकल रॅलीचे नियोजन व पर्यावरण जाणीवेवर प्रश्नमंजुषाचे आयोजन केले.

२. २३ सप्टेंबर २०१७ रोजी महाबळेश्वर येथे शैक्षणिक सहलीचे आयोजन.

३. गणपती विसर्जन या प्रसंगी वाघेश्वर मंदिराजवळील तळ्यात कचरा न टाकण्याचे आवाहन तसेच निर्माल्य गोळा केले.

४. सीओपी कोर्सेस अंतर्गत क्वॉलिंग आर्ट कोर्स यशस्वीरित्या पूर्ण केला. त्याचबरोबर १७ जानेवारी २०१८ ला फ्लोअर अरेंजमेंट वर्कशॉप आयोजित केले.

५. १७ जानेवारी २०१८ ला सॅलॅड डेकोरेशन चे आयोजन केले.

६. नेचर ट्रेल अंतर्गत राधेश्वरी डोंगरावरती निसर्ग रॅलीचे आयोजन करून त्या हिल वरील प्लॅटसची निगा घेतली.

७. २७ फेब्रुवारी २०१८ ला इंप्रेस बॉटनिकल गार्डन, पुणे येथे शैक्षणिक सहलीचे आयोजन.

३९. द्रा. श्रीमती जाधव पी. एम.

१. अष्टापूर येथील रासेयो शिबिरात सहभाग.

२. १५ जानेवारी २०१८ या दिवशी नॉलेज फन फेअरमध्ये द्वितीय वर्ष विज्ञान च्या विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन.

३. विज्ञान मंडळ आयोजित लेक्चर सिरीज करिता कु. जाधव वैभव पांडुरंग या विद्यार्थ्यांस मार्गदर्शन.

४. सन २०१७-२०१८ या शैक्षणिक वर्षात द्वितीय वर्ष विज्ञानच्या प्रात्यक्षिक बॅच विद्यार्थ्यांना प्रश्न उत्तर Group Discussion करून सोडवून घेतले.

५. एम.एस्सी.भाग २ च्या विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक टुल्स म्हणजेच ऑडिओ व्हिजन पध्दतीने शिकविले.

६. महाविद्यालयात राबविलेल्या नॉलेज लिडर योजनेबाबत एका कार्यशाळेचे आयोजन.

४०. द्रा. कु. कोचर अ. एम.

१. आविष्कार २०१८ च्या आयोजनात सहभाग.

२. नोटाबंदीचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम आणि प्रभाव या अर्थशास्त्र विभागांतर्गत झालेल्या राज्यस्तरीय चर्चासत्रात सहभाग.

३. शैक्षणिक सहलीमध्ये सहभाग. कॉटनकिंग कंपनी आणि राष्ट्रीय कृषीविज्ञान केंद्रास भेट.

४. वाणिज्य विभागांतर्गत आयोजित केलेल्या प्रश्नमंजुषा उपक्रमात सहभाग.

४१. द्रा. श्रीमती शेलार एम. पी.

१. नोटाबंदीचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम आणि प्रभाव या अर्थशास्त्र विभागांतर्गत झालेल्या राज्यस्तरीय चर्चासत्रात सहभाग.

२. वाणिज्य विभागांतर्गत आयोजित केलेल्या

प्रश्नमंजुषा उपक्रमात सहभाग.

४२. प्रा. श्रीमती पाटील एस. एस.

१. बीसीए सायन्स मधील विद्यार्थ्यांकरिता प्रा. डॉ. मनिषा भारंब यांचे व्याख्यान आयोजित केले.
२. प्रथम व द्वितीय वर्ष बीसीए सायन्स मधील विद्यार्थ्यांच्या सेमीनारचे आयोजन.
३. गणित विभाग आयोजित राज्यस्तरीय चर्चासत्रात Search Enging Optimization या विषयावर शोधनिबंध सादर.
४. प्रथम व द्वितीय वर्ष बीसीए च्या विद्यार्थ्यांचे पॉवरपॉईंट प्रेझेंटेशन स्पर्धेमध्ये सहभाग.

४३. प्रा. श्रीमती तायडे अ. पी.

१. नोटाबंदीचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम आणि प्रभाव या अर्थशास्त्र विभागांतर्गत झालेल्या राज्यस्तरीय चर्चासत्रात सहभाग.
२. वाणिज्य विभागांतर्गत आयोजित केलेल्या प्रश्नमंजुषा या उपक्रमात सक्रिय सहभाग.

४४. प्रा. श्रीमती गोसावी अ. एस.

१. नोटाबंदीचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम आणि प्रभाव या अर्थशास्त्र विभागांतर्गत झालेल्या राज्यस्तरीय चर्चासत्रात सहभाग.
२. वाणिज्य विभागांतर्गत आयोजित केलेल्या प्रश्नमंजुषा उपक्रमात सहभाग.

४५. प्रा. श्रीमती दंडे एस. पी.

- Project workshop was arrange on 02/08/2017 for TYBBA (CA).
- Co-ordinating Soft Skills workshop on date 15/11/2017 to 22/11/2017 for TYBBA(CA)
- TYBBA (CA) students Visited to Nextremer on 28/11/2017 as an IT Industrial Visit.
- Poster Presentation Competition on Cyber Crime was held on 01/12/2017 for all BBA(CA) Students.
- Abstract was Publish on Use of ICT in Science for National level Seminar held in BJS College on 6 and 7th Feb 2018.
- Expert Lecture series arranged on 22/02/2018 to 26/02/2018 for FY,SY,TY BBA(CA) students
- On Date 08/02/2018 & 09/02/2018 Abstract publish on New trends in mathematics

& stat. in BJS College

४६. प्रा. श्रीमती महाजन एस. पी.

- Paper Presentation Competition was held on 20/11/2017 for FYBBA (CA) Students.
- Abstract was Publish on Use of ICT in Science for National level Seminar held in BJS College on 6 and 7th Feb 2018.
- Co-ordinating Web Designing workshop on date 2/12/2017 for TYBBA(CA)
- On Date 08/02/2018 & 09/02/2018 Abstract publish on New trends in mathematics & stat. in BJS College

४७. प्रा. जगताय एच. पी.

- Co-ordinating Apptitude skill workshop on date 29/11/2017 and 30/11/2017 for TYBBA(CA)
- On Date 08/02/2018 & 09/02/2018 Abstract publish on New trends in mathematics & stat. in BJS College
- Abstract was Publish on Use of ICT in Science for National level Seminar held in BJS College on 6 and 7th Feb 2018.

४८. प्रा. श्रीमती जोशी बी. आर.

- Co-ordinating ERP & Data Warehousing workshop on date 25/11/2017 for all BBA(CA) students.
- Quiz Competition was arrange on 20/11/2017 for TYBBA (CA).
- On Date 08/02/2018 & 09/02/2018 Abstract publish on New trends in mathematics & stat. in BJS College

४९. प्रा. श्रीमती महाडीक व्ही.

- Co-ordinating Advance Excel training on date 27/11/2017 for all BBA(CA) students.
- Group Discussion was arrange on 02/08/2017 for FYBBA (CA).
- On Date 08/02/2018 & 09/02/2018 Abstract publish on New trends in mathematics & stat. in BJS College
- Abstract was Publish on Use of ICT in Science for National level Seminar held in BJS College on 6 and 7th Feb 2018.

पुरस्कार प्राप्त विद्यार्थ्यांची यादी २०१७-१८

१.	मा. माणिकराव सातव पाटील पुरस्कृत स्वर्गीय संदीप सातव पाटील आदर्श विद्यार्थी	:-	श्री. खराडे अमर सुधीर एम.कॉम् भाग २
२.	मा. . माणिकराव सातव पाटील पुरस्कृत स्वर्गीय संदीप सातव पाटील आदर्श विद्यार्थिनी	:-	कु. अक्षता प्रकाश चौधरी तृतीय वर्ष कला
३.	श्रीमती रामप्यारी देवीचंद कांकरिया पुरस्कृत स्व. देवीचंद दगडुलाल कांकरिया पुरस्कार	:-	कु. गायकवाड दिपिका पंढरीनाथ एप्रिल २०१६ मध्ये झालेल्या विद्यापीठ परीक्षेत (एम.एस्सी) प्रथम
४.	डॉ. सुनिल पारख पुरस्कृत स्व. संपतलालजी पारख पुरस्कार	:-	कु. आव्हाळे किशोरी तुकाराम एप्रिल २०१६ मध्ये झालेल्या विद्यापीठ परीक्षेत (तृतीय वर्ष विज्ञान) प्रथम
५.	मा. नरसिंहराव सातव पाटील पुरस्कृत स्व. चंद्रभागा भाऊसाहेब सातव पाटील पुरस्कार	:-	कु. कांबळे ज्योती बापू एप्रिल २०१६ मध्ये झालेल्या विद्यापीठ परीक्षेत (तृतीय वर्ष कला) प्रथम
६.	बी.जे.एस. पुरस्कृत स्व. पी.सी.नहार पुरस्कार	:-	कु. कोचर आदिती सुनील एप्रिल २०१६ मध्ये झालेल्या विद्यापीठ परीक्षेत (एम.कॉम्.) प्रथम
७.	मा. पोपटलालजी हळपावत पुरस्कृत स्व. कस्तुरबाई बन्सीलालजी हळपावत पुरस्कार	:-	श्री. वांभुरे शुभम बाळासाहेब एप्रिल २०१६ मध्ये झालेल्या विद्यापीठ परीक्षेत (तृतीय वर्ष वाणिज्य) प्रथम
८.	श्री. शिवदास मनोहर उबाळे पुरस्कृत कै. मनोहर बाळासाहेब उबाळे पुरस्कार	:-	कु. हरगुडे शितल आबासाहेब एप्रिल २०१६ मध्ये झालेल्या विद्यापीठ परीक्षेत (तृतीय वर्ष बीबीए) प्रथम
११.	समीर भाडळे पुरस्कृत उत्कृष्ट खेळाडू	:-	कु. चव्हाण श्रद्धा राजू
१२.	श्री. रामभाऊ दत्तात्रय दाभाडे पुरस्कृत स्व. मातोश्री शकुंतला दत्तात्रय दाभाडे पुरस्कार	:-	१) सांस्कृतिक - कु. आकाश शिंगाडे २) एन.सी.सी. - कु. पलांडे शितल ३) स्पोर्ट्स - श्री. किरण दरगुडे ४) विद्यार्थी कल्याण - श्री. सौरभ कनिरे ५) रासेयो - श्री. पालकर जय

२३ वे वार्षिक स्नेहसंमेलन-प्रथम क्रमांक पारितोषिक प्राप्त विद्यार्थी

परीक्षा विभाग

अ.क्र.	विद्यार्थ्यांचे नांव	वर्ग	तपशील
१	कु. घावटे आरती संतोष	द्वितीय वर्ष कला	प्रथम वर्ष कला २०१६-१७ मध्ये सर्वप्रथम इतिहास विभाग आयोजित प्रज्ञाशोध परीक्षा प्रथम क्रमांक
२	कु. कोतवाल शुभांगी अमृत	तृतीय वर्ष कला	द्वितीय वर्ष कला २०१६-१७ मध्ये सर्वप्रथम आविष्कार २०१७ आयोजित विद्यापीठ स्तर रिसर्च प्रोजेक्ट सहभाग
३	कु. सुर्यवंशी जयश्री बबन	द्वितीय वर्ष वाणिज्य	प्रथम वर्ष वाणिज्य २०१६-१७ मध्ये सर्वप्रथम
४	श्री. भुजबळ नितीन श्रीपत	तृतीय वर्ष वाणिज्य	द्वितीय वर्ष वाणिज्य २०१६-१७ मध्ये सर्वप्रथम
५	कु. वाळके अर्चना सुभाष	द्वितीय वर्ष विज्ञान	प्रथम वर्ष विज्ञान २०१६-१७ मध्ये सर्वप्रथम नॅनोसायन्स फॉर ह्युमन वेलफेअर या आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्रात शोधनिबंध. वैकफिल्ड फाऊंडेशन स्कॉलरशिप प्राप्त
६	कु. भांबे कोमल राजेन्द्र	तृतीय वर्ष विज्ञान	द्वितीय वर्ष विज्ञान २०१६-१७ मध्ये सर्वप्रथम
७	कु. अनारसे पूजा नवनाथ	द्वितीय वर्ष बीबीए	प्रथम वर्ष बीबीए २०१६-१७ मध्ये सर्वप्रथम
८	श्री. पावसे तुषार ज्ञानेश्वर	तृतीय वर्ष बीबीए	द्वितीय वर्ष बीबीए २०१६-१७ मध्ये सर्वप्रथम
९	वाघोलीकर सगरनंदा पंडीतराव	द्वितीय वर्ष बीसीए	प्रथम वर्ष बीसीए २०१६-१७ मध्ये सर्वप्रथम
१०	कु. गव्हाणे शैला मधुकर	एम.एस्सी. भाग २	एम.एस्सी.भाग १ -२०१६-१७ मध्ये सर्वप्रथम
११	कु. सोनाली सुरेश भंडारे	एम.कॉम भाग २	एम.कॉम.भाग १ -२०१६-१७ मध्ये सर्वप्रथम
१२	कांबळे राहुल रामकृष्ण	मुक्त विद्यापीठ परीक्षा	तृतीय वर्ष कला शाखा २०१६-१७ मध्ये सर्वप्रथम
१३	देसर्डा चेतन मदनलालजी	मुक्त विद्यापीठ परीक्षा	तृतीय वर्ष वाणिज्य शाखा २०१६-१७ मध्ये सर्वप्रथम (इं.मा.)
१४	धोत्रे लक्ष्मी शंकर	मुक्त विद्यापीठ परीक्षा	तृतीय वर्ष वाणिज्य शाखा २०१६-१७ मध्ये सर्वप्रथम (म.मा.)

क्रीडा विभाग

१	चव्हाण श्रद्धा	तृतीय वर्ष कला	पश्चिम विभागीय आंतर विद्यापीठ मुंबई विद्यापीठ, मुंबई अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ महर्षी दयानंद विद्यापठ, रोहतक लांबउडी स्पर्धेत प्रथम क्रमांक मुले
२	पठाण मेहरुनिसा	तृतीय वर्ष कला	पश्चिम विभागीय आंतर विद्यापीठ मुंबई विद्यापीठ, मुंबई अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ महर्षी दयानंद विद्यापठ, रोहतक
३	शेट्टी श्वेता	प्रथम वर्ष कला	पश्चिम विभागीय आंतर विद्यापीठ लक्ष्मीबाई राष्ट्रीय शा. शिक्षण संस्था ग्वाल्हेर
४	किरण दरगुडे	एम.कॉम	गुरुनानक देव विद्यापीठ, अमृतसर १०० मी धावणे स्पर्धेत द्वितीय क्रमांक मुली
५	दिपक सुमडा	तृतीय वर्ष कला	क्रॉसकंट्री पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
६	जाधव राकेश	एम.कॉम भाग १	बेसबॉल मुले पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
७	केसवड आकाश	प्रथम वर्ष कला	राज्यस्तरीय बॉक्सिंग स्पर्धेत कांस्य पदक
८	वितकर राहुल	तृतीय वर्ष वाणिज्य	बेसबॉल मुले पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
९	धनश्री लांडे	प्रथमवर्ष वाणिज्य	बेसबॉल पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
१०	अमर खराडे	एम.कॉम भाग २	ज्युदो पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड गोळाफेक स्पर्धा मुले प्रथम क्रमांक उत्कृष्ट वाचक विद्यार्थी

११	वैभव भंडारे	प्रथम वर्ष वाणिज्य	ज्युदो पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
१२	दिपक झा	तृतीय वर्ष कला	मैदानी स्पर्धा पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड आंतरवर्गीय लांबउडी स्पर्धा मुले द्वितीयक्रमांक
१३	तुषार मुळे	प्रथम वर्ष कला	कबड्डी पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड तलवारबाजी पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
१४	सायली कोतवाल	एम.कॉम भाग १	कबड्डी पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
१५	कावेरी रिकामे	तृतीय वर्ष वाणिज्य	बॉक्सींग पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
१६	वैष्णवी सातव	तृतीय वर्ष बीसीए	बॉक्सींग पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड फुटबॉल पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड लेक्चर सिरीज प्रथम क्रमांक
१७	निकिता शितोळे	प्रथम वर्ष वाणिज्य	कुस्ती व बॉक्सींग पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
१८	भाग्यश्री शितोळे	प्रथम वर्ष वाणिज्य	कुस्ती व बॉक्सींग पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
१९	स्नेहल चव्हाण	द्वितीय वर्ष वाणिज्य	बॉक्सींग पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
२०	प्रतिक्षा लोखंडे	प्रथम वर्ष वाणिज्य	बॉक्सींग पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
२१	महेश हरगुडे	एम.कॉम भाग १	कुस्ती पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
२२	प्रियंका कटके	तृतीय वर्ष कला	कुस्ती पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड ज्युदो पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
२३	वृषाली चव्हाण	तृतीय वर्ष कला	फुटबॉल पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
२४	कमल गावडे	तृतीय वर्ष कला	फुटबॉल पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
२५	मोनिका धुमाळ	तृतीय वर्ष कला	तलवारबाजी पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
२६	स्मिता खोत	द्वितीय वर्ष बीसीए	तलवारबाजी पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
२७	अक्षदा जाधवराव	तृतीय वर्ष वाणिज्य	ज्युदो पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
२८	आरती झपके	तृतीय वर्ष कला	ज्युदो पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाच्या संघात निवड
२९	नेताजी काळे	प्रथम वर्ष कला	१०० मी धावणे स्पर्धेत प्रथम क्रमांक मुले
३०	पुनम हरगुडे	एम.कॉम भाग २	लांबउडी स्पर्धेत द्वितीय क्रमांक मुली आंतरवर्गीय लांबउडी स्पर्धा मुली द्वितीय क्रमांक
३१	आकाश खराडे	द्वितीय वर्ष कला	गोळफेक स्पर्धा मुले द्वितीय क्रमांक
३२	रवि कुदळे	तृतीय वर्ष वाणिज्य	आंतरवर्गीय लांबउडी स्पर्धा मुले प्रथम क्रमांक
३३	अक्षय चौधरी	तृतीय वर्ष कला	आंतरवर्गीय लांबउडी स्पर्धा मुली प्रथम क्रमांक
३४	अविनाश ढगे	व्हॉलीबॉल मुले	द्वितीय वर्ष वाणिज्य प्रथम क्रमांक
३५	अक्षय भोसले	कबड्डी मुले	कला विभाग प्रथम क्रमांक
३६	अश्विनी रूपनर	कबड्डी मुली	कला विभाग प्रथम क्रमांक
३७	अक्षय पलांडे	खो-खो मुले	बी.एस्सी. प्रथम क्रमांक
३८	विजय खुळे	खो-खो मुली	बी.कॉम प्रथम क्रमांक

एन.सी.सी.

१	पलांडे शितल संजय	तृतीय वर्ष विज्ञान	<ul style="list-style-type: none"> नौसेना यांचे सी प्रमाणपत्र प्राप्त प्रीआरडी कॅम्प औरंगाबाद येथे सहभाग आर्मी अॅटॅचमेंट कॅम्प, पुणे येथे सहभाग अेटीसी कॅम्प, पुणे येथे सहभाग
२	कल्याणी सांब स्वामी	तृतीय वर्ष वाणिज्य	<ul style="list-style-type: none"> नौसेना यांचे सी प्रमाणपत्र प्राप्त आर्मी अॅटॅचमेंट कॅम्प, पुणे येथे सहभाग अेटीसी कॅम्प, पुणे येथे सहभाग

३	चौधरी अक्षदा	तृतीय वर्ष कला	आर्मी विंगमध्ये प्रमाणपत्र प्राप्त प्रीआरडी कॅम्प औरंगाबाद येथे सहभाग आर्मी अॅटेचमेंट कॅम्प, पुणे येथे सहभाग आयजीसी कॅम्प कोल्हापूर येथे सहभाग
४	पाटील माधुरी दगा	द्वितीय वर्ष कला	नौसेना यांचे बी प्रमाणपत्र प्राप्त आयजीसी कॅम्प, पुणे येथे सहभाग प्री-आयजीसी कॅम्प दरम्यान फायरिंग मध्ये गोल्ड मेडल रासेयो विशेष शिबिरात उत्कृष्ट शिबिरार्थीनी विद्यार्थी म्हणून निवड युवा सप्ताह निमित्त आयोजित घोषवाक्य स्पर्धा प्रथम क्रमांक
५	कांबळे पूर्वा विलास	द्वितीय वर्ष कला	नौसेना यांचे बी प्रमाणपत्र प्राप्त आर्मी अॅटेचमेंट कॅम्प, पुणे येथे सहभाग
६	कुसाळकर वृषाली रविदास	द्वितीय वर्ष कला	नौसेना यांचे बी प्रमाणपत्र प्राप्त आर्मी अॅटेचमेंट कॅम्प, पुणे येथे सहभाग
७	लुणावत निकिता विठ्ठल	द्वितीय वर्ष कला	नौसेना यांचे बी प्रमाणपत्र प्राप्त आर्मी अॅटेचमेंट कॅम्प, पुणे येथे सहभाग
८	हजारे नवनाथ	प्रथम वर्ष विज्ञान	नौसेना यांचे बी प्रमाणपत्र प्राप्त आर्मी अॅटेचमेंट कॅम्प, पुणे येथे सहभाग
९	घाडगे अभिषेक	प्रथम वर्ष विज्ञान	एअर फोर्स विंग मध्ये निवड आर्मी अॅटेचमेंट कॅम्प येथे सहभाग
१०	खैरे ऐश्वर्या पांडुरंग	प्रथम वर्ष वाणिज्य	नौसेना विंगमध्ये निवड आर्मी अॅटेचमेंट कॅम्प, पुणे येथे सहभाग
११	मेमाणे कोमल लक्ष्मण	द्वितीय वर्ष कला	नौसेना विंगमध्ये निवड आर्मी अॅटेचमेंट कॅम्प, पुणे येथे सहभाग
१२	लांडगे गौरी घनश्याम	द्वितीय वर्ष वाणिज्य	नौसेना विंगमध्ये निवड आर्मी अॅटेचमेंट कॅम्प, पुणे येथे सहभाग
१३	दरेकर करण जयसिंग	द्वितीय वर्ष वाणिज्य	नौसेना विंगमध्ये निवड आर्मी अॅटेचमेंट कॅम्प, पुणे येथे सहभाग
		एन.एस.एस.	
१	जयपाल राजेन्द्र पालकर		रासेयो विशेष शिबिरात उत्कृष्ट शिबिरार्थी विद्यार्थी म्हणून निवड
२	ऋषिकेश बापुराव जवणे		युवा सप्ताह निमित्त आयोजित छायाचित्र स्पर्धा प्रथम क्रमांक
३	दिघे अश्विनी नवनाथ		युवा सप्ताह निमित्त आयोजित एकपात्री नाटक स्पर्धा प्रथम क्रमांक
४	कु. स्नेहा सतिश पिपाडा		युवा सप्ताह निमित्त आयोजित रांगोळी व मेहंदी स्पर्धा प्रथम नॅनोसायन्स फॉर ह्युमन वेलफेअर या आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्रात शोधनिबंध.
५	वाघमारे धनंजय		युवा सप्ताह निमित्त आयोजित स्वरचित काव्यवाचन स्पर्धा प्रथम
६	सातव कल्याणी		युवा सप्ताह निमित्त पाककला छायाचित्र स्पर्धा प्रथम क्रमांक
७	फडतरे शांभवी ज्ञानेश्वर		युवा सप्ताह निमित्त आयोजित निबंध स्पर्धा प्रथम क्रमांक
८	तळोले विकास पांडुरंग		शिक्षक दिनानिमित्त प्राचार्य म्हणून कार्य केले.
९	शिवले धनश्री अविनाश		शिक्षक दिनानिमित्त उपप्राचार्य म्हणून कार्य केले
१०	काटकर मधुरी दादाभाऊ	प्रथम वर्ष वाणिज्य	शिक्षक दिनानिमित्त आयोजित उत्कृष्ट टिचिंग प्रथम क्रमांक
११	वाळके मोनिका	प्रथम वर्ष वाणिज्य	शिक्षक दिनानिमित्त आयोजित उत्कृष्ट टिचिंग प्रथम क्रमांक

१२	कोतवाल श्रद्धा	प्रथम वर्ष वाणिज्य	शिक्षक दिनानिमित्त आयोजित उत्कृष्ट टिचिंग प्रथम क्रमांक
१३	आकाश शिंगाडे	तृतीय वर्ष वाणिज्य	शिक्षक दिनानिमित्त आयोजित उत्कृष्ट टिचिंग प्रथम क्रमांक
१४	भंडारे सोनल	एम. कॉम	शिक्षक दिनानिमित्त आयोजित उत्कृष्ट टिचिंग प्रथम क्रमांक
१५	पूजा कंद	प्रथम वर्ष कला	शिक्षक दिनानिमित्त आयोजित उत्कृष्ट टिचिंग प्रथम क्रमांक
१६	बांगर प्रगती	द्वितीय वर्ष कला	शिक्षक दिनानिमित्त आयोजित उत्कृष्ट टिचिंग प्रथम क्रमांक
१७	हारळ सौरभ	प्रथम वर्ष विज्ञान	शिक्षक दिनानिमित्त आयोजित उत्कृष्ट टिचिंग प्रथम क्रमांक
१८	खेडकर प्राजक्ता	द्वितीय वर्ष विज्ञान	शिक्षक दिनानिमित्त आयोजित उत्कृष्ट टिचिंग प्रथम क्रमांक
१९	फुलारी सुनंदा	एम.एस्सी भाग १	शिक्षक दिनानिमित्त आयोजित उत्कृष्ट टिचिंग प्रथम क्रमांक
२०	प्रतिक्षा शिवले	द्वितीय वर्ष बीबीए	शिक्षक दिनानिमित्त आयोजित उत्कृष्ट टिचिंग प्रथम क्रमांक
२१	संगीता चव्हाण	तृतीय वर्ष बीबीए	शिक्षक दिनानिमित्त आयोजित उत्कृष्ट टिचिंग प्रथम क्रमांक
		इतर स्पर्धा	
१	कु. शिंदे नम्रता संजय	तृतीय वर्ष विज्ञान	उत्कृष्ट वाचक विद्यार्थिनी वैकफिल्ड फाऊंडेशन स्कॉलरशिप प्राप्त
२	श्री. लोले अक्षय	तृतीय वर्ष विज्ञान	राष्ट्रीय स्तरावरील रसायनशास्त्र CONTCH 2017 परीक्षेत प्रथम बा. रा. घोलप महाविद्यालयात कौन बनेगा ऑलकेमिश्न या स्पर्धेत तृतीय क्रमांक
३	मकाजी शाहिस्ता मौलाली	प्रथम वर्ष वाणिज्य अ	मराठी विभाग आयोजित शुद्धलेखन स्पर्धा प्रथम क्रमांक
४	कु. गव्हाण हर्षदा दिपक	प्रथम वर्ष कला अ	मराठी विभाग आयोजित मराठी हस्ताक्षर स्पर्धा प्रथम क्रमांक
५	कु. दौंडकर शिवानी जयसिंग	द्वितीय वर्ष विज्ञान	मराठी विभाग आयोजित इंग्रजी हस्ताक्षर स्पर्धा प्रथम क्रमांक
६	कु. सानप प्रतिक्षा मदनराव	द्वितीय वर्ष कला	मराठी विभाग आयोजित निबंध स्पर्धा प्रथम क्रमांक
७	कु. शिवले ऐश्वर्या	तृतीय वर्ष कला	संविधान दिनानिमित्त प्रश्नमंजूषा स्पर्धा विजेता गट
८	कु. गायकवाड सुषमा	तृतीय वर्ष कला	संविधान दिनानिमित्त प्रश्नमंजूषा स्पर्धा विजेता गट
९	श्री. दादासाहेब वाघमारे	तृतीय वर्ष कला	राष्ट्रीय मतदार दिनानिमित्त भाषण स्पर्धा प्रथम क्रमांक
१०	कु. अश्विनी शिंदे	तृतीय वर्ष कला	राष्ट्रीय मतदार दिनानिमित्त घोषवाक्य स्पर्धा प्रथम क्रमांक
११	कु. आगलावे धनंजय,	एम.एस्सी. भाग २	आविष्कार २०१७ आयोजित विद्यापीठ स्तर रिसर्च प्रोजेक्ट सहभाग लेक्चर सिरीज प्रथम क्रमांक
१२	जाधव सुरज	एम.एस्सी. भाग २	आविष्कार २०१७ आयोजित विद्यापीठ स्तर रिसर्च प्रोजेक्ट सहभाग
१३	कु. कोतवाल सुमीत	तृतीय वर्ष कला	आविष्कार २०१७ आयोजित विद्यापीठ स्तर रिसर्च प्रोजेक्ट सहभाग
१४	कु. अश्विनी नवले	तृतीय वर्ष बीबीए	पोस्टर प्रेझेंटेशन एस. एम. जोशी महाविद्यालय येथे प्रथम क्रमांक
१५	कु. वृषाली बिराजदार	तृतीय वर्ष बीबीए	पोस्टर प्रेझेंटेशन एस. एम. जोशी महाविद्यालय येथे प्रथम क्रमांक
१६	श्री. प्रसाद थोरात	तृतीय वर्ष बीबीए	क्विझ स्पर्धा प्रथम क्रमांक
१७	कु. सायली महाजन	द्वितीय वर्ष बीबीए	कोडींग स्पर्धा प्रथम क्रमांक
१८	कु. वाळके माधुरी	प्रथम वर्ष विज्ञान	महात्मा गांधी विचार संस्कार परिक्षेत प्रथम क्रमांक

१९	कु. बोडके विद्या कुंडलिक	द्वितीय वर्ष विज्ञान	नॅनोसायन्स फॉर ह्युमन वेलफेअर या आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्रात शोधनिबंध. वैकफिल्ड फाऊंडेशन स्कॉलरशिप प्राप्त गणित विभाग आयोजित राज्यस्तरीय पोस्टर स्पर्धा द्वितीय क्रमांक व महाविद्यालयात प्रथम क्रमांक बा. रा. घोलप महाविद्यालयात कौन बनेगा ऑलकेमिश या स्पर्धेत तृतीय क्रमांक
२०	तायडे शितल संतोष	द्वितीय वर्ष विज्ञान	नॅनोसायन्स फॉर ह्युमन वेलफेअर या आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्रात शोधनिबंध. वैकफिल्ड फाऊंडेशन स्कॉलरशिप प्राप्त बा. रा. घोलप महाविद्यालयात कौन बनेगा ऑलकेमिश या स्पर्धेत तृतीय क्रमांक
२१	देवकर रुचिरा पांडुरंग	प्रथम वर्ष विज्ञान	नॅनोसायन्स फॉर ह्युमन वेलफेअर या आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्रात शोधनिबंध. स्टॅटिस्टिक्स प्रोजेक्ट स्पर्धा प्रथम क्रमांक
२२	गायकवाड कृष्णा दत्ता	प्रथम वर्ष विज्ञान	नॅनोसायन्स फॉर ह्युमन वेलफेअर या आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्रात शोधनिबंध. अविष्कार २०१७ मध्ये पोस्टर सादर
२३	आरती लोखंडे	द्वितीय वर्ष विज्ञान	मॅथमॅटिक्स क्विझ मध्ये प्रथम क्रमांक
२४	लोणारी कोमल	द्वितीय वर्ष विज्ञान	वैकफिल्ड फाऊंडेशन स्कॉलरशिप प्राप्त
२५	ताठे प्रतिक्षा	द्वितीय वर्ष विज्ञान	वैकफिल्ड फाऊंडेशन स्कॉलरशिप प्राप्त
२६	हेमांगी फडतरे	तृतीय वर्ष विज्ञान	वैकफिल्ड फाऊंडेशन स्कॉलरशिप प्राप्त
२७	काळे श्रुतिका	प्रथम वर्ष विज्ञान	बा. रा. घोलप महाविद्यालयात कौन बनेगा ऑलकेमिश या स्पर्धेत तृतीय क्रमांक
२८	राऊत मयूर	तृतीय वर्ष विज्ञान	बा. रा. घोलप महाविद्यालयात कौन बनेगा ऑलकेमिश या स्पर्धेत तृतीय क्रमांक
२९	निलेश बाळू भूमकर	तृतीय वर्ष वाणिज्य	वाणिज्य विभाग अंतर्गत प्रश्नमंजूषा कार्यक्रम प्रथम क्रमांक
३०	घागे प्रणाली चंद्रकांत	तृतीय वर्ष वाणिज्य	वाणिज्य विभाग अंतर्गत प्रश्नमंजूषा कार्यक्रम प्रथम क्रमांक
३१	योगिता भाऊसाहेब सुद्रिक	द्वितीय वर्ष कला	अर्थशास्त्र विभाग आयोजित राज्यस्तरीय चर्चासत्रात शोध निबंध वाचन
३२	प्रतिक्षा मदन सानप	द्वितीय वर्ष कला	अर्थशास्त्र विभाग आयोजित राज्यस्तरीय चर्चासत्रात शोध निबंध वाचन
३३	कु. असलकर अश्विनी	प्रथम वर्ष विज्ञान	इंग्रजी विभाग आयोजित हेल्थ अँड हायजीन अँड क्लिननेस पोस्टर मेकींग स्पर्धा प्रथम क्रमांक

प्राचार्य, प्राध्यापक आणि प्रशासकीय कर्मचारी

वाणिज्य विभाग

१. डॉ. सांगळे बी. आर. (प्राचार्य)
एम.कॉम., डीएचई., एलएलबी, पीएचडी
bjs_college@yahoo.co.in
२. डॉ. देसर्डा के. एस. (उपप्राचार्य)
एमए., एमएससी., एम.कॉम., एम.बी.ए.
एमसीब्ल्यू, जीडीसी अॅन्ड ए, पीएचडी
ksdesarda@gmail.com
३. डॉ. लांडगे बी. बी. (विभाग प्रमुख व सहयोगी प्राध्यापक)
एम.कॉम., बी.पी.एड., एम. फिल.,
जीडीसी अॅन्ड ए, पीएचडी
bblandge@gmail.com
४. प्रा. जमदाडे आर. ए. (सहाय्यक प्राध्यापक)
एम.कॉम., एम.फिल.
jamdaderaJabhau@gmail.com
५. डॉ. थोरात जे. डी. (सहाय्यक प्राध्यापक)
एम.कॉम., एम.फिल., जीडीसी अॅन्ड ए,
सेट, पीएचडी.,
jmagar406@gmail.com
६. प्रा. माने एन. ए. (सहाय्यक प्राध्यापक)
एम.कॉम., जीडीसी अॅन्ड ए,
nagnathmane@gmail.com
७. प्रा. टाकळकर व्ही. एस. (सहाय्यक प्राध्यापक)
एम. कॉम.
sknum5913@gmail.com
८. प्रा. कचरे डी. एन. (सहाय्यक प्राध्यापक)
बीएड., एम.कॉम.
kacharedeepa8@gmail.com
९. प्रा. कोचर ए.एस. (सहाय्यक प्राध्यापक)
एम.कॉम.
१०. प्रा. शेलार एम. पी. (सहाय्यक प्राध्यापक)
एम.कॉम.
११. प्रा.तायडे ऐ.पी. (सहाय्यक प्राध्यापक)
एम.कॉम.
१२. प्रा.गोसावी ऐ.एस. (सहाय्यक प्राध्यापक)
एम.कॉम.

कला विभाग

१. मराठी विभाग

१. डॉ. आवटे जे. एस. (विभाग प्रमुख व सहयोगी प्राध्यापक)
एम.ए., बी. एड., सेट, नेट, पीएचडी, बीसीजे
aute.jagadish@gmail.com
२. डॉ. चव्हाण एस. एस. (सहाय्यक प्राध्यापक)
एम.ए. बी.एड., सेट, नेट, पीएचडी, एमसीजे.
sahadevchavan56@gmail.com

२. हिंदी विभाग

१. डॉ. गायकवाड एस. व्ही (विभाग प्रमुख व सहयोगी प्राध्यापक)
एम. ए. सेट., पीएचडी.
sgaikwad78@gmail.com
२. प्रा. श्रीमती कोकाटे एस. एन. (सहाय्यक प्राध्यापक)
एम. ए. एम.एड. नेट
kokateshobh@gmail.com

३. इतिहास विभाग

- प्रा. डॉ. फडतरे बी.जी. (विभाग प्रमुख)
एम.ए., बी.एड, पीएचडी
bhushan.phadtare12@gmail.com
- प्रा. कांबळे एस.जी. (सहाय्यक प्रा.)
एम.ए., एम.एड, सेट, एम.फील
kamblehistory@gmail.com

४. भूगोल विभाग

१. डॉ. मोरे जे. सी. (विभाग प्रमुख)
एम. ए. पीएचडी.
Jyotirammore@gmail.com
२. डॉ. ठाकरे एस. डी. (सहाय्यक प्राध्यापक)
एम. ए., बी.एड, नेट, पी.एचडी
sthakare2008@gmail.com

५. अर्थशास्त्र विभाग

१. प्रा. शिंदे एस. बी. (विभाग प्रमुख)
एम. ए., बी.एड., एम. फिल
shindesubash3946@gmail.com
२. श्रीमती पठारे एस. एस. (सहाय्यक प्राध्यापक)
एम. ए., बी.एड.

smtheurkar@gmail.com

३.डॉ. घुले पी. टी (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम. ए., बी.एड., एमफिल., एम. जे.

जीडीएस अँड ए, पीएचडी.

padmakar.02ghule@gmail.com

६.इंग्लीश विभाग

१. डॉ. श्रीमती मोनिका जैन (विभाग प्रमुख)

एम. ए. एम. फिल., नेट, पीएचडी.

monikajn@gmail.com

२. प्रा. आल्हाट आर. आर. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम. ए. , नेट,

ravialhat777@gmail.com

७. राज्यशास्त्र विभाग

१. प्रा. श्रीमती हांडे एस. एन. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम. ए. , नेट,

samitbodkehande@gmail.com

विज्ञान विभाग

१. गणित

प्रा. अंजळ डी. आर. (शाखा प्रमुख व सहयोगी प्राध्यापक)

एम.एस्सी, बी.एड. एम. फिल.

deepak.anjal@gmail.com

२. रसायनशास्त्र

१. डॉ. गायकवाड एस.डी. (विभाग प्रमुख व सहयोगी प्राध्यापक) एम.एस्सी.पी.एचडी

gsanjayin@yahoo.com

२. डॉ. गुलालकरी रुपाली ए. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम.एस्सी. बीएड पीएचडी

rupalilad.2009@rediffmail.com

३. प्रा. श्रीमती बोरा मनिषा ए. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम.एस्सी. सेट

bmanisha2003@yahoo.co.uk

४. प्रा. गायकवाड डी.डी (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम.एस्सी.सेट, नेट,गेट,मेट, डी आर डी ओ सेट

dinesh17582@yahoo.co.in

५. प्रा. हाडबे सी. एम. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम.एस्सी.सेट,

hadbe77@gmail.com

६. प्रा. जवेरी टी.के. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम.एस्सी. नेट, सेट

javeritejas@gmail.com

७. प्रा. गोपाळे आर.डी. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम.एस्सी. सेट

rohigopale@gmail.com

८. प्रा. वांदरे ओ. एस. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम.एस्सी.

owandhre@gmail.com

९. प्रा. तागड अ. व्ही. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम.एस्सी.सेट, नेट,गेट

amolragad115@gmail.com

१०. प्रा. श्रीमती शेळके ए.ए. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम.एस्सी.गेट

shelkeashwarya40@gmail.com

११. प्रा. जाधव पी. एस. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम.एस्सी.

pallavijadhav20130@gmail.com

३. भौतिकशास्त्र

प्रा. सोनवणे एस.एम(विभाग प्रमुख)

एम.एस्सी. सेट. नेट, गेट

sonawaneshivaji77@gmail.com

प्रा. तौर एस. एम. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम.एस्सी.

shaileshtaur@gmail.com

४. वनस्पतीशास्त्र

१. डॉ. पाटील डी. एन. (विभाग प्रमुख)

एम.एस्सी., एम.एड, पीएचडी

dnpatil1970@yahoo.in

२. प्रा. सरोदे अ. बी. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम.एस्सी.

artisanade15794@gmail.com

५.प्राणीशास्त्र

डॉ. श्रीमती देशमुख माधुरी व्ही. (विभाग प्रमुख)

एम.एस्सी. पी. एचडी.

madhudesh10@gmail.com

प्रा. श्रीमती उदावंत डी. एस. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम.एस्सी. बी.एड.

dhanashriudavant@gmail.com

६. संख्याशास्त्र

प्रा. श्रीमती आखाडे जे.एस. (सहाय्यक प्राध्यापक)
एम.एस्सी., डीप(आय.टी.)
Jyoti.akhade@gmail.com

७. बीबीए (सी.ए.)

१. प्रा. दंडे एस. पी.

बीएस्सी., डी.सी.एस. एम.सी.ए.
shilpa.dande@gmail.com

२. प्रा. महाजन एस (सहाय्यक प्राध्यापक)
एम. सी. ए.,

ss22shende@gmail.com

३. प्रा. डांगे एस पी. (सहाय्यक प्राध्यापक)

बी.सी.ए., एम.सी.ए.

triyakurekar@gmail.com

४. प्रा. जोशी बी. आर. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम. सी. ए.,

kulbhagyashri@gmail.com

५. प्रा. जगताप पी.प (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम. सी. ए.,

hanumanj555@gmail.com

६. प्रा. महाडिक व्ही. एस. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम. सी. ए.,

shradha.mahadik1991@gmail.com

८. बीसीए

१. प्रा. नागवडे आर. ए (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम. एस. सी. (कॉम्प्युटर सायन्स)

reshma.punde7@gmail.com

२. प्रा. सुरडकर आर. ए. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम. एस. सी. (कॉम्प्युटर सायन्स)

rupalisuradkar25@gmail.com

३. पाटील एस.एस. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम. एस. सी.

kul_sp2007@redffimail.com

४. प्रा. मडके एस. (सहाय्यक प्राध्यापक)

एम.एस. सी.

supriyamadake3@gmail.com

शिक्षकेतर कर्मचारी यादी

अ. क्र.	शिक्षकेतर कर्मचारी	पद
१	श्री. कोचर सी. आय.	विकास अधिकारी
२	श्री. केसकर एस. व्ही.	कार्यालय अधीक्षक
३	श्री. पाटील एस. डी.	मुख्य लिपिक
४	श्री. शहा जी. एस.	वरिष्ठ लिपिक
५	श्री. औंटे बी. बी.	कनिष्ठ लिपिक
६	श्री. जगताप वाय. व्ही.	कनिष्ठ लिपिक
७	श्री. कोपरकर बी. आर.	प्रयोगशाळा सहाय्यक
८	श्री. गुरव आर. के.	प्रयोगशाळा परिचर
९	श्री. गावडे एच. आर.	प्रयोगशाळा परिचर
१०	श्री. केदारी अं. अं.	प्रयोगशाळा परिचर
११	श्री. पाटील व्ही. पी.	प्रयोगशाळा परिचर
१२	श्री. शेख एस. आय.	ग्रंथालय परिचर
१३	श्री. सुर्यवंशी बी. पी.	ग्रंथालय परिचर
१४	श्री. कुलकर्णी एस. व्ही.	ग्रंथालय परिचर
१५	श्री. शिंदे एस. बी.	शिपाई
१६	श्री. साळुंखे एन. एस.	शिपाई
१७	श्री. शिंगाडे एम. बी.	शिपाई
१८	श्री. जाधव टी. व्ही.	संगणक प्रयोगशाळा सहाय्यक
१९	श्री. काळे एन. के.	प्रयोगशाळा सहाय्यक
२०	श्री. नाईक ई. अं.	संगणक प्रयोगशाळा सहाय्यक
२१	श्री. शितोळे टी. एस.	रोखपाल
२२	कु. चौगुले पी. ए.	टायपिस्ट
२३	श्री. जैन के. एस.	शिपाई
२४	श्री. रायदास के. जी.	शिपाई
२५	श्री. बटुळे आर. बी.	शिपाई
२६	श्री. बटुळे एन. एन.	शिपाई
२७	श्री. दळवे एम. डी.	शिपाई
२८	श्री. नायडू एल. एन.	शिपाई
२९	श्री. शिंदे पी. एस.	शिपाई

वृत्तपत्रातून महाविद्यालय

सकाळ सकाळ (Newspaper masthead)

शांतिलाल मुथ्या यांचा गौरव
राष्ट्रपतींच्या हस्ते राजीव गांधी मानव सेवा पुरस्कार प्रदान
मोहनदास करमचंद
पुणे : शैक्षणिक आणि सामाजिक क्षेत्रातील बहुमान पोषणकरून शांतिलाल मुथ्या यांच्या कारकिर्दीचे शोकांतिका असावे शांतिलाल मुथ्या यांना देण्यात येणारा राजीव गांधी मानव सेवा पुरस्कार राष्ट्रपती रामनाथ कोविंद यांच्या हस्ते मंगळीत प्रदान करण्यात आला. याच दिवशी अजिंक्य तारुण शंभरगार्या यांच्या हस्ते 'मनो' आणि 'मनोमन्य' पुरस्कारही देण्यात आले.
१९९५ या नव्या पुरस्कार योजनेच्या प्रथम वर्षातच शांतिलाल मुथ्या यांना शांतिलाल मुथ्या यांच्या हस्ते राजीव गांधी मानव सेवा पुरस्कार प्रदान करण्यात आला.
शांतिलाल मुथ्या यांच्या कारकिर्दीचे शोकांतिका असावे शांतिलाल मुथ्या यांना देण्यात येणारा राजीव गांधी मानव सेवा पुरस्कार राष्ट्रपती रामनाथ कोविंद यांच्या हस्ते मंगळीत प्रदान करण्यात आला.
शांतिलाल मुथ्या यांच्या कारकिर्दीचे शोकांतिका असावे शांतिलाल मुथ्या यांना देण्यात येणारा राजीव गांधी मानव सेवा पुरस्कार राष्ट्रपती रामनाथ कोविंद यांच्या हस्ते मंगळीत प्रदान करण्यात आला.

विद्यार्थ्यांना पदवी प्रदान
वाघोली, ता. ७ : 'केवळ पदवीचे शिक्षण घेऊ नका, कौशल्य विकास शिक्षणाला प्राधान्य द्या,' असे मत पुणे विद्यापीठाचे व्यवस्थापन परिषदेचे सदस्य राजेश पांडे यांनी व्यक्त केले.
भारतीय जैन संघटना महाविद्यालयात पदवी प्रदान समारंभात ते बोलत होते. या वेळी विकास अधिकारी सी. आय. कोचर, प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे, उपप्राचार्य डॉ. किशोर देसडॉ, विद्यापीठ प्रतिनिधी नितिन भुजबळ उपस्थित होते. या वेळी बी.ए., बी.कॉम., बी.एससी., बी.सी.ए.च्या विद्यार्थ्यांना पदवी प्रदान करण्यात आली. डॉ. एस. व्ही. गायकवाड यांनी प्रास्ताविक केले. डॉ. सहदेव चव्हाण यांनी सूत्रसंचालन केले, तर डॉ. जे. सी. मोरे यांनी आभार मानले.

विद्यापीठ अधिसभेसाठी तीन प्राचार्य बिनविरोध
पुणे, ता. ५ : सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ अधिसभेच्या प्राचार्य प्रतिनिधी मदारसंघातील तीन जागा बिनविरोध झाल्या आहेत. त्यामुळे उर्वरित सात जागा, विद्यापीठ प्राचार्यांच्या तीन आणि महाविद्यालयीन प्राचार्यांक प्रतिनिधींच्या २० जागांसाठी २१ जानेवारी रोजी निवडणूक होणार आहे. त्यांची मतमोजणी २३ जानेवारी रोजी होईल.
इंदूर येथील कला, वाणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. संजय चाकणे, भातलोड न संघटनेचे महा, विज्ञान आणि वाणिज्य महाविद्यालयाचे डॉ. बाबा सांगळे आणि नाशिक जिल्हातील हरमूळ येथील एका महाविद्यालयाचे प्राचार्य बिनविरोध झाले आहे. विद्या परिषदेच्या आठ जागांसाठीदेखील निवडणूक होणार आहे.
विद्यापीठाच्या विविध अय्यम मंडळांच्या १८३ जागांसाठी निवडणूक होणार आहे; परंतु विज्ञान तंत्रज्ञान विद्याशाखांचे सहा अय्यम मंडळे, 'वाणिज्य'चे अकरा, मानव्य विद्याशाखांचे पाच आणि आंगवित्याशाखांचे दोन अय्यम मंडळांचा जागा बिनविरोध झाला आहे. प्रत्येक अय्यम मंडळ हे तीन सदस्यांचे असते. त्यामुळे सुमारे एकशे अकरा जागांसाठी मतदान होईल.

पुणे, ११ जानेवारी २०१८ | शिबिर ४

सकाळ सकाळ (Newspaper masthead)

जैन महाविद्यालयात 'संशोधन-आविष्कार-२०१७'
वाघोली : विद्यार्थ्यांचे संशोधनाची चढवळ रजिष्ट्रारसाठी महाविद्यालयाने प्रत्यक्ष काविले, असे मत सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाचे प्रिन्सिपल डॉ. एन. एम. उमगाणी यांनी व्यक्त केले.
भारतीय जैन संघटना महाविद्यालयात आयोजित संशोधन आविष्कार २०१७ कार्यक्रमाला उद्घाटनसभेचे ते बोलत होते. या वेळी डॉ. रवींद्र बाबामे, डॉ. मोहन बाबाम, विकास अधिकारी सी. आय. कोचर, उपप्राचार्य डॉ. किशोर देसडॉ उपस्थित होते. डॉ. उमगाणी पुढे म्हणाले, की विद्यार्थ्यांमध्ये शिब, प्रयोग, विचित्री, वाचन हे गुण असल्याचे ते उल्लेख करून घेतले. अनेक विद्यार्थ्यांमध्ये संशोधनाची आवड असते. मात्र काही परिस्थितींमुळे त्यांचे वळखे घेऊन येत नाही. त्यांनी प्रोत्साहित करण्यात आले.

श्रमदान, ग्रामस्वच्छता आणि प्रबोधन
भारतीय जैन संघटना महाविद्यालयाचे सेवा योजनेा शिबिर उद्घाटित
पुणे, ता. ११ : भारतीय जैन संघटना महाविद्यालयाचे सेवा योजनेा शिबिर उद्घाटित करण्यात आले. यावेळी डॉ. बाबासाहेब सांगळे यांनी शिबिराचे उद्घाटन केले. यावेळी डॉ. बाबासाहेब सांगळे यांनी शिबिराचे उद्घाटन केले. यावेळी डॉ. बाबासाहेब सांगळे यांनी शिबिराचे उद्घाटन केले.

'बीजेएस'च्या विद्यार्थ्यांनी अनुभवली बाहिरीची माया
पुणे, ता. ११ : बीजेएसच्या विद्यार्थ्यांनी अनुभवली बाहिरीची माया. यावेळी डॉ. बाबासाहेब सांगळे यांनी शिबिराचे उद्घाटन केले. यावेळी डॉ. बाबासाहेब सांगळे यांनी शिबिराचे उद्घाटन केले.

पुणे, ११ जानेवारी २०१८ | शिबिर ४

सकाळ सकाळ (Newspaper masthead)

ओझोन दिननिमित्त बीजेसतर्फे सायकल रॅली
वाघोली : जगातच ओझोन दिननिमित्त बीजेस महाविद्यालयातर्फे सायकल रॅलीचे आयोजन करण्यात आले होते. बीजेस महाविद्यालय ते जैलसपीएमवटी रॅली काढण्यात आली. पर्यावरणज्ञानी पोस्टर्स प्रदर्शन, पर्यावरण संवेदना प्रदर्शनसुद्धा संध्या या वेळी घेण्यात आली. पर्यावरणपूरक जीवनशैली आम्हासत करायी, असे बीजेसतर्फे झट्ट महाविद्यालयाने देण्यात आले.

शांतिलाल मुथ्या 'राजीव गांधी मानव सेवा पुरस्कार' से सम्मानित
नई दिल्ली में संपन्न हुए समारोह में राष्ट्रपति रामनाथ कोविंद ने पुरस्कार प्रदान किया
शांतिलाल मुथ्या फाउंडेशन से संस्थापक शांतिलाल मुथ्या को 'राजीव गांधी मानव सेवा पुरस्कार' से सम्मानित करते राष्ट्रपति रामनाथ कोविंद.

सन् १९९३ से शिक्षा के क्षेत्र में किए गए बहुमूल्य कार्यों के कारण मिलता सम्मान
५०० स्कुलो के ३५ हजार विद्यार्थियों के साथ देश भरमें शिक्षा के विषय में अग्रणी इन्स्टीट्यूट NCRERT, Cambridge University तथा Oregon University के माध्यम से की गई, इससे विद्यार्थियों में सकारात्मक बदलाव आए. सन् २०११ में राष्ट्रपति कोविंद ने सा विचार १०० हस्तियों के २० हजार स्कुलो के १० लाख विद्यार्थियों तक करने का निर्णय सरकार करी और से लिया गया. इस कार्य में शांतिलाल मुथ्या फाउंडेशन सकारको चुनने सहयोग दे रहा है.

वार्षिक स्नेहसंमेलन व पारितोषिक वितरण समारंभ

युक्रांदचे अध्यक्ष कुमार सप्तर्षी यांचा सत्कार करताना प्रबंध समितीचे सदस्य मा. प्रकाशचंदजी सुराणा आणि प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे व इतर मान्यवर

शिवाजी विद्यापीठाचे मा. कुलगुरु मा. डॉ. एन. जे. पवार यांचा सत्कार करताना प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे

वाघोली गावच्या नवनिर्वाचित सरपंच मा. वसुंधराताई उबाळे यांचा सत्कार करताना प्रबंध समितीचे सदस्य मा. प्रकाशचंदजी सुराणा

वाघोली गावचे नवनिर्वाचित उपसरपंच मा. रामकृष्ण सातव यांचा सत्कार करताना प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे

शिवाजी विद्यापीठाचे माजी कुलगुरु डॉ. एन. जे. पवार आणि मा. कुमार सप्तर्षी यांच्या हस्ते आदर्श शिक्षक पुरस्कार स्वीकारताना प्रा. सचिन कांबळे

शिवाजी विद्यापीठाचे माजी कुलगुरु डॉ. एन. जे. पवार आणि मा. कुमार सप्तर्षी यांच्या हस्ते आदर्श शिक्षकेतर कर्मचारी पुरस्कार स्वीकारताना कार्यालयीन अधीक्षक श्री. शशिकांत केसकर

शिवाजी विद्यापीठाचे मा. कुलगुरु डॉ. एन. जे. पवार आणि मा. कुमार सप्तर्षी यांच्या हस्ते आदर्श विद्यार्थिनी पुरस्कार स्वीकारताना कु. अक्षदा चौधरी

मा. कुमार सप्तर्षी यांच्या हस्ते आदर्श विद्यार्थी पुरस्कार स्वीकारताना कु. अमर खराडे

वार्षिक स्नेहसंमेलन व पारितोषिक वितरण समारंभ

सा. फु. पु. वि. अधिसभा स्थायी समिती सदस्य आणि बिझनेस प्रॅक्टिस अभ्यास मंडळावर सदस्यपदी निवड झाल्याबद्दल प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे यांचा सत्कार करताना प्रमुख पाहुणे व इतर मान्यवर

महाविद्यालयाचा वार्षिक अहवाल वाचन करताना प्रा.शिवाजी सोनवणे व व्यासपीठावरील मान्यवर

बीजेएस प्रकल्प विकास अधिकारी श्री. सी. आय. कोचर यांचा सत्कार करताना पालक संघाचे अध्यक्ष श्री. रामभाऊ दाभाडे

कै. समीर भाडळे पुरस्कृत उत्कृष्ट खेळाडू पुरस्कार कु. श्रध्दा राजू चव्हाण यांना देताना ग्रामपंचायत सदस्य श्री. समीर भाडळे व इतर मान्यवर

प्रमुख पाहुण्यांच्या हस्ते स्व. संपतलालजी पारख पुरस्कार स्वीकारताना कु. किशोरी तुकाराम आव्हाळे

प्रमुख पाहुण्यांच्या हस्ते स्व. पी. सी. नहार पुरस्कार स्वीकारताना कु. आदिती कोचर

प्रमुख पाहुण्यांच्या हस्ते विद्यापीठ प्रतिनिधी नितिन भुजबळ सत्कार स्वीकारताना

स्व. शकुंतला दत्तात्रय दाभाडे पुरस्कार श्री. किरण दसगुडे यांना देताना पालकसंघाचे अध्यक्ष रामभाऊ दाभाडे व इतर मान्यवर

महाविद्यालयातील विविध उपक्रम

चैतन्य सोहळ्याचे उद्घाटन करताना बीजेएसचे संस्थापक अध्यक्ष श्री. शांतिलालजी मुथ्था आणि प्रबंध समितीचे सदस्य श्री.विलासजी राठोड, प्रकल्प व्यवस्थापक श्री. सुरेश सालुंखे

वाणिज्य मंडळ आयोजित उद्योजकता विकास कार्यशाळेत मार्गदर्शन करताना उद्योजक राकेशजी जैन

ग्रंथालय विभाग आयोजित महाराष्ट्र शासन पुस्तक व नियतकालिकांचे प्रदर्शन

क्रांतिदिनानिमित्त प्रा.बाबासाहेब दुधभाते यांचा सत्कार करताना प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे, इतिहास विभाग प्रमुख डॉ. भूषण फडतरे

माजी विद्यार्थी मेळाव्याच्या उद्घाटन प्रसंगी सा. फु. पु. वि.विद्यापरिषदेचे सदस्य डॉ. सुधाकर जाधवर, उद्योजक पद्माकर देशपांडे, कॉलेजचे प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे, माजी विद्यार्थी संघटनेचे अध्यक्ष वैभव खेडकर व मान्यवर

विज्ञान मंडळ आयोजित पालक सभेतील उपस्थित मान्यवर

विज्ञान मंडळ उद्घाटन डॉ. गजानन राशिनकर, प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे, रुपाली गुलालकरी, डॉ. एस.डी. गायकवाड, व इतर मान्यवर

राज्यशास्त्र विभाग आयोजित डॉ. बाबासाहेब मुंडे, सावित्रीबाई फुले पु. वि. यांचे महाराष्ट्रातील पंचायत राज्य सद्यस्थिती यावर व्याख्यान प्रसंगी मान्यवर

महाविद्यालयातील विविध उपक्रम

आविष्कार २०१७ पुणे जिल्हा विभागीय संशोधन प्रकल्प स्पर्धा उद्घाटनानिमित्त सा. फु. पु. वि. चे प्र-कुलगुरु डॉ. उमराणी एन. एस., सी. टी. बोरा कॉलेजचे प्राचार्य डॉ. के. सी. मोहिते, प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे व परीक्षक

आविष्कार २०१७ पुणे जिल्हा विभागीय संशोधन प्रकल्प स्पर्धा उद्घाटनानिमित्त मार्गदर्शन करताना सा. फु.पु.वि. चे प्र-कुलगुरु डॉ. उमराणी एन.एस., व इतर मान्यवर

रसायनशास्त्र विभाग आयोजित राष्ट्रीय चर्चासत्र उद्घाटनानिमित्त संशोधनपत्रिकेचे प्रकाशन करताना COEP कॉलेजच्या सह्योगी प्राध्यापिका डॉ. मनिषा खळदकर, प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे व इतर मान्यवर

गणित विभाग आयोजित राज्यस्तरीय चर्चासत्राच्या उद्घाटनप्रसंगी डॉ. एच. व्ही. कुंभोजकर, डॉ. माधव बापट, प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे, विभाग प्रमुख प्रा. दिपक अंजळ व इतर

अर्थशास्त्र विभाग आयोजित राज्यस्तरीय चर्चासत्राच्या उद्घाटनप्रसंगी विज्ञानस मॅनेजमेंट अँड रिसर्चचे प्रमुख डॉ. संतोष दास्ताने, प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे

अर्थशास्त्र विभाग आयोजित बँकींग सर्टिफिकेट कोर्स समारोप प्रसंगी प्रमुख पाहुणे मा. प्रदीप रोकड, प्रबंधक बँक ऑफ महाराष्ट्र, वाघोली

प्राणिशास्त्र विभाग आयोजित पक्षी निरीक्षण कार्यशाळेच्या उद्घाटनप्रसंगी बॉम्बे नॅचरल हिस्ट्री सोसायटीचे सहाय्यक संशोधक श्री. नंदकुमार दुधे, प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे व इतर मान्यवर

भौतिकशास्त्र विभाग आयोजित कार्यशाळेच्या उद्घाटन प्रसंगी कॅडलाईन इंडिया सोल्युशन प्रा. लि. चे संचालक श्री. सुनील कदम, प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे, विभागप्रमुख प्रा. शिवाजी सोनवणे, डॉ. एस. डी. गायकवाड प्रा. शैलेश तौर

शैक्षणिक सहली

इतिहास विभागाची सिंहगड येथे सहल

प्रणिशास्त्र विभागाची भिगवण येथे सहल

वनस्पतीशास्त्र विभाग आयोजित 'एम्प्रेस गार्डन, पुणे' येथे सहल

रसायनशास्त्र विभागातील M. Sc. विभागाची गोवा विद्यापीठ येथे सहल

भूगोल विभागाची कासपठार, सातारा येथे अभ्यास सहल

मराठी विभागाची वाई येथे अभ्यास सहल

तृतीय वर्ष बीबीएची Nextremer IT Innovation कंपनीला भेट

भौतिकशास्त्र विभागाची पिंपरी चिंचवडमधील उर्जा विज्ञान केंद्र येथे अभ्यास सहल

महाविद्यालयातील विविध उपक्रम

तृतीय पदवी ग्रहण कार्यक्रमानिमित्त सा.फु.पु.वि. चे व्यवस्थापन परिषदेचे सदस्य श्री. राजेश पांडे, यांच्या हस्ते कु. पुजा गुरव विद्यार्थिनीचा सत्कार करताना प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे

वैकफिल्ड शिष्यवृत्ती प्राप्त विद्यार्थी

स्व. पी.सी.नहार स्मरणार्थ आयोजित आंतरमहाविद्यालयीन वक्तृत्व स्पर्धेतील विजेता संघ कु. शांभवी फडतरे आणि विशाखा साकोरे यांना चषक प्रदान करताना प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे व परीक्षक

आविष्कार २०१७ विभागीय पातळीवरील पोस्टस स्पर्धेतील संशोधन प्रकल्पांची पाहणी करताना सा. फु.पु.वि. चे प्र-कुलगुरु डॉ. उमराणी एन.एस., प्राचार्य डॉ. के.सी. मोहिते, प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे व परीक्षक

आयसर पुणे येथे 'राष्ट्रीय विज्ञान प्रश्नमंजुषा स्पर्धेतील सहभागी विद्यार्थी

जागतिक ओझोन दिनानिमित्त पर्यावरण संरक्षण संदेश देणारी सायकल रॅली

ट्रॅडिशनल डेच्या निमित्ताने पांरपारिक पेहरावात इतिहास विभागाच्या विद्यार्थिनी

वनस्पतीशास्त्र विभागामार्फत बकोरी टेकडीवर नेचर ट्रेल चे आयोजन डॉ. देविदास पाटील व निसर्गप्रेमी विद्यार्थी

राष्ट्रीय सेवा योजना

युवा सप्ताह उद्घाटननिमित्त मार्गदर्शन करताना प्रा. पांडुरंग पवार, प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे, कार्यक्रमाधिकारी प्रा. राजाभाऊ जमदाडे, प्रा. मनिषा बोरा, आष्टापूरचे सरपंच श्री.विनायक कोतवाल व इतर

महावृक्षारोपण करताना प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे, सौ. स्वाती शिवले(जि.प.सदस्य,पुणे) प्रा.मनिषा बोरा,प्रा. डी. एन. पाटील व इतर मान्यवर

युवा सप्ताह समारोपप्रसंगी मार्गदर्शन करताना माजी प्रा. कुलगुरु डॉ. अरुण अडसूळ

रक्षाबंधनानिमित्त आत्महत्याग्रस्त शेतकरी कुटुंबातील मुलांना राखी बाधताना सौ. सुनंदा कोचर आणि सौ. कमलाताई कांकरिया

शिक्षक दिनानिमित्त मार्गदर्शन करताना सा. फु. पु.वि. चे उपकुलसचिव डॉ. अरविंद शाळीग्राम, बीजेएसचे राष्ट्रीय अध्यक्ष मा.श्री. प्रफुल्ल पारख, एनएसएसचे कार्यक्रम अधिकारी प्रा. राजाभाऊ जमदाडे

अष्टापूर येथील विशेष हिवाळी शिबिराच्या उद्घाटन प्रसंगी मा. शिक्षणाधिकारी बाळासाहेब सातव, पुणे वृत्तदर्शनचे संपादक मा. शैलेशजी गुजर, प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे उपप्राचार्य डॉ. किशोर देसर्डे व इतर मान्यवर

रक्तदान शिबिरात सहभागी झालेले प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे, माध्य व उच्च माध्य.वि.चे प्राचार्य संतोष भंडारी,श्री. सुरेश साळुंखे व इतर मान्यवर

पर्यावरण जनजागृती व स्वच्छता अभियान रॅली

विद्यार्थी संसद : शैक्षणिक वर्ष २०१७-१८

डॉ. आर.ए. गायकवाड
क्रीडा विभाग प्रमुख

प्रा. दिनेश गायकवाड
विद्यार्थी विकास अधिकारी

डॉ. बाबासाहेब सांगळे
प्राचार्य, सभापती

प्रा. राजाभाऊ जमदाडे
एन.एस.एस. प्रमुख

प्रा. शिवाजी सोनवणे
एन.सी.सी. प्रमुख

नितीन भुजबळ
विद्यार्थी प्रतिनिधी

अमर खराडे
क्रीडा प्रतिनिधी

माधुरी पाटील
एनएसएस प्रतिनिधी

शितल पलांडे
एनसीसी प्रतिनिधी

आकाश शिंगाडे
सांस्कृतिक प्रतिनिधी

नम्रता शिंदे
विद्यार्थिनी प्रतिनिधी

सुषमा गायकवाड
विद्यार्थिनी प्रतिनिधी

लक्ष्मी गिरमे
प्रथम वर्ष कला वर्ग प्रतिनिधी

आरती घावटे
द्वितीय वर्ष कला(ए)वर्ग प्रतिनिधी

आश्विनी शिंदे
द्वितीय वर्ष कला(बी)वर्ग प्रतिनिधी

मयुरी शिंदे
तृतीय वर्ष कला वर्ग प्रतिनिधी

ऋतुजा स्वामी
प्रथम वर्ष वाणिज्य (ए)वर्ग प्रतिनिधी

शुभम गोडसे
प्रथम वर्ष वाणिज्य (बी)वर्ग प्रतिनिधी

प्रतिक्षा फडतरे
द्वितीय वर्ष वाणिज्य वर्ग प्रतिनिधी

अक्षय लोले
तृतीय वर्ष विज्ञान वर्ग प्रतिनिधी

अभिषेक घाडगे
प्रथम वर्ष विज्ञान वर्ग प्रतिनिधी

अर्चना वाळके
द्वितीय वर्ष विज्ञान वर्ग प्रतिनिधी

पूजा अनारसे
द्वितीय वर्ष बिबिए वर्ग प्रतिनिधी

अश्विनी नवले
तृतीय वर्ष बिबिए वर्ग प्रतिनिधी

शुभम वांभूरे
एमकॉम भाग १ वर्ग प्रतिनिधी

सविता भुजबळ
एमकॉम भाग १ (बी) वर्ग प्रतिनिधी

आकाश बागणे
एमएससी भाग१ वर्ग प्रतिनिधी

शैला गव्हाणे
एमएससी भाग२वर्ग प्रतिनिधी

पूनम येवले
तृतीय वर्ष वाणिज्य(बी)वर्ग प्रतिनिधी

आकाश चव्हाण
तृतीय वर्ष वाणिज्य(ए)वर्ग प्रतिनिधी

क्रीडा विभाग

किरण दरगुडे
अखिल भारतीय आंतरविद्यापीठ
तलवारबाजी स्पर्धेसाठी निवड

श्रध्दा चव्हाण
अखिल भारतीय आंतरविद्यापीठ
स्पर्धेसाठी निवड कबड्डी

मेहरुनिसा पठाण
अखिल भारतीय आंतरविद्यापीठ
स्पर्धेसाठी निवड कबड्डी

श्वेता शेटी
पश्चिम विभागीय आंतरविद्यापीठ
फुटबॉल स्पर्धेसाठी निवड

अमर खराडे
आंतरविभागीय ज्युदो
स्पर्धेसाठी निवड

दिपक सुमडा
आंतरविभागीय क्रॉसकंट्री
स्पर्धेसाठी निवड

निकिता लोखंडे
आंतरविभागीय कुस्ती
स्पर्धेसाठी निवड

वैभव भंडारे
आंतरविभागीय कुस्ती
स्पर्धेसाठी निवड

महेश हरगुडे
आंतरविभागीय कुस्ती
स्पर्धेसाठी निवड

तुषार मुळे
आंतरविभागीय कबड्डी
स्पर्धेसाठी निवड

दिपक कुमार झा
आंतरविभागीय मैदानी
स्पर्धेसाठी निवड

कावेरी रिकामे
आंतरविभागीय बॉक्सिंग
स्पर्धेसाठी निवड

स्मिता खोत
आंतरविभागीय तलवारबाजी
स्पर्धेसाठी निवड

वैष्णवी सातव
आंतरविभागीय बॉक्सिंग
स्पर्धेसाठी निवड

प्रियंका कटके
आंतरविभागीय ज्युदो
स्पर्धेसाठी निवड

वृषाली चव्हाण
आंतरविभागीय फुटबॉल
स्पर्धेसाठी निवड

भाग्यश्री शितोळे
आंतरविभागीय बॉक्सिंग
स्पर्धेसाठी निवड

स्नेहल चव्हाण
आंतरविभागीय बॉक्सिंग
स्पर्धेसाठी निवड

मोनिका धुमाल
आंतरविभागीय तलवारबाजी
स्पर्धेसाठी निवड

कमल गावडे
आंतरविभागीय फुटबॉल
स्पर्धेसाठी निवड

क्रीडा विभाग २०१७-१८

पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाचे कबड्डी स्पर्धेचे उपविजेतेपद महाविद्यालयाला मिळाले

पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाचे कुस्ती स्पर्धेत श्री. महेश हरगुडे सुवर्णपदक विजेता

पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाचे बॉक्सिंग स्पर्धेचे विजेतेपद महाविद्यालयाला मिळाले.

पुणे जिल्हा क्रीडा विभागाचे बॉक्सिंग स्पर्धेचे विजेतेपद महाविद्यालयाला मिळाले.

आंतर महाविद्यालयीन फुटबॉल (मुली) स्पर्धेतील उपविजेतेपद महाविद्यालयास प्राप्त

आंतर महाविद्यालयीन कुस्ती (मुले) स्पर्धेतील विजेते खेळाडू

महाविद्यालयातील विविध स्पर्धेतील विजेते खेळाडू

आंतर महाविद्यालयीन कबड्डी स्पर्धेतील सहभागी संघ

राष्ट्रीय छात्र सेना

वर्ष : २०१७-१८

Mr. Sonawane S. M.
NCC Officer

Palande Shital Sanjay

Kalyani Samb Swami

Chaudhari Akshada Prakash

Darekar Karan Jaysing

Patil Madhuri Daga

Memane Komal Laxman

Landge Gauri Ghansham

Kamble Purva Vilas

Lunawat Nikita Vitthal

Kusalkar Vrushali Ravidas

मा. रामभाऊ दाभाडे पुरस्कृत 'स्व. मातोश्री शकुंतला दत्तात्रय दाभाडे'
आदर्श राष्ट्रीय छात्र सेना कॅडेट पुरस्कार स्विकारताना कु. पलांडे शितल संजय

राष्ट्रीय छात्र सेनेतील कॅडेट कल्याणी स्वामीचा सी प्रमाणपत्र
मिळाल्याबद्दल सत्कार करताना प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे

एन. सी.सी. मधील "IGC" कॅम्पमध्ये प्लायरिंग स्पर्धेत सुवर्णपदक मिळाल्याबद्दल
कॅडेट पाटील माधुरीचा सत्कार करताना प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे

एन. सी.सी. मधील 'बी' प्रमाणपत्र व "IGC" कॅम्पमध्ये सहभागी झाल्याबद्दल पूर्व
कांबळेचा सत्कार करताना प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे

महाविद्यालयातील प्राध्यापक व सेवकवर्ग २०१७-१८

प्राध्यापकवृंद

शिक्षकेतर वृंद

तृतीय वर्ष कला

तृतीय वर्ष विज्ञान

तृतीय वर्ष वाणिज्य

तृतीय वर्ष बीबीए (सीए)

हार्दिक सुमिर्नंदन

प्राचार्य डॉ. बाबासाहेब सांगळे

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ स्थायी समिती सदस्य, अधिसभा सदस्य व वाणिज्य शाखेअंतर्गत बिझनेस प्रॅक्टिसच्या अभ्यास मंडळावर निवड.

डॉ. ज्योतिराम मोरे

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठात
भूगोल अभ्यास मंडळावर निवड.

डॉ. रमेश गायकवाड

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ क्रीडा व शा. शिक्षण
मंडळावर आणि एमआयटी विद्यापीठ
लोणीकाळभोर क्रीडा व शा. शिक्षण मंडळावर निवड.

प्रा. सुनिल ठाकरे
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
भूगोल विषयात
विद्यावाचस्पती (पीएचडी) पदवी प्राप्त

प्रा. पदमाकर घुले
सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठात
अर्थशास्त्र विषयात
विद्यावाचस्पती (पीएचडी) पदवी प्राप्त

प्रा. सचिन कांबळे
सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठात
एम. फील पदवी प्राप्त

भावपूर्ण श्रद्धांजली

स्व. श्री. रसिकलालजी धारिवाल

(१ मार्च १९३९-२४ ऑक्टोबर २०१७, वय ७८)

(मा. सदस्य, विश्वस्त मंडळ, भारतीय जैन संघटना)

ज्येष्ठ उद्योगपती व शिरूरचे माजी नगराध्यक्ष रसिकलाल धारीवाल यांनी विविध क्षेत्रात आपल्या उद्योजकतेचा ठसा उमटविला होता. त्यांनी शिरूर विधानसभेची निवडणूक १९८० आणि १९८५ अशी दोन वेळा लढविली होती. शिरूर शहरावर त्यांचे अखेरपर्यंत राजकीय वर्चस्व होते. शिरूरचे ते २१ वर्षे नगराध्यक्ष होते. त्यांनी अनेक संस्था, व्यक्ती यांना मोठ्या प्रमाणात देणग्या दिल्या होत्या. जैन समाजातील अनेक संघटनांना त्यांनी सढळ हाताने मदत केली. जैन समाजाचे दानशूर, सामाजिक, धार्मिक, औद्योगिक व शैक्षणिक क्षेत्रात उल्लेखनीय कार्य करणाऱ्या स्व. रसिकलाल धारिवाल यांना सोनेरी महाराष्ट्रच्या वतीने राष्ट्रीय पुरस्कार २०१८ अंतर्गत मरणोत्तर जीवनगौरव पुरस्काराने गौरविण्यात आले. धारीवाल फाऊंडेशनच्या माध्यमातून त्यांनी अनेक समाजोपयोगी कामे केली तसेच या संस्थेकडून गरीब विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्त्याही दिल्या जातात. धारिवाल यांच्या देणगीतून पुणे आणि शहर परिसरात अनेक शाळा, मंदिरे उभारली गेली. भोपाळ, राजस्थान येथे त्यांच्या निधीतून हॉस्पिटल, मंदिरे उभारण्यात आली. रसिकलाल माणिकचंद धारिवाल यांनी २० वर्षे आर. एम. धारिवाल फाऊंडेशनच्या माध्यमातून असंख्य लोकोपयोगी कामे करून समाजाचे ऋण फेडण्यासाठी प्रचंड कामगिरी केली. शिक्षण, आरोग्य, पर्यावरण, सामाजिक, धार्मिक, क्षेत्रात तसेच नैसर्गिक आपत्तीत धारिवाल यांनी मोलाचे योगदान दिले आहे. उद्योगामध्ये उत्तुंग यश संपादन करताना सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक आणि वैद्यकीय संस्थांना सढळ हाताने मदत करणारे दानशूर अशी रसिकलाल धारिवाल यांची ख्याती होती. १ मार्च १९३९ रोजी शिरूर येथे रसिकलाल धारिवाल यांचा जन्म झाला. ते १४ वर्षांचे असतानाच त्यांच्या वडिलांचे निधन झाले. त्यामुळे अभ्यासात हुशार असूनही रसिकलाल यांना एसएससीनंतर शिक्षण घेता आले नाही. वडिलांच्या व्यवसायामध्ये पदार्पण केलेल्या धारिवाल यांनी पुढे विविध व्यवसायांमध्ये यशाची शिखरे गाठली. माणिकचंद गुटख्यासोबत त्यांनी अनेक कंपन्या स्थापन केल्या. जगभरातील ५० देशांमध्ये त्यांच्या व्यवसायाचा विस्तार होता. होतकरू आणि गुणवंत विद्यार्थ्यांसाठी सुरू केलेल्या शिष्यवृत्तीमुळे हजारो विद्यार्थ्यांची आयुष्ये उभी राहिली. त्यांनी शिरूर येथे आर. एम. धारिवाल शाळेची स्थापना केली. त्यानंतर अभियांत्रिकी, व्यवस्थापन क्षेत्रातील महाविद्यालये सुरू केली. शिरूरमध्ये त्यांनी मातोश्री मदनबाई धारिवाल रुग्णालयाची उभारणी केली. पुण्यातील पूना हॉस्पिटलला मदत करून आर.एम. धारिवाल कक्षाची उभारणी केली.